

DVE

7

DOMOVINI

TWO HOMELANDS

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU
Ljubljana 1996

UDK 325.2
ISSN 0353-6777

DVE DOMOVINI

Razprave o izseljenstvu

TWO HOMELANDS

Migration Studies

7

Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovensko izseljenstvo

Centre of Scientific Research
of the Slovene Academy of Sciences and Arts
The Institut for Slovene Emigration Research

Ljubljana 1996

Dve domovini/Two Homelands 7

Razprave o izseljenstvu

Migration Studies

Uredniški odbor

dr. Marjan Drnovšek, dr. Rado Genorio, dr. Ferdo Gestrin (odgovorni urednik), dr. Mirko Jurak, Aleksej Kalc, dr. Matjaž Klemenčič, dr. Rado L. Lenček, dr. Janez Stanonik, dr. Andrej Vovko, dr. Janja Žitnik (glavna urednica)

Lektorja

Marjeta Humar, Milan Šuštar

Tehnična urednica

Zvezdana Bizjak – Pitamic

Prevod

AMIDAS, Ljubljana, in A3, Ljubljana

Naslov uredništva

Inštitut za slovensko izseljenstvo

ZRC SAZU, Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tisk

Planprint, Ljubljana

Za strokovnost prispevkov odgovarjajo avtorji.

Slika na naslovnici prikazuje skupino priseljencev iz Evrope, ki na Ellis Islandu v New Yorku čaka na pregled.

(Priseljenski muzej, Ellis Island)

Revija je izšla s finančno pomočjo Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije. Znanstvena revija *Dve domovini/Two Homelands* šteje med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov (po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, št. 415-01-17/95 z dne 16. 2. 1995).

KAZALO – CONTENTS

<i>Janja Žitnik</i>	
Spremna beseda	9
Foreword	11

RAZPRAVE IN ČLANKI (TREATISES AND ARTICLES)

<i>Janez Stanonik</i>	
Friderik Baraga: ob dvestoletnici rojstva	15
(Frederick Baraga: On the 200 th anniversary of his birth)	32
<i>Marjan Drnovšek</i>	
Slovenska izseljenska društva v zahodnoevropskih državah med obema svetovnjima vojnama	33
(Slovene emigrant societies in western European countries between the World Wars)	49
<i>Aleksej Kalc</i>	
Ladijske potniške evidence kot vir za zgodovino izseljenstva, s posebnim ozirom na izseljenske sezname tržaškega pri- stanišča	51
(Ship passenger records as a source of the history of emigra- tion, with a special emphasis on the passenger lists in the port of Trieste)	67
<i>Zvone Žigon</i>	
Funkcionalni bilingvizem in Slovenci v Argentini in Urugvaju	71
(Functional bilingualism among Slovene emigrants in Ar- gentina and Uruguay)	93
<i>Martin Jevnikar</i>	
Slovenski domovi v Južni Ameriki	97
(Slovene Homes in South America)	111

<i>Janez Stanonik</i>	
Slovinci v Združenih državah: obdobje 1848–1891.....	113
(Slovene emigration to the United States: The period 1848–1891).....	128
<i>Mihael Kuzmič</i>	
Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev Svetega Ivana v Betlehemu, Pensilvanija, ZDA	131
(The Slovene Evangelical Lutheran church of Saint John in Bethlehem, Pennsylvania, USA).....	151
<i>Mihael Glavan</i>	
Doslej neznano pismo Louisa Adamiča iz zadnjega leta njegovega življenja.....	153
(A newly discovered letter from Louis Adamič in the last year of his life).....	166
<i>Janja Žitnik</i>	
Vojeslav Molè: ob stodeseti obletnici rojstva	169
(Vojeslav Molè: On the 110 th anniversary of his birth).....	192
<i>Helga Glušič</i>	
Poezija Karla Mauserja	195
(The poetry of Karel Mauser).....	203
<i>August Horvat</i>	
Demographic movements in Slovene emigration to Argentina: The search for living space	205
(Movimiento demográfico y la emigración eslovena en Argentina: en busca del espacio vital)	214
(Demografska gibanja med slovensko emigracijo v Argentini: iskanje življenjskega prostora).....	216
<i>Avguština Budja</i>	
Slovenes in Sweden	219
(Slovinci na Švedskem)	239

Igor Maver

- The literary creativity of Slovene migrants in Australia in English: *The Second Landing* by Victoria Zabukovec 241
(Literarno ustvarjanje slovenskih izseljencev v Avstraliji v angleškem jeziku: *The Second Landing /Drugi pristanek/* Victorije Zabukovec)..... 246

Irena Gantar Godina

- Slovene students in central and eastern Europe up to 1918 249
(Slovenski študentje v srednji in vzhodni Evropi do leta 1918)..... 259

POROČILA IN RAZMIŠLJANJA
(REPORTS AND REFLECTIONS)

Irena Gantar Godina

- Slovene Studies Day na SSEES Univerze v Londonu 18. novembra 1995..... 263

Janja Žitnik

- Desetletnica delovanja Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU..... 265

Irena Gantar Godina

- Stiki z raziskovalci izseljenske problematike v Kanadi..... 269

Nives Sulič

- Glasbeni ambasadorji Republike Slovenije med Slovenci v ZDA: čustva ali razum?..... 273

Irena Gantar Godina

- Letno srečanje Zveze evropskih inštitutov za migracije (The Association of European Migration Institutes – AEMI) od 28. – 30. 9. 1996 v Krakovu 279

- Opravičilo 282

KNJIŽNE OCENE
(BOOK REVIEWS)

- Marina Lukšič Hacin, Ko tujina postane dom, Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih, Znanstveno in publicistično središče, Sophia 7/95, Ljubljana 1995, 214 str. (*Zvone Žigon*)..... 285
- Irena Gantar Godina, ur., Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje, Zbornik referatov s simpozija "Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje", Portorož, Slovenija, 18.–19. maj 1995, Inštitut za izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1996, 231 str. (*Andrej Vovko*) 287
- Vera Kržišnik – Bukić, ur., Slovenci v Hrvaški, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995 (*Simona Zavratnik*) 289
- Igor Maver, ur., Ethnic Literature and Culture in the U.S.A., Canada and Australia, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 1996, 306 str. (*Janja Žitnik*)..... 296
- Marjan Drnovšek, Drago Bajt, ur., Slovenska kronika XX. stoletja, I. knjiga 1900–1941, Nova revija, Ljubljana, 1995, 457 str. (Prispevki o izseljenstvu) (*Andrej Vovko*)..... 298
- Emilio Franzina, Merica! Merica! Emigrazione e colonizzazione nelle lettere dei contadini veneti e friulani in America Latina 1876–1902 (Merika! Merika! Izseljevanje in kolonizacija v pismih kmetov iz Furlanije in Veneta v Latinski Ameriki, 1876–1902), Verona 1994, 270 str. (*Aleksej Kale*)..... 301
- Leopoldina Plut – Pregelj, Carole Rogel, Historical Dictionary of Slovenia, European Historical Dictionaries, No. 13, The Scarecrow Press, Inc, Lanham, Maryland, and London, 1996, 345 str. (*Andrej Vovko*) 309

AVTORSKI IZVLEČKI
(AUTHOR'S ABSTRACTS)

SPREMNA BESEDA

Janja Žitnik

Pred nami je nova številka znanstvene revije Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU in njegovih rednih ali občasnih sodelavcev iz Slovenije, zamejstva in izseljenstva. Podobno kot prva (1990) in peta številka (1994) tudi letošnja ne vključuje celotne ali vsaj delne objave prispevkov zadnjega izmed vsakoletnih znanstvenih srečanj s področja slovenskega izseljenstva, kot je bil sicer običaj. Zbornik referatov mednarodnega simpozija *Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje*, ki ga je lani organiziral Inštitut za slovensko izseljenstvo v Portorožu, je spričo velikega števila prispevkov namreč izšel v samostojnem zvezku. Odmevnost zbornika – predvsem v deželah, od koder prihajajo tuji udeleženci simpozija – je vsekakor potrdila pravilnost takšne odločitve.

Vsi prispevki, objavljeni v pričujoči številki *Dveh domovin*, so torej napisani posebej za našo revijo. Izjema so le tri študije. Dve od njih prav tako še nista bili predhodno objavljeni v kakšni drugi publikaciji, ena pa je bila skoraj v celoti že objavljena v zadnji številki revije *Meddobje*, vendar v slovenskem jeziku, medtem ko jo v naši reviji zaradi primerjalne uporabnosti prinašamo v angleškem prevodu in predelani obliki.

Letošnja številka prinaša šestindvajset prispevkov v treh stalnih rubrikah, in sicer štirinajst razprav in člankov s področja strok, ki so v reviji tudi doslej sodelovale, pet poročil o zanimivejših dogodkih, povezanih z raziskovanjem izseljenske problematike, in sedem knjižnih ocen oziroma predstavitev. Razprave so plod raziskovalnega dela v okviru naslednjih znanstvenih disciplin: splošne zgodovine, demografije, socialne antropologije in literarne zgodovine. Študije tudi tokrat obravnavajo širok spekter doslej še neraziskanih tem s področja slovenskega izseljenstva v različnih obdobjih, od preteklega stoletja do današnjega dne, nekaj prispevkov pa je posvečenih jubilejem. Številka je zanimiva tudi z vidika geografske pestrosti obravnavane tematike, saj

se pet prispevkov nanaša na slovensko izseljenstvo v ZDA, štiri govore o Evropi, trije o Južni Ameriki, eden o Avstraliji in eden o virih za preučevanje izseljevanja Slovencev prek tržaškega pristanišča.

Če upoštevamo dejstvo, da se v okviru vseh sodelujočih strok nekoliko aktivneje ukvarja z raziskovanjem slovenskega izseljenstva le okoli petindvajset raziskovalcev v domovini, zamejstvu in izseljenstvu, lahko dosednji uspeh te revije – zlasti v tujini – pripisujemo predvsem izvirnosti in tehtnosti njenih prispevkov. Glede na precejšnjo razpršenost raziskovalcev slovenskega izseljenstva, ki jih najdemo v najrazličnejših delih sveta, in glede na (čeprav zelo počasi) naraščajoče število sodelujočih znanstvenih disciplin želimo v prihodnjem letniku revije (8/1997) znova razširiti krog njenih sodelavcev tako v geografskem kot v disciplinarnem smislu.

V zvezi s sedanjo dvojezično zasnovo naše in drugih podobno koncipiranih revij se občasno slišijo ugovori nekaterih bralcev iz domovine, češ da slovenski avtorji v domačih revijah ne bi smeli objavljati svojih člankov v tujem jeziku (čeprav s slovenskim povzetkom). Na drugi strani pa bi bili bralci *Dveh domovin* iz tujine, ki jih je prav toliko kot domačih, mnogo bolj zadovoljni, če bi bili vsi prispevki objavljeni v enem od svetovnih jezikov. Kako zadostiti obema zahtevama hkrati? V prihodnje bomo več skrbi kot doslej posvečali temu, da bo skupni obseg prispevkov v slovenščini uravnotežen s številom prispevkov v tujem jeziku. Ustrežno razmerje bomo lahko dosegli le v primeru, če bodo finančni pogoji izdajanja revije odslej to omogočali. Ker so v Sloveniji prevodi v tuje jezike sorazmerno dragi, želim znova poudariti, da nam bodo avtorji (predvsem seveda tisti iz tujine) v veliki meri olajšali delo, če bodo pisali svoje prispevke za *Dve domovini* v tujem jeziku in s tem reviji odprli pot do širšega kroga uporabnikov v tujini.

Že samo število prispevkov v letošnji številki kot tudi okvirni načrt prispevkov za naslednjo številko vsekakor zagotavljata kontinuiteto izhajanja *Dveh domovin* tudi v prihodnje. Za sodelovanje ali podporo pri izhajanju revije se zahvaljujem vsem avtorjem pričujočega zvezka, slovenskemu Ministrstvu za znanost in tehnologijo, uredniškemu odboru in tehnični urednici, založniškemu svetu ZRC SAZU, domačim in tujim uporabnikom in seveda tudi vsem tistim raziskovalcem izseljenke

problematike, ki se med avtorji prispevkov v naši reviji doslej še niso pojavili, a jih je pestra vsebina dosedanjih letnikov spodbudila k sodelovanju v prihodnjih številkah.

FOREWORD

Janja Žitnik

You have before you the latest issue of the journal of the Institute for Slovene Emigration Research and its regular and occasional contributors from Slovenia and abroad. As with the first (1990) and fifth issues (1994), this year's issue does not include complete or at least partial publications of papers from the last annual meeting in the field of Slovene emigration, which had become the common practice. The collection of papers presented at the international symposium entitled *So- očenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje* (The Confrontation between Myth and Reality on the Arrival of the Emigrants to a New Land), which was organized last year by the Institute for Slovene Emigration Research in Portorož, was published separately owing to the large number of articles. The response to the journal – mainly in the countries of origin of the participants of the symposium – was certainly evidence enough of the rightness of such a decision.

All articles published in this issue of *Two Homelands* were prepared especially for this journal, with only three exceptions. Two of these have never been published before, while a large part of the third was published in the latest issue of the magazine *Meddobje*, but in Slovene; we publish it here in English and in a revised form for the sake of its comparative applicability.

This year's issue comprises twenty-six articles in three regular columns, that is, fourteen papers (in four disciplines: history, demography, social anthropology and history of literature), five reports on events of interest linked to research on the issue of emigration, and seven book reviews or reports. If we take into account the fact that in the framework of all participating professions only about twenty-five researchers in Slovenia and abroad are more or less actively involved in the re-

search of Slovene emigration, we can attribute the success of the journal, in particular abroad, mainly to the originality and cogency of its articles. In view of the fact that researchers of Slovene emigration are scattered all over the globe and considering the (slowly) increasing number of scientific disciplines involved, we wish to further increase the circle of contributors in next year's issue (8/1997) in the geographic as well as disciplinary sense.

As regards the current bilingualism of our and other similar journals, we occasionally hear objections from some readers in Slovenia to the effect that Slovene authors should not publish their articles in a foreign language (even if the abstracts are in Slovene) in local journals. On the other hand, readers of *Two Homelands* from abroad, as numerous as local readers, would be much more satisfied if all the articles were published in one of the world languages. How can we meet both demands at the same time? In the future we will put more effort into ensuring that the total number of articles in Slovene will be balanced with that in foreign languages. We will achieve the appropriate ratio only if financial conditions for publishing the magazine so permit. Since translations into foreign languages are relatively expensive in Slovenia, I wish to re-emphasise the fact that contributors (mainly those from abroad, of course) would to a large extent make our work easier if their articles in *Two Homelands* were written in a foreign language, thus opening the magazine up to a wider circle of readers abroad.

The very number of articles in this year's issue as well as the outline plan for articles in the next issue guarantee the continuation of the publication of *Two Homelands* in the future. I would like to acknowledge the assistance and support of all the contributors in the publication of this issue, the Ministry of Science and Technology of the Republic of Slovenia, the editorial board and technical editor, the publishing council of the Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, local as well as foreign readers and of course all researchers of Slovene emigration problems who have not as yet been contributors but have been encouraged to do so in future issues by the diverse and interesting content of our annual issues to date.

RAZPRAVE

IN ČLANKI

TREATISES

AND ARTICLES

FRIDERIK BARAGA: OB DVESTOLETNICI ROJSTVA*

Janez Stanonik

I. BARAGOV ŽIVLJENJEPIS

Friderik Irenej Baraga je bil rojen 19. junija 1797 v dvorcu Mala vas pri Trebnjem, kamor se je njegov oče Janez Nepomuk Baraga – po rodu iz Notranjske – priženil s poroko z dedinjo dvorca Mala vas Marijo Katarino Josipino Jenčič. Ime Irenej je dobil pri krstu poleg imena Friderik, a sam imena Irenej ni nikoli uporabljal. Friderik je imel še dve leti starejšo sestro Amalijo in šest let mlajšo sestro Antonijo. Leta 1799 je oče prodal dvorec Mala vas ter kupil grad v Trebnjem, a pri tem prišel v dolgove, iz katerih se vse do svoje smrti ni mogel izkupati. Leta 1806 je Friderik prišel na šolanje v Ljubljano, do leta 1809 je imel privatni osnovnošolski pouk, nato pa je v letih 1809–1814 obiskoval srednjo šolo. To je bila doba Napoleonove Ilirije (1809–1813). Še kot gimnazijec je izgubil starše, mati je umrla leta 1808, oče 1812. Friderik je postal dedič gradu Trebnje, a mu je sodišče zaradi njegove mladostnosti za upravo imovine postavilo skrbnika. Od 1814–1816 je obiskoval licej v Ljubljani ter v letih 1816–1821 študiral pravo na univerzi na Dunaju. Na Dunaju je prišel v stik s krogom redemptorista Klementa Marije Hofbauerja – in se pod njegovim vplivom odločil za duhovniški poklic. Leta 1821 je prepustil svojo dedno pravico do gradu Trebnje starejši sestri Amaliji – na mlajšo sestro Antonijo so pri tem pozabili –, ki se je leta 1819 poročila s šlezijским Nemcem Jožefom Egidijem Gresslom. V letih 1821–1824 je Baraga študiral bogoslovje v Ljubljani

* Pričujoča študija objavlja nekoliko predelano poglavje iz knjige o književnosti slovenskih izseljencev v Združenih državah Amerike, ki je v pripravi pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

in dne 21. septembra 1823 dobil mašniško posvečenje. V letih 1824–1828 je delal kot kaplan v Šmartinu pri Kranju (Stražišče) in 1828–1830 v Metliki. Mlajša sestra Antonija se je 1824 poročila s finančnim uradnikom Feliksom pl. Höffern-Saalfeldom, ki pa je že leta 1830 umrl. Po smrti moža so se širile govorice, da se bo Antonija znova poročila, to pot z Matijem Čopom, toda Čop je 1835 utonil v Savi.

1828. je bila na Dunaju ustanovljena Leopoldinina ustanova za pomoč misijonom v ZDA.¹ Vabila je duhovnike v monarhiji, da se prijavijo za delo pri škofiji v Cincinnatiju. Baraga, ki se kot kaplan ni dobro razumel s tamkajšnjim župnikom in obema kaplanoma, ki sta poleg njega še delala na župniji, se je prijavil za delo v Ameriki kot eden prvih kandidatov pri Leopoldinini ustanovi ter s soglasjem ljubljanske škofije in škofije v Cincinnatiju odpotoval preko Dunaja, Pariza in Le Havra v New York, od koder je prek Baltimora 18. januarja 1831 prišel v Cincinnati. Bil je dodeljen za delo med Ottawa Indijanci² v Michiganu, kjer je delal od maja 1831 do septembra 1833 v Arbre Crochu v Severnem Michiganu ter nato od septembra 1833 do februarja 1835 v Grand Riverju (danes Grand Rapids) v južnem Michiganu. Pozimi 1834/35 ga je Frederic Rese, škof v Detroitu, dodelil na delo h

¹ Za razumevanje političnega okvira ustanovitve Leopoldinine ustanove je treba poznati vsaj nekatera najbolj osnovna dejstva. V vsej prvi polovici 19. stoletja so bili odnosi med Združenimi državami Amerike in avstrijsko monarhijo skrajno rezervirani, če ne hladni, Metternichov režim v Ameriki pa osovražen. Amerika je bila pripravljena vzpostaviti diplomatske stike z Avstrijo šele leta 1838, tako da je Baraga odpotoval v Združene države Amerike v času, ko diplomatskih odnosov med obema državama sploh še ni bilo. Razlog za nesoglasja med Združenimi državami in Avstrijo so bile globoke politične razlike med ameriško republiko, v kateri so bili vsi organi oblasti izvoljeni od ljudstva in katere ustava, temelječa na idejah francoskega prosvetljenstva, je odpravila vse fevdalne naslove in privilegije ter zajamčila svojim državljanom svobodo besede in vesti, ter Avstrijo kot absolutistično fevdalno monarhijo, ki ji je vladal Metternichov policijski režim, ki je bil istočasno glavni steber konzervativnih sil, zbranih v Sveti Aliansi. Odnosi so se posebno zaostrili ob Monroejevi doktrini leta 1823, ki je zaščitila osvobodilna gibanja v ameriških španskih kolonijah pred intervencijo evropskih velesil.

² O Očipve in Ottawa Indijancih glej: Janez Stanonik, Očipve in Ottawa, *Zgodovinski časopis*, L, 1 (1996), 65–69.

Gornjemu jezeru. Do pomladi 1835 je ostal v St. Clairu pri Detroitu. Na novo službeno mesto La Pointe je prispel 27. junija 1835, da bi delal kot misijonar med Očipve Indijanci, ki govore jezik, ki je le dialektična varianta otavščine. Kraj La Pointe leži na otoku Madeline v zalivu Chequamegon Bay ob jugozahodni obali Gornjega jezera. Že prvo leto v La Pointu je bil v hudih finančnih težavah, ker mu je škof Rese za potrebe škofije odvzel del denarja, ki je prihajal na Baragov naslov iz Avstrije. Zato je Baraga sklenil, da gre v Evropo, da tam natisne knjige, ki jih je imel pripravljene v rokopisu, ter uredi svoje finančne probleme. 29. septembra 1836 je odpotoval iz La Pointa in preko New Yorka, Liverpoola in Londona prispel v Pariz, kjer je dal tiskati štiri knjige v otavščini in očipvejščini. Preko Lyona je prišel v Rim, kjer ga je sprejel v avdienco papež Gregor XVI., in stopil v stik z visokimi vatikanskimi uradniki. Preko Trsta je prišel v Slovenijo, se sestal s sestro Amalijo ter obiskal kraje, kjer je delal pred odhodom v Ameriko. Na Dunaju je bil nato deležen izredne pozornosti: bil je sprejet pri cesarju Ferdinandu, pri cesarici Mariji Ani ter pri drugih članih cesarske rodbine. Bil je povabljen na večerjo k Metternichu, kjer je bilo dogovorjeno, da bo odslej skrbel za pošiljanje denarja Baragi eden najožjih Metternichovih sodelavcev, Joseph Anton von Pilat, v Ameriki pa bo denar posredovalo podjetje Ramsaya Crooksa, veletrgovca s krznom v New Yorku ter lastnika velikega ladijskega podjetja na Velikih jezerih.

Baraga se je vračal v Ameriko prek Pariza in Le Havra ter New Yorka. 8. oktobra 1837 je prispel nazaj v La Pointe. Med potjo se mu je v Parizu pridružila sestra Antonija, s katero se je dogovoril, da mu bo v Ameriki pomagala pri delu v misijonu. Antonija je ostala čez zimo 1837/38 pri Baragovih znancih v Mackinacu ter prišla aprila 1838 v La Pointe, a je ostala tu le do julija 1839, nakar je odpotovala navidežno nazaj v Evropo, v resnici pa je šla v Philadelphijo, kjer je ustanovila svoj lastni vzgojni zavod za dekleta. Leta 1838 je škof Rese imenoval Barago za generalnega vikarja za področje Gornjega jezera, toda del tega področja je že leta 1843 prišel pod novo ustanovljeno škofijo v Milwaukeeju za severni Wisconsin. V letih 1843–1853 je Baraga delal v L'Ansu in Assininsu ob dnu zaliva Keweenaw Bay. 29. julija je papež Pij IX. na predlog I. cerkvenega zbora v Baltimoru ustanovil apostolski vikariat Gornji Michigan in imenoval Barago za apostolskega vikarja. 1. novembra 1853 je bil Baraga posvečen za škofa in je kot tak upravljal

apostolski vikariat Gornji Michigan, ki je bil nato leta 1857 dvignjen v škofijo s sedežem v Sault Ste Marie.

Takoj po posvetitvi za škofa se je Baraga 15. novembra 1853 odpravil na svojo drugo pot v Evropo, da si pridobi sodelavcev za svoje delovno področje. Iz Cincinnatija je potoval preko New Yorka, Liverpoola, Dublina, Pariza, Münchna in Dunaja v Ljubljano, obiskal svoje domače kraje v Sloveniji, nato pa se je odpeljal skupaj s sestro Amalijo v Rim. Tu je živela sestra Antonija, ki se je leta 1854 preselila sem iz Philadelphije, ker je v Ameriki zabredla v finančne težave. V Rimu je Antonija prav tako kot v Ameriki vodila svoj vzgojni zavod za dekleta. Baraga in Antonija, katerih odnosi so se po Antonijinem odhodu iz La Pointa ohladili, sta zopet obnovila stike, toda ne za dolgo. V Rimu je bil Baraga, skupaj s sestro Amalijo (ne pa Antonijo) sprejet v avdienco pri papežu Piju IX. (27. februar in 5. marec 1854). Amalija in Baraga sta se preko Firenc in Trsta vrnila v Ljubljano, nakar je Baraga sam nadaljeval pot prek Št. Andraža v Labutski dolini, kjer je obiskal Slomška, na Dunaj, kjer se je kot predstavnik ameriške cerkve udeležil poroke cesarja Franca Jožefa z bavarsko princeso Elizabeto (23. april 1854). Z Dunaja se je preko Prage, Münchna, Pariza, Bostona in New Yorka vrnil v Sault Ste Marie. Iz New Yorka je še poslovno obiskal Washington.

Baraga je živel kot škof od 1854–1866 v Sault Ste Marie. Na stara leta je trpel za Parkinsonovo boleznijo. Prebolel je tudi lažji srčni infarkt. 1865. je preselil sedež škofije v Marquette, kamor je odšel naslednje leto ter tu preživel zadnji dve leti svojega življenja (1866–1868). 9. oktobra 1866 je Barago zadela možganska kap na II. cerkvenem zboru v Baltimoru. S težavo se je vrnil v Marquette, kjer je do svoje smrti le še životaril. Umrli je 19. januarja 1868 v Marquette, kjer je pokopan v stolnici. Sestra Amalija je umrla že pred njim, 10. avgusta 1862 na gradu v Trebnjem, sestra Antonija pa 21. maja 1871 v Ljubljani, kjer je živela osamljena v skromni podstrešni sobi v šempetrskem predmestju, očitno brez prave pomoči sorodnikov, Amalijinih dedičev trebanjske graščine.

II. BARAGOVA KNJIŽEVNA USTVARJALNOST

Baragova gimnazijska leta sovpadajo s francosko zasedbo Slovenije. Nemirna doba Napoleonove Ilirije, ki je v Sloveniji odprla nove poglede na dogajanja v svetu in na razmere doma, ni zapustila v mladem Baragi kakih bistvenih sledov. Baraga je sicer imel priložnost, da se je v tem času naučil francosko, kar mu je kasneje koristilo med Očipve in Ottawa Indijanci, dolgoletnimi zavezniki kanadskih Francozov v borbi proti Novi Angliji. Tudi ni vzpostavil kakih tesnejših stikov z gimnazijskimi sošolci, čeprav so bili med njimi Matija Čop, Andrej Smolnikar in Josip Kek. Nad Baragovo v bistvu tragično mladostjo je ležala senca materine in očetove smrti.

Odločilnega pomena za vse Baragovo življenje je bila doba njegovega študija prava na dunajski univerzi. Tu se je že po prvem letu seznanil s Klementom Marijo Hofbauerjem, prvim predstojnikom meniškega reda redemptoristov severno od Alp ter odločnim nasprotnikom prosvetljenstva. Red redemptoristov je leta 1732 ustanovil Alfonso di Liguori, ki je želel obnoviti versko življenje v južni Italiji s ponovnim oživljanjem tradicionalnih ljudskih verskih slovesnosti, s skupinskimi molitvami in z razvijanjem cerkvenih združenj. Hofbauer je v svoj krog na Dunaju vabil mladino in mnogi od njih so se pod njegovim vplivom odločili za vstop v duhovniški poklic ter nato v Avstriji dosegli visoke cerkvene položaje. Hofbauer je vzdrževal tesne stike z visokimi predstavniki kulturnega in političnega življenja v Metternichovi Avstriji ter bil pogost obiskovalec dunajskih literarnih salonov. Tako si je še po njegovi smrti leta 1820 Hofbauerjev krog obdržal odločujoč vpliv na kulturno orientacijo monarhije vse do leta 1848, v nekoliko okrnjeni meri pa še celo globoko v drugo polovico 19. stoletja.

Baraga je bil prvi v Sloveniji, ki je kot kaplan v Šmartinu pri Kranju (Stražišče) in nato v Metliki delal v duhu in po smernicah dunajskih redemptoristov.³ To se čuti tudi pri njegovem pisateljskem delovanju pred odhodom v Ameriko, ki je bilo izključno verskega značaja. Začel je z

³ Ivan Prijatelj, "Baraga med jožefinci in janzenisti", *Zbornik Slovenske Matice* 1907, 9-14.

drobno knjižico na osmih straneh *Opominvanje eniga duhovniga pastirja na svoje ovčice v'sredi svetiga leta 1826*, v kateri v verzih poziva bralce, naj izkoristijo sveto leto 1826 za pokoro. Pesem je neuspešni poskus s poezijo in kaže, da Baraga ni imel niti posluha za ritem niti smisla za rime. Tudi slovenščina je v tej knjižici začetniška, okorna "kranjščina". Baraga se kasneje nikoli več ni vračal k poeziji.

Še istega leta 1826 je Baraga pripravil za tisk svoje najbolj znano delo v slovenščini, molitvenik *Dušna paša*, toda škofijski cenzurni urad je predloženi tekst zavrnil, češ da je delo pisano v slabi slovenščini. Po opravljeni jezikovni korekturi je bila knjiga natisnjena leta 1830 in je postala tako izredno popularna, da je do leta 1905 izšla kar v 17 ponatisih v skupni nakladi okoli 150.000 izvodov, kar je najvišja naklada, ki jo je kakšna slovenska knjiga doživela v 19. stoletju. Ni znano, kdo je opravil jezikovno korekturo. Jezik molitvenika, kot je končno izšel v tisku, je za tiste čase prav dober, čeprav so v njem še vedno nemške sposojenke, kot so andoht, trošt, gnada, uržoh in podobno. Tudi kasnejše Baragove knjige so šle skozi podobno jezikovno korekturo. Knjiga *Dušna paša* prinaša kot molitvenik molitve k maši, molitve h glavnim cerkvenim praznikom v letu ter molitve k zakramentom. Za to knjigo so značilne številne litanije, obširna razlaga in molitve h križevemu potu ter cerkvene pesmi. V molitveniku tudi ne manjka posameznih tekstov, kot je molitev za dež ali molitev proti vojni. Knjigo zaključujejo molitve za umirajoče.

Pred odhodom v Ameriko je Baraga pripravil za tisk še dva obširna prevoda v slovenščino: *Od posvečenja in posnemanja Matere božje*, ki sloveni latinsko delo *Imitatio ss. Virginis ad instar imitationis Jesu Christi* avstrijskega jezuita Josepha Engstlerja iz leta 1783, ter knjigo ustanovitelja reda redemptoristov Alfonsa di Liguorija *Visita ad ss. sacramento ed a Maria Sanctissima*, ki je izšla v slovenščini pod naslovom *Obiskovanje Jezusa Kristusa v presvetlem Rešnjem Telesu in pozdravljanje Marije prečiste Device*. Prva knjiga, z etično-vzgojno tendenco, izvaja iz glavnih dogodkov v Marijinem življenju, o katerih poroča Novi testament, navodila za srečno življenje, ki išče notranje bogastvo in ne stremi za ugledom v svetu. Druga knjiga pa vsebuje molitve in razmišljanja pred izpostavljeno hostijo.

S tem pisateljskim delom, s katerim je začel v Sloveniji, je Baraga nadaljeval tudi v Ameriki. Baragove slovenske knjige, ki jih je napisal v Ameriki, so tesno povezane z deli, ki so nastala že v Sloveniji. Če izvzamemo kratke uvode, v katerih Baraga pozdravlja "ljube Kranjce" iz daljne Amerike, Baragove ameriške knjige, napisane v slovenščini, ne vsebujejo ničesar, česar bi Baraga ne mogel napisati, ne da bi šel v Združene države. To velja za tri njegova dela: *Premišljevanje štirih poslednjih reči*, *Zlate jabelka* in *Nebeške rože*. Knjiga *Premišljevanje štirih poslednjih reči* (Ljubljana 1837) govori v prvem delu o smrti, sodbi, peklu in nebesih. Osnovna ideja je, da je smrt človeku usojena, zato mora vsak biti nanjo vedno pripravljen. Drugi del te knjige je molitvenik, ki spominja na *Dušno pašo*, čeprav je snov preurejena in skrčena, a deloma ohranja celo iste tekste kot prvi molitvenik (verske pesmi in nekatere litanije). Ta del je bistveno skromnejši kot *Dušna paša* in pri bralcih ni naletel na enak odziv. – Knjiga *Zlate jabelka* (Ljubljana 1844) je v bistvu zbirka citatov in anekdot iz življenja italijanskih, francoskih in španskih mistikov, cerkvenih mislecev in prenoviteljev poznega srednjega veka in 16. stoletja. Najpogosteje so zastopani izreki Frančiška Saleškega, Vincenta de Paula ter Therese de Avila, poleg teh pa najdemo še imena, kot so Ignacij Loyola, Juan de la Cruz, Filippo Nerri in drugi predstavniki skoraj izključno romanskega sveta. Te izreke spremlja Baragov komentar. Citati govore o krščanskih čednostih, ki izhajajo iz verskih nauk in ki naj vladajo v odnosih med ljudmi: ponižnost, krotkost, pokornost, potrpežljivost, zaupanje, popolnost. – Zadnja Baragova slovenska knjiga, *Nebeške rože* (Ljubljana 1846), vsebinsko dopolnjuje prejšnje delo in govori o ljubezni do bližnjega, spoštovanju staršev in duhovnikov, obiskovanju maš in prejetju zakramentov.

Knjige *Od posvečenja in posnemanja Matere božje*, *Zlate jabelka* ter *Nebeške rože* predstavljajo vsebinsko in idejno skupino za sebe: vsa tri imajo enako idejno-vzgojno tendenco, ki se omejuje izključno na versko izročilo. Knjige zahtevajo brezpogojno podrejanje nadrejenim, tako cerkvenim kot posvetnim, vestno izpolnjevanje dolžnosti ter sprejemanje stanu, tudi revnega, kot od Boga danega. Cilj teh knjig je ohranjanje tradicionalnih stanovskih struktur, samoodpoved ter verno življenje. To je moralika, ki se omejuje samo na nauke cerkvenih učiteljev.

Vprašanje virov za knjigi *Zlate jabelka* in *Nebeške rože* ni niti približno rešeno. Baragove možnosti za pripravo tekstov, kot sta *Zlate jabelka* ter *Nebeške rože*, so bile v skrajno skromnih razmerah, v katerih je živel ob Gornjem jezeru, zelo omejene. Zaradi tega smemo domnevati, da sta tudi ti dve knjigi, tako kot *Od posvečenja in posnemanja Matere božje*, predelava ali celo prevod neke predloge, ki bi mogla izhajati iz Hofbauerjevega dunajskega kroga, kjer so bili avtorji, citirani pri Baragi, poznani in čaščeni (na primer v delih Johanna Petra Silberta).

Baraga ima pomembne zasluge kot avtor verskih knjig v jeziku Očipve in Ottawa Indijancev. Te knjige prehajajo od molitvenikov preko del z osnovnim verskim poukom do del z moralno-vzgojno vsebino. Pri pisanju teh knjig so Baragi koristile izkušnje s podobnimi deli v slovenščini, ki se jim Baragove indijanske knjige približujejo in mestoma celo nanje naslanjajo. S temi knjigami je Baraga dal Ottawanom in Očipvejem v roke tiskana dela, iz katerih so se mnogi sploh naučili brati.

Že po prvem letu med rodом Ottawa je Baraga v njihovem jeziku pripravil molitvenik *Ottawa anamie misinaigan* (Otavska molitvena knjiga) ter ga natisnil leta 1832 v Detroitu. Knjiga vsebuje molitve, verske pesmi in katekizem. Leta 1856. je sam prevedel to knjigo tudi v očipvejščino in jo natisnil leta 1857 v Parizu na 203 straneh. To je Baragova indijanska knjiga, ki je doživela največ ponatisov: 7 že za njegovega življenja. V zimi 1835/36 je pripravil v otavščini za tisk še knjigo *Življenje Jezusa (Jesus obimadisiwin ajonda aking)* ter jo tudi sam prevedel v očipvejščino (*Jesus abimadisiwin oma aking*). Obe knjigi je natisnil v Parizu leta 1837. Knjiga opiše glavne dogodke iz Jezusovega življenja na temelju biblijskega izročila. To knjigo je Baraga kasneje še razširil z zgodbami iz Starega testamenta in iz Dejanj apostolov in jo v očipvejščini pod naslovom *Gete Dibadjimowin (Stare zgodbe)* leta 1843 dal natisniti v Ljubljani. Baragovo osrednje delo v očipvejščini je *Knjiga razmišljanj: Katolik enamiad o nanagatawendomowinan* na 712 straneh. Knjiga prinaša razlago glavnih cerkvenih praznikov, molitev, božjih in cerkvenih zapovedi in zakramentov ter v zaključku svari pred glavnimi pregrehami Indijancev: pijančevanjem, igranjem in plesom. Ta knjiga velja tudi v jezikovnem pogledu za naj-

boljše Baragovo delo v očipvejščini, pisana je v jasnem in preprostem jeziku. Zadnje pomembnejše Baragovo delo v očipvejščini je knjiga *Kagige debwewinan (Večne resnice, Cincinnati 1855, 334 strani)*, ki prinaša razlage verskih nauk in molitev ter je izšla že z Baragovim škofovskim grbom.

Zelo pomemben del Baragove pisateljske dejavnosti predstavlja njegova korespondenca. Predvsem so pomembna pisma, v katerih je poročal o svojem delu Leopoldinini ustanovi na Dunaju in so bila nato objavljena v glasilu *Berichte der Leopoldinen-Stiftung* od leta 1832 (letnik II) do leta 1864 (letnik XXXIV). Vseh teh pisem je 65 in so pomemben vir za Baragov življenjepis. V njih govori o svojih potovanjih, pogosto na krppljah skozi zasnežene gozdove ali preko zamrznjenih jezer, o težkih življenjskih razmerah, v katerih je delal, ter o svojih delovnih uspehih. Mnogo zanimivega pove tudi o življenju in običajih Indijancev. V Sloveniji je na Baragova pisma najprej opozoril Janez Cigler in jih nekaj objavil v prevodu iz nemščine v dveh drobnih knjigah (1833, 1837).⁴ Po letu 1853 je Baragova pisma v slovenščini objavljala tudi *Zgodnja Danica*.

Zelo obširna je bila Baragova korespondenca s sestro Amalijo, toda Baraga je leta 1856 v nekem pismu od sestre zahteval, da mora vsa njegova pisma, ki jih ji je pisal, uničiti, kar je Amalija tudi storila. Kljub temu se je del teh pisem ohranil v prepisih. Pri tem žal ne vemo, koliko so ti prepisi verodostojni in ali ne ohranjajo samo tistih tekstov, ki jih je Amalija imela kot primerne za javnost. Velik del ohranjenih prepisov Baragovih pisem Amaliji samo povzema vsebino pisem, ki jih je Baraga pisal Leopoldinini ustanovi. Žal doslej niti vsa ohranjena pisma Amaliji niso bila v celoti objavljena. Prav tako še niso bila objavljena njegova pisma sestri Antoniji, kolikor so še ohranjena.

⁴ Janez Ziegler, *Bratovšina s. Leopolda k'pomoči misijonarjem, to je poslanim oznanovavcam keršanske katolške vere v Ameriki: ali popis kako se keršanska katolška vera v Ameriki razširja*. Iz nemškiga spisal J. Ziegler, fajmošter per s'Tilnu v'Višnji gori. V Ljubljani 1833, Natisnila Rozalija Eger, Na prodaj per Janezu Klemenzu, bukvovezu, 72 str.; Janez Ziegler, *Bratovšina S. Leopolda*, II. del, Ljubljana 1837.

Glavno delo, s katerim je Baraga želel seznaniti evropske bralce s šegami in načinom življenja severnoameriških Indijancev, pa je bila knjiga *Geschichte, Charakter, Sitten und Gebräuche der nord-amerikanischen Indier*. S to knjigo se je želel oddolžiti članom Leopoldinine ustanove za finančno in materialno pomoč, ki so mu jo pošiljali v Ameriko. Knjiga nima znanstvenega namena, temveč je zasnovana kot poljudno informativno branje. V njej govori o telesnih lastnostih Indijancev, nato pa o njihovi materialni (noša, bivališče, prehrana, obrtni izdelki, lov, ribištvo), družbeni (rodbinsko življenje, vzgoja otrok, bojevanje, oblike vladanja) ter duhovni kulturi (verstvo, čarovništvo, bolezni in njih zdravljenje ter pogrebni običaji). V razporedu snovi je delo zelo moderno zasnovano, vendar deloma zapostavlja nekatere probleme duhovne kulture ter daje večji poudarek materialni kulturi. Baraga ni imel pravega razumevanja za določene oblike ljudskega izročila (mitološke pripovedke, pravlјice). Baragov prikaz je stvaren in trezen in ne zapade v kakšno primitivno presojanje. V probleme sprejemanja krščanstva se spušča samo, ko govori o življenjskem standardu, ki so ga deležni pokristjanjeni Indijanci. K celi knjigi je Baraga dodal še zgodovinski uvod, ki pa je zelo skromen in obravnava zgodovino Nove Anglije od prvih naselitev Angležev na tem področju pa do vojne s kraljem Filipom v zimi 1675/76; celo naslednje obdobje 150 let, ko so se belci iz Nove Anglije bojevali predvsem z Očipve in Ottawa Indijanci za oblast nad dolino reke Ohio in področjem Michigana, pa Baraga molče preide.

Po Baragovi lastni izjavi je napisal svojo knjigo o ameriških Indijancih po pisanih virih, po pripovedovanju sodobnikov in po lastnih izkušnjah. Vendar je edini vir, za katerega moremo s precejšnjo gotovostjo domnevati, da ga je Baraga uporabljal, knjiga Johna Heckewelderja *Account of the History, Manners, and Customs of the Indian Nations, Who Once Inhabited Pennsylvania and the Neighboring States*, ki jo Baraga v svojem delu večkrat omenja. Heckewelder je bil pletistični misijonar, po poreklu iz Moravske (Češke), ki je v drugi polovici 18. stoletja delal v Pennsylvaniji in je imel tudi stike z Očipve in Ottawa Indijanci. Njegova knjiga je izšla leta 1819 v Philadelphiji.⁵

⁵ O vprašanju virov za Baragovo knjigo glej: Bertrand Kotnik, "Baragova knjiga o Indijancih", *Ave Maria* 1971, str. 99 sl. – Breda Požar, "Friderick

Baragova nemška knjiga je izšla 1837. v Ljubljani. Še isto leto je izšla tudi v Parizu v francoskem prevodu pod naslovom, prevzetim iz uvoda v originalu: *Abregé de l'histoire des Indiens de l'Amérique septentrionale*. Francoski prevod je delo kompetentnega prevajalca, katerega ime ni znano. Slovenski prevod, ki je prav tako izšel v Ljubljani leta 1837 pod naslovom *Popis navad in zadržanja Indianov Polnočne Amerike*, prinaša znatno skrajšano besedilo originala. Prevajalec, ki ni imenovan, je bil verjetno Baragov srednješolski sošolec Jožef Kek. Pri prevajanju je imel znatne težave, saj v slovenščini do takrat ni bilo podobnega dela niti za etnologijo Slovencev, še manj pa je imela slovenščina ustrezne besede za življenjsko okolje severnoameriških Indijancev.

Velike zasluge si je Baraga pridobil kot raziskovalec indijanskih jezikov. Takoj po prihodu v Michigan je začel zbirati gradivo za slovnico in slovar otavsko-očipvejskega jezika, najprej zato, da bi se tako sam naučil tega jezika. Edini vir mu je bil živi govor sicer popolnoma neukih domačinov, pisani viri, kolikor so obstajali,⁶ mu niso bili dosegljivi. Gradivo je zbiral več kot dvajset let. V končni fazi mu je pri prevajanju gradiva pomagal Benjamin Cloutier, po rodu deloma Očipvejec deloma Francoz, ki je odlično obvladal očipvejščino in francoščino, ter indijanski poglavar Assinins. Slovnica je izšla v tisku l. 1850 v Detroitu pod naslovom *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language for the Use of Missionaries* na 576 straneh. Knjiga obravnava očipvejsko glasoslovje (izgovor), etimologijo (besedotvorje), oblikoslovje in sintakso. Velik poudarek v očipvejskem jeziku je na glagolu, ki s svojim zapletenim sistemom končnic ne poroča le o dogajanju, temveč označi tudi govorčev odnos do njega ter čustveno prizadetost. Zato je zlasti glagolsko oblikoslovje zelo zapleteno. Baragova slovnica je zgrajena tako, da prinaša pravila, do katerih se je moral Baraga sam dokopati z lastnimi raziskavami, in jih nato ilustrira s številnimi primeri.

Baraga and His Book on the Manners of American Indians", *Acta Neophilologica* VI (1973), 29-71. – Viktor Novak, *Analecta et Additamenta* (St. Augustin bei Bonn), 1970, 1001-1007.

⁶ Victor E. Hanzeli, "Missionary Linguistics in New France. A Study of Seventeenth and Eighteenth Century Descriptions of American Indian Languages", *Janua Linguarum*, Series Maior 29, The Hague: Mouton, 1969.

Še pomembnejši kot slovnica je Baragov očipvejsko-angleški in angleško-očipvejski slovar, ki je izšel v eni knjigi pod naslovom *A Dictionary of the Otchipwe Language, Explained in English, For the Use of Missionaries* leta 1853 v Cincinnatiju. Baraga je najprej nameraval svoj slovar izdati v francoščini, ker pa je slovnica že izšla v angleščini, je temu prilagodil tudi svoj slovar. Slovar vsebuje kakih 15.000 gesel. Pri pripravi slovarja se je Baraga verjetno naslanjal na slavni angleški slovar Samuela Johnsona *Dictionary of the English Language* iz leta 1755, ki ga uvodoma citira. Johnsonov slovar slovi po svojih preciznih, mnogokrat še danes veljavnih definicijah pomena angleških besed; tudi Baragov slovar se odlikuje po svojih točnih opredelitvah pomena očipvejskih besed, prav tako pa tudi po verodostojnem zapisu njihovega izgovora, kar priča o Baragovem dobrem posluhu za izgovor v tujih jezikih. To je bilo pri očipvejščini toliko težje, ker se indijanska izgovorna osnova razlikuje od evropske. Pomembnost Baragovega slovarja dokazujejo njegovi številni ponatisi (1878, 1966, 1978).

Dandanes je pomen Baragovega slovarja predvsem historičen: to je zapis jugozahodnega očipvejskega dialekta v prvi polovici 19. stoletja. Izgovor očipvejščine se je v zadnjih 150 letih precej spremenil, zlasti izgovor vokalov v nenaglašanih pozicijah. Tudi besedni zaklad se je spremenil in mnoge besede, ki jih še zapiše Baraga, so danes izumrle. Med tem se je tudi zelo razvila filološka znanost, tako teoretska spoznanja o izgovoru glasov kot tudi o strukturi jezikov. Prav tako je tudi zelo napredovala filologija indijanskih jezikov. Tako je Baragov slovar sicer nekoliko izgubil kot sredstvo za praktični pouk živega jezika, pridobil pa je na svojem znanstvenem pomenu, za kar ga Baraga prvotno ni načrtoval.

Še isto leto, ko je bil Baraga posvečen za škofa, leta 1853, je Baraga izdal svoji prvi dve škofovski pismi, eno v angleščini, drugo v očipvejščini. Očipvejsko pismo je bilo prvo in edino škofovsko pismo, izdano v jeziku ameriških Indijancev na ozemlju Združenih držav v 19. stoletju.

Kot škof je Baraga pisal dnevnik, ki je pomemben vir za njegovo biografijo v zadnjem obdobju njegovega življenja. Dnevnik je pisal v nemščini, a mu je dodajal pripombe v raznih jezikih, angleščini, fran-

coščini, italijanščini, latinščini, očipvejščini, pa tudi v slovenščini. Znanstvena izdaja tega dnevnika je izšla šele leta 1990.

Baraga ima pomembno mesto v zgodovini slovenskega izseljenstva v ZDA. Kot prvi Slovenec je prišel kot misijonar v Združene države v času, ko je bilo v Metternichovi dobi vsakršno potovanje v Ameriko skoraj popolnoma onemogočeno. S tem je utrl pot, po kateri so mu sledili drugi slovenski duhovniki, ki so delali na področju Velikih jezer v drugi polovici 19. stoletja in s svojimi misijonarskimi pismi zbudili v Sloveniji zanimanje za Ameriko. S svojimi knjigami v jezikih Očipve in Ottawa Indijancev, s knjigo o indijanski ljudski kulturi, zlasti pa s svojo očipvejsko slovnico in slovarjem si je Baraga pridobil ugledno ime v razvoju indijanske filologije.

V Sloveniji Baraga ni imel nobenih stikov s slovenskim kulturnim preporodom, ki sta ga v dobi Metternichove vladavine predstavljala Čop in Prešeren s svojo *Kranjsko čbelico*. Imel pa je dobre stike z gubernialnim cenzorjem Jurijem Pavškom, njihovim ozkoumnim nasprotnikom. Baraga je Pavšku ponovno poslal pozdrave po sestri Amaliji. Po njej je imel tudi stike s slikarjem Matevžem Langusom, pri katerem je naročil dve pošiljki slik in z njimi okrasil svoji leseni cerkvi v Grand Riverju ter La Pointu, a vse te slike so bile uničene ob požarih teh cerkva.

V Avstriji je imel Baraga stike z najvišjimi predstavniki Metternichovega režima, zlasti pa s Hofbauerjevim krogom, ki je Baragi vse do konca pošiljal finančno pomoč za njegovo delo v Ameriki. Tako kot Hofbauerjev krog je bil tudi Baraga v svojih političnih nazorih dosledno konzervativen. V Združenih državah so bili Baragovi stiki omejeni predvsem na katoliške kroge; edini pomembnejši ameriški kulturni delavec, s katerim se je Baraga osebno poznal, je bil etnolog Henry Rowe Schoolcraft, vendar ti stiki še niso podrobneje preučeni. V splošnem si je Baraga prizadeval s precejšnjim taktom vzpostaviti stike tudi z višjimi državnimi predstavniki in je pri teh svojih prizadevanjih večkrat tudi uspel.

BIBLIOGRAFIJA FRIDERIKA BARAGE (KNJIGE)⁷**SLOVENSKE KNJIGE, NAPISANE PRED BARAGOVIM
ODHODOM V AMERIKO:**

- Opominjanje eniga duhovniga Pastirja na svoje oučice v'sredi svetiga leta 1826.* Slošo Friderik Baraga kaplan. (8 str.)
- Dušna paša za Kristjane kateri žele v'resnici Boga moliti.* Spisal Friderik Baraga kaplan v'Metliki. V Ljubljani 1830. Natisnil Jožef Sassenberg. Na prodaj per Janezu Klemencu, bukvozezu.
- Od Počeševanja in posnemanja Matere božje.* V Lublani 1830. Natisnil Jožef Sassenberg. Na prodaj per Janezu Klemencu, bukvozezu. (418 str.)
- Obiskovanje Jezusa Kristusa v presvetim rešnjim telesu in pozdravljanje Marije, prečiste device.* V'Ljubljani 1832. Natisnil Jožef Blasnik. Na prodaj per Janezu Klemencu, bukvozezu. (381 str.)

SLOVENSKE KNJIGE, NAPISANE V AMERIKI:

- Premišljevanje štirih poslednjih reči.* V Ljubljani, Natisnil Jožef Blasnik 1837. Na prodaj per Janezu Klemencu, bukvozezu. (411 str.)
- Zlate jabelka.* Spisal Friderik Baraga, Misijonar v'Ameriki. V Ljubljani, natisnil, založil in na prodaj jih ima Jožef Blasnik 1844. (286 str.)
- Nebeške rože.* Spisal Friderik Baraga, Misijonar. V Ljubljani 1846. V zalogi in na prodaj per J. Klemencu bukvozezu na Starim trgu No. 155. Natisnil Jožef Blasnik.

⁷ V citatih so navedeni samo prvotiski. Opombe prevajajo indijanske naslove.

IZBOR NAJPOMEMBNEJŠIH INDIJANSKIH KNJIG:

- Otawa Anamie Missinaigan*, Wawiyatanong 1832. L. Whitney. (295 str.)⁸
- Otchipwe Anamie Misinaigan*, Paris 1837. E.J. Bailly. (300 str.)⁹
- Katolik Anamie Misinaigan*, Detroit 1846, Bagg & Hamon¹⁰
- Katolik Anamie Masinaigan*, Detroit 1846, Bagg & Hamon¹¹
- Jesus obimadisiwin ajonda aking*, Paris, E.J. Bailly 1837. (215 str.)¹²
- Jesus obimadisiwin ona aking*, Paris, E.J. Bailly, 1837. (215 str.)¹³
- Gete dibadjimowin gaie dach Nitam Mekate-Okwanaieg ogagikwewiniwan*, Laibach 1842, Joseph Blasnik. (211 str.)¹⁴
- Katolik Enamiad a nanagatawendamowinan*, Detroit, Jabez Fox. (172 str.)¹⁵
- Kagige Debwewinan Kaginig Ge-Takwendang Katolik Enamiad*, Cincinnati 1855, Joseph Hemann. (344 str.)¹⁶

OSTALA DELA:

- A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language – For the Use of Missionaries ...* by the Rev. Frederick Baraga, Detroit, Jabez Fox printer 1850. (176 str.)
- A Dictionary of the Otchipwe Language Explained in English ... For the Use of Missionaries...* by the Rev. Frederick Baraga, Cincinnati 1853, printed for Jos. Hemann, Publisher of the "Wahrheitsfreund". (622 str.). Part I (str. 3–420) Otchipwe-English; Part II (427–659) English-Otchipwe.

⁸ Otavska molitvena knjiga, Detroit 1832.

⁹ Očipve molitvena knjiga, Paris 1837.

¹⁰ Katoliška molitvena knjiga, Detroit 1846. (otavski jezik)

¹¹ Katoliška molitvena knjiga, Detroit 1846. (očipve)

¹² Jezusovo življenje. Pariz 1837. (otavski)

¹³ Jezusovo življenje. Pariz 1837. (očipve)

¹⁴ Stare povesti in tudi Pridige prvih črnih sukenj, Ljubljana 1842. (očipve)

¹⁵ Katoliška krščanska razmišljanja, Detroit 1850. (očipve)

¹⁶ Večne resnice, Cincinnati 1855. (očipve)

Geschichte, Charakter, Sitten und Gebräuche der nord-amerikanischen Indier. Theils aus zuverlässigen Quellen, theils aus eigener Erfahrung gesammelt und herausgegeben von Friederich Baraga, Laibach 1837. Gedruckt bei Joseph Blasnik. Verlegt und zu haben bei Johann Klemenz, bürgerl. Buchbinder.

Abrégé de l'histoire des Indiens de l'Amérique septentrionale par F. Baraga, Paris, A la Société des Bons Livres, 1837, Imprimerie de E.J. Bailly.

Popis navad in zadržanja Indijanov Polnočne Amerike. Spisal v nemškem jeziku Friderik Baraga. V Ljubljani. Natisnil Jožef Blasnik. Na prodaj per Janezu Klemencu. (167 str.).

LITERATURA

BIBLIOGRAFIJA:

Charles A. Ceglar, *Baragiana Collection: Part I: The Works of Bishop Frederic Baraga*, Hamilton, Canada: Baragiana Publishing, 1991, 318 str. – Part II: *Bishop Frederic Baraga Bibliography*, ib. 1992, 314 str.

ZNANSTVENE IZDAJE BESEDIL:

Chippewa Indians as Recorded by Rev. Frederick Baraga in 1847. (edited by Bertrand Kotnik). *Studia Slovenica*, New York – Washington: League of Slovenian Americans, 1976, 78 str.

Maksimilijan Jezernik, *Frederik Baraga. Zbirka rimskih dokumentov*. *Acta ecclesiastica Sloveniae*, Ljubljana 1980, 231 str.

Baragova misijonska pisma, zbral Jože Gregorič, Ljubljana: Družina, 1983, 258 str.

The Diary of Bishop Frederic Baraga. Ed. by Regis M. Walling and Rev. N. Daniel Rupp, Detroit: Wayne State University Press, 1990, 330 str.

MONOGRAFIJE:

- Leon Vončina, *Friderik Baraga, prvi slovenski apostolski misijonar in škof med Indijanci v Ameriki*, Celovec: Družba Sv. Mohorja, 1869, 198 str.
- Chrysostomus Verwyst, *Life and Labors of Rt. Rev. Frederic Baraga*, Milwaukee: M. H. Wiltzius & Comp, 1900, 476 str.
- Antoine Ivan Režek, *History of the Diocese of Sault Ste Marie and Marquette*, Houston, Mich., Part I, 1906, 393 str. – Part II, 1907, 401 str.
- Lambert Ehrlich, "Friderik Baraga, veliki misijonar Indijancev", v: *Slovenska misijonarja Baraga in Knoblehar*, U. C. Miss. pro Jugoslavia III, Ljubljana: založba Unio cleri, 1928, str. 3–35.
- Franc Jaklič, *Misijonski škof Irenej Friderik Baraga*, Celje: Družba Sv. Mohorja, 1931, 239 str.
- Bernard Lambert, *Shepherd of the Wilderness. A Biography of Bishop Frederick Baraga*, L'Anse, Mich., 1967, 255 str.
- Franc Jaklič, Jakob Šolar, *Friderik Baraga*, Celje: Mohorjeva družba, 1968, 156 str.
- Rudolf P. Čuješ, *Ninidjanissidog saiagiinagog. Contribution to the Sociocultural Development of the Canadian Indians*, Antigonish (Nova Scotia): St. Francis Xavier University Press, 1968, 113 str.
- Maksimilijan Jezernik, *Frederik Baraga, A Portrait of the First Bishop of Marquette. Based on the Archives of the Congregation de Propaganda Fide*, New York – Washington: Studia Slovenica, 1968, 155 str.
- Tone Zrnec, *Po Baragovi deželi*, Toronto: zal. Slovenska šola Marije Pomagaj, 1969, 177 str.
- Alojz Rebula, *Duh Velikih jezer*, Celje: Mohorjeva družba, 1980, 309 str.

SUMMARY

**FREDERICK BARAGA : ON THE 200th
ANNIVERSARY OF HIS BIRTH***Janez Stanonik*

The study surveys the life and work of Frederick Baraga (1797–1868), who came to America in 1831 to work as a Catholic missionary among the Ojibway and Ottawa Indians in Upper Michigan and Minnesota, since 1859 as bishop of Sault Ste Marie and later of Marquette. His literary work in Slovene, which he pursued both before and after his departure for America, was limited exclusively to religious texts, prayer books and meditative edification. He wrote also a whole series of books in Ojibway and Ottawa languages which in their contents resemble books he had published in Slovene. Important are his Ojibway grammar and the English–Ojibway and Ojibway–English dictionaries, which give him a solid place in the history of the American Indian philology. For his European readers he prepared in German a book on the ethnology of American Indians which was published almost simultaneously also in Slovene and French translations. Important is also his correspondence to the Leopoldine society in Vienna and to his relatives and acquaintances at home, especially to his sisters Amalia and Antonia.

SLOVENSKA IZSELJENSKA DRUŠTVA V ZAHODNOEVROPSKIH DRŽAVAH MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Marjan Drnovšek

Izseljenska društva v zahodnoevropskih državah do leta 1940 niso bila tako maloštevilna, kot bi si mislili zaradi bližine domovine in splošnega mnenja, da so Slovenci v Avstriji, Nemčiji, Franciji, Belgiji, Luksemburgu, na Nizozemskem in v manjšem obsegu tudi v drugih državah le na "začasnem" delu in se bodo kmalu vrnili domov. Že v njihovem označevanju so jih ločili od ostalih slovenskih izseljencev. Tiste, ki so odšli v Združene države in druge čezoceanske države, so imenovali "izseljence", Vestfalce pa kot "delavce". Tako ima tudi oznaka "delavci na začasnem delu v tujini" ("zdomci"), ki jo zasledimo z izbruhom ekonomskega izseljevanja v šestdesetih letih tega stoletja, svoje zgodovinske korenine. Po letu 1945 je nastala zaradi preprostega razloga, da se ti odhajajoči ločijo od "emigrantov", imenovanih tudi "sovražni emigranti", oznake, ki je veljala za povojno politično emigracijo.

Prispevek ima le namen, da navede nekatera društva, ki se omenjajo v raznih koledarjih, časopisju, publicističnih člankih in znanstvenih monografijah in razpravah, ki so dostopni v Sloveniji. Seznam je le okvirjen, saj bo šele pregled društvenih registrov v priseljenjskih državah dal točnejšo sliko o njihovem številu in nazivih.

Za lažje razumevanje moram omeniti, da so se slovenska izseljenska društva v zahodnoevropskih državah med obema vojnama delila v tri osnovne skupine, ki jih je opredeljeval svetovni nazor.¹ Delila so se v katoliška, "jugoslovenarska" in socialistična (komunistična). Slednja so

¹ Podobno je bilo z izseljenskimi glasili. Glej: Drnovšek, Marjan, "Izseljensko in drugo časopisje med Slovenci v Zahodni Evropi do leta 1940", *Dve domovini/Two Homelands*, 2-3 (1992), 265-316.

delovala bolj skrito v t. i. delavskih (rudarskih) društvih in sindikalnih organizacijah priseljskih držav.

* * *

Kriza v Nemčiji po prvi svetovni vojni je prisilila mnoge slovenske izseljence, da so se odpravili proti zahodu, nekateri so se tudi vrnili v domovino, del pa jih je ostal v Porenju in Vestfaliji. Da bi se izognili težavam, so številni prevzeli nemško državljanstvo, kar jim je zagotovilo stalno zaposlitev.² Vendar že podatki iz leta 1926 potrjujejo, da društveno življenje med njimi ni zamrlo. Spomladi 1926 je v Nemčiji delovalo 25 (moških) rudarskih društev sv. Barbare in 9 (ženskih) bratovščin Rožnega venca.³ "Barbare" so vključevale 750 članov, "bratovščine" pa kar 820 žensk. V krajih Mengede in Gerthe sta delovala tudi Orlovska odseka, ki sta štela vsak po 20 članov. Razen dveh (v Dortmundu in Buer-Resse) so bila vsa društva sv. Barbare in bratovščin Rožnega venca združena v Zvezo slovenskih katoliških društev, ki jo je leta 1922 ustanovil izseljski duhovnik Janez Kalan.⁴ V času zmage

² Kolar-Dimitrijević, Mira, "Djelovanje jugoslavenskih komunista medu radničkom emigracijom Zapadne Evrope u međuratnom razdoblju", *Migracijske teme*, IV (1988), 1-2, 5.

³ Društva sv. Barbare so delovala v krajih Essen, Hamborn, Gelsenkirchen, Holthausen, Gladbeck, Gerthe, Meerbeck, Hochheide, Osterfeld, Buer, Hordel, Karnap, Marxloh, Recklinghausen, Wanne, Habinghorst, Erken-schwick, Linkfort, Mengede (*1925), Wehofen (*1925), Suderwich (*1925), Marten (*1925), Schonnebeck (*1925), Dortmund-Eving in Buer-Resse. Društva sv. Rešnjega telesa pa v krajih: Hamborn, Marxloh, Gladbeck, Osterfeld, Habinghorst, Gerthe, Meerbeck, Essen-Borbeck, Lintfort. Glej: "Naša organizacija in nje delo", *Naš Zvon. Glasilo Slovencev na Nemškem. Obenem glasilo vseh Slovencev na tujem*, II (1926), 3, 1.

⁴ Kalan je kot izseljski duhovnik dal tudi pobudo za ustanovitev nove samostojne Rafaelove družbe v Ljubljani; njen ustanovni občni zbor je bil 16. oktobra 1927 v mali dvorani hotela Union v Ljubljani. Resnično pa je zaživela šele s prihodom patra Kazimirja Zakrajška na čelo Družbe, kar se je zgodilo na drugem občnem zboru 24. oktobra (na praznik sv. Rafaela) 1928.

nacizma (1933) so načeloma prepovedali delovanje katoliških društev, vendar so slovenska katoliška društva živela dalje in so uživala vso prostost.⁵ V letu 1937 so delovala društva sv. Barbare v krajih Bochum-Gerthe (*1925), Buer (*1913), Buer-Resse (*1926), Castrop-Rauxel (*1922), Dortmund-Mengede (*1925), Dortmund-Eving (*1902), Erkenschwick, Essen-B. Borbeck (*1935), Essen-Karnap (*1913), Gelsenkirchen, Gladbeck (*1908), Hamborn (*1902), Herne-Holthausen (*1909), Homberg-Hochheide (*1910), Lintfort (*1922), Marxloh (*1913), Moers-Meerbeck (*1910), Osterfeld (*1911), Recklinghausen (*1913), Scherlebeck (*1928), Schonnebeck (*1925), Suderwich (*1925), Wanne-Eickel (*1921), Wehofen (*1925), Zell-Wiesental (*1913). Vzporedno z njimi so bile aktivne ženske bratovščine živega Rožnega venca, in sicer v krajih Bochum-Gerthe (*1925), Buer-Resse (*1926), Dortmund-Marten (*1925), Dorstfeld (*1927), Essen-West (*1925), Gladbeck (*1915), Habinghorst (*1924), Herne-Holthausen (*1925), Hochheide (*1926), Lintfort (*1926), Marxloh (*1913), Moers-Meerbeck (*1925), Osterfeld (*1919), Recklinghausen (*1926), Wehofen (*1925) in Zell-Wiesental (*1913). Visoko je bilo število "jugoslovanskih narodnih" oz. "narodno" podpornih društev, ki so delovala v krajih Bottrop, Börnig, Buer-Hassel, Dorsten, Dorstfeld, Dortmund-Eving, Erkenschwick, Essen, Gladbeck, Hamborn, Herne-Holthausen, Hordel, Horst, Ickern, Karnap, Marl, Moers-Meerbeck, Mengede, Obermarxloh, Osterfeld, Scherlebeck, Selm-Beifang, Stoppenberg, Suderwich in Wanne, njim vzporedno pa so delovala tudi jugoslovanska narodna ženska društva v krajih Bottrop, Buer, Dorsten, Dorstfeld, Erkenschwick, Gelsenkirchen, Gladbeck, Hassel, Herne-Holthausen, Marl, Osterfeld, Recklinghausen, Sodingen, Stoppenberg in Westerholt. Vir nam posebej navaja Jugoslovansko narodno pevsko društvo Zvon /Buchhausen/, Jugoslovansko narodno pevsko društvo Slavec /Castrop-Rauxel/, Pevsko društvo Planinska roža /Herne-Holthausen/ (*1928), Pevsko društvo Triglav /Hochheide/, Tamburaški klub /Hochheide-Meerbeck/ (*1934), Pevsko društvo Slavček /Marxloh/ (*1928) in Pevsko društvo /Rauxel-Habinghorst />(*1930).⁶ Leto dni

⁵ Šlibar, Anton, "Versko življenje naših izseljencev v Nemčiji", *Izseljenski vestnik Rafael*, VII (1937), 8 (avgust), 72.

⁶ Uredništvo, "Naši izseljenci po svetu", v: Josip Premrov, *Izseljenski kalendar 1937*, Ljubljana: Družba sv. Rafaela v Ljubljani, 41-80.

kasneje (1938) je delovalo v Nemčiji 34 društev s 2243 člani, ki so bili povezani v Zvezo jugoslovanskih narodnih katoliških društev sv. Barbare v Nemčiji. Del izseljencev je bil povezan v Zvezo jugoslovanskih delavskih in podpornih društev, ki je leta 1938 vključevala 36 društev s 1690 člani. Poleg tega so delovala še ženska društva (16 z 218 članicami).⁷

Za čas med obema svetovnima vojnima imamo za Belgijo evidentiranih enajst društev, in sicer Jugoslovansko delavsko podporno društvo, Waterschei (*1923), Jugoslovansko delavsko podporno društvo, Eysden (*1925), Slovensko podporno društvo sv. Barbare, Winterslag (*1927), Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbare, Zwartberg (*1928), Jugoslovansko pevsko in tamburaško društvo Zvon, Eysden (*1929/1931),⁸ Jugoslovansko društvo sv. Barbare, Eysden (*1929), Jugoslovansko pevsko društvo Slavček, Waterschei (*1923 oz. 1934), Jugoslovansko delavsko podporno društvo, Charleroi (*1937), Jugoslovansko delavsko podporno društvo, Namur (*1937), Jugoslovansko delavsko podporno društvo, Mons (*1938) in Planika, žensko društvo, Eysden (*1939).⁹ Močno je bilo tudi komunistično gibanje, saj je v Bruslju delovala Centralna podsekcija KP Jugoslavije, in sicer pod imenom Zveza revolucionarnih delavcev in kmetov iz Jugoslavije v Belgiji.¹⁰ Okoli 20 000 jugoslovanskih delavcev je sodelovalo tudi v veliki rudarski stavki leta 1932. Po mnenju dr. Alojzija Kuharja so bila slovenska društva v Belgiji bolj socialnopodporna kot prosvetnega

⁷ Kolar, Bogdan, "Cerkev in Slovenci po svetu", v: Metod Benedik, *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Celje: Mohorjeva družba, 1991, 273–304.

⁸ Od leta 1929 do jeseni 1931 je delovalo v okviru Jugoslovanskega društva sv. Barbare v Eysdnu, nato pa je zaživelo samostojno življenje.

⁹ Uredništvo, "Naši izseljenci po svetu", v: Josip Premrov, *Izseljenski koledar 1937*, Ljubljana: Družba sv. Rafaela v Ljubljani, 41–80. Drnovšek, Marjan, "Jugoslovansko društvo sv. Barbare iz Eisdna v Belgiji 1929–40", v: France M. Dolinar, *Viri 3*, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1990, 18–74.

¹⁰ Kolar-Dimitrijević, Mira, "Djelovanje jugoslavenskih komunista medu radničkom emigracijom Zapadne Evrope u meduratnom razdoblju", *Migracijske teme*, IV (1988), 1–2, 8–9.

značaja. To naj bi odražalo težji socialni položaj slovenskih priseljencev v tej državi, npr. v primerjavi s priseljenci v Franciji. Za belgijske je leta 1939 izjavil: "Te naselbine so večidel zapisane smrti in je le vprašanje časa, kdaj bodo popolnoma izginile."¹¹ Da so bili asimilacijski pritiski s strani države in delodajalcev v obravnavanem času močni, nam pričajo spominski zapisi povratnikov, npr. v *Slovenskem izseljenskem koledarju*.

Na Nizozemskem so leta 1937 delovala jugoslovanska društva sv. Barbare v krajih Heerlen (*1926) s sedežem v Heerlerheide, Chevremont, Spekholzerheide, Brunssum, Hoensbroek, Lutterade (Lindenheuvel) in Eygelshoven.¹² "Barbara" naj bi delovala tudi v kraju Nieuwenhagen.¹³ Povezovala jih je Zveza jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji s sedežem v kraju Heerlerheide.¹⁴ V okviru "Barbare" v Heerlenu je pater Teotim van Velzen ustanovil otroški pevski zbor Venček, leta 1929 pa je bil ustanovljen slovenski pevski zbor Zvon, ki ga je sprva vodil Nizozemec Geizer. Že v 20. letih so v domačem tisku poudarjali dober položaj izseljencev na Nizozemskem – sami so se označevali za "Holenderje" – in sicer glede ureditve bivalnih prostorov, voženj na delo in tudi oskrbe v primeru bolezni in onemoglosti. "Da bi se le povesod tako imeli," je zapisal Hugon Bren leta 1928.¹⁵ To je deset let kasneje potrdil tudi dr. Alojzij Kuhar in ugotovil: "Zato je tudi življenjska raven teh naših izseljencev med vsemi najvišja in smemo nizozemske izseljenske kolonije šteti med najboljše

¹¹ Kuhar, Alojzij, "Naše izseljensko vprašanje", v: Jože Lavrič, Josip Mal, France Stelè, *Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, Ljubljana: Založba Jubilej, 1939, 532.

¹² Leta 1928 jih je bilo samo pet. Glej: Bren, Hugon, "Slovenci v inozemstvu", v: Josip Mal, *Slovenci v desetletju 1918–1928*, Ljubljana: Leonova družba, 1928, 141.

¹³ Odbor, "Delovanje slovenskih društev sv. Barbare na Nizozemskem", v: Drago Seliger, *Slovenski koledar 1973*, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1972, 196.

¹⁴ Uredništvo, "Naši izseljenci po svetu", v: Josip Premrov, *Izseljenski koledar 1937*, Ljubljana: Družba sv. Rafaela v Ljubljani, 41–80.

¹⁵ Bren, Hugon, "Slovenci v inozemstvu", v: Josip Mal, *Slovenci v desetletju 1918–1928*, Ljubljana: Leonova družba, 1928, 141.

slovenske v Evropi in v čezmorju.¹⁶ Vendar je bilo njihovo število pred izbruhom druge svetovne vojne že manjše, kar je bila posledica vračanja domov v času velike gospodarske krize na začetku tridesetih let.

Najbolj dejavni pa so bili slovenski izseljenci v Franciji, ki so bili najštevilnejši in s tem je bilo pestrejše in živahnije tudi društveno življenje. Slovenski premogovni rudarji v severnem departmaju Pas-de-Calais niso bili po obsegu maloštevilni (leta 1925 je tu živelo le 1220 Jugoslovancev,¹⁷ tik pred drugo svetovno vojno pa okoli 4000), hkrati mnogi socialističnih in komunističnih nazorov in aktivni v pomoči republikanski Španiji ter zbiranju denarja v podporo raznim komunističnim fondom. Med njimi je bilo tudi 10 slovenskih trgovcev in 20 gostilničarjev, tj. dveh poklicev, ki sta bila za to kategorijo izseljenstva posledica uspešnosti v priseljenjski družbi. V tem departmaju naštejemo pet jugoslovanskih rudarskih oziroma podpornih društev sv. Barbare, ki so imela sedež v krajih Liévin-Lens (*1924), Bruay-en-Artois (*1924), Sallaumines (*1925), Sallaumines-Méricourt (*1926) in Vendin-le-Vieil (*1930).¹⁸ Katoliško delujoče so bile slovenske ženske bratovščine živega Rožnega venca v krajih Liévin-Lens, Sallaumines in Bruay-en-Artois. V Liévinu je delovalo Slovensko društvo šahistov in v Erchinu Slovensko prijateljsko društvo; ti dve društvi sta bili združeni z društvoma sv. Barbare iz Liévin-Lensa in Bruay-en-Artoisa v Zvezo slovenskih delavskih društev, Liévin,¹⁹ ki jo je konec dvajsetih let vodil Vinko Tuhtar. Vsa omenjena rudarska katoliška društva so bila združena v Jugoslovanski rudarski zvezi severne Francije s sedežem v Liévinu.²⁰ V bližnjem departmaju Nord je v Douaiu – vsaj leta 1928 –

¹⁶ Kuhar, Alojzij, "Naše izseljensko vprašanje", v: Jože Lavrič, Josip Mal, France Stelè, *Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, Ljubljana: Založba Jubilej, 1939, 533.

¹⁷ Poročilo departmajske policijske prefektуре za Pas-de-Calais. Glej: Archives Nationales, Paris, F/7, 13 518.

¹⁸ Bogovič, Alenka in Cajnko, Borut, *Slovenci v Franciji*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1983, 105.

¹⁹ Bogovič, Alenka in Cajnko, Borut, n. d., 106.

²⁰ Uredništvo, "Naši izseljenci po svetu", v: Josip Premrov, *Izseljenski kalendar 1937*, Ljubljana; Družba sv. Rafaela v Ljubljani, 75.

delovalo le Slovensko podporno društvo Ilirija.²¹ V Sallauminesu je delovala krščanska strokovna organizacija Jugoslovanska sekcija Svobodnih sindikatov rudarjev severne Francije (Syndicat Libre des Mineurs du Nord de la France). Prvi kongres francoskega sindikata je bil leta 1927, zaenkrat pa ni znan datum ustanovitve jugoslovanske sekcije, ki jo je leta 1930 vodil Andrej Dolinar. Aprila 1931 je sekcija izdala prvo in doslej edino znano številko delavskega glasila *Jugoslovanski rudar*.²²

V Lensu je imela sedež Jugoslovanska delavska podporna jednota (*1928)²³ s podružnicami v krajih Vendin-le-Vieil, Sallaumines, Liévin (*1929), Bruay-en-Artois, Carvin, Wingles, Vicoigne in Waziers /Nord/. Jednota je bila ves čas pod močnim vplivom levo usmerjenih izseljencev in KP Francije in njenih jugoslovanskih članov. Poleg Slovencev so bili v njej tudi Hrvati in Srbi. Imela je tudi do 1400 članov.²⁴ V Winglesu je deloval tudi klub Šah in Sport klub Delavec,²⁵ ki je bil pod vplivom levo usmerjenih izseljencev. Pod istim vplivom je bilo tudi Pevsko društvo Ivan Cankar iz Lensa.²⁶ Podobno kot knjižnica iz Lensa je tudi to pevsko društvo – imenovano tudi odsek (*aprila 1938) – delovalo v tesni povezavi z Jugoslovansko delavsko podporno jednoto v tem kraju. Štefan Laznik je v drugi polovici tridesetih let

²¹ Bogovič, Alenka in Cajnko, Borut, n. d., 105.

²² Drnovšek, Marjan, "Izseljensko in drugo časopisje med Slovenci v zahodni Evropi do leta 1940", *Dve domovini-Two Homelands* (1992), 2-3, 286-287.

²³ Prvi sestanek je bil septembra 1928. Sprva je bila mišljena samo za območje Lensa – imenovala naj bi se Slovensko podporno društvo Lens –, vendar je pravilnik dopuščal pridružitve podružnic z vseh koncev Francije.

²⁴ Šenk, Mila, "Slovenski delavci v Pas de Calaisu", v: *Slovenski koledar 1980*, ur. Janez Kajzer, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1979, 216.

²⁵ "Delavski dopisi", *Glas izseljencev*, III (1938), 9 (2. 5.). Ali pa je bila vsaj želja, da bi prišel pod vpliv levega gibanja, saj so z njim vodili "razgovore" o sodelovanju z Jugoslovansko delavsko podporno jednoto. Glej: Trampuš, J., "Podporna Jednota in izseljenske organizacije", *Glas izseljencev*, III (1938), 19 (2. 10.).

²⁶ N. N., "Naše gibanje", *Glas izseljencev*, III (1938), 17 (2. 9.).

vodil baletni zbor deklic Prijatelj Sovjetske zveze.²⁷ Pod tem vplivom je bil tudi Tamburaški zbor iz Bruay-en-Artoisa.²⁸ V Liévinu je deloval tudi Kolesarski odsek,²⁹ v Lensu pa Podporno in prosvetno društvo Vesna, ki je leta 1937 organiziralo izlet izseljenskih otrok k morju.

V času ljudske fronte v drugi polovici tridesetih let se je okrepilo sindikalno gibanje, ki je bilo močno pod vplivom socialistične oziroma komunistične ideologije. Obe sta imeli lastni sindikalni organizaciji – vanju so se ločeno pridruževali tudi slovenski rudarji –, ki sta se marca 1936 združili v enotni C.G.T. (Confédération Générale du Travail). Leta 1936 je bila ustanovljena sindikalna Zveza jugoslovanskih oziroma slovenskih rudarjev v severni Franciji, ki se je imenovala tudi Jugoslovanska sindikalna zveza (Fédération Syndicale Yougoslave) oziroma Zveza jugoslovanskih sindikalnih sekcij za Pas-de-Calais, s sedežem v Lensu. Združevala je podružnice (imenovane tudi narodnostne³⁰ sekcije) v krajih Liévin, Lens, Bruay-en-Artois, Sallaumines, Carvin, Wingles, Vendin-le-Vieil, St-Étienne-au-Mont³¹ (vsi iz Pas-de-Calaisa) in iz drugih krajev: La Machine /Nievre/, La Grand-Combe /Gard/, Ales /Gard/, Charbonnier-les-Mines /Puy-de-Dôme/, La Blaquiére, Bergoide, Graissessac /Hérault/, Ste-Marie-aux Chenes /Moselle/, Thionville /Moselle/ (*27. 2. 1938), Audun-le-Tische /Moselle/ (*1938). Ko je Centralna zveza iz Pariza leta 1938 pripravljala izseljensko razstavo – o njeni realizaciji ni podatkov – so v *Glasu izseljencev* objavili poziv na vsa izseljenska podporno in kulturna društva ter sindikalne sekcije v

²⁷ N. N., "Naše gibanje", *Glas izseljencev*, III (1938), 18 (17. 9.).

²⁸ N. N., "Naše gibanje", *Glas izseljencev*, III (1938), 18 (17. 9.).

²⁹ "Za tiskovni sklad Glasa so darovali", *Glas izseljencev*, III (1938), 19 (2. 10.).

³⁰ Viri nam največkrat govore o t.i. jugoslovanskih ali slovenskih sekcijah. Le malokrat dobimo podatke o narodnostni strukturi, zlasti o prisotnosti hrvaških rudarjev.

³¹ Imenovano tudi Podporno društvo izseljencev iz Jugoslavije. Glej: "Delavski dopisi", *Glas izseljencev*, II (1937), 5 (12. 5.). Glede kraja predvidevam, da gre za St-Étienne-au-Mont v Pas-de-Calaisu, saj vir navaja le prvi del imena, St-Étiennov pa je v Franciji veliko.

Pas-de-Calais, Nord, Gard, Nièvre, Puy-de-Dôme, Loire, Haute-Loire, Moselle in Meurthe-et-Moselle.³²

Pozimi 1936/37 je bila v Pas-de-Calaisu zelo aktivna slovenska sekcija društva Prijateljev Sovjetske unije, ki je organizirala predavanja in kulturne večere, ki so potekali v slovenskem in francoskem jeziku.³³ Aktivne so bile tudi levo usmerjene žene, ki so se združevale v društva Proti vojni in fašizmu. V Pas-de-Calaisu so delovale v Liévin-Lensu (*1936), Sallauminesu (*1936) in Courrieresu.³⁴ V *Glasu izseljencev* zasledimo dopis Adele Kosec iz Alesa /Grand/ s pozivom, da se ustanovi ženski društvi Proti vojni in fašizmu tudi v krajih Ales in Grand Combe /Grand/. Zapisala je: "Me nočemo, da bi fašizem tudi nam ubijal može in sinove ... Na plan slovenske izseljenske žene in dekleta v Ales in Grand Combe!"³⁵ Pri tem se je sklicevala na uspešno delo žena v Pas-de-Calaisu. Ta društva so zbirala denar in material za jugoslovanske prostovoljce v Španiji.³⁶ V tem departmaju je deloval tudi poseben Španski odbor za Pas-de-Calais.

Za Pas-de-Calais lahko trdimo, da je bil center levo usmerjenega slovenskega izseljenstva in zato trn v peti katoliško in projugoslovansko usmerjenim izseljenskim društvom, glasilom in posameznikom, npr. izseljenskim duhovnikom. Ker je bila ena pomembnejših nalog komunistične partije tudi pridobivanje denarja za njeno delovanje in mnoge njene akcije pod najrazličnejšimi imeni in organizacijskimi oblikami, je bila njena pozornost še bolj usmerjena med slovensko izseljenstvo v Pas-de-Calaisu. V času Blumove ljudske fronte v Franciji (1936–1938), ko je bil uzakonjen 40-urni delovni teden in so prvič v zgodovini delavci dobili plačan letni dopust, je prihajalo do poskusov zблиževanja

³² N. N., "Izseljenski razstava", *Glas izseljencev*, III (1938), 23 (2. 12.).

³³ Drnovšek, Marjan, "Delovanje Toma Brejca med slovenskimi izseljenci v Franciji v letih 1936–39", *Dve domovini-Two Homelands*, (1990), 1, 193.

³⁴ N. N., "Delavski dopisi", *Glas izseljencev*, III (1938), 6 (17. 3.).

³⁵ Kosec, Adela, "Žene in dekleta", *Glas izseljencev*, III (1938), 13 (2. 7.).

³⁶ Drnovšek, Marjan, "Slovenske izseljenke iz Pas-de-Calaisa (Francija) in španska državljanska vojna", v: *Slovenski koledar '89*, ur. Jože Prešeren, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1988, 105–108.

levo usmerjenih društev s katoliškimi društvi v tem departmaju, vendar večjih uspehov ni bilo. Nazorski in ideološki prepadi so bili pregloboki.

V severovzhodni Franciji, v premogovniških revirjih Lorene, med trdnjavo Metz in saarskim območjem in v "železnem okrožju" Brieyške kotline v smeri proti Luksemburgu, tj. v departmaju Moselle, so delovala slovenska podporna društva sv. Barbare v krajih Merlebach-Freyming (*1925),³⁷ Jeanne d'Arc (*1925 oz. 1926), Creutzwald (*1925), Aumetz (*1925) in L'Hôpital (*1926). Na slovenskem izseljenskem evharističnem kongresu v Aumetzu 25. maja 1931 so ustanovili JKO (Jugoslovansko izseljensko katoliško akcijo) z namenom, da bi "naši izseljenci delavci čim bolj vzljubili Jezusa Kristusa in njegov nauk".³⁸

Slovenska delavska društva Edinost so delovala v krajih Stiring-Wendel (*20. 4. 1927), Creutzwald, L'Hôpital in Merlebach-Freyming (*16. 11. 1921). Jugoslovanska delavska oziroma rudarska podporna društva so bila v krajih Ste-Marie-aux-Chenes (*1933) in Tucquegnieux (*1931); v slednjem je delovalo tudi Društvo jugoslovanskih rudarjev Anderny-Chevillen, Tucquegnieux (*1933). Z imenom Slovensko delavsko društvo sta delovali društvi v Aumetzu (*9. 5. 1926) in v kraju Montiers-sur-Saulx /Meuse/ (*1931), ki je nosilo tudi ime Soča. V Aumetzu je bil tudi sedež Zveze jugoslovanske vzajemnosti. Oktobra 1930 je glasilo Jugoslovanska sloga poročalo, da je Delavsko podporno društvo v Audun-le-Tische razvilo svoj prapor in da bo priredilo predstavo Miklova Zala ter pevski koncert.³⁹

Bogata so bila tudi glasbena društva, in sicer Pevsko društvo Triglav, Stiring-Wendel,⁴⁰ Slovensko pevsko društvo Zvon, Jeanne

³⁷ Škruba, Anton, "Slovenski rudarji v Merlebach-Freymingu", v: *Slovenski izseljenski koledar 1958*, ur. Zima Vrščaj-Holy, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1958, 172-174.

³⁸ N. N., "Slovenski evharistični kongres v Franciji", *Pariske novine*, II (1931), 23 (5. 6.), 3.

³⁹ "Dopisi", *Jugoslovanska sloga*, I (1930), 3 (2. 10.).

⁴⁰ Bren, Hugon, "Slovenci v inozemstvu", v: Josip Mal, *Slovenci v desetletju 1918-1928*, Ljubljana: Leonova družba, 1928, 139.

d'Arc (*1931), Jugoslovansko tamburaško društvo Triglav, Aumetz,⁴¹ Slovensko delavsko pevsko društvo, Audun-le-Tiche (omenja se oktobra 1930), Jugoslovansko pevsko podporno društvo Triglav, Merlebach (*8. 9. 1931) in Pevsko in podporno društvo, Merlebach-Freyning (*1932).⁴² V virih pa zasledimo tudi Slovensko (kasneje Jugoslovansko delavsko) kolesarsko društvo Stiring-Wendel (*3. 3. 1929) in Jugoslovansko cerkveno društvo Bled, Habsterdick-Stiring (*1. 9. 1935).⁴³

V Metz (kasneje je bil sedež v Amnévillu) je bila 25. aprila 1933 ustanovljena Zveza jugoslovanskih delavcev v Franciji/Savez jugoslovanskih radnika u Francuskoj (kasneje imenovana Nacionalni savez Kraljević Andrej), ki je imela številne podružnice po državi, svoj vpliv pa je širila tudi v Luksemburg in Saarsko pokrajino. Poudarjala je jugoslovansko usmerjenost v duhu enotnosti jugoslovanskega naroda, ki nam jo izraža tudi verz:

... *Mi nismo više Srbi,
pa nismo ni Slovenci;
nečemo bit' Hrvati,
več samo Jugosloveni ...*⁴⁴

Leta 1936 je imela 37 podružnic (sekcij) v Franciji in Luksemburgu s preko 1000 aktivnimi člani.⁴⁵ Spomladi 1937 je prvič nastopil tudi Pevski zbor Kraljević Andrej iz Merlebacha, ki je deloval v okviru takajšnje podružnice.⁴⁶ V Franciji je imela leta 1938 podružnice v departmaju Moselle v krajih Amnéville (*1933), Aumetz (*1934), Moy-

⁴¹ Slovensko tamburaško društvo v tem kraju omenja že leta 1928 Hugon Bren v svojem prispevku. Glej: Bren, Hugon, prav tam.

⁴² Ali je to društvo isto kot v virih imenovano društvo Gorenjski slavček?

⁴³ Uredništvo, "Naši izseljenci po svetu", v: *Izseljenski koledar 1937*, ur. Josip Premrov, Ljubljana: Družba sv. Rafaela v Ljubljani, 75-76.

⁴⁴ "Pevajte brača", *Glas jugoslovenskih iseljenika*, V (1938), 4 (30. 4.).

⁴⁵ "Na radiju Beograd predavanje o SJR", *Glas jugoslovenskih iseljenika*, III (1936), 10 (1. 5.).

⁴⁶ "V. kongres Nacionalnog Saveza Kraljević Andrej", *Glas jugoslovenskih iseljenika*, IV (1937), 3 (15. 5.).

euvre-Grande, Hettange-Grande, Freyming-Merlebach, Jeanne-d'Arc, Stiring-Wendel, Ste-Marie-aux-Chenes, Metz, Clouange, Audun-le-Tiche, Thionville, Rohrbach-les-Bitche, L'Hôpital, Hagondange, Hayange, Creutzwald in Volmerange-les-Mines. V departmaju Meurthe-et-Moselle pa v krajih Tucquegnieux (*1933), Giraumont (*1934), Piennes (*1934), Pompey, Réhon, Villerupt, Joeuf, Crusnes, Homécourt. Številne podružnice pa so bile raztresene tudi drugod, in sicer v krajih La Ville-du-Bois /Essonne/, Vouziers /Ardennes/, St-Quentin /Aisne/ (*1936), Châlon-sur-Marne /Marne/, Boulogny /Meuse/, Thonne-le-Thil /Meuse/, Sochaux /Doubs/, Vitry-le-François /Marne/, Urbes, Ste-Marie-aux-Mines /Haut-Rhin/, Luse /Vosges/ in Roye /Somme/. Podružnice so delovale tudi v krajih Drachenbronn in Eisensheim oziroma Einsisheim, v Luksemburgu pa v krajih Esch, Differdange in Dudelange.

V departmaju Meurthe-et-Moselle so delovala Slovensko pevsko in tamburaško društvo, Tucquegnieux (*1932) in Slovensko pevsko društvo, Giraumont (*1934). V Bergoide /Haute Loire/ je delovalo Podporno društvo Edinost.⁴⁷ Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbare, La Machine /Nievre/⁴⁸ predstavlja določeno zanimivost. Komunistično glasilo *Proleter* je objavilo njihovo slovensko pismo z dne 22. marca 1937, v katerem izražajo podporo republikanski Španiji. To dokazuje, da so tudi načeloma katoliška društva podpirala protifašistični boj v sosednji državi. Še leta 1935 sta v kraju La Machine delovali dve društvi: Jugoslovansko rudarsko društvo sv. Barbara pod predsedstvom Karla Webra in Podporno društvo jugoslovanskih delavcev pod vodstvom Likonika; obe društvi sta se združili v Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbara. Društvo je pristopilo k jugoslovansko usmerjeni Jugoslovanski koloniji v Franciji s sedežem v Parizu.⁴⁹

Omeniti moramo še posebnost slovenskih izseljenskih društev v severni in severovzhodni Franciji, kjer je bila poleg nazorskih, ideoloških

⁴⁷ "Delavski dopisi", *Glas izseljencev*, III (1938), 13 (2. 7.).

⁴⁸ "Vsem Slovencem v španski osvobodilni vojni", *Proleter*, XIII (1937), (maj), 16. Pismo je objavljeno še v glasilu *Dimitrovac-Dimitrovista*, (1937), 1, 4.

⁴⁹ "Zastava sv. Barbare La Machine", *Youngopresse*, VIII (1935), 394 (15. 6.).

in osebnih razlik in delitev med njimi močno prisotna tudi razlika – vsaj v začetnem obdobju – med tistimi, ki so prišli iz Vestfalije, in priseljenci iz jugoslovanskega dela Slovenije (poleg že omenjene razlike med obema v primerjavi s primorskimi Slovenci). Ta se je kazala v društvenem združevanju in vsakdanjem življenju, saj so Vestfalci govorili za mnoge čudno slovensko-nemško mešanico, se drugače oblačili in bili bolj podobni "Nemcem" kot Slovencem. V publicistiki se mnogokrat pojavlja še znanstveno nepotrjena teza, da so bili vsi Vestfalci katoliškega nazora in so ustanavljali le katoliška društva, ostali Slovenci pa bolj komunistično ali vsaj levo in ateistično usmerjeni, zlasti rudarji iz zasavskih revirjev in deloma tudi Primorci. To kaže na zamotanost in različnost odnosov med Slovenci v tem delu Francije in seveda tudi na Nizozemskem, v Belgiji in Luksemburgu.

Tudi v Parizu so delovala številna slovenska oziroma jugoslovanska združenja z udeležbo Slovencev, npr. že omenjeni Slovenski klub (*1928).⁵⁰ Tu je bil tudi sedež Jugoslovanske kolonije v Franciji (*1928). Njene sekcije so se lahko ustanovile povsod po državi, kjer je živelo najmanj pet Jugoslovanov. V programu so zapisali, da bodo v jugoslovanskem duhu prirejali predavanja v "*francuskom i jugoslovenskom jeziku*", izobraževalne tečaje, koncerte, razstave, proslave, športne in filmske prireditve itd., v vsakem večjem mestu pa naj bi zgradili "dom" ali pridobili prostore za sestanke, knjižnico in čitalnico.⁵¹ V njenem prvem upravnem odboru je sedel tudi Rudolf Kavšek. Pod njenim okriljem je izhajala revija *Jugoslavija u Francuskoj*, ki je v drugi številki leta 1929 objavila v slovenskem in francoskem jeziku Vodnikovo Ilirijo oživljeno, Prešernovo Zdravljico in razpravo zgodovinarja Josipa Mala *Francozi na Slovenskem*.⁵² V tesnem stiku z njo je bila tudi Glavnikova Zveza jugoslovanskih delavcev Kraljevića Andreja iz Amnévilla. Decembra 1938 so se pogovarjali o združitvi Jugoslovanske kolonije z Jugoslovensko radniško zajednico (JRZ), ki je bila ustanovljena v Parizu jeseni 1936 in je 29. novembra 1936 odprla Dom

⁵⁰ Jurčec, Ruda, *Skozi luči in sence. Prvi del (1914–1929)*, Ljubljana: Prešernova družba, 1991, 447 in nasl.

⁵¹ "Iz Jugoslovanske Kolonije", *Pariske novine*, I (1930), 2 (13. 12.), 2.

⁵² Drnovšek, Marjan, "Izseljensko in drugo časopisje med Slovenci v zahodno Evropi do leta 1940", *Dve domovini-Two Homelands*, (1992), 2–3, 277.

Jugoslovenske zajednice v francoskem glavnem mestu.⁵³ Pridružila naj bi se tudi Zveza jugoslovanskih delavcev Kraljevića Andreja in še nekatera druga izseljenska društva. Poleti 1939 so govorili celo o organiziranju kongresa Zveze jugoslovanskih izseljenskih organizacij zahodne Evrope, ki naj bi bil 9. julija, kar je vneslo razdor med jugoslovansko usmerjene izseljence.⁵⁴ Tega leta je v Parizu deloval tudi Jugoslovanski sokol.⁵⁵

Že leta 1925 je bila v francoskem glavnem mestu ustanovljena Jugoslovanska sekcija Komunistične partije Francije in tudi Medsindikalna sekcija oziroma Jugoslovanski medsindikalni komite pri komunističnem C.G.T.U. V francoski prestolnici so bili aktivni še Društvo izseljencev iz Jugoslavije v Franciji,⁵⁶ sindikalna Centralna zveza/Centre de Liaison, Društvo slovenskih delavcev v Franciji,⁵⁷ Odbor izseljeniške pomoči, ki je bil del Francoske ljudske pomoči (Comité Nationale de Secours Populaire de France) za pomoč političnim emigrantom.⁵⁸ Povezavo s francoskimi sindikalnimi organizacijami najdemo tudi pri prekmurskih poljedelskih in gozdnih delavcih. G.C.T. jih je pozivala, da stopijo v vrste francoskih delavcev in v njihovo organizacijo Fédéra-

⁵³ "Jugoslovanski dan u Parizu", *Glas jugoslovenskih iseljenika*, IV (1937), 1 (1. 1.).

⁵⁴ "Kongres iseljenika", *Yougopresse*, XII a in b (1939), 615 a (10. 7.) in 615 b (15. 7.).

⁵⁵ V glavi glasila tudi naslovi sorodnih organizacij. Glej: *Yougopresse/Pariske novosti*, XII (1939), 596 (7. 1.).

⁵⁶ Tomo (Brejc, Tomo), "Živio kongres izseljeništvu iz Jugoslavije", *Glas izseljencev*, II (1937), 5 (12. 5.). Z enakim imenom se spomladi 1938 omenja društvo – označeno kot novonastalo –, ki je združevalo prekmurske Slovence, zaposlene v poljedelstvu in gozdarstvu. Glej: Odbor, "Društvo izseljencev iz Jugoslavije v Franciji", *Glas izseljencev*, III (1938), 6 (17. 3.). Verjetno gre za isto društvo, ki ga najdemo tudi pod imenom Društvo izseljencev iz Jugoslavije v Parizu in okolici. Glej: Brejc, Tomo, "Preko C.G.T. – v boj za pravice izseljencev!", *Glas izseljencev*, III (1938), 15 (2. 8.).

⁵⁷ N. N., "Korak naprej!", *Glas izseljencev*, III (1938), 6 (17. 3.).

⁵⁸ N. N., "Sporočilo španskega odbora za Pas-de-Calais", *Glas izseljencev*, III (1938), 7 (2. 4.).

tion Nationale des Travailleurs de l'Agriculture, des Forêts et similaires, z nasvetom: "Pišite na našo organizacijo v vašem materinem jeziku, če ne obvladate dovolj francoski jezik."⁵⁹

Leta 1933 je Jugoslovanska sekcija Mednarodne rdeče pomoči v Parizu organizirala zbiranje denarja med ekonomskimi izseljenci iz Jugoslavije. Namenjen naj bi bil žrtvam terorja v Jugoslaviji. Odmev so imele pri izseljencih v Pas-de-Calaisu in Nordu.⁶⁰ Pet let kasneje imamo v Parizu Odbor izseljeniške pomoči⁶¹ s patronatom v Parizu in z mrežo patronatov v Pas-de-Calaisu (Lens, Sallaumines, Carvin in Liévin), Charbonniere les Mines in St. Etienne /Loire/.⁶² Zbirali so denar za pomoč političnim preganjancem v Jugoslaviji. V drugi polovici tridesetih let je v Parizu deloval EMKO, tj. Emigrantski komite, ki je deloval med jugoslovanskimi izseljenci v Franciji. Med aktivnejšimi slovenskimi komunisti v Franciji omenimo Lovra Kuharja (Prežihovega Voranca), Toma Brejca, Dušana Kvedra, Borisa Kidriča, občasno pa je prihajal v Pariz tudi Edvard Kardelj.

Pariz je bil tudi pomembno križišče pri pomoči republikanski Španiji. Tu je deloval Jugoslovanski narodni odbor za pomoč španskemu narodu (*oktober 1937), ki je bil sekcija Mednarodnega odbora za pomoč Španiji.⁶³ V Španijo je odšlo 420 jugoslovanskih izseljencev iz Francije in 191 iz Belgije.⁶⁴ S porazom republikanskih sil v Španiji in z vračanjem dobrovoljcev je v Parizu začel delovati Odbor bivših

⁵⁹ "Poljedelski in gozdni delavci iz Jugoslavije – C.G.T. vas kliče!", *Glas izseljencev*, III (1938), 21 (2. 11.).

⁶⁰ "Radna emigracija iz Jugoslavije pomaže svojo partiju!", *Proleter*, IX (1933), 6–7 (junij), 16.

⁶¹ N. N., "Patronatsko gibanje na Francoskem in v Belgiji", *Glas izseljencev*, III (1938), 15 (2. 8.).

⁶² "Pregled delovanja patronatov na Francoskem", *Glas izseljencev*, III (1938), 22 (17. 11.).

⁶³ "Jugoslovanski Narodni odbor za Pomoč španskemu Narodu: Poziv vsem izseljencem!", *Glas izseljencev*, III (1938), 24 (17. 12.).

⁶⁴ Kolar-Dimitrijević, Mira, "Djelovanje jugoslavenskih komunista među radničkom emigracijom Zapadne Evrope u međuratnom razdoblju", *Migracijske teme*, IV (1988), 1–2, 10.

španskih dobrovoljcev iz Jugoslavije.⁶⁵ Julija 1938 zasledimo v *Glasu izseljencev* poziv Kristine Fabič slovenskim dekletom ("saj nas je 200"), da ustanovijo dekliško društvo v Parizu.⁶⁶ Omenili smo že, da je bilo to mesto vedno bolj privlačno za študij. Jugoslovanski študenti (brez komunistov) so ustanovili Združenje jugoslovanskih študentov. Leta 1930 sta bila v upravnem odboru tudi dr. Vladimir Murko in dr. Jože Logar.⁶⁷

Že ti nepopolni podatki o društvih in drugih organizacijah potrjujejo, da je bila podporna in tudi kulturna ter prosvetna dejavnost med slovenskimi izseljenci zelo živahna in pestra. Podporna je dosegala obseg finančnih možnosti rudarjev, kulturnoprosvetna pa se v večini primerov ni dvignila nad t. i. čitalniško raven (edina izjema so bila projugoslovanska društva v Parizu, ki so prirejala umetniške razstave, koncerte, recitale in podobno). To je bil odraz socialne in izobrazbene strukture slovenskega izseljenstva v zahodni Evropi med obema svetovnjima vojnoma.

⁶⁵ "Jugoslovanski narodni odbor za pomoč republikanski Španiji!", *Glas izseljencev*, IV (1939), 3 (2. 3.).

⁶⁶ Fabič, Kristina, "Našim mladenkam izseljenkam", *Glas izseljencev*, III (1938), 13 (2. 7.).

⁶⁷ "Naši študenti u Parizu", *Pariske novine*, I (1930), 3 (20. 12.), 1. Vladimir Murko (1906–1986), strokovnjak za finančno pravo in zgodovinar. V letih 1930 in 1931 se je specializiral za ekonomske vede, zlasti za finančno pravo, na pravni fakulteti v Parizu in na Institut superieur d'enseignement financier. Glej: Kambič, Mirko, "Univ. prof. dr. Vladimir Murko kot zgodovinar", *Zgodovinski časopis*, 45 (1991), 3, 479–488. Več prispevkov je namenil tudi deležu Slovencev na tujih univerzah in slovenskih znanstvenikov k evropski kulturi.

SUMMARY

**SLOVENE EMIGRANT SOCIETIES IN WESTERN
EUROPEAN COUNTRIES BETWEEN THE
WORLD WARS***Marjan Drnovšek*

The article offers an overview of Slovene emigrant societies in Western European countries between the World Wars. It was prepared on the basis of newspapers, calendars and references in journalistic articles and scientific monographs and papers that could be found in Slovenia. An exact overview will only be possible through studying the records of the societies in the countries of destination and even then only the records of those societies that operated under the rule of law could be considered. The record that has already been published will convince the reader of the high number of societies.

LADIJSKE POTNIŠKE EVIDENCE KOT VIR ZA ZGODOVINO IZSELJENSTVA, S POSEBNIM OZIROM NA IZSELJENSKE SEZNAME TRŽAŠKEGA PRISTANIŠČA

Aleksej Kalc

Eden izmed temeljnih problemov, s katerimi se srečujemo pri preučevanju izseljenskih procesov, je problem razpoložljivosti in kakovosti statističnih virov. Za čas velikih selitvenih gibanj od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne so na razpolago direktne in indirektno selitvene statistike, ki tvorijo široko podlago za poznavanje tega izrednega obdobja človeške mobilnosti. Znano pa je, da je povednost teh uradnih virov, tako v izseljenskih kot v priseljenskih deželah in poleg problemov, kot so različni kriteriji popisovanja, dejansko precej omejena. Tako nam na primer pristaniška ali upravna izseljenska oziroma priseljenska statistika izkazuje dinamiko procesov, nudi nam strukturne profile, denimo po starosti, spolu, poklicu, provenienci izseljencev, njihovi razporeditvi znotraj priseljenskih dežel itd. Vendar se tudi v najbolj razčlenjenih tovrstnih izkazih pojavljajo podatki le v agregirani obliki, kar onemogoča križne analize in nadaljnje primerjave med različnimi spremenljivkami. Tako gradivo torej lahko le delno zadosti zahtevam preučevalca selitvenih procesov, ki v težnji po poglobljanju v notranjo raznolikost, vzgibe, potek, socio-demografske in druge značilnosti selitvenih gibanj potrebuje veliko širšo in razčlenjeno osnovo kvantitativnih in kvalitativnih informacij. Še manj pa je uporabno za podrobnejše razumevanje selitvenih modelov z vidika mobilnosti in strategij, ki nujno spremljajo izseljenski proces na individualni in kolektivni ravni, se pravi za obravnavanje vprašanj, kot so trajanje izseljenske dobe, ponavljanje izseljenskega koraka, vloga in delovanje poklicnih, sorodstvenih in širših družbenih mrež, mikroekonomski vidiki izseljenske izbire in podobno.

V iskanju poti za ustrežnejšo obravnavo omenjenih značilnosti izseljenskega pojava se v zadnjih desetletjih večja zanimanje za serialne vire, kot so registri ljudi, ki so jim bili izdani potni listi, policijski, carinski in ladijski sezname potnikov v evropskih izseljenskih pristaniščih in analogno gradivo, ki je nastajalo ob vstopu v priseljenske dežele. Tovrstne poimensko vodene evidence, ki za vsakega izseljenca prinašajo poleg imena in priimka še celo vrsto drugih informacij (število in vsebina rubrik sta seveda različna, pač glede na namembnost vira), tvorijo bogato pragraivo, ki ga je mogoče uporabiti za izvirne analize in primerjave. Dolga leta so te dokumentacije za svoje raziskave uporabljali skoraj izključno genealogi, medtem ko so se zgodovinarji in drugi preučevalci selitvenih procesov začeli zavedati njegovega pomena šele v šestdesetih letih. K njegovemu ovrednotenju je nedvomno bistveno pripomogel tudi razvoj računalništva, s čimer so se raziskovalcem in drugim interesentom odprle neslutene možnosti obvladovanja in uporabe tako obsežnih strukturiranih podatkovnih baz.

Od takrat se razvija delo na podlagi poimenskih izseljenskih evidenc na dveh sicer med sabo interaktivnih ravneh. Na eni strani je v teku evidentiranje virov, njihovo mikrofilmanje, pogostokrat kompjuterizacija in v vse številnejših primerih objava, največkrat podatkovno prirejena za potrebe "iskalcev korenin".¹ Vzporedno s tem pa poteka zgodovinsko, demografsko, socio-ekonomsko in antropološko preučevanje izseljenskih tokov, ki je obrodilo že vrsto kvalitativnih rezultatov.² Kot primer enega najprodnornejših tovrstnih del naj omenimo štu-

¹ Najobsežnejši tovrstni založniški projekt je objava seznamov nemških priseljencev v ZDA *Germans to America: Lists of Passengers Arriving at U.S. Ports*, Wilmington, Delaware, ki jo urejmeta I. A. Glazier in P. W. Filby in ki obsega danes že več kot 30 knjig.

² Temeljno delo o evidencah priseljevanja v Severno Ameriko je knjiga Michaela Teppra, *American Passenger Arrival Records. A Guide to the Records of Immigrants Arriving at American Ports by Sail and Steam*, Genealogical Publishing Co., Inc., Baltimore 1988, 1993 (dopolnjena in razširjena izdaja). V njej so prikazani historiat, značilnosti in postopki iskanja podatkov po posameznih vrstah seznamov od kolonialne dobe do začetka petdesetih let tega stoletja. Na voljo so informacije o njihovi razpoložljivosti in pogojih uporabe za raziskave genealoškega značaja ter bibliografija objavljenih seznamov oziroma publikacij v zvezi s tovrstnimi viri. O

dijo Kristiana Hvidta o danskem izseljevanju v Ameriko v letih 1869–1914.³ V njej je avtor uporabil policijske evidence izseljenskega prometa čez Københaven in prek računalniškega vpisa ter analize pragradiva za 172.000 oseb podal kompleksno strukturno in tipološko sliko takratnega danskega čezoceanskega izseljevanja. Izjemnost tega dela je toliko večja, če pomislimo, da je nastalo na začetku sedemdesetih let in da ga strokovnjaki še vedno postavljajo za vzor mikroanalitičnega preučevanja selitvenih procesov.

Najbolj širokopotezno zastavljeni načrt za večnamensko uporabo izseljenskih evidenc pa je Ellis Island Family History Project, ki si v obliki mednarodnega timskega sodelovanja zastavlja kot dolgoročni cilj računalniški prepis in obdelavo ladijskih potniških seznamov (Immigration Passenger Lists) s podatki o priseljencih, ki so stopili na ameriška tla v obdobju od 1892 do petdesetih let tega stoletja.⁴ Po t. i. Customs Passenger Lists, ki jih je uvedel zakon o ureditvi življenjsko-sanitarnih razmer pomorskega potniškega prevoza iz leta 1819 in so se

zgodovinskem pomenu, študijskih pristopih in problematičnih aspektih omenjenega serialnega gradiva poroča Robert Swierenga, "List Upon List: The Ship Passenger Records and Immigration Research", *Journal of American Ethnic History*, 10/3, 1991, 42–53.

- ³ Kristian Hvidt, *Flugten til Amerika eller drivkroe sterne i dansk massenmigration 1868–1914*, Århus 1972. V angleškem prevodu: *Flight to America. The Social Background of 300,000 Danish Emigrants*, New York, San Francisco, London, Academic Press, 1975. Nekatere krajše poskusne obravnave na podlagi ameriških vstopnih seznamov so Luigi Di Comite – Ira A. Glazier, "Caratteristiche socio-demografiche dell'emigrazione italiana attraverso i registri degli emigrati sbarcati negli Stati Uniti d'America (1880–1914): primi risultati di un programma di ricerca", v *La popolazione italiana nell'Ottocento. Relazioni e comunicazioni presentati al congresso tenuto ad Assisi, 26–28 aprile 1983*, Bologna, 1985, 431–446; Ira A. Glazier, "Ships and Passengers in Emigration from Italy to the U.S. 1880–1990", v *Emigration from Northern, Central and Southern Europe: Theoretical and Methodological Principles of Research*, International Symposium, Krakow, Nov. 9–11, 1981, Krakow 1984, 245–275; Ira A. Glazier – Robert Kleiner, "Analisi comparata degli emigranti dall'Europa meridionale e orientale attraverso le liste passeggeri delle navi statunitensi", *Altretalia*, 7, 1992, 115–125.

- ⁴ R. Swierenga, op. cit., 50.

zbirale v okviru ameriške carinske službe, je to najdaljša in najpopolnejša kontinuirana evidenca priseljevanja v ZDA iz najrazličnejših držav in najrazličnejših narodnosti. Nastala je na podlagi zakonodaje o priseljevanju, ki se je od leta 1882 dalje razvijala v zvezi s pojavom "nove imigracije" (new immigration) in zahtevami po zaščiti anglosaške podobe ameriške družbe. S stopnjevanjem selektivnosti priseljske politike se je bogatila tudi paleta podatkov o vsakem priseljencu v ladijskih potniških seznamih, katerih zbiranje je bilo zdaj v pristojnosti organov za priseljevanje in naturalizacijo (Immigration and Naturalization Service), služili pa so za osebno identifikacijo in širšo karakterizacijo prišlekov.

V svoji končni obliki, od leta 1907 dalje, vsebujejo vstopni sezname za vsakega priseljence sledeče informacije: ime in priimek, ime ladje, s katero je pripotoval, datum prihoda, imena sorodnikov, ki so z njim potovali, in vrsto sorodstvene vezi, spol, starost, poklic oziroma zaposlitev (v izvornem kraju), stan, izobrazbo, narodnost, državo in kraj zadnjega bivanja, pristanišče vkrcanja in izkrcanja, kraj, v katerega je namenjen, kraje in datume morebitnih prejšnjih bivanj v ZDA, imena in naslove sorodnikov oziroma znancev v starem kraju ter v ZDA, raso, opis fizičnih značilnosti, opis posebnih znakov in kraj rojstva.⁵ S pomočjo vsega tega lahko torej prikažemo od globalnih do najbolj razčlenjenih socialnih in demografskih profilov priseljskih valov, tako z vidika posameznikov kot družinskih agregatov ugotavljamo, kdo so bili izseljenci, kdaj in od kod so točneje prihajali, a tudi kam so bili namenjeni, kolikokrat so se vračali, če so prihajali sami ali z drugimi družinskimi člani, če so se pri izseljenskem koraku opirali na sistem sorodstvenih ali drugih vezi itd. Nudijo nam skratka vrsto možnosti za preučevanje tipologije in načina izseljevanja in to na ravni dolge časovne relacije ter širokih segmentov selitvene populacije. Ob tem pa strokovnjaki opozarjajo še na eno potencialnost teh virov, in sicer na možnost vzporednega povezovanja ameriških evidenc z evropskimi, predvsem pa s pragradi-

⁵ I. A. Glazier – R. Kleiner, "Analisi comparata ...", 115–116. Prim: tudi L. Di Comite – I. A. Glazier, "Caratteristiche socio-economiche ...", 432; I. A. Glazier, "Ships and Passengers ...", 245.

vom ameriških in evropskih censusov, kar bi nudilo dodatne raziskovalne možnosti za razna tematska področja.⁶

Take hipotetične študijske projekcije vsekakor terjajo določeno previdnost in nas ne smejo navdajati s pretiranim navdušenjem, kajti že osnovna uporaba izseljenskih oziroma priseljenskih poimenskih evidenc je povezana z določenimi problemi. Težavno razbiranje ročnih zapisov, različni kriteriji, slučajne in sistematične napake, nedoslednosti in pomanjkljivosti pri izpolnjevanju rubrik in druge nejasnosti so samo nekatere izmed ovir, pred katerimi se znajde uporabnik. Njihovo premagovanje zahteva poglobljanje v sam historiat vira, razvijanje kritičnega pristopa za presojo verodostojnosti zapisov, njihove pogojenosti s subjektivnostjo in predsodki popisovalcev ter nenazadnje razvijanje metodologije, ustreznih programskih pripomočkov in preostale organizacije za informativnost gradiva.⁷ Ko govorimo o analitični vrednosti tega gradiva, ne smemo pozabiti tudi na omejitve, ki jih je pokazalo kvantitativno zgodovinopisje po velikem razcvetu v šestdesetih in sedemdesetih letih, v smislu, da rezultati pogostokrat ne opravičujejo naporov za pripravo in analizo gradiva, če naj izpostavimo le najbolj kategorično mnenje nasprotnikov historiografskega kvantitativizma.⁸

Razumljivo je torej, da vlada v strokovnih krogih glede izseljenskih seznamov tudi precej skepse, še zlasti glede preveč ambicioznih načrtov za njihovo uporabo.⁹ Mimo vseh pomislekov in problemov, ki se pora-

⁶ R. Swierenga, op. cit., 50; poskus analize na tovrstni komparativni podatkovni podlagi v I. A. Glazier – R. Kleiner, "Analisi comparata ...".

⁷ Prim.: R. Swierenga, op. cit., 46–50.

⁸ Lawrence Stone, "Il ritorno al racconto: riflessioni su una nuova vecchia storia", v *Viaggio nella storia*, Bari, Laterza, 1989, 81–106. O tem problemu glej tudi Dario Tomasella, "Le traitement automatique de l'information": *Annales E.S.C.* in računalnik, *Annales – Anali za istrske in mediteranske študije*, 8, 1996.

⁹ Emilio Franzina, "Emigrazione transoceanica e ricerca storica in Italia: gli ultimi dieci anni (1978–1988)", *Altretalia*, 1, 1989, 24. Ta avtor izraža svoje pomisleke v zvezi z italijanskim izseljevanjem, ki je po najbolj previdnih ocenah štelo 10 milijonov oseb, in to z vidika preučevanja učinkov izseljevanja na nacionalno demografsko strukturo ter razmerij med izselje-

jajo, pa vrednost tovrstnega gradiva ni vprašljiva. Hvidtova "globalna zgodovina" danskih izseljenskih procesov in številne druge raziskave dokazujejo potencialnost tega vira, bodisi kot podlage za "vzorčne" študije bodisi za obsežnejše obravnave, kar navsezadnje priznavajo tudi skeptiki. Njegova vrednost pa je tem večja, čim bolj pomanjkljivi in nekvalitetni so tradicionalni selitveni kvantitativni viri.

In že smo pri slovenskem čezoceanskem izseljevanju, ki je bilo, kot je znano, v dobi največjega razmaha v desetletjih pred prvo svetovno vojno in delno po njej usmerjeno večinoma v ZDA. Preučevanje slovenskih izseljenskih procesov je še posebej problematično in negativno pogojeno s pomanjkanjem in neustreznostjo tradicionalnih statistik. Uradna avstrijska izseljenska statistika je v te namene skorajda neuporabna, glede na to, da so jo vodili po upravno-političnih enotah in so v njej slovenski izseljenci šteti skupaj z izseljenci drugih narodnosti. Vrh tega se je direktno statistično opazovanje izseljenskega gibanja v Avstriji izkazalo za zelo pomanjkljivo in je bilo zato sčasoma opuščeno. S podobnimi problemi se srečujemo tudi pri priseljski statistiki ZDA, ki je po podatkih sicer neprimerno bogatejša. Ta prikazuje podatke o narodnosti šele z letom 1898. V njej so slovenski priseljenci šteti skupaj s hrvaškimi.¹⁰ Tako postaja problematično že samo vprašanje kvantifikacije slovenskega izseljevanja, toliko bolj pa poglobljanje v potek, socio-demografske, tipološke in druge značilnosti slovenskih izseljenskih procesov. Ameriške poimenske priseljske evidence – vsaj od leta 1906 dalje, ko zapisujejo poleg države tudi rojstni kraj priseljencev – bi zaradi tega utegnile biti zelo dragocene za poznavanje slovenskih izseljenskih procesov. Lahko bi postale inštrument za pojasnitev mnogih strukturalnih in "dinamičnih" aspektov, ki jih na podlagi avstrijskih in

vanjem in gospodarskim razvojem, sprašujoč se o dejanskem doprinosu, ki ga lahko nudi uporaba gradiva.

¹⁰ Podrobneje o problematiki slovenskega izseljevanja v luči izseljenske in priseljske statistike piše Matjaž Klemenčič, "Metodološki problemi v zvezi z ugotavljanjem realnosti ameriških statistik materinega jezika izseljencev iz Habsburške monarhije", *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1/1978, 42–53; id., "Slovenci v ameriški statistiki v 19. in 20. stoletju", *Celovski zvon*, september 1984, II/4, 23–31; Živko Šifrer, *Izseljevanje s slovenskega ozemlja*, referat na I. slovenskem demografskem simpoziju, Ljubljana 1974, 1–24.

ameriških popisov ter drugega gradiva, na katerem temelji današnje poznavanje te problematike, razbiramo samo indirektno in v splošnih obrisih. Lahko pa bi služile tudi raziskavam o problematiki verižne migracije, družine in skupnosti v izvornem in priseljenškem okolju, socialne mobilnosti in urbanizacije ter drugih vidikov. Isto lahko trdimo tudi za podobno gradivo, ki se je v desetletjih nabralo v vstopnih priseljenških postajah v Buenos Airesu in brazilskih pristaniščih in bi utegnilo dvigniti iz "statistične anonimnosti" vse tiste Primorce, ki so se tja izselili po prvi svetovni vojni kot italijanski državljani.¹¹ Pri vsem tem je na vsak način obvezen pogojnik, kajti vsakršno nadaljnje razmišljanje v nakazani smeri predpostavlja neposredno soočanje z gradivom in ugotavljanje dejanskih možnosti njegove uporabe pri opazovanju slovenskega izseljenstva, začenši s tistimi za razpoznavanje slovenskih v morju mednarodnih priseljenških tokov.

Preidimo po tem daljšem, a potrebnem uvodu, k osrednji temi pričujočega prispevka, katerega namen je predstaviti sezname izseljencev, ki so potovali v Severno in Južno Ameriko prek tržaškega pristanišča. Ta dokumentacija je kot v drugih evropskih izseljenških pristaniščih služila za nadzorovanje in za statistično izkazovanje izseljenškega prometa. Nastala je v uradih tržaške pristaniške in pomorsko-zdravstvene kapetanije (K.u.k. Hafen- und Sanitätskapitanat in Triest, I. R. Capitanato di Porto e Sanità Marittima in Trieste), ki je bila od odprtja rednih izseljenških prog iz Trsta leta 1904 dolžna poročati o vsakem posameznem izseljenškem oziroma povratnem transportu pomorski upravi (K.u.k. Seebehörde in Triest), ta pa dalje ministrstvu za trgovino, notranjemu ministrstvu¹² in nekaterim drugim centralnim oblastem. Tem je pomorska uprava pošiljala tudi letne obračune selitvenega tranzita.¹³ Dolgo časa so poročila vsebovala le sumarne podatke

¹¹ Opis omenjenih virov v Luigi Favero, "Le liste di sbarco degli immigrati in Argentina", *Altretalia*, 7/1992, 126-138; Teresa Isenburg, "Hospedaria de imigrantes: una fonte per lo studio delle migrazioni", v *Società e Storia*, 22, VI, 1983, 931-942.

¹² Archivio di Stato di Trieste (dalje AST), *I. R. Governo Marittimo in Trieste*, Atti Generali, b. 875 (Emigrazione), 11619/1904.

¹³ Letni pregled izseljenškega in povratnega tranzita (naslovi tega arhivskega materiala so iz leta v leto nekoliko različni, npr. Übersichtstabelle der im

o deželnem oziroma državnem izvoru ter o cilju izseljevanja. Podrobnejše izkazovanje so uvedli šele v zadnjem obdobju pred prvo svetovno vojno, tako da razpolagamo s seznamami in osebnimi podatki za vsakega izseljenca samo za leta 1912–1914. To gradivo se danes nahaja v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, in sicer v izseljenskih spisih (Auswanderungsakten) notranjega ministrstva in ministrstva za trgovino, primerek seznamov za leto 1914 pa hrani tudi Državni arhiv v Trstu v fondu pomorske uprave.¹⁴

Historiat tržaških čezoceanskih izseljenskih seznamov še ni povsem jasen. Zaradi skoraj popolne izgube arhiva tržaške pristaniške kapetanije za omenjeno obdobje in velikih vrzeli v fondu pomorske uprave nam ni bilo mogoče točneje rekonstruirati njegovega razvoja in tudi ne postopka, po katerem so nastajali seznamami. Domnevamo pa, da so jih najverjetneje sestavljali na podlagi podatkov, ki so jih posredovale paroplovne družbe. Te so namreč vseskozi vodile evidenco svojih potnikov in sestavljale sezname, ki so jih bile dolžne oddajati v vstopnih pristaniščih.¹⁵ Zamuda, s katero so se oblasti lotile poimenskega izkazovanja izseljencev, pa je povezana s težavami pri uvajanju pristaniške izseljenske statistike v tržaškem pristanišču.

Jahre ... von Triest nach ... mit den Dampfern der ... abgegangenen Emigranten ali Ergebnisse der transatlantischen Aus- und Rückwanderung über Triest in podobno) sestavljajo tabelarni izkazi po deželnem (za Avstro-Ogrsko) oziroma državnem (za tujce) izvoru izseljencev in po transportih glede na severno- oziroma južnoameriške države ter posamezne paroplovne družbe.

- ¹⁴ Österreichisches Staatsarchiv (dalje ÖSA), Allgemeines Verwaltungs Archiv (dalje AVA), *K.u.k. Ministerium des Innern*, Auswanderungsakten; *K.u.k. Handelsministerium*, Auswanderung; AST, *I. R. Governo Marittimo in Trieste*, Emigrazione.
- ¹⁵ Ob vpisovanju potnikov izseljencev so paroplovne in druge za to poverjene agencije za vsakega posameznika oziroma družino izpolnjevale obrazec z osebnimi podatki, ki so jih za vstop predpisovale zakonodaje priseljenskih držav. Z lastnoročnim podpisom je posameznik (če je šlo za družino, pa družinski poglavar oziroma njegov namestnik v družinski potovalni skupini) potrdil verodostojnost navedenih podatkov, AST, *I. R. Governo Marittimo*, Emigrazione, b. 875.

Odprtje tržaškega izseljenskega pristanišča je pomenilo mejnik v zgodovini avstrijskega čezoceanskega izseljevanja in v razvoju avstrijske izseljenske statistike. Medtem ko so bili dotlej selitveni tokovi usmerjeni izključno čez tuje, zlasti severnoevropske luke, in je tudi statistika, glede na neuspešnost direktnega opazovanja na upravno-politični ravni, slonela na podatkih, "izposojenih" pri ustreznih pristaniških službah, je vzpostavitev nacionalnega pristanišča končno nudila možnost neposredne kontrole ter registracije izseljenskega prometa v skladu z lastnimi potrebami in kriteriji. Avstrijska centralna statistična komisija je zato leta 1904 izdelala ambiciozen načrt, ki je težil k vzpostavitvi statističnega sistema po takrat najvišjih standardih. Predvideval je popisovanje posameznikov in družin po kriterijih, ki bi omogočali neposredno primerjavo z gradivom in rezultati ljudskih štetij. Popisnice so med rubrike za vpogled v morfologijo izseljenskih tokov poleg imena, priimka, spola, starosti, stanu in poklica uvrščale tudi sorodstveno razmerje znotraj družinskih potovalnih agregatov (družinski poglavar, družinski član, posameznik), stopnjo pismenosti, veroizpoved, tip izselitve (začasna ali trajna), deželo in politični okraj rojstva, deželo, politični okraj in občino zadnjega bivališča izseljenca, deželo, v katero je namenjen, ter "pogovorni jezik" (Umgangssprache). Slednje rubrike so služile ne samo ugotavljanju geografskega izvora in narodnosti izseljencev, ampak tudi kot pokazatelji predhodnih notranjih selitev.¹⁶

Načrt pa se ni uresničil po umiku osnutka v poslanski zbornici, ker "Notranje ministrstvo ni imelo pravnih sredstev, da bi lahko zahtevalo posredovanje tako podrobnih podatkov." Tako je centralna statistična komisija sestavljala statistiko čezoceanskega izseljevanja čez tržaško pristanišče na podlagi sumarnih podatkov paroplovnih družb, izseljenskih agencij in potovalnih uradov, ki jih je dobivala od tržaške policij-

¹⁶ Podrobneje o načrtu za pristaniško izseljensko statistiko v: Karl Ritter von Englisch, "Zu unserer Auswanderungsfrage", *Statistische Monatschrift, Neue Folge*, Brünn 1911, 2. poglavje: Übersicht unserer Auswanderungsstatistik und der von ihr angewendeten Methoden. Vorschläge zu ihrer weiteren Ausgestaltung, 106-120.

ske direkcije prek tržaškega namestništva. Ti podatki pa so bili omejeni le na spol in izvorno deželo oziroma državo izseljencev.¹⁷

Statistična komisija si je vsekakor ves čas prizadevala, da bi uvedla statistični načrt iz leta 1904 vsaj v skrčeni obliki, zato je večkrat predlagala notranjemu ministrstvu, da bi vsaj za avstrijske izseljence zbirali tudi podatke o stanu, starosti, zadnjem bivališču in poklicu. To še posebno od leta 1907 dalje, ko je bila v Trstu vzpostavljena poleg prog za ZDA tudi redna proga za južnoameriške države in je selitveni promet, po kriznem letu 1908, postajal intenzivnejši. Zdi pa se, da ministrstvo tem prošnjam ni ugodilo, ker naj bi problem izseljenske statistike rešili v sklopu izseljenskega zaščitnega zakona, ki je bil v pripravi.¹⁸ Ta zakon ni bil nikoli sprejet, do uvedbe podrobnejših evidenc izseljenskega prometa skozi Trst pa je prišlo, kot že rečeno, z letom 1912 na pobudo ministrstva za trgovino, potem ko je to, po razdelitvi kompetenc z notranjim ministrstvom v zvezi z izseljenskimi zadevami, leta 1910 prevzelo pristojnost za izseljensko statistiko.¹⁹

Poimenska evidenca selitvenega gibanja čez tržaško pristanišče zajema samo izseljenski promet, medtem ko so povratnega pristaniške oblasti še naprej izkazovale za vsako ladjo le sumarno po deželah oziroma državah, v katere so se izseljenci vračali. V skladu s tisti čas veljavnim kriterijem za pravno definicijo prekomorskega izseljenca, ki je užival posebno zaščito in katerega prehod z enega kontinenta na drugega je moral slediti posebnemu birokratskemu in sanitarnemu postopku, so v obeh vrstah izkazov upoštevani le t. i. medpalubni potniki (*Zwischendeckpassagiere*) oziroma potniki, ki so potovali v *Zwischendecku* enakovrednem, se pravi tretjem razredu. Število razrednih potnikov (*Klassenpassagiere*) pa je navedeno ločeno in je izvzeto iz izseljenske statistike, čeprav so bili med njimi prav gotovo tudi izseljenci.

¹⁷ Ibidem, str. 113; ÖSA, AVA, *K.u.k. Handelsministerium*, Fasz. 1785, 37732/1910.

¹⁸ ÖSA, AVA, *K.u.k. Handelsministerium*, ibidem.

¹⁹ ÖSA, AVA, *K.u.k. Handelsministerium*, ibidem; AST, *I. R. Governo Marittimo in Trieste*, b. 875, 24768/1911.

Poimenski ladijski izseljenski sezname, katerih naziv je *Ausweise über die Auswanderung via Triest* in katerih podrobnejši opis podajamo v prilogi, prinašajo na prvem mestu potnike iz Avstrije in Ogrske, razvrščene po deželah, nato one iz drugih držav. Evidenca vsebuje sledeče rubrike:

tekoča številka,
priimek in ime izseljenca,
starost,
stan,
poklic in položaj v poklicu,
kraj zadnjega bivanja,
državljanstvo,
pristanišče – cilj potovanja.

Poleg teh podatkov so iz naslovnice vsakega seznama znani še *datum odhoda, ime ladje in paroplovna družba.*

Kot vidimo, je gradivo precej manj kvalitetno, kot bi bilo na podlagi popisnic predvidenega načrta pristaniške statistike iz leta 1904. Če odsotnost podatka o veroizpovedi vsaj za slovensko izseljenstvo ni relevantna, bi rubrike o pismenosti, o nameravani trajni ali začasni obliki izselitve, predvsem pa o kraju rojstva in občevalnem jeziku prispevale pomembne elemente k profilu izseljenskih tokov in za njihovo povezovanje z izvornim prostorom. Najpomembnejša pomanjkljivost v primerjavi s prvotnim načrtom pa je nedvomno odsotnost podatka o družinskih zvezah med izseljenci.

Uporabnost tega gradiva je, podobno kot velja za priseljenske in druge potniške sezname, lahko dvojna. Po eni strani za potrebe genealoških raziskav, a le v zelo omejenem smislu, če pomislimo na kratek časovni obseg vira in na relativno skromno prisotnost slovenskih izseljencev na tržaških prekooceanskih progah. "Iskanju korenin" in podatkov o družinskih prednikih lahko veliko bolje zadostijo evidence v priseljenskih državah, kjer so med drugim na voljo ustrezne službe in praktični instrumenti za njihovo konzultacijo. Zato se tudi postavlja vprašanje, ali je smotrno slediti vzoru tujih rodoslovnih društev in poskrbeti za objavo spiska tako omejenega dela slovenskih izseljencev.

Veliko koristnejše je lahko to gradivo kot podlaga za statistično-analične raziskave. Slovenski izseljenci, ki so v tistih letih potovali čez Trst, to se pravi približno tretjina slovenskega prekoceanskega izseljevanja v tistem času, predstavljajo delež, iz katerega je mogoče dobiti dovolj reprezentativen strukturalni in tipološki presek zadnje faze slovenskega prekoceanskega izseljevanja pred prvo svetovno vojno. Obseg podatkovne baze je mogoče bistveno razširiti z upoštevanjem implicitnih spremenljivk. Na podlagi krstnih imen dobimo spol izseljencev, kraj zadnjega bivališča pa lahko razvrstimo po večjih, za primerjalno opazovanje geografskega izvora ustrežnejših enotah (občina, sodni okraj, okrajno glavarstvo). Kljub odsotnosti eksplicitnih navedb je nadalje mogoče iz strukture seznamov vendarle dobiti tudi nekaj informacij o družinskem izseljevanju. Družinske skupine so se namreč uvrščale v sezname po ustaljenem kalupu *mož, žena, otroci* (po padajoči starosti), *stari starši* oziroma drugi posamezni člani bližnjega sorodstva, tako da jih je mogoče evidentirati, čeprav le v nekaterih možnih variantah, kot so npr. starši, otroci; eden od staršev, otroci; mož, žena; starši, otroci, stari starši ali, v določenih primerih, otroci sami. Na podlagi teh ugotovitev je mogoče označiti izseljence, ki se pojavljajo v družini, lahko pa ob individualni podatkovni osnovi ustvarimo še podatkovno bazo "družinskih potovalnih skupin" z informacijami o njihovi tipologiji. Ne glede na svojo omejenost (poleg dela družinskih ostajajo seveda povsem anonimne širše sorodstvene kot tudi nesorodstvene vezi med izseljenci) utegne taka baza nuditi pomembne indikacije o morfologiji procesov in načinu izseljevanja. Homogenost podatkov pa daje možnost strukturnih primerjav z izseljenskimi tokovi iz drugih dežel in držav in torej opazovanja slovenskih značilnosti v širšem mednarodnem kontekstu.

V prejšnjem odstavku smo se že dotaknili problema kvalitete vira, ki pa bi ga glede na namen pričujočega prispevka ne obravnavali podrobneje. To sodi bolj v uvod analitične razprave, tudi zato, ker le obdelava in primerjava podatkov lahko celoviteje izpostavi probleme in šibkosti gradiva. Navedemo naj le nekaj splošnih predpostavk in ugotovitev, ki jih omogoča že bežen pregled vira. Najprej to, da je povednost posameznih rubrik zelo različna, po eni strani zaradi uporabe presplošnih pojmov (kot vrednosti atributivnih znakov), po drugi zaradi dvoumnega naslova oziroma izpolnjevanja. Če nam spremenljivki, kot sta spol in

starost, nedvomno obetata natančnejšo demografsko sliko izseljenskih tokov, tega ne moremo pričakovati za poklicno oziroma socialno strukturo, ker so potniki kmečkega stanu (in teh je večina) opredeljeni brez vsakršnih notranjih razlikovanj (bistvenih za razumevanje izseljenskih vzvodov in teženj znotraj agrarne družbe) le z oznakama kmet ali agrarni delavec, katerih raba je vrh vsega nedosledna. Nejasna sta tudi kriterij navajanja poklica pri potnikih pod 15. letom starosti in kriterij krajevne klasifikacije, pri čemer se zdi, da so navedbe včasih mišljene kot dejanski kraj, včasih pa kot upravna enota zadnjega bivališča. Na dlani je nadalje, da tržaški potniški sezname – zaradi nereprezentativnosti v tem smislu – ne morejo zadostiti prikazovanju geografskega izvora slovenskega izseljevanja in da je podatek o zadnjem bivališču uporaben, poleg strukturnih primerjav, predvsem kot pokazatelj "geografskega dosega" paroplovnih družb oziroma gravitacije izseljevanja na tržaško пристanišče. Ravno tako je odveč poudarjati, da je zaradi pomanjkanja ustrežnejših narodnostnih diskriminant mogoče vir uporabiti le na teritorialni podlagi, zaradi česar ni povsem korektno govoriti o slovenskem izseljevanju, temveč o izseljevanju s slovenskega ozemlja.

Kritično soočanje z virom za oblikovanje metodoloških in interpretativnih pristopov ne more tudi mimo vprašanja o verodostojnosti podatkov, ki prav tako terja celo vrsto predpostavk. V zvezi s tem problemom bi bilo zanimivo vzorčno preverjanje na podlagi primerjave s korelativnimi viri, kot so lahko župnijski status animarum ali občinski registri prebivalstva, ki bi poleg vrednotenja prispevali tudi k dopolnitvi podatkovne baze. Tu pa smo že na pragu nove študijske dimenzije, in sicer dimenzije mikroraziskav po vzoru historično-demografskih, socio-ekonomskih, antropoloških in drugih *case studies*, v okviru katerih ima selitvena problematika vse vidnejše mesto. V tem kontekstu se potniški sezname ponujajo kot člen v spletu najrazličnejših kvantitativnih in kvalitativnih, tradicionalnih in alternativnih virov, ki v kombinaciji omogočajo kompleksen analitični pristop k mnogoterim aspektom izseljevanja, od vzgibov, motivacij in mehanizmov izseljevanja dalje. O pomenu tovrstnega, sicer zelo zamudnega pristopa govore

številna tuja dela. Nanj pa opozarjajo tudi domači avtorji²⁰ in posebej nekateri spodbudni, a do danes žal še osamljeni raziskovalni poskusi.²¹ Ti so prav z natančno rekonstrukcijo in komparacijo raznih vrst virov prodrli v tipološko kompleksnost izseljevanja, v kateri se individualna in kolektivna selitvena odločitev kaže mnogokrat prej kot investicija za bodočnost kot zasilni izhod, se pravi prej v smislu funkcije subjektivnih hotenj kot pa direktne, mehanske posledice objektivnih vzrokov; kaže se nadalje v luči družinske in širše izseljenske "tradicije", kratkoročnejših in dolgoročnejših življenjskih in ekonomskih načrtov, socialne mobilnosti, priložnosti, ki so jih nudile sorodstvene in druge osebne vezi, delovanja socialnih mrež in vloge t. i. "previous migrants", ki opozarjajo, kako na izseljensko izkušnjo ne smemo gledati samo v smislu odcepitve od matične sredine, temveč tudi v smislu ekstenzije sistema družinskih in drugih vezi ter strategij na daljše relacije in v nove socio-ekonomske stvarnosti. Ob vsem tem postane očitna omejenost prikazovanja izseljenskih procesov in tudi oblikovanja emigrantskih skupnosti v priseljenskih deželah na podlagi "globalnih modelov". Očitna postane potreba po pojmovanju izseljenskega pojava v perspektivi zavestnega, načrtnega in s tem raznovrstno pogojenega prilagajanja spreminjajočim se družbeno-gospodarskim razmeram in razvijajočemu se mednarodnemu delovnemu tržišču, ki ga je narekovalo prodiranje kapitalizma in zaradi katerega se je tudi na Slovenskem relevanten del prebivalstva spremenil v izseljenca.

²⁰ Prim.: Majda Kodrič, "Slovene Emigration to the United States and the Establishment of Ethnic Communities", v Walter Hölbling – Reinhold Wagnleitner (ur.), *The European Emigrant Experience in the U.S.A.*, Tübingen 1992, 149–169; Marjan Drnovšek, "Nekatere evidence o izseljevanju v Ameriko pred prvo svetovno vojno", *Kronika*, 36, 1988, 205–217.

²¹ V mislih imamo predvsem delo etnologinje Mojce Ravnik, "Način življenja in izseljevanje prebivalcev Grosupljega in okolice do prve svetovne vojne", v *Louis Adamič, Simpozij*, Ljubljana 1981, 41–48.

PODROBNEJŠI OPIS VIRA

Poimenski ladijski sezname izseljencev prek tržaškega pristanišča so sestavljeni na podlagi natisnjenih, včasih pa strojepisno izdelanih obrazcev. Čelni list vsakega seznama nosi naslov: *Ausweis über die Auswanderung via Triest nach [Nord/Süd]-Amerika mit dem am [datum] abgegangenen Dampfer der Austro-Americana-Cunard Line* "[ime ladje]". Sezname transportov na progah za Kanado, ki sta ju leta 1913 in 1914 vzdrževali Austro-Americana (Vereinigte österreichische Schifffahrtsaktiengesellschaft vormalis Austro-Americana) in Canadian Pacific Railway Company, uporabljajo isto naslovnico, s tem da je ob prečrtani natisnjeni navedbi cilja (Amerika) strojepisni pripis Kanada, ob ladjarskih družbah pa Canadian Pacific Railway Company. Naslovnici, ki služi tudi kot ovoj, sledijo oštevilčeni listi z rubrikami: *tekoča številka* (Fortlaufende Zahl), *primek in ime* (Vor- und Zuname), *starost* (Alter), *stan* (Familienstand), *poklic in položaj v poklicu* (Beruf und Stellung im Berufe), *kraj zadnjega bivališča* (Letzter Wohnort), *državljanstvo* (Staatsangehörigkeit) in *namembno pristanišče* (Bestimmungshafen). Hrbtna stran naslovnice ovoja prinaša sumarni tabelarni povzetek (Rekapitulation) po deželah oziroma državah izvora (Herkunftsland) glede na pristanišče – cilj potovanja (Bestimmung). V rubriki opomba (Anmerkung) je navedeno še število "razrednih" potnikov (Klassenpassagiere) po namembnem pristanišču.

Prvotni osnutek popisnega obrazca, ki ga je izdelala c. k. pomorska uprava v Trstu, je predvideval večje število in nekoliko drugačno formulacijo rubrik. Poleg zgoraj navedenih so bile to še: *rojstni kraj* (gebürtig aus), *pristojni kraj* (zuständig nach), *veroizpoved* (Religion), *dežela oziroma država*, iz katere se je potnik izseljeval (Herkunftsland), *izseljensko pristanišče* (Einschiffungshafen) in *namembna dežela* (Bestimmungsland). V dokončni verziji je prvih pet odpadlo, rubriki *poklic in položaj v poklicu* so združili v eno, *leto rojstva* in *namembno deželo* so preformulirali v *starost* oziroma *namembno pristanišče*, *izvorno deželo* oziroma *državo* pa so prav tako odstranili kot rubriko in podatek ohranili z razporeditvijo izseljencev po deželah (za Avstro-

-Ogrsko) in državah.²² Do teh sprememb je prišlo delno zaradi boljše preglednosti in lažjega štetja, predvsem pa zaradi velike delovne obremenitve, ki jo je terjalo sestavljanje take evidence. To posredno potrjujejo pritožbe uradnikov pristaniške kapetanije, ki so, kljub zmanjšanemu številu rubrik, zlasti leta 1913, ko se je izseljenski promet čez Trst več kot podvojil glede na dotodanje povprečje, le s težavo opravljali zahtevano.²³

Sezname so tipkali po odhodu parnikov, kot kažejo datumi na koncu vsake evidence, kar pomeni, da odražajo dejanske Transporte. Po en izvod so nato mesečno pošiljali na ministrstvo za trgovino, notranje ministrstvo, centralni statistični komisiji, direkciji centralnih skladišč v Trstu (K.u.k. Lagerhäuser in Triest) in ogrskemu izseljenskemu komisariatu v Budimpešti. Mesečna sumarna poročila so redno posredovali tudi nemškemu konzulatu v Trstu. Leta 1912 so evidenco sestavljali v tržaški pristaniški in pomorsko-zdravstveni kapetaniji, pomorska uprava pa je skrbela za razmnoževanje in dostavo primerkov na omenjene naslove. Da bi pospešili delo in razbremenili urad pomorske uprave, kjer sta bili dve osebi polno zaposleni s pretipkavanjem in kolacioniranjem prepisov, naj bi naslednje leto (tako je vsaj sklepati iz razpoložljivih dokumentov) celotno izdelavo prenesli v kapetanijo, kjer naj bi s pomočjo kopirnega papirja hkrati nastajali vsi primerki.²⁴

Razvrstitev potnikov po izvornih deželah oziroma državah sledi ustaljenemu vrstnemu redu: Avstrijsko-ilirsko Primorje, Dalmacija, Kranjska, Koroška, Zgornja Avstrija, Spodnja Avstrija, Češka, Moravska, Galicija, Bukovina, Tirolska, Štajerska, Bosna, Hercegovina, Ogrska, Hrvaška, Črna gora, Rusija, Grčija, Bolgarija, Turčija, Romunija, Italija, Srbija. V nadaljevanju so dodani eventualni potniki iz drugih držav. Enaka je razvrstitev sumarnega statističnega povzetka (Rekapitulation) na hrbtni strani ovoja.

²² AST, *I. R. Governo Marittimo in Trieste*, Emigrazione, b. 875, 24768/1911.

²³ *Ibidem*, 13934/1913.

²⁴ *Ibidem*, 23031/1912.

Rubrike v seznamih so redno izpolnjene, le izjemoma manjkajo posamezni podatki. Tipologija očitnih napak je dvojna: napake v zapisovanju osebnih in krajevnih imen in klasifikacijske napake. Mimo tipkarskih "škratov" je pomanjkljiv zapis (zlasti slovanskih) osebnih imen zaradi pomanjkanja ustreznih strojepisnih znakov. Slovenska osebna imena se tako sistematično pojavljajo s črkami ć, s in z namesto č, š, ž. Podobno velja za druge narodnosti (za nekatere se postavlja še vprašanje transliteracije) in pa za krajevna imena. Ta se pojavljajo v različnih jezikovnih različicah (npr. Postojna in Adelsberg) in včasih v neskladni kombinaciji z deželo (npr. Sesana – Krain namesto Küstenland) oziroma državljanstvom, kar je največkrat pripisati ponavljanju istega podatka v rubrikah dežela in državljanstvo z uporabo navednic. Isti razlogi so botrovali tudi sicer ne številnim neskladjem med spolom in poklicem, ko je na primer pri moškem zapisan poklic v ženski obliki (Arbeiterin, Feldarbeiterin) ali obratno, ter med starostjo in stanom (npr. starost: 12 let, stan: poročen). Del teh napak je možno odpraviti na podlagi primerjave s sobesedilom.

SUMMARY

SHIP PASSENGER RECORDS AS A SOURCE OF THE HISTORY OF EMIGRATION, WITH A SPECIAL EMPHASIS ON THE PASSENGER LISTS IN THE PORT OF TRIESTE

Aleksej Kalc

After the introduction, the paper discusses the characteristics and potentialities of passenger records (passenger lists etc.), which were created at the time when transoceanic emigrants travelled from Europe to America, as a source for studying emigration processes. The author underlines the importance which these kind of sources in "emigration cases" such as that of Slovenes can assume due to the lack or inade-

quacy of official emigration statistics. The Austrian statistics on emigration before World War I made no distinctions between emigrants on the grounds of their nationality or language and can due to this fact as well as the poor quality of information hardly be used for studying Slovene emigration flows. In American statistics Slovene immigrants are counted as Austrians or Croats. Similarly, Slovene emigrants from the large area within the province of Friuli that became Italian after World War I were counted as Italians in both emigrant and immigrant statistics.

The article presents the Trieste emigration lists. Trieste, the main Austrian trading port, assumed the function of the port of emigration in 1904. This was a milestone in the development of the Austrian emigration statistics, which due to the inefficiency of direct statistical observations at the administration and political level was based on the information of authorities in foreign ports. The establishment of a national port finally offered an opportunity for direct control and registration of emigrant traffic in accordance with their own statistical needs and criteria. Therefore in 1904 the Austrian Central Statistical Commission drew up an ambitious plan, aiming to establish a statistical system envisaged registering both individuals and families according to criteria which would enable a direct comparison with the existing materials and results of censuses. Among the items providing an insight into the morphology of the emigration flows the forms included in addition to the name, surname, gender, age, marital status and profession also family relations within travelling groups (head of the family, family member, individual), level of literacy, religion, type of emigration (temporary or permanent), province and political district of birth, province, political district and municipality of the last place of residence, country of destination and language of communication (*Umgangssprache*). The purpose of these items was not only to establish the geographical origin and nationality of emigrants, but served also as indicators of previous internal migration. However, for legal and technical reasons this plan remained only on paper. The number of people who emigrated via the Port of Trieste was for a long time recorded only in the form of summary reports according to gender as well as

province (for emigrants from the Austro-Hungarian Empire) or country (for foreigners) of origin.

Only in 1912 did the Trieste port authorities begin compiling detailed passenger records (*Ausweise über die Auswanderung via Trieste*) that included name and surname, age, marital status, profession, last place of residence, citizenship, port of destination as well as the ship and date of departure for each steerage passenger. One copy of these records for the period 1912–1914 can be found in the Austrian State Archive in Vienna (*Österreichisches Staatsarchiv*) in the records of the Ministry of the Interior and Ministry of Trade (*Allgemeines Verwaltungsarchiv, k.k. Ministerium des Innern and k.k. Handelsministerium*), one copy for 1914 is also kept by the State Archive in Trieste (*Archivio di Stato di Trieste*) in the records of the Maritime Government (*I.R. Governo Marittimo in Trieste*). The records include data on a total of nearly 87,000 emigrants who emigrated during those years via Trieste to the USA, South America and Canada with the Austrian national company *Austro-Americana*, the English *Cunard Line* and the Canadian *Pacific Railway Company*. Nearly half of all the emigrants came from the Austro-Hungarian Empire, while the rest of them were predominantly from Russia, Turkey, Greece, Italy and Romania.

The author discusses in detail the structure of the records and the characteristics of the data, pointing out the omissions in comparison with the original drafts, due to which important information was left out, such as that referring to family relations among the passengers. Regardless of this fact and other weak points of the material, he emphasises the potential of this source for structural and other research on emigration processes from the Slovene provinces.

FUNKCIONALNI BILINGVIZEM IN SLOVENCİ V ARGENTINI IN URUGVAJU

Zvone Žigon

UVOD

Slovenski narod ima glede na skupno število prebivalcev zelo velik odstotek pripadnikov, ki živijo zunaj meja sedanje države Slovenije, pa tudi tistih, ki živijo v izseljenstvu, torej na območjih po vsem svetu, kjer ne predstavljajo avtohtonega prebivalstva. Najbolj grobe ocene govorijo kar o petini celotnega slovenskega življa. V izseljenstvu in zamejstvu naj bi torej živel okoli pol milijona Slovencev po rodu, seveda pa je natančno število nemogoče ugotoviti. Slovenci so se izseljevali v različnih obdobjih, predvsem pa v prejšnjem in tem stoletju in sicer kot državljani Italije, Avstrije, Jugoslavije. Zato je brskanje po arhivih oteženo, saj so mnogi iz različnih razlogov državljanstvo izenačili z narodnostjo. Različni so tudi kriteriji določevanja narodnosti oziroma narodnostne identitete pripadnikov druge in naslednjih generacij – nekaterim ocenjevalcem zadošča slovensko zvoneč priimek ali morebiten dokaz o slovenskih prednikih, drugi bodo nekoga "razglasili" za Slovence šele, ko bodo iz njegovih ust slišali karseda pravilno slovenščino. V tem smislu je bistven kriterij samoopredelitve, posameznik naj torej pove, kdo je. Prav tu pa se pojavlja težava, saj je pri velikem delu potomcev slovenskih izseljencev narodnostna identiteta dvojna, z večjim ali manjšim deležem "nove" oziroma "stare" domovine. Vprašanje je komplicirano in subjektivno, za nekatere pa tudi zelo občutljivo in intimno, zato je raziskovanje težko.

Pa vendar velja med različnimi kazalci narodnostne identitete nekatere izpostaviti, na prvem mestu gotovo jezik kot eno od oblik skupinske, pa tudi osebnostne identitete.

Namen pričujočega besedila je zato orisati jezikovne situacije, pomen (rabe) slovenskega jezika pri Slovencih v Argentini in Urugvaju in skušati najti pravo mesto in pomen te komponente v obširnem spektru dejavnikov, povezanih z ohranjanjem narodnostne identitete.

Besedilo se bo ustavilo pri glavnih dveh valovih slovenskega izseljenstva v Argentini in Urugvaju – pri pripadnikih medvojnne in povojne emigracije oziroma pri njihovih potomcih, temeljilo pa bo na teoretični sociolingvistični razpravi z minimalnim zgodovinskim uvodom oziroma povzetkom in na praktičnem delu – na zapisih opažanj, povzetkih izpovedi izseljencev itd.¹

ZGODOVINA IZSELJEVANJA

Zgodovina izseljevanja Slovencev v Južno Ameriko ima močno posredno zvezo z ohranjanjem narodnostne identitete in z njo povezane kontinuitete slovenskega jezika pri pripadnikih vseh generacij. Ta je pogosto odvisna prav od dejavnikov, kot so vzrok in način preselitve, izobrazba, stiki s slovenstvom v društvih, cerkvah, slovenskih šolah itd. Čeprav je večini bralcev *Dveh domovin* znana, je osvežitev nekaterih dejstev dobrodošla za razumevanje nadaljevanja razprave.

Slovenski izseljenci so se v Južno Ameriko izseljevali v treh glavnih valovih. Konec prejšnjega stoletja, sredi dvajsetih let in po drugi svetovni vojni. Prvi val je bil izrazito ekonomske narave, šlo je za "avstrijske" družine, ki jih je Argentina povabila in z veseljem sprejela, saj so obetale kmetijsko oziroma gospodarsko rast države. Evropo sta takrat prizadeli demografska eksplozija in splošna revščina. Slovenske družine so se večinoma naselile v silnih prostranstvih pampe in na

¹ Besedilo je prispevek za poglavje o jeziku v sklopu magistrskega dela z naslovom *Narodnostna identiteta potomcev slovenskih izseljencev v Južni Ameriki*, ki ga bo avtor končal predvidoma konec leta 1997, potem ko bo med rojaki v Južni Ameriki raziskoval še približno tri mesece. Avtor besedila je med Slovenci v Južni Ameriki preživel približno pol leta, in sicer v obdobjih od oktobra 1990 do marea 1991 ter v maju 1996.

severu države v pragozdu in niso imele pomembnejših medsebojnih vezi. V drugem izseljenskem valu so bili predvsem Primorci in deloma Prekmurci; od doma so odšli zaradi velike krize in lakote, ki jo je spremljala, pa tudi zaradi čedalje hujših pritiskov italijanskih fašistov. Kljub razmeroma nizki izobrazbi in večinoma neorganiziranemu priseljevanju so se v velikem Buenos Airesu kmalu našli in organizirali društveno življenje in celo slovensko šolo in tisk. Vse to je imelo predvsem vlogo ohranjanja narodnostne identitete, pa tudi vlogo posrednika pri organiziranju samopomoči oziroma premagovanju gospodarskih težav posameznih članov te ali one skupnosti. (Zigon: 1996, 216) Do začetka druge svetovne vojne je v Argentini in Urugvaju živelo 25.000 do 30.000 Slovencev, kar lahko zremo iz različnih pisnih in ustnih virov.

Zadnji večji val Slovencev (okoli 7.000) je prišel v Južno Ameriko po končani drugi svetovni vojni, predvsem v letih 1947/8, deloma pa še v letih 1950 in 1954. Šlo je za tipično politično begunsko emigracijo. Nasprotniki komunizma oziroma domobranci in njihovi sorodniki so maja 1945 najprej zbežali v begunska taborišča v Avstriji, od koder jih je večina nadaljevala pot do podobnih taborišč v Italiji in nato v Avstralijo, ZDA, Kanado, Južno Ameriko, predvsem Argentino, deloma pa tudi v države zahodne Evrope. Veliko število (do 12.000) jih je angleška vojska izročila partizanski, ta pa jih je odpeljala v Slovenijo in jih skrivaj pobila.

Ta izseljenska skupnost je v novo okolje prišla kot izoblikovano telo, saj je že v begunskih taboriščih organizirala kulturno, šolsko, versko in politično življenje v duhu slovenstva. Tudi v novo okolje se je naselila fizično strnjeno in kmalu začela graditi slovenske domove. V svojih vrstah je imela veliko število duhovnikov, učiteljev in drugih izobražencev ter razvito samopomoč, zato se je v novi državi razmeroma hitro znašla tudi na gospodarskem področju.

ETNIČNA IDENTITETA

Človek je zaradi svoje družbenosti izgubil velik del svoje primarne biološke narave, zato more kot posameznik obstajati le v kolektivu. Sam ne more živeti ne v materialnem ne v duhovnem smislu. Med posameznikom in družbo je odnos dialektičen: posameznik, ki ga družba oblikuje, nosi v sebi to družbo in hkrati ohranja svojo individualnost. (Južnič: 1989, 84–86) Hkrati pa tudi posameznik pripomore k oblikovanju in kontinuiteti družbe in njenih lastnosti bodisi s svojim aktivnim, zavestnim delovanjem bodisi zgolj z njemu svojstvenim načinom odzivanja. S tem družbo hkrati ohranja in spreminja. (Žigon: 1993, 20)

Ena glavnih komponent osebnostne identitete je pripadnost določeni skupnosti in identificiranje z njo. V tem smislu igra glavno vlogo prav narodnostna ali etnična identiteta, ki ima poleg religiozne gotovo največjo motivacijsko in mobilizacijsko moč. Etničnost je kot identiteta posamezniku dodeljena z rojstvom v določeni etnični skupnosti, ki se zaveda svojega obstoja. Ena od glavnih kontinuitet etnije in etničnosti je jezikovna,² dejavniki etničnosti pa so še verska identiteta, zgodovinski spomin, etnične meje in mentaliteta kot skupek misli, pojmov in sodb o življenju, svetu, družbi, morali, duhovno ozračje ... (Južnič: 1993, IV. del)

Tudi pri narodnostni identiteti gre sprva za individualen, avtonomen občutek. Posameznik sam inicira in izbira dejavnosti na področju narodnostnega opredeljevanja. Takšna avtonomna dejavnost izvira iz "jaza" in omogoča uresničevanje ciljev in namenov, ki so res njegovi. Seveda je osnovni pogoj "narodnostnega" delovanja identifikacija posameznika z določeno (referenčno) skupino, ti odnosi pa so intenzivnejši ob večji socialni, kulturni, ekonomski in religiozni povezanosti. Izgrajevanje narodnostne identitete predstavlja del človekovega osebnega razvoja, v določenem pomenu celo iskanje življenjskega smisla. (Komac: 1986, 55–68)

² Dr. Stane Južnič v knjigi *Identiteta* (1993, 268) na pojem etničnosti navezuje štiri kontinuitete: bivalno ali teritorialno, biološko – generično (zamišljeno ali resnično skupno poreklo), jezikovno in politično (politična organiziranost).

Vsak narod ima svoje trajne skupne značilnosti (življenjski slog, zgodovinski spomin, identiteta, vedenje...), ki jih poimenujemo "nacionalni karakter". Nanj vpliva politični okvir, jezik, šola, značilnosti družinske vzgoje itd. Pri homogenizaciji naroda veliko pripomore (morebiti že oblikovana) država s svojimi institucijami, pa tudi verske institucije.

Pri vsem tem je spet na prvem mestu jezik, ki ima še posebej središčni pomen pri oblikovanju etnije, če je v odnosu do sosednjih populacij kontrasten, drugačen. Tiste, ki se zaradi različnosti jezikov med seboj ne razumejo, loči prepad molka. (Južnič: 1993, 280) Jezik lahko štejemo tudi k dejavnikom oblikovanja politične identitete oziroma pripadnosti.

Jezik ima tako veliko vlogo prav zaradi sporazumevalne funkcije, saj je komunikacija bistvena za obstoj družbe, pomemben pa je tudi kot vsota izkustev, znanj in sposobnosti, kot proizvod kulture oziroma njen del. Po Luckmanu je jezik osrednji medij socialne konstrukcije realnosti in njene transmisije. Poleg tega, da ima funkcijo gradnje realnosti, je tudi glavno orodje legitimizacije simbolnih svetov. Ni torej le "formalni sistem skladišnih pravil in semantičnega inventarja", temveč tudi zgled tipičnih orientacijskih vzorcev, ciljev delovanja in tehnik za uresničitev (omenjenih) ciljev, razlag in legitimizacij. Jezik in pogled na svet nista abstraktna, temveč zgodovinsko in družbeno specifična elementa posameznikove življenjske situacije. (Luckman: 1991, 800–803) Je pomemben dejavnik identifikacije in kontinuitete neke kulture, kajti med seboj povezuje posamezne generacije njenih članov, s tem da se prek jezika učijo in tako sprejemajo določen kulturni model – družbeno konstruirano stvarnost. Lahko torej rečemo, da je jezik hkrati instrument in rezultat socializacije in inkulturacije. Jezikovni razvoj in učenje jezika je bistvenega pomena v usklajevanju posameznika z družbo. (Južnič: 1983, 32–62)

Kot že omenjeno, je jezik eden od konstitutivnih elementov skupinske zavesti. In ker je ena glavnih oblik skupinske zavesti prav etnična identiteta, lahko krog sklenemo.

Za boljše razumevanje politično-identifikacijske vloge jezika si velja ogledati dejavnike in načine prenašanja samega jezika in vsega, kar se za to besedo še skriva.

SOCIALIZACIJA

Zaradi vsaj delne izoliranosti ima vsaka kultura svoje posebnosti, ki jih prenaša iz roda v rod. V procesu socializacije se novorojeni član skupnosti od rojstva naprej uči znanj, norm, kodov, vzorcev obnašanja, izročila skupnosti, v katero je rojen.

Posamezniku se družba in kultura kažeta kot objektivno dani svet, stvarnost, ki jo mora vključiti v svojo človeškost, če le-to hoče uresničiti. Med procesom usklajevanja z družbo mora človek "vase vdeliti" – ponotranjiti družbeni svet in kulturo družbe, v kateri živi. V tem procesu si ustvari predstave o družbenem svetu, način mišljenja in obliko družbene zavesti, način govora in komuniciranja, čustvovanja in vrednotenja. Prevzame norme, delovne navade, izoblikuje svojo identiteto kot občutek pripadnosti rasi, narodu, družbenemu razredu, pridobi občutek lojalnosti. Izoblikuje se njegova osebnost kot individualnost, obenem pa postane ud družbene in kulturne celote. (Južnič: 1989, 21–23)

Večina avtorjev deli proces socializacije na **primarno in sekundarno socializacijo**. Primarna se začne že takoj po rojstvu (ali že prej... op. Z. Ž.). Začne se zavedati svojega telesa, začuti enakost s samim seboj – samozavedanje, oblikuje se tudi skupinska identiteta, kajti oseba se "isti" s skupino, v katero sodi (družina). V tem obdobju gre predvsem za pasivno družbeno življenje v družinskem krogu. (Južnič: 1989, 53) Otrok zavestno in podzavestno posnema "junake", na katere je čustveno navezan (oče, mati, starejši brat, junak iz pravljice...), dokler si ne oblikuje lastne identitete.

Sekundarna socializacija nastopi takoj, ko pride posameznik v stik s širšim okoljem, ki na močnejši in bolj institucionaliziran način prenaša

pravila družbe na posameznika. Ne temelji več toliko na čustvih, večja je anonimnost.

Omenimo naj še resocializacijo oziroma vnovično socializacijo ob vstopu v novo, drugačno kulturo. Z njo se srečujejo zaporniki, bolniki, popotniki, izseljenci ... Posameznik, odrasel človek, mora v kratkem obdobju prilagoditi svoje ravnanje, priučeno v "svoji" kulturi, novemu okolju. Zapornik se mora vnovič prilagoditi svobodi, bolnik normalnemu življenju, izseljenec novi družbi.

Dejavniki primarne socializacije so, kot že omenjeno, člani družine, lahko tudi skupina vrstnikov, med agente **sekundarne socializacije** pa štejemo predvsem šolo, cerkev in množične medije – vsi ti delujejo na formalen in neformalen način oziroma posredno in neposredno.³

³ Zanimiv je stavek Polonce Cesar Nedzbala iz ZDA (Žigon: 1993, 35), povezan z vplivom vrstnikov na vedenje posameznika, še posebej pomemben za temo pričujočega besedila: "Z Markcem sem od rojstva govorila le slovensko, a zdaj, ko je začel hoditi v malo šolo, to znanje pomalem zaostaja. Otroci so namreč pametni: zakaj bi se trudili z izgovorjavo izredno težke besede 'knjiga', ko pa je 'book' toliko lažje izgovoriti."

Tudi v šoli gre v veliki meri za posredni socializacijski vpliv vrstnikov, čeprav je tu primarnega pomena institucionalizirana, programirana socializacija, ki vključuje tako učenje kot vzgojo. Posameznik se v šoli sreča z novimi vzorniki (učitelji), z drugačnim, institucionaliziranim tipom učenja (ocene) in z novim tipom odnosov (tekmovanje, delo, disciplina ...). Šola je prva eksplicitna politična institucija, s katero se sreča posameznik. Prenaša sistem, predstavlja ideološki aparat države. (Žigon: 1993, 36)

Množični mediji imajo sicer dopolnilno vlogo, vendar je posebno v novi dobi njihov latentni učinek izjemno močan in pomemben skozi vse življenje posameznika. K dejavnikom (re)socializacije dr. Stane Južnič šteje tudi delovno okolje, saj se večina ljudi v njem giblje večji del dneva. (Južnič: 1989, 145)

DVOJNOST (JEZIKOVNE) SOCIALIZACIJE

Zadeva je razmeroma jasna, ko govorimo o običajni vzgoji, učenju, socializaciji, zelo pa se zaplete, ko je posameznik izpostavljen dvojnemu vplivu oziroma paralelni socializaciji, pri čemer imamo v mislih predvsem inkulturacijo kot istovetenje z določeno etnično skupnostjo. Tak je primer pripadnikov avtohtonih etničnih manjšin in izseljencev. Oboji so izpostavljeni vplivu manjšinske primarne kulture in večinske sekundarne kulture (oznaki "primarna" in "sekundarna" veljata za njihove starše). Pride do razklanosti v kulturni lojalnosti posameznika, saj se ne more "predati" eni sami kulturi. "Kulturna razklanost" osebnosti je v tem, da posameznik, ki skuša sprejeti tujo kulturo, to lahko stori na ravni zavednega, ni pa tuje kulture mogoče sprejeti na ravni nezavednega. Tudi če človek sprejema to tujo kulturo, ostaja v konfliktu s samim seboj, saj so ga vzgojili starši, katerih odnos do dominantne kulture je do neke mere konflikten. (Pečauer: 1992, 259)

V letih spremljanja izseljenskih situacij v različnih okoljih v Evropi in svetu sem prišel do pavšalne ugotovitve, da se z oddaljenostjo od domovine in s stopnjo kulturne drugačnosti imigrantske družbe v primerjavi z dominantno večja samoobrambni občutek izseljenske etnične skupnosti in njenih članov kot posameznikov. Zato so Slovenci v čezoceanskih državah razmeroma močnejše društveno organizirani, sodelovanje v izseljenskih ustanovah je – posebno pri pripadnikih prve generacije – na prvem mestu. Vplivi asimilacije so veliko močnejši v evropskih državah, saj tukajšnji izseljenci računajo na vrnitev v domovino, ki je razmeroma blizu, zato ne skrbijo za ohranjanje slovenske identitete pri sebi in svojih otrocih. Čez leta običajno opazijo, da je pri otrocih prevladal vpliv dominantne sekundarne socializacije večinske družbe in da si ne želijo "nazaj" v Slovenijo, saj mnogi niti ne znajo več jezika, predvsem pa imajo v imigrantski družbi dovolj vrstnikov, v njej so zrasli in tam vidijo svojo bodočnost. Večinoma se hitro rešijo bilingvizma v sebi, saj ta predstavlja v tekmovalnem šolskem okolju oviro, v kolikor pomeni zaostajanje v dojetanju učne snovi, pomanj-

kanje besednega zaklada ali celo stigmatizacijo in latentno segregacijo s strani učiteljev.⁴

JEZIK IN SLOVENCI V ARGENTINI IN URUGVAJU

Ko pišemo o Slovencih v Južni Ameriki, moramo upoštevati nekatere specifičnosti izseljevanja v ta del sveta. Zanimiva sta predvsem drugi in tretji val izseljencev, torej medvojni in povojni. Pri opazovanju pa moramo upoštevati vrsto drugih značilnosti, povezanih z zgodovinsko danostjo oziroma okoliščinami, vzroki, načini ... priseljevanja na južnoameriška tla, ki so bile za različne podskupnosti različne.

Posebej se bom zato dotaknil:

- prve ter
- druge in tretje generacije medvojnih priseljencev (Buenos Aires, Rosario – Argentina),
- prve ter naslednjih generacij v Urugvaju.

⁴ Predvsem v tuji literaturi je prav o bilingvizmu – dvojezičnosti veliko zapisanega. Največ pozornosti je posvečene situaciji priseljencev v zahodnoevropskih industrijskih državah, predvsem pa špansko govorečim priseljencem v ZDA. Tam je problem dvojezičnosti čedalje večji, saj število priseljencev iz Portorika, Kube, Mehike ... nenehno narašča. Članki se spoprijemajo predvsem z načini pravno-formalne rešitve problema, pri analizi sedanjega in polpreteklega stanja pa ugotavljajo veliko stopnjo zapostavljanja na osnovi neznanja angleščine. Ta je pogosto povezana s predsodki o rasni manjvrednosti in manjši intelektualni moči tistih, katerih jezikovna kompetenca je zaradi primarne socializiranosti – inkulturiranosti v španski jezik šibkejša od pripadnikov večinske skupnosti. Opaziti je močno težnjo k interiorizaciji ameriške kulture in (angleškega) jezika in s tem izgubo prvotne pristne latinskoameriške identitete. (Portes, Schaufliker, 1994) Z jezikovno je povezana tudi socialna stratifikacija, saj so priseljenci praviloma ekonomsko šibkejši, brez (enakovrednega) znanja jezika pa je zaradi latentne rasne diskriminacije napredovanje po socialni lestvici še težje oziroma nemogoče. (Cicourel: 1983, 79)

V zadnjih letih se uveljavljajo v nekaterih državah ZDA dvojezični programi učenja, v katerih se je že pokazalo, da so "bilingvisti" celo bolj elastični, dojemljivi ...

- prve ter
- druge in
- tretje generacije pripadnikov povojne politične emigracije (Buenos Aires, Bariloche, Mendoza – Argentina).

IZSELJENCI MED VOJNAMA (*PRVA GENERACIJA*)

Kmalu po naselitvi v Buenos Airesu in okolici ter Rosariu so se Slovenci, predvsem Primorci, pa tudi Prekmurci in Beneški Slovenci, kljub nizki izobrazbeni stopnji in neorganizirani poselitvi kmalu organizirali in nastali so trije glavni slovenski klubi: Ljudski oder, Zarja in Naš dom. (Žigon: 1991) Zaradi prevladujoče levičarske usmeritve, ki jo je še večalo jugoslovansko veleposlaništvo, je takratni predsednik Perón leta 1949 prepovedal njihovo delovanje. Šele leta 1974 so primorski Slovenci združili premoženje vseh treh klubov in zgradili dom novega Slovenskega podpornega društva Triglav, omenimo pa še domova prekmurskih in Beneških Slovencev. Ves ta čas so ostali brez pomembnejših stikov s povojnimi priseljenci.

Ti podatki so pomembni, saj vplivajo na stopnjo navzočnosti in ohranjanja slovenskega jezika. Posebej v prvih letih je bila ta namreč na izrazito visoki stopnji, vendar so se razmere po razpustitvi društev poslabšale in asimilacija je lahko pospešeno delovala tudi na pripadnike prve generacije. Danes je še malo živih članov te generacije. Zaradi razmeroma nizkega socialnega statusa, prezaposlenosti in premajhne povezanosti (ne gre za moralno vrednotenje, ampak za dejstva, s katerimi se je srečala vsaka izseljenska narodnostna skupnost v večinski dominantni kulturi) so z leti izgubili medsebojne stike in možnost komuniciranja v slovenskem jeziku. Pogovor s še živječimi pripadniki te generacije zato danes poteka večinoma v španščini, čeprav deloma še vedno obvladajo materin jezik. Na že precej okrnjeno slovenščino "preklopijo" predvsem, ko se pogovarjajo z obiskovalci iz Slovenije, saj čutijo nekakšno moralno dolžnost do obiskovalca in sebe, v mešanici

slovenščine in španščine pa se pogovarjajo tudi med seboj, ko se zberejo na kateri od prireditev v slovenskem domu.⁵

Stopnja rabe slovenskega jezika je (bila) gotovo večja pri tistih pripadnikih prve generacije izseljencev, ki so ohranili stik z ostalimi sonarodnjaki, bodisi prek društev, slovenskega radia ali osebnih stikov. Zapišemo lahko, da je materina beseda vendarle ostala skrita globoko v njihovi zavesti ali vsaj podzavesti, vendar je čas naredil svoje, ta generacija izginja in praktično preverjanje ugotovitev je (iz popolnoma bioloških razlogov) čedalje manj mogoče.

DRUGA IN TRETJA GENERACIJA

Pripadniki druge generacije, torej otroci priseljencev med obema vojnama, štejejo danes približno 60 – 70 let. Asimilacija je že pri prvi generaciji močno načela slovensko identiteto in z njo rabo slovenskega jezika. Zato je število tistih, ki sploh še uporabljajo slovenščino, v razmerju s celotnim številom slovenskih priseljencev do začetka 2. svetovne vojne (25.000 do 30.000) zelo majhno, gotovo manjše od 10 odstotkov. Tudi v tem primeru je raba slovenščine omejena na delovanje v luči slovenstva – pri druženju s sonarodnjaki, večinoma prav tako pripadniki druge generacije ali pripadniki povojnih priseljencev, v slovenskih društvih in pri komuniciranju z morebitnimi sorodniki v domovini oziroma obiskovalci iz Slovenije. Njihova slovenščina je večinoma narečna in omejena na enostavnejši pogovorni jezik, pisna oblika jim gre zelo težko od rok oziroma se je zelo neradi lotijo, nekoliko bolj samozavestni so pri branju slovenske literature. Skoraj brez izjeme govorijo na delovnem mestu in doma špansko, saj so večinoma tudi poročeni s špansko govorečimi partnerji, in tudi z otroki govorijo v španščini. Njihova prvotna, primarna identiteta je (z redkimi izjemami) argentinska, čeprav je posebej pri dejavnejših članih slovenskih društev opazna močna identifikacija s slovenstvom, ne glede na to, kakšno je

⁵ Med pripadnike prve generacije ne štejem tistih, ki so bili sicer rojeni v domovini, a so v novo okolje prišli v rani mladosti, preden bi utegnili priti pod vpliv sekundarne socializacije, ki bi jim jo bila nudila domovina.

njihovo znanje slovenščine. Tovrstno občutenje se je povečalo z osamosvojitvijo Slovenije, saj se je šele takrat marsikomu nekoliko razjasnila zapletena situacija na Balkanu, ki je niti njihovi starši niso najbolje razumeli. Še vedno pa lahko govorimo predvsem o zavestnem prizadevanju za ohranitev stika s svojimi nacionalnimi koreninami in ne za obliko identitete, ki bi bila logična posledica socializacijskih procesov.

Podobno kot v Buenos Airesu je v Rosariu, kjer je prav tako slovenski dom Triglav. Tamkajšnji Slovenci si ga delijo s Hrvati (prej je bil to "jugoslovanski" klub), v njem pa le še redki govorijo slovensko.

Tretja generacija je glede jezika "izgubljena", saj tistih, ki bi bili sposobni razumeti ali celo spregovoriti po slovensko, tako rekoč ni več. Še vedno lahko govorimo o drugačnih pojavnih oblikah slovenske narodnostne identitete, a prihranimo to za drugo razpravo.

SLOVENCI V URUGVAJU⁶

Slovenci so v Urugvaj, v veliki večini v glavno mesto Montevideo, prišli med svetovnima vojnama, predvsem je šlo za priseljence iz Prekmurja. Veliko takratnih prišlekov iz Slovenije je v Montevideo prišlo začasno ali so se tam le ustavili, nato pa so pot nadaljevali večinoma v Buenos Aires. Leta 1935 so ustanovili svoje društvo *Prva prekmurska skupnost – Primera Sociedad Transmurana*, ki obstaja še danes in ima tudi razmeroma veliko stavbo z manjšo restavracijo, vrtom, kegljiščem in večnamensko dvorano.

Leta 1990 je bilo v društvu še 150 članov, število pa se v minulih letih ni bistveno spremenilo.

⁶ Večina podatkov temelji na zapisih iz leta 1990, ko se je avtor mudil med urugvajskimi Slovenci, deloma pa tudi na še svežih vtisih s pogovorov med dvodnevni bivanjem v Montevideu maja letos.

Do nedavnega so društvo vodili pripadniki prve generacije, ki pa se že umikajo mlajšim. V primerjavi z Buenos Airesom ali Rosarioem je navzočnost slovenskega jezika tu najšibkejša, saj slovensko spregovorijo le še najstarejši člani, pripadniki prve generacije, in to zgolj v pogovoru z obiskovalci iz Slovenije, ki ne znajo španščine. Vzroki so isti kot pri prvih naseljencih s Primorske v Argentini, dodati pa je treba še nelagodje, ki so ga urugvajski Prekmurci izrazili glede kontaktiranja z močnejšimi slovenskimi društvi v bližnji argentinski prestolnici. V stikih z njimi so namreč začutili prikrito ali celo odkrito vzvišenost, zapostavljanje njihove prekmurščine, ki je daleč od slovenskega knjižnega jezika.

Pripadniki druge generacije, ki zdaj prevzemajo vodstvo kluba, ne znajo tako rekoč niti besede slovensko, vendar se je njihova slovenska identiteta, bolj pripadnost slovenstvu, po slovenski osamosvojitvi precej izkristalizirala. Tudi tu je bilo namreč močno navzoče druženje s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in vpliv veleposlaništva, zato še leta 1990 nekateri niso razumeli vzrokov razdruževalnega procesa, ki se je odvijal v Jugoslaviji. Imajo tedensko polurno radijsko oddajo z novicami iz Slovenije in slovensko glasbo (v začetku junija je pri njih gostovala slovenska gledališka skupina), predvsem pa si prizadevajo za uvedbo tečaja slovenskega jezika in kulture.

POVOJNI IZSELJENCI (*PRVA GENERACIJA*)

Povojni izseljenci, bolj znani pod nazivom "slovenska politična emigracija" (SPE), predstavljajo posebnost v verjetno celotni poljudni in znanstveni literaturi o izseljenstvu v svetu. Besedilo nima namena razpravljati ali razčiščevati, ali gre v njihovem primeru res za "čudež" ali zgolj za splet okoliščin. Dejstvo je, da je ta skupnost v obdobju 50 let zunaj matičnega jezikovnega prostora ohranila slovenski jezik skorajda nedotaknjen in mu ni prišla do živega niti razmeroma močna asimilacijska težnja špansko govorečega okolja.

Vzroke smo omenili že v prvem delu razprave. Pripadniki prve generacije so iz domovine odšli pod grožnjo fizičnega uničenja, saj kljub

svoji proklamirani zvestobi slovenstvu od zmagovite ideološko levičarsko usmerjene (vodene) partizanske vojske zaradi sodelovanja z osvajalsko armado niso mogli pričakovati usmiljenja. Skupaj z družinami so zbežali v Avstrijo, kjer so v begunskih taboriščih organizirali kulturno, versko in politično življenje, šolstvo itd.

V Argentino so prišli kot strnjena skupina in tako so se tudi poselili, predvsem v Buenos Airesu ter v Barilochah, Mendози in Cordobi. Bili so dobrodošli, saj je država potrebovala kakovostno delovno silo. Zaradi slovenske "delovne" mentalitete, iznajdljivosti in samopomoči so si hitro opomogli in se kmalu začeli organizirati. Najprej so se zbirali pri nedeljskih mašah, hitro so začeli z osnovnošolskim tečajem, kmalu pa so tudi zgradili 9 domov v različnih delih Buenos Airesa ter v Barilochah in Mendози. Posebno pozornost so namenili šolstvu. Ustanovili so sobotne osnovne šole in srednjo šolo. Leta 1991 je sobotne osnovne šole obiskovalo 450 otrok tretje generacije, poučevalo pa jih je 60 učiteljic in učiteljev, večinoma tudi že rojenih v Argentini. Srednjo šolo je tega leta obiskovalo 150 dijakov, poučevalo pa jih je 20 profesorjev. V zvezi z ohranjanjem jezika velja omeniti tudi versko življenje v znamenju slovenstva, periodični tisk (tednik *Svobodna Slovenija*) in zelo kakovostno literarno ustanovo Slovenska kulturna akcija. Ta je izdala že več kot 150 samostojnih knjižnih enot in iz nje izhaja vrsta uglednih literatov, med njimi Prešernov nagrajenec Zorko Simčič. (Žigon: 1996, 219–220)

Med bivanjem v Argentini sem lahko ugotovil, da so brez izjeme vsi pripadniki prve generacije političnih izseljencev ohranili slovenski jezik. Pri večini so sicer opazne narečne značilnosti, predvsem doljenjskega, deloma gorenjskega in ljubljanskega narečja, pa tudi arhaičnost jezika, ki je predvsem posledica izoliranosti od vplivov srbsčine, hrvaščine, italijanščine, nemščine, predvsem pa angleščine, kakršnim je bila v zadnjih petih desetletjih izpostavljena Slovenija. Govorijo tekoče in slovenščino uporabljajo povsod, razen na delovnem mestu, pa še v tem primeru jih je veliko zaposlenih v lastnih podjetjih ali v podjetjih, kjer je veliko delavcev Slovencev.

Popolnoma objektivno lahko ugotovim, da je v tej skupnosti slovenstvu namenjene veliko več pozornosti kot v Sloveniji (v smislu jezikov-

ne skupnosti). Prisoten je namreč močan čustveni in ideološki naboj, nekateri se s slovenstvom ukvarjajo profesionalno, večini pa je to pomembnejše od službe. Ko so pripadniki slovenske politične emigracije prišli v Argentino, so upali, da bo njim sovražnega in nevarnega režima kmalu konec in da se bodo lahko vrnili v domovino ("mit o vrnitvi" – Žigon: 1996, 226), zato se nikoli niso zares niti poskušali vživeti v argentinsko družbo. Jemali so jo kot nekakšno deželo izgnanstva, začasno postajo na poti nazaj domov. Kot skupnost so ostali neprodušno zaprti za zunanje (tudi jezikovne) vplive, da bi tudi na ta način, z ohranjanjem slovenskega jezika in kulture, dokazali svojo privrženost slovenstvu in s tem zanikali očitke, da so med vojno "izdali slovenski narod". Hkrati so obdržali močno pripadnost katoliški veri, zaradi katere so pravzaprav pristali v Južni Ameriki. Vse to, od jezika do vere, je podvrženo tudi razmeroma močnemu moralnemu vrednotenju. Kdor se ne udeležuje slovenskih maš, ne pošilja otrok v slovensko šolo, se ne udeležuje slovenskih kulturnih prireditev, se ne zanima za dogajanje v Sloveniji ..., je kaj lahko deležen prikritega ali odkritega neodobravanja. Ta skupnost se je izoblikovala v nekakšno mini državo, družbo znotraj družbe, morda je posrečen izraz "enklava". Znotraj nje so se – tako kot pač v vsaki družbeni skupnosti – izoblikovala tudi neformalna in formalna pravila obnašanja, razberljiva je socialna in politično utemeljena družbena lestvica itd.

Pripadniki prve generacije te emigracije so se hitro resocializirali v argentinski družbi, ki je bila (in je) razmeroma odprta in naklonjena izseljenskim narodnostnim skupnostim in njihovim kulturnim potrebam. Razlika z ZDA in zahodno Evropo je tudi ta, da so veljali Slovenci za izobražen, delaven, sposoben srednjeevropski narod, zato je ostala njihova narodna samozavest neokrnjena, predvsem pa zaradi začasne jezikovne pregrade niso bili deležni socialnega stratificiranja oziroma socialne ali etnične segregacije. Nasprotno, še danes je čutiti občutek večvrednosti v primerjavi z delovno in intelektualno manj razvitimi potomci prvotnih prebivalcev.

Jezik je (za razliko od že precej asimiliranih slovenskih skupnosti izseljencev iz obdobja med obema vojnama) v tej skupnosti in še posebej pri prvi generaciji med najpomembnejšimi nosilci (slovenske) narodnostne identitete, španščina pa služi le kot nujno sredstvo za spora-

zumevanje z dominantnim družbenim okoljem. V odnosu do "zunanje" družbe so lojalni in korektni, tako kot je ona do njih, pa vendar se pravo življenje za njih odvija v krogu slovenske skupnosti in v svetu slovenskega jezika.

DRUGA GENERACIJA

Medtem ko smo v primeru prve generacije lahko govorili kvečjemu o resocializaciji kot prilagajanju argentinski kulturi, lahko pri naslednjih generacijah opažamo izrazito dvojnost celotnega procesa socializacije in dejanski funkcionalni bilingvizem, pri večini neizbrisno ponotranjen. Ta skupina predstavlja "vzorčni primer", osrednji predmet obravnave v okviru zadane tematike, saj je diglosija, povezana z vprašanjem "dvojnosti" osebnostne in narodnostne identitete, v tem primeru najizrazitejša.

Primarna socializacija je bila v vseh primerih nesporno slovenska, saj sta bila v skoraj vseh primerih oba starša Slovenca in tu torej še ni sledu o diglosiji. Velik del v Argentini rojenih pripadnikov druge generacije povojnih političnih izseljencev iz Slovenije je otroštvo preživel v domačem slovenskem okolju in celo med slovensko govorečimi vrstniki, precej je bilo celo takih, ki so španščino prvič slišali šele ob vstopu v argentinske izobraževalne ustanove (mala šola, šola).

Za sekundarno socializacijo lahko trdimo, da je bila dvojna ali vzporedna, tu se začne diglosija in bikulturna sekundarna socializacija. Stik z novimi avtoritetami, načinom učenja, kulturnimi vrednotami ... ni potekal zgolj v duhu argentinstva oziroma španskega jezika, ampak spet dvojno.⁷ Vzporedno z argentinsko šolo je namreč pripadnik te generacije obiskoval še sobotno slovensko šolo in verouk, hodil k slovenskim mašam, se še naprej družil s slovenskimi vrstniki in obiskoval

⁷ O pozitivnih ali negativnih posledicah trčenja z – inkulturiranja v novo, čeprav dominantno kulturo na tem mestu ne bomo razpravljali, ampak se bomo omejili na dejstva. Več o tem Marina Lukšič – Hacin v knjigi *Ko tu-jina postane dom* (Ljubljana, 1995)

slovenske kulturne, zabavne in celo športne prireditve. Prosti čas je bil namenjen skoraj izključno slovenstvu.

Tovrstna dvojnost je bila pri argentinskih vrstnikih deležna začudenja in včasih celo nesprejemanja. Zanje so bili Slovenci drugačni, saj so namesto v (argentinski) kino hodili v slovenske klube, namesto na argentinsko zabavo na veselico v slovenskem društvu ... Nekateri so ob tem kljub siceršnji (jezikovni) enakosti s sonarodnjaki v Sloveniji prvič začutili razklanost, dvojnost identitete, kajti ne samo ugotovili, tudi začutili so, da niso "pravi" Argentinci. Večina jih trdi, da so "Slovenci, rojeni v Argentini" (in ne "argentinski Slovenci" ali celo "slovenski Argentinci"). Dovolj slikovito bi se izrazili, če bi tej skupnosti nadelj vzdevek "slovenska manjšina v Argentini"...

Vseeno pa je bila imaginarna slika Slovenije, kot so jim jo pri pouku in sploh ob vsaki priložnosti prikazovali starejši, zanje premalo otipljiva. Pri nekaterih se je občutenje slovenske identitete zamajalo (kot protiučinek) tudi, ko so npr. zaradi morebitnega druženja z argentinskimi vrstniki začutili prikrito zapostavljanje, morda celo občutek grožnje izobčenja iz slovenske skupnosti.

Po letu 1991 se je skupnost slovenske politične emigracije odprla in začela so se dobesedno množična potovanja v Slovenijo. Pripadniki druge generacije so ob obisku v domovini (staršev) ugotovili, da je njihova narodnostna identiteta do neke mere vendarle tudi argentinska, tudi zaradi jezika. Za drugo generacijo je namreč značilno specifično "narečje", ki je zaradi vpliva španskega jezika zelo melodično in ima nekaj drugačnih naglasov, tako da je še najbolj podobno koprskemu ali tržaškemu, vendar s primesmi gorenjščine in dolenjščine, nekaj težav pa imajo tudi s skladnjo.⁸

⁸ Tako pripadnike prve kot druge generacije je ob prihodu v Slovenijo presenetila poplava tujk in iz tujk skovanih besed, nekoliko razočaranosti pa je (bilo) čutiti tudi zaradi občutka, da se v Sloveniji nihče zavestno ne ukvarja s "slovenstvom", tako kot to počno oni. Mnogi (so) se zato bolj domače počutijo(-li) v zamejstvu. Presenetilo jih je tudi začudenje, s katerim jih sprejemajo v Sloveniji rojeni Slovenci – najprej, ker jih pogosto zamenjujejo z zamejskimi rojaki, nato pa zaradi izrazitega nepoznavanja njihove preteklosti in "jezikovne lojalnosti" slovenstvu.

Ko govorimo o jeziku kot prenašalcu kulture z generacije na generacijo, imamo pred očmi še vrsto drugih socializacijskih dejavnikov: v primeru argentinskih Slovencev pa manjka bistveno – oprijemljivo, resnično družbeno okolje, v katerem bi se (jezikovno) znanje imelo priložnost izkazovati in dokazovati oziroma osmisliti. Njihov "materin jezik" oziroma jezik primarne socializacije pa nima podlage, v širšem družbenem okolju ne dobi osmislitve in je omejen le na mikrodružbo slovenske skupnosti, ta pa je zanje spet brez oprijemljive osnove, saj je domovina staršev fizično zelo daleč.⁹

Pri drugi generaciji povojnih izseljencev lahko prvič spregovorimo tudi o svojevrstnem kodnem preklupu. O tem sicer običajno govorimo v povezavi z različnimi situacijami v različnih okoljih in s tem povezano družbeno vlogo, ki jo "odigra" posameznik tudi s pomočjo uporabe ustreznega besednjaka v okviru enega jezika; v Argentini rojeni Slovenci uporabljajo, kot zapisano, nekakšno poenoteno slovensko narečje in to ostaja v vseh svojih značilnostih nespremenjeno v vseh situacijah, v druženju s predstavniki različnih slojev te (razmeroma jasno socialno, predvsem pa ideološko-politično strukturirane) slovenske skupnosti. Kodnega preklopa znotraj slovenščine torej ni. Značilna pa je raba slovenščine in španščine v krogu domačih, prijateljev, pa tudi v službi. Tu je vedenje bolj sproščeno, manj je (v skupnosti vedno navzočega) latentnega ali odkritega neformalnega moralnega nadzora; navzočih je precej španskih besed, posebno ko gre za pogovor o argentinski družbi in dogajanju v njej ali za žargonske in strokovne izraze iz tega ali onega delovnega področja. Podobno je v situacijah, ki so čustveno intenzivnejše – takrat večinoma prevladuje španščina (kletvice, vzkliki pri športu, šale ...). V tovrstnih neformalnih skupinah je pri višje izobraženih (večinoma iz prve generacije) opazna večja doslednost v rabi slovenščine, ta pa je povezana tudi z družbenim položajem znotraj slovenske skupnosti.¹⁰

⁹ Spominjam se reakcije dvajsetletne pripadnice druge generacije (tekoče govori slovensko, vendar še nikoli ni bila v Sloveniji), ko je v roke prijela moj šampon z navodili, napisanimi v slovenščini. Bilo je, kot bi neverni Tomaž končno lahko del prst v Kristusove rane ...

¹⁰ Kateri od verskih, političnih ali kulturnih voditeljev si, na primer, skorajda ne sme privoščiti, da bi mu zmanjkalo slovenskih izrazov ali da bi špansko

Večina pripadnikov druge generacije je v zadnjih letih že obiskala Slovenijo, kar pa, kot sem se prepričal med zadnjim obiskom, ni bistveno vplivalo na njihovo dožemanje (slovenskega) jezika, razen morda že opisane manjše identitetne krize. Precej se jih odloča za daljše obiske in celo študij ali delo v Sloveniji.¹¹

TRETJA GENERACIJA

Tudi za pripadnike tretje generacije velja večina ugotovitev iz prejšnjega poglavja. Njihovi starši so še vedno v zelo velikem (žal še ne ugotovljenem) odstotku poročeni znotraj skupnosti. Endogamija je kljub prikritemu negativnemu moralnemu vrednotenju drugačnega početja s strani mnenjskih in ideoloških voditeljev vendarle čedalje manj pogosta, zato je odstotek tistih iz tretje generacije, ki so izpostavljeni enakemu tipu primarne socializacije, kot so mu bili njihovi starši, bistveno manjši kot pri drugi generaciji. Z večjo navzočnostjo javnih občil (predvsem televizije) v okolju primarne socializacije se večja vpliv dominantne kulture, kar se kaže tudi na zunaj v rabi slovenskega jezika. Čeprav še vedno večina obvlada slovensko, se tudi v slovenskih društvenih domovih med seboj pogovarjajo v veliki meri v španščini, posebej pri športnih aktivnostih (nogomet, odbojka) ali zabavi (ples).¹² Opaziti je "preklop" na slovenščino, ko se približa kateri od slovenskih vzgojiteljev, učiteljev ali duhovnikov ali v pogovoru s starejšimi Slovenci. Slovenski besedni zaklad je že osiromašen, vse pa je odvisno od tega,

spregovoril iz udobnosti. Nedokazljiv, pa vendar dovolj močan je občutek, da bi tak spodrsrljaj hitro lahko pripeljal do otipljivejših posledic v obliki padca na družbeni lestevici v skupnosti.

V tem primeru lahko govorimo o jezikovni lojalnosti kot obliki politične lojalnosti. (Južnič 1983: 193)

¹¹ Trenutno v Sloveniji živi več kot 70 v Argentini rojenih Slovencev.

¹² O kodnem preklapljanju je obširno razpravo napisala Nada Šabec v knjigi *Half pa pu* (Ljubljana, 1995), kjer se dotika tudi situacij, v katerih pride na dan podzavestna raba (slovenskega) jezika (stres, sanje, molitev ...). Med drugim ugotavlja, da postajajo generacije potomcev (ameriških) Slovencev čedalje bolj DVOKULTURNE in ne več DVOJEZIČNE, slovenska identiteta pa je čedalje bolj na simbolni ravni.

kolikšno pozornost namenjajo socializaciji v slovenščini njihovi starši. Če je bila pri prejšnji generaciji slovenščina sama po sebi umevna, zahteva od staršev, ki so že sami rojeni v Argentini, bistveno več zavestnega napora. Za tretjo generacijo morda torej že lahko rečemo, da se raba slovenskega jezika počasi izgublja in da bo svoje znanje slovenščine zelo težko prenesla na svoje potomce.

Na osnovi neformalnih pogovorov lahko ugotovim, da se v primerjavi s prejšnjo generacijo že precej manjši del opredeljuje za "Slovence, rojene v Argentini", čeprav ostaja občutek slovenske identitete razmeroma močan, še posebej v primerjavi s tretjo in drugo generacijo izseljencev med obema vojnama. Vsekakor se vloga jezika kot dejavnika identitete manjša, obenem pa za to skupino velja, da se z manjšanjem navzočnosti slovenskega jezika manjša tudi "delež" slovenske identitete oziroma je sama skupnost SPE potrebna redefinicije lastne identitete, ki ne bo več temeljila na moralno ovrednoteni rabi slovenskega jezika.

SKLEP

Pričujoči prispevek o funkcionalnem bilingvizmu med slovenskimi izseljenci v Argentini in Urugvaju se po uvodni zgodovinski osvetlitvi izseljevanja Slovencev v ta del sveta in teoretični razpravi o pomenu jezika pri socializaciji in oblikovanju etnične identitete sooči s situacijo Slovencev v Južni Ameriki oziroma še posebej s specifičnostjo narodnostne izseljenske skupnosti slovenskih povojnih (političnih) izseljencev.

Medtem ko bi za proces inkulturacije oziroma hkratne asimilacije v novo, dominantno argentinsko družbo pri pripadnikih predvojnih izseljencev in njihovih potomcev lahko rekli, da je v skladu z normalnimi, logičnimi zakoni delovanja večinskega okolja na manjšino, je pri SPE situacija drugačna. Vzrok je predvsem v čustveno-ideološki in religiozni motiviranosti ter v zgodovinsko pogojenem "naključju", da je ta skupnost prišla in ostala strnjena, dobro organizirana, intelektualno močna in samozavestna, energijo za narodnostno samopreživetje pa je črpala iz "mita o vrnitvi" v domovino in iz želje po dokazovanju neut-

meljenosti obtožb o "izdajstvu naroda" s strani zmagovite strani po koncu II. svetovne vojne.

Pripadniki druge in deloma tudi tretje generacije te emigracije (zaradi močne prisotnosti endogamije tudi pri pripadnikih druge generacije) se srečujejo s čisto enojezično primarno socializacijo, pri vstopu v argentinsko okolje – šole, vrstniki, ... pa se morajo soočiti z realnostjo večinske družbe, ki je mnogi do začetka šolanja sploh ne okusijo. Od tu naprej poteka socializacija paralelno, s tem pa postane tudi diglosija del njihovega vsakdanjega življenja. S tipičnim kodnim preklopom se srečujejo znotraj argentinske skupnosti, torej v šolah, službah in drugih oblikah javnega življenja, znotraj slovenske skupnosti in slovenskega jezika pa tega ni. Značilnosti povezave med jezikovno kompetenco in družbenim statusom se v tem primeru kažejo v ne/uporabi španskih izrazov. Z višjo izobrazbo in družbenim statusom znotraj te slovenske skupnosti se manjša raba španščine oziroma je "čisti slovenski jezikovni kod" izraz narodnostno-ideološke lojalnosti.

Z leti se čedalje bolj kaže, da je tak sistem jezikovno-politične lojalnosti brez prihodnosti, saj nima dovolj otipljivih temeljev, ne more se potrditi v resničnem svetu, ki je možen le v primarni domovini, v Sloveniji. Slovenskemu jeziku v Argentini manjka širše družbeno okolje, ki bi ga uokvirjalo in regeneriralo, to pa je več tisoč kilometrov daleč. Izselska skupnost pač ni avtohtona, tako kot manjšinska, moralno vrednotenje jezikovne lojalnosti z izgubo predznaka "politična emigracija" (po osamosvojitvi in prihodu demokracije) nima več osnove, kajti zdaj se vsaj teoretično vsakdo lahko vrne v domovino in "politična" je ta emigracija le še po izvoru.

SPE kot narodnostna izselska skupnost je zato od demokratizacije političnega življenja v Sloveniji v obdobju spreminjanja svoje (politične) identitete oziroma predvsem namena, s tem povezani pa so tudi načini ohranjanja narodnostne identitete pri pripadnikih tretje in naslednjih generacij.

LITERATURA

- Cicourel, V. Aaron (1983): "La identidad cultural ..." (75, 79); v: *Vivir entre dos culturas*, Serbal/Unesco, Barcelona
- Jimenez, Martha (1992): "The Educational Rights of Language-Minority Children" v: *Language Loyalties*, University of Chicago Press
- Južnič, Stane (1993): *Identiteta*, Ljubljana, FDV
- Južnič, Stane (1983): *Lingvistična antropologija*, Ljubljana, FSPN
- Južnič, Stane (1989): *Politična kultura*, Maribor
- Komac, Miran (1986): "Narodnostna identiteta: prispevek k multidisciplinarnemu preučevanju ..." v: *Razprave in gradivo*, Ljubljana (št. 19, 55–68)
- Luckmann, Thomas (1991): "Jezik in osebna identiteta" v: *Teorija in praksa*, Ljubljana, FDV (julij 1991)
- Lukšič-Hacin, Marina (1995): *Ko tujina postane dom*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
- Pečauer, Marko (1990): "Koroški Slovenec: kulturno razklana osebnost?" v: *Antropološki zvezki I*, Ljubljana
- Portes, Alejandro, Schauffler, Richard (1994): "Language and the Second Generation: Bilingualism Yesterday and Today", v: *International Migration Review*, Vol. 28/108, Center for Migration Studies, New York
- Rodriguez, Richard (1992): "The Romantic Trap of Bilingual Education (351–354)"; v: *Language Loyalties*, University of Chicago
- Šabec, Nada (1995): *Half pa pu*, Ljubljana, Studia Humanitatis – Apes
- Žigon, Zvone (1996): "Slovenski politični izseljenci v Argentini", v: *TIP*, št. 2, Ljubljana, FDV
- Žigon, Zvone (1993): *Problem dvojne identitete slovenskih izseljencev*, Ljubljana, FDV

SUMMARY

**FUNCTIONAL BILINGUALISM AMONG
SLOVENE EMIGRANTS IN ARGENTINA AND
URUGUAY***Zvone Žigon*

After a short but essential historical introduction to the theme of functional bilingualism among Slovene emigrants in Argentina and Uruguay and a sociolinguistic theoretical part dealing with the role of language in the process of socialisation and construction of ethnic identity by individuals and ethnic groups, the essay focuses on the situation of the Slovenes in South America, specifically with regard to Slovene post-war political emigrants – refugees.

We can say that the process of enculturation or assimilation into the new, dominant (Argentinean) society can be considered something normal and natural for the large group of Slovene emigrants who settled in South America in the mid-twenties, as well as for their descendants. The logic of the laws of nature (the impact of a dominant culture upon a minority one) functioned in this case, as they had very limited possibilities for maintaining their primary Slovene culture. Times were hard, and possessing neither financial resources nor education, they had to use all their energy to ensure their physical survival. So their Slovene identity was slowly disappearing, and today, when there are almost no first-generation emigrants, one rarely hears the Slovene language among their second and third generation children and grandchildren.

This was not the case for the post-war political emigrants. The reasons for this can be found in ideological and religious motivation and in a historical "coincidence": this emigrant community came and remained extremely compact, well-organized, intellectually on the highest possible level, and most of all, self-confident. The myth of return to the homeland and the deep wish to prove the injustice of charges of

"betraying their own nation" levelled by the victorious communist partisan side were the two main motivations and sources of energy for their ethnic survival.

Members of the second and partly also the third generation of these emigrants receive totally monolingual primary socialisation, especially because of the still high endogamy both among the emigrants and also among the second generation of the emigrant community. When they enter Argentinean society and its institutions of socialisation (schools, friends they meet on the street, etc.), they have to deal with the reality of the dominant culture, which some of them don't even know about until beginning their education.

From this moment on, socialisation runs in parallel and diglossia begins to become a part of their everyday life. They use typical "code switching" inside Argentinean society, in schools, at their jobs and all other areas of social life, but not inside the Slovene community and the world of the Slovene language. There is an evident characteristic connection between linguistic competence and social status, demonstrated in the non-use of Spanish expressions. A higher educational level and social status within the Slovene community causes the reduced use of the Spanish language, or we can also say that the use of the "pure Slovene language code" expresses an individual's national-ideological loyalty.

It seems that the years have brought the recognition that this type of linguistic-political loyalty has no future, because it exists without a physical basis to support it. It cannot find its own confirmation in the real world; this is possible only in its homeland, Slovenia. The Slovene language in Argentina needs a wider social base to give it sense and to sustain it. But Slovenia lies thousands of miles away... An emigrant society can never be indigenous as a minority, and emotional and moral valorisation of linguistic loyalty loses its basis at the moment when "political emigration" loses its political reasons for being. After the gaining of independence of Slovenia and the change of the political system, at least theoretically everyone can return home, so this society can now be considered one of "political" emigrants only in its origin.

Therefore, the ethnic community of Slovene political emigrants finds itself in a process of global transformation of its (political) identity and purpose. Ways of maintaining (Slovene) ethnic identity, especially by the third and following generations, are particularly connected to this matter.

The first part of the report deals with the general situation of the country. It is a very interesting and well-written account of the country and its people. The author has done a great deal of research and has written a very interesting and well-written account of the country and its people. The author has done a great deal of research and has written a very interesting and well-written account of the country and its people.

The second part of the report deals with the economic situation of the country. It is a very interesting and well-written account of the country and its people. The author has done a great deal of research and has written a very interesting and well-written account of the country and its people. The author has done a great deal of research and has written a very interesting and well-written account of the country and its people.

The third part of the report deals with the social situation of the country. It is a very interesting and well-written account of the country and its people. The author has done a great deal of research and has written a very interesting and well-written account of the country and its people. The author has done a great deal of research and has written a very interesting and well-written account of the country and its people.

SLOVENSKI DOMOVI V JUŽNI AMERIKI

Martin Jevnikar

UVOD

Slovenski povojni begunci so živeli v taboriščih v Italiji, kamor so prišli iz Avstrije, kjer razmere niso bile varne. Angleži so po vrnitvi domobrancev nameravali poslati v Jugoslavijo tudi civilne begunce, zato so mnogi zbežali iz taborišča v Vetrinju v Italijo ali na kmete po Koroškem.

Dne 4. junija 1945 je prišel v Vetrinje komandant 8. angleške armade feldmaršal Vicont Harold Alexander. Pogovarjal se je z majorjem Barrejem in slovenskim zastopnikom dr. Meršolom. Zanimal se je za slovenske begunce, zakaj so zapustili domovino, zakaj se nočejo vrniti in kaj se je zgodilo z vrnjenimi domobranci. Dr. Meršol mu je vse pojasnil in ga prosil, naj jim pomaga pri preselitvi beguncev v tuje dežele. Že istega večera je maršal Alexander izdal nov ukaz glede Jugoslovancev in v 3. točki zapisal: "Vse te osebe se bodo štete kot preseljene in bodo končno napotene v Italijo."

Ker si begunci sami niso mogli pomagati, so se obrnili na dr. Miho Kreka, bivšega ministra v jugoslovanski vladi, ki je živel v Rimu in po svojih močeh pomagal vsem, ki so se obrnili nanj. Hodil je od enega do drugega poslaništva in prosil, da bi sprejeli slovenske ljudi. Nekatere države bi sprejele samo mlade in zdrave, v drugih je bilo neugodno podnebje ali pa so bile neurejene družbene razmere. Argentina je bila edina, ki je imela ugodne in zdrave življenjske razmere in bi sprejela vse ljudi ne glede na starost in zdravje.

Marca 1946 se je dr. Krek obrnil na slovenskega izseljenskega duhovnika Janeza Hladnika v Buenos Airesu in ga prosil, naj pomaga

slovenskim beguncem v Argentino. Hladnik je razumel prošnjo in se lotil dela. Hodil je na Dirección de Inmigraciones in na Ministrstvo za kmetijstvo, pod katero je spadala emigracija. Bilo je veliko ljubeznivih pogovorov in načrtov, vendar nič konkretnega.

V tej skrbi se je Hladnik zatekel k svojemu znancu, ki mu je že večkrat pomagal, ministru za narodno zdravstvo dr. Ramónu Carillu. Ta je 20. novembra 1946 pripravil Hladniku avdienco pri predsedniku republike generalu Perónu. Sprejem je bil kratek, ker je bil Perón o vsem obvešččen. Hladnik mu je oddal pripravljeno spomenico s prošnjo, da bi se smeli slovenski begunci naseliti v Argentini. Na to mu je predsednik odgovoril: "Jaz hočem, da ti ljudje pridejo v Argentino." Hladnika je predstavil svojemu dekanu in naročil, naj vse zadeve uredi z njim.

Čez nekaj dni je minister Carillo spremil Hladnika na emigracijsko direkcijo, kjer je ravnatelju predstavil svoj socialni odbor, ki bo skrbel za vselitev. Dobil je naročilo, naj predloži prvo skupinsko listo s 500 imeni in podatki oseb za vselitev. Enak socialni odbor naj ustanovijo tudi v Rimu, potrdila pa ga bo tukajšnja direkcija za emigracijo. Odbor bo odgovoren za vsakega priseljenca.

Hladnik je imel ogromno dela in težav s starimi naseljenci, ki so jih v domovini hujskali proti beguncem. 25. januarja 1947 sta prišla v Buenos Aires prva priseljenca, duhovnika Jože Košiček in Anton Grčman, in prva lista s 500 imeni. Hladnik jo je takoj vložil in v treh dneh je bila potrjena. V letu 1947 so začeli v manjših skupinah prihajati Slovenci iz Italije. Bili so fantje in dekleta in so takoj prijeli za delo, ker niso našli nič pripravljenega.

Tedaj je Tone Skubic iz Višnje Gore, ki je bil med vojno glavar v Novem mestu, Hladnika pregovoril, da je pristal na ustanovitev Kluba slovenskih beguncev. 22. oktobra 1947 so klub ustanovili, predsednik je bil Hladnik, tajnik pa Skubic. Nujno potrebna bi bila pisarna in vsaj skromno gostišče, kjer bi priseljenci lahko odložili svoje stvari in naslednji dan odšli na delo. Hladnikov prijatelj Aurelio Vargas je odstopil svojo prazno hišo v ulici Austria 2703 in tako je nastal prvi slovenski dom v Argentini.

Septembra 1947 se je z ladjo spet pripeljalo več izseljencev in Hladnik je prosil tajnika komiteja za sprejem emigrantov, da bi smeli tudi Slovenci uživati ugodnosti emigrantskega hotela. Prošnjo so uslišali, mnogi so smeli ostati v hotelu nekaj dni, tu so imeli hrano in posteljo. Takoj so dobili osebne dokumente, mogli so si poiskati delo in stanovanje, mnogi pa so dobili ponudbo za delo že v hotelu.

Prihajali so novi naseljenci in Klub slovenskih beguncev ni več zadoščal. Zato so 25. januarja 1948 ustanovili Društvo Slovencev, ki se je 28. februarja 1962 preimenovalo v Zedinjeno Slovenijo. Za predsednika je bil izvoljen Miloš Stare, za tajnika Tone Skubic. Društvo je pospešilo naseljevanje v Argentino in do konca leta 1950 je prišlo skoraj 6.000 slovenskih izseljencev, s tem pa je bilo tudi konec naseljevanja.

Po občnem zboru je župnik pri Sv. Juliju Ramón Figallo brezplačno odstopil župnijske prostore, veliko hišo v ulici Victor Martínez št. 50. Slovenci so ime ulice poslovenili v Martinc in Martinc je postal pojem. V tej hiši je imela sedež cela vrsta novih slovenskih organizacij, nekaj družin je dobilo v njej tudi stanovanje. Za osem družin so najeli hišo z vrtom v ulici Ramón L. Falcón 4158.

Ta hiša je Društvu Slovencev ugajala, ker je bila prostorna in je imela velik zazidljiv vrt. Bila je samo streljaj oddaljena od glavne buenosaireske avenije Rivadavia, ki povezuje prestolnico z vsemi mesti na zahodni strani velikega Buenos Airesa. Ker so vedeli, da se bodo morali prej ali slej izseliti iz Figallove župnijske hiše, so se začeli pogajati z lastnikom dr. Maldonadom za nakup. Zahteval je 300.000 pesov za hišo in 1308 kvadratnih metrov vrta, in sicer 220.000 pesov ob podpisu pogodbe. Odbor si ni upal sprejeti ponudbe, zato je delo zaspalo do leta 1954, ko je akcijo prevzelo Slovensko dušno pastirstvo, ker je bilo treba izprazniti hišo v ulici Martínez.

Hišo so kupili 5. julija 1954 za 280.000 pesov. Ker so v njej stanovali slovenske družine, ki se niso hotele ali mogle izseliti (samo dve sta odšli, dve pa sta bili tu še leta 1967), so julija in avgusta 1956 zgradili lesene prostore v ozadju vrta za urade in ustanove, ki so delovali v novi domovini.

SLOVENSKI DOMOVI

Slovenska hiša – Ramón L. Falcón 4158

Gre za osrednji slovenski dom v Buenos Airesu in v Argentini sploh.¹ Sedanjo štirinadstropno Slovensko hišo so začeli graditi 8. julija 1962 in jo v glavnem dokončali v petih letih. V pritličju je velika dvorana z odrom in galerijo s 600 sedeži. Pred vhodom v dvorano je velika avla z barom in pritiklinami, iz nje vodi stopnišče v prvo nadstropje. Tu so gostinski prostori: kuhinja, obednica, predobednica, shramba s pritiklinami in enosobno stanovanje s kopalnico. V drugem, tretjem in četrtem nadstropju so večje in manjše sobe. V drugem nadstropju je enosobno stanovanje za slovenskega dušnega pastirja, v tretjem stanovanje za hišnika. Tu je tudi mala dvorana s 85 sedeži. V ostalih sobah so razne ustanove, ki so bile prej v lesenih barakah. V teh sobah je pouk slovenskega šolskega tečaja nadškofa dr. Jegliča, prav tako ima tukaj pouk slovenski srednješolski tečaj in, dokler je deloval, slovenski oddelek filozofske fakultete ukrajinske katoliške univerze v Buenos Airesu.

Na dvorišču so zgradili spominsko cerkev Marije Pomagaj, kjer je vsako nedeljo slovenska maša in občasno razne cerkvene slovesnosti. Ena takih je vsakoletno žegnanje na obletnico blagoslovitve začasnih prostorov v Slovenski hiši (25. novembra 1956 jih je blagoslovil škof Rožman). V Slovenski hiši so vsak junij spominske prireditve v spomin na žrtve revolucije, prireditve *Duhovnega življenja*, ki je najstarejši slovenski list v Argentini (izhaja od 13. maja 1933), tu so akademije

¹ Slovenski domovi so bili opisani v *Zbornikih Svobodne Slovenije (ZbSvSl)*, navadno brez podpisa. Nekateri tudi v ljubljanski *Družini*.

Vsi domovi pa so opisani (spet brezimno) v *Zborniku 1967*, 355–98, s številnimi slikami.

Večjega pomena so razprave: Pavle Rant, "Gospodarski položaj in uspehi povojne emigracije v Argentini", *ZbSvSl* 1956, 217–24; Martin Mizerit, "Zelena veja", *ZbSvSl* 1957, 173–81, z več slikami; J. Kr., "Misel o slovenskih domovih", *ZbSvSl* 1967, 355–98; ker so tu opisani vsi domovi, bom pri posameznih navajal samo ta zbornik in strani.

društev in šol, gledališke predstave, umetniške razstave, tu je sedež šolskih tečajev in pevskih zborov, skratka, glava in srce slovenskih ljudi v Argentini.

Iz Slovenske hiše prihajajo pobude in spodbude za slovenske šolske tečaje, ki so razširjeni po krajih, kjer je več Slovencev.

Ker nista bili ne Društvo Slovencev ne Slovensko dušno pastirstvo pravna oseba, so lastništvo Slovenske hiše formalno prepisali na nadškofijo v Buenos Airesu, nadškof pa je podpisal protipogodbo, da je Slovenska hiša last Slovenskega dušnega pastirstva in da se mora uporabljati za oskrbo Slovencev. Vse načrte je izdelal arh. Marjan Eiletz, ki je delo tudi vodil.

Notranjost slovenskega doma v San Martinu, Buenos Aires (Foto: Zvone Žigon)

Slovenski dom v Carapachayu

Povojni izseljenci so se naseljevali tudi v severnem delu velikega Buenos Airesa, kjer je že živelo večje število predvojnih primorskih izseljencev. Sprva niso imeli nobenega prostora za zbiranje, ko pa je 1949 postal Albin Avguštin kaplan v Floridi, je pri župniku dosegel, da

so lahko imeli večkrat mašo v župni cerkvi, po maši pa so se zbirali v župni dvorani. Da bi se bolje organizirali, so leta 1950 ustanovili krajevni odbor Društva Slovencev. Ko so 1954 kaplana Avguština predstavili, je 60 slovenskih družin z 250 člani poiskalo v Carapachayu kapelo, v katero jim je večkrat prihajal maševat kaplan Avguštin. Ko so pričeli otroci doraščati za šolo, jim je argentinski župnik odstopil nekaj prostora za slovenski tečaj. Aprila 1960 so kupili stavbno parcelo in po treh letih še eno in na njih zgradili Slovenski dom, v katerem je v šolskem letu 1961/62 že delovala šola Josipa Jurčiča. V domu so prostori za vse organizacije, dvorana za prireditve in mašo, tečaje, knjižnico in točilnico. Važnejše prireditve obiskujejo tudi Slovenci iz drugih krajev.²

Slovenska pristava Castelar, občina Moron

Pristavo je 16. junija 1951 kupilo Društvo slovenska pristava in povezuje okrog 700 ljudi. Po težavah in negotovostih so 1959. zgradili stavbo z veliko sobo ob vhodu. Tu je nedeljska maša in šolski tečaj Franceta Prešerna. Postavili so pokrit oder in igrišče z gugalnicami za otroke. Poleg krajevnih prireditev so na Pristavi vsako leto: slovenski dan, mladinski dan in prireditev *Duhovnega življenja*. Že šestnajsto leto izhaja *Glas s Pristave* (od 1981). Po zaslugi župnika Fr. Himmelreicha ima cesta ob Pristavi od slovenske osamosvojitve ime Calle Republica de Eslovenia. Župnik Himmelreich je vikar argentinskega vikariata in je cerkev sam zgradil. Istočasno je podpolkovnik in vrhovni policijski kurat.³

Slomškov dom v Ramos Mejía

Ta dom je postavilo 250 slovenskih družin in ga poimenovalo po A. M. Slomšku. Julija 1959 so kupili prvo stavbno parcelo, 5. marca 1961 so ustanovili Društvo Slomškov dom in kupili še sosednjo parcelo s staro hišo. Dom so ob veliki udeležbi blagoslovili 17. septembra. Prireditve so bile tako velike, da je postal dom premajhen. Po načrtih arh.

² Gl. *ZbSvSl* 1967, 366–68 s sl.; *Družina*, 22. jan. 1995, s sl.

³ Gl. *ZbSvSl* 1967, 368–72 s 3 sl.

Zunanost enega največjih slovenskih domov v Argentini v San Justu, Buenos Aires (Foto: Zvone Žigon)

Marjana Eiletza so zgradili nov Slomškov dom in ga blagoslovili 11. septembra 1966. V njem je velika družabna soba z galerijo, tu je vsako nedeljo slovenska maša, v I. nadstropju je moderna dvorana, poleg še manjša dvoranica, štiri sobe za šolski pouk, soba za vsakokratnega slovenskega dušnega pastirja idr.⁴

Naš dom San Justo

Mesto San Justo, občina Matanza, provinca Buenos Aires, je središče krajev, v katerih so večja in manjša slovenska naselja. V začetku so se Slovenci zbirali v župni cerkvi pri slovenski maši in v župni dvorani za gledališke predstave Farnega odra. Odprli so tudi šolski tečaj Franceta Balantiča (106 otrok). Kupili so staro hišo z dvoriščem in jo blagoslovili 21. oktobra 1956. Nato so jo modernizirali in prenovili. Na pročelju je 12 visokih oken, ki razsvetljujejo dvorano v I. nadstropju. Pod njo v pritličju so gostinski prostori. Ob dvorani v I. nadstropju je večja dvorana, v katero lahko razporedijo 4 razrede. Kadar ni pouka,

⁴ Gl. *ZbSvSI* 1967, 372–76 s 3 sl.

služi dvorana za kulturne in manjše družabne prireditve. Dvorano oddajajo domačinom za družinska slavlja, npr. poroke, pojedine. V domu so upravni prostori, stanovanje za hišnika, pevski zbor in druge organizacije. Naš dom ima 575 članov, v njem pa se zbira skoraj 1400 ljudi.⁵

Slovenski dom San Martín

Zunanost slovenskega doma v San Martinu, Buenos Aires (Foto: Zvone Žigon)

V mestu je močna slovenska naselbina, prav tako v bližnjih mestih, ki težijo k San Martinu. Potrebe po slovenski šoli in cerkvi so se pojavile že po prihodu, zlasti je bil podjeten duhovnik Karel Škulj, ki pa je kmalu umrl. 15. septembra 1960 je odbor kupil staro hišo z obširnim vrtom. Ljudje so sami zravnali dvorišče, zgradili športno igrišče, zgradili velik pokrit prostor, ki služi za dvorano, v hiši pa uredili stanovanje za hišnika. Ob športnem igrišču so zgradili železobetonsko verando, pod njo pa dve sobi. V domu so 4 šolski prostori za tečaj dr. Gregorija Rožmana, soba za šolske seje in knjižnico, okrepitevalnica in

⁵ Gl. ZbSvSl 1967, 377–80 s 3 sl.; Družina, 29. januar 1995 s sl.

sobe za društva. L. 1966 je obiskovalo tečaj 136 otrok. Pravno je dom zadruga in ima 285 članov.⁶

Slovenski dom Miramar

Po vojni je državna uprava zgradila na področju med Mar del Plata in Miramarom velike hotele, cela naselja, šole. Ves obalni pas ob morju na obeh straneh ceste so pogozdili z borovci. Pri teh delih je dobilo zaposlitev tudi več slovenskih izseljencev. Ko so si uredili življenje, so se nekateri za stalno naselili v teh krajih, zlasti v Miramaru. V mestu in okolici so si postavili hiše in skozi vse leto imajo dober zaslužek. Poleti oddajajo hiše ali sobe kopalcem iz Buenos Airesa. Slovencev je v Mar del Plata okrog 50, v Miramaru okrog 60. Prva leta je bila tu tudi slovenska šola. 23. aprila 1954 so kupili parcelo za Slovenski dom, članov je bilo takrat 14. Temeljni kamen so položili 11. marca 1961. Dom ima dvorano za prireditve, šolske prostore Janeza Trdine in lepo knjižnico. Duhovnik Boris Koman stanuje v cerkveni šoli in zbira rojake enkrat na mesec v vsakem kraju.⁷

Slovenski dom v Berazategui

Berazategui je mesto ob železnici F.N.G. Roca, v pokrajini pa je še več manjših mest in povsod živi nekaj Slovencev. Za slovensko kulturno življenje se je spočetka zanimalo le 19 družin in na širšem področju še šest. Kljub temu so se odločili za Slovenski dom in prvo parcelo kupili 1961, drugo 1963, 29. novembra 1965 pa so dom že blagoslovili. Slovenski dom je v fasti 15 delničarjev – slovenskih družin. V domu sta večja prostora z odrom za šolski tečaj Ivana Cankarja in za mladinski pevski zbor, pridobil si je naslov "slovenski slavčki" v Berazategui, ki pripravlja razne proslave. V domu deluje tudi dekliška organizacija.⁸

⁶ Gl. *ZbSvSl* 1967, 381–84 s 3 sl.

⁷ Gl. *ZbSvSl* 1967, 393–95 s sl.: *Družina*, 12. mar. 1995 s sl.

⁸ Gl. *ZbSvSl* 1967, 364–66 s sl.

Spomenik duhovniku msgr. Janezu Hladniku v Slovenskem domu v Lanusu (Buenos Aires), na območju naselja "Slovenska vas", ki jo je ustanovil prav msgr. Hladnik (Foto: Zvone Žigon)

Hladnikov dom v Slovenski vasi – Villa Eslovena

Ko so prišli slovenski izseljenci 1948 v Buenos Aires, je izseljenski duhovnik Janez Hladnik želel, da bi jih stanovalo čim več skupaj, da bi laže ohranili narodno zavest. V predmestni občini Lanus (na jugovzhodnem delu Buenos Airesa) je kupil veliko parcelo, ki so jo razdelili na gradbene parcele za več kot 120 hiš. Zagotovili pa so tudi parcele za javne ustanove. L. 1957 je škof Gregorij Rožman blagoslovil zemljišče, na katerem so zgradili cerkev Marije Kraljice, župnišče, farne šole: vrtec, osnovno in srednjo šolo (skupaj za približno 200 šolarjev), Baragovo misijonišče, zavetišče sv. Vincencija za bolne in ostarele (40 postelj), ki ga vodijo slovenske redovnice Marijine sestre, tiskarno, telovadnico, igrišče. Dva dni pred božičem 1956 so prišli v Slovensko vas lazaristi in prevzeli dušno pastirstvo. Slovenska župnija je odprta tudi Argentincem, ker je Slovencev premalo: 115 družin, to je približno 500 prebivalcev. Vsako nedeljo sta dve maši za Slovence in dve za Argentine.

Spomenik Francetu Balantiču v Slovenskem domu v San Justu
(Foto: Zvone Žigon)

Grbi slovenskih mest s knežjim kamnom, Slovenska hiša, delo arh. Jureta Vombergarja (Foto: Zvone Žigon)

L. 1954 so ustanovili Društvo Slovenska vas in z gradnjo doma so začeli maja naslednjega leta. Ker v vasi ni bilo cerkve, so domu prizidali kapelo. Polnočnica 1956 je že bila v domu in potem skoraj tri leta vsak dan maša. V domu je velika dvorana z odrom, šolski tečaj Friderika Barage, tu deluje mladinski pevski zbor, krajevni pevski zbor, dramski odsek in društvena knjižnica, ki je največja v Argentini. Hladnikov dom postaja pretesen in mislijo na novega. V Slovenski vasi so dolga leta izhajali *Katoliški misijoni*, ki jih je urejal p. Ladislav Lenček. V Slovenski vasi je zrastle in se izoblikovalo 18 duhovniških in trije misijonski poklici. V Baragov šolski tečaj hodi 60 otrok.⁹

⁹ Gl. ZbSvSl 1967, 385–88 s 3 sl.; *Družina*, 19. febr. 1995 s sl.

Slovenski dom v Mendози

Mendoza je 1100 km oddaljena od Buenos Airesa in v tem mestu in okolici se je naselila večja skupina slovenskih družin s številnimi otroki. Ko so si uredili življenje, so ustanovili Društvo Slovencev v Mendози (21. avgusta 1949). Takrat je štelo društvo 49 članov, danes zajema približno tretjino vsega slovenskega prebivalstva v Mendози in okolici, to je 147 družin ali 758 prebivalcev. Mislili so na novogradnjo, toda štirje zavedni možje so kupili veliko stanovanjsko hišo s prostornim svetom sredi Mendoze (18. novembra 1958), jo v nekaj mesecih prenovili in društva so se vselila vanjo.

V pritličju je sobica za seje organizacij, na levi salon za reprezentanco, za knjižnico in čitalnico. V prvem nadstropju je stanovanje za dušnega pastirja, velik salon za sestanke, tri sobe za šolski dopolnilni in srednješolski tečaj. V zadnjem šolskem letu je bilo v dopolnilnem tečaju, ki se imenuje po sv. Cirilu in Metodu, 50 učencev, 10 pa iz neslovenskega okolja. V domu je dvorana za prireditve, maše, kulturne nastope. Sprva je dosegal velike uspehe pevski zbor, ki ga je ustanovil in vodil ravnatelj Marko Bajuk. Zbor se je proslavil po vsej Argentini in v Bajukov spomin (umrl junija 1961) je vsako leto na Markovo nedeljo pevski koncert. V domu so še pomožni prostori, obsežno dvorišče služi za odbojko, ob straneh za balinanje, v ozadju je otroško igrišče. L. 1971 so lastniki odstopili dom Društvu Slovencev.

Na križišču dveh najpomembnejših cest je občina proglasila trg za Plazoleta Republica de Eslovenia, in to na pobudo in zaradi ugleda Slovencev. Na trgu so Slovenci postavili kapelico, klopi in kozolec. – Arh. Božidar Bajuk je po zgradbah Velikega semenišča, bolnišnice za srčno kirurgijo, Slovenskega doma in raznih cerkva znan po Južni Ameriki.¹⁰

¹⁰ Gl. *ZbSvSl* 1967, 390–93 s 3 sl.; *Družina*, 4. aprila 1995 in sl.

Planinski stan v Bariločah – provinca Rio Negro

Slovenski prijatelji planin so se naselili v planinskih Bariločah in se kmalu uveljavili po vsej državi. To so bili: dr. Vojko Arko, Dinko Bertonec, ki se je kot član argentinske ekspedicije v Himalajo 1954 povzpел na Dhaulagiri in potovanje opisal v istoimenski knjigi, Tonček Pangerc, ki se je v planinah ponesrečil, France Jerman idr. Maja 1954 so ustanovili Slovensko planinsko društvo, ki je zgradilo planinsko zavetišče Pod skalco v Tronadorskem gorovju in občasno izdaja glasilo slovenskih andinistov *Gore*. L. 1955 je v mestnem delu Barrio Lera, kjer imajo hiše nekateri slovenski naseljenci, kupilo zemljišče za zgradbo. Zgradbo so spremenili v Planinski stan, v katerega hodijo rojaki iz Buenos Airesa na počitnice. Hiša ima tri sobe, eno lahko spremenijo v majhno dvorano, kjer so prireditve in šolski tečaj Jakoba Aljaža. 20 učencev hodi k dopoldanskemu slovenskemu pouku, 13 k popoldanskemu, 6 otrok v vrtec.

Slovenska maša je v kapeli pri Hčerah Marije Pomočnice. Mašuje župnik Branko Jan, ki je zrasel v Slovenski vasi v Buenos Airesu in doštudiral na Teološki fakulteti v Ljubljani. V Bariloče je prišel pred devetimi leti in je prvi redni župnik za slovensko skupnost, istočasno pa je župnik v argentinski župniji Čudodelne svetinje. V župniji, ki šteje 22.000 ljudi ter spada med najrevnejše, je sam zgradil cerkev.

Tu je bilo v začetku 150 Slovencev, zdaj jih je blizu 300. L. 1969 je občina ustanovila otroški in mladinski pevski zbor Niños y Jovenes Cantores de Bariloche, ki ga je vodila Lučka Kralj Jerman in ga dvignila na svetovno višino. L. 1984 ga je izročila mlajšim rokam, od 1987 ga vodi Andrej Jan, župnikov brat, ki je doštudiral v Buenos Airesu in orgla pri mašah. Tu živi tudi Stanko Žužek, vrhunski atomski strokovnjak, zaposlen v atomskem centru v Bariločah.¹¹

¹¹ Gl. *ZbSvSl* 1967, 338–89 s sl.; *Družina* 1. jan. 1995 s sl.

Slovenska počitniška kolonija dr. Rudolfa Hanželiča v San Estebanu, provinca Córdoba

Dr. Rudolf Hanželič, duhovnik in profesor v Mariboru (roj. 1905 v Ormožu, u. 1979 v Los Cocos-Córdoba), je 1956 kupil velik kos planinskega sveta v vasi Dolores blizu železniške postaje v Kordobskih planinah na 1000 m nadmorske višine, s potokom v bližini in z naravnimi kopališči. Popravljaj, prezidaval in dokupoval je in uredil 6 poslopij s 27 sobami, 100 posteljami, 18 kopalnicami, kapelo in veliko galerijo. Slovenska počitniška kolonija je namenjena otrokom šolskih tečajev in vsem argentinskim Slovencem.¹²

SKLEP

Društvo Slovencev je imelo leta 1951 vpisanih v Argentini 983 slovenskih izseljenskih otrok do 14. leta starosti. Vsi so bili osnovnošolci, toda v argentinski šoli niso nič zvedeli o slovenščini. Duhovniki so ugotovili, da je tudi verouk nezadosten, zato so začeli že aprila 1949 zbirati otroke v zasebnih stanovanjih ali v župnijskih dvoranah, če so jih dobili v uporabo. Duhovnikom so se pridružili tudi učitelji in začeli poučevati slovensko zgodovino, zemljepis, branje in pisanje in petje ljudskih pesmi. Toda vse to je bilo nenačrtno, priložnostno in ni zajelo večine otrok.

Ker torej izseljenci niso imeli ne slovenske cerkve ne šole ne prosvetne dvorane, so si zamislili slovenske domove povsod tam, kjer je bilo naseljenih več rojakov. Z domovi so tako prišli do lastne cerkve, prosvetne dvorane, šolskih prostorov, otroških in mladinskih igrišč, balinarskih stez in gostinskih prostorov. Mogli so zaživeti kot narodna skupnost.

Napori so bili skoraj nečloveški. Zlasti ob sobotah so moški in ženske zravnavali zemljo in jo pripravljali za zidavo, kopali temelje, jarke,

¹² Gl. *ZbSvSI* 1967, 396–98 s 4 sl.

v Slovenski vasi so delali tudi ceste, redno plačevali vse stroške, ki niso bili majhni. V Miramaru je npr. sodelovalo samo 14 članov, v Berazategui 15 družin, v Carapachayu 60 družin. Te domove morajo Slovenci redno vzdrževati. Posebnost je Slovenska počitniška kolonija dr. Rudolfa Hanželiča, ki jo je sam kupil in pripravil za kolonijo šolskih otrok.

Šolske tečaje je kmalu začelo podpirati Društvo Slovencev,¹³ in sicer gmotno in moralno, 1950 pa je prevzelo skrb za organizacijo tečajev. Sprva so izdajali za branje tiskane pole, od 1950/51 do 1952 šolski list *Mladina*, 1951 pa je izšla prva šolska knjiga *Naša beseda*. Druga, nižja skupina uporablja pri pouku *Božje stezice*, ki izhajajo od 1951 kot mesečna priloga *Duhovnega življenja*. Pozneje so izdali čitanke za vseh osem razredov osnovnošolskih tečajev.

SUMMARY

SLOVENE HOMES IN SOUTH AMERICA

Martin Jevnikar

The paper discusses the difficulties which were encountered by the post-war Slovene emigrants in Argentina, and the successes they have achieved through hard work and perseverance. They went there without money or knowledge of the Spanish language, and of 6,000 half were simple peasants. Among them were almost a thousand school-aged children, as well as the elderly and infirm.

They established their own society, which looked after relations with authorities, housing and jobs. As there were around 60 priests among them they began to gather the children in private houses or parish halls and taught them the catechism and their mother tongue, and sang folk

¹³ Franc Pernišek, "Ob 25-letnici Društva Slovencev", *ZbSvSl* 1971-1972, 347-80.

and popular songs. They also quickly found teachers and organized school lessons on Saturdays and Sundays.

Because the emigrants were used to Slovene churches, schools and instruction halls, the Slovene emigrants in Argentina began to build Slovene Homes everywhere there were large groups of settlers. There were a great deal of difficulties; they didn't have money to buy land for the Homes, they had to go to work if they wanted to live or their families to survive.

But they didn't despair. In some places there were very few of them, but they chose to build a collective institution. In Miramar a small group of only 14 emigrants worked together, in Berasategui 15 families, in the "Slovene Village" (Villa Eslovena), established by Slovenes, where they have built some 120 houses, they have erected a church, the Hladnik House, a rectory, parish schools, the Baraga mission, the St. Vincent Haven for the Sick and Aged (40 beds), playgrounds and sports grounds, the Sloga Savings Bank, etc.

They built nine such Homes which have been used to hold Slovene masses, as educational halls, schools, catered halls, playgrounds and sports grounds, a place to go on Saturdays and Sundays to learn, enjoy themselves and maintain their Slovene national consciousness.

They publish the weekly *Svobodna Slovenija*, and since the proclamation of the Slovene state have started to visit the homeland, some even moving to the Republic of Slovenia.

SLOVENCİ V ZDRUŽENIH DRŽAVAH: OBDOBJE 1848 – 1891*

Janez Stanonik

Doba med letoma 1848 in 1891 – to je od marčne revolucije l. 1848 na Dunaju, ki je naredila konec Metternichovemu absolutističnemu policijskemu režimu, ter l. 1891, ko so v Ameriki dozoreli pogoji, da je začel v Chicagu izhajati prvi slovenski list *Amerikanski Slovenec* – je prehodno obdobje v zgodovini književnosti slovenskih izseljencev v Združenih državah Amerike. Čeprav je bila revolucija l. 1848 kmalu zatrtta in je v Avstriji znova zavladal absolutizem, so se razmere v Avstriji vendarle toliko razrahljale, da se je odprla možnost za postopen razvoj k bolj svobodnemu in neoviranemu izseljevanju avstrijskih državljanov, tudi Slovencev. Namesto izbranih posameznikov, ki so pred l. 1848, v dobi Metternichove policijske vladavine, lahko odhajali v Ameriko le s soglasjem avstrijske politične oblasti, ki je že pred izselitvijo določila tudi področje izseljenčeve aktivnosti v Ameriki, so se po l. 1848 prvič v Avstriji odprle možnosti za izseljevanje ekonomskih izseljencev, ki so v Združenih državah iskali izključno le zaposlitve in boljšega zaslužka. Po l. 1848 je število izseljencev iz monarhije, s tem pa tudi iz Slovenije, vztrajno naraščalo vse do prve svetovne vojne. Že ob koncu 19. stoletja je število Slovencev v Združenih državah preseglo sto tisoč. S tem so nastale nove in popolnoma spremenjene možnosti za razvoj slovenske književnosti v Združenih državah.

K povečevanju izseljevanja v ZDA je pripomogel tudi nagel razvoj prometa, ki je vožnjo v Ameriko bistveno pospešil in olajšal, pa tudi pocenil. V drugi polovici 19. stoletja so parniki zamenjali prekomorske jadrnice, ki so za vožnjo prek oceana potrebovale mesec dni. Parniki so prevozili Atlantik v petih dneh. Namesto vožnje do evropskih pristanišč s počasnimi kočijami, ki so sprejele le malo potnikov, so sredi stoletja prepregle Evropo železniške proge, ki so omogočile nagel in cenen

* Pričujoča študija objavlja poglavje za knjigo o književnosti slovenskih izseljencev v ZDA, ki je v pripravi pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

prevoz do atlantskih pristanišč Le Havre, Bremen in Hamburg, od koder so vodile redne ladijske zveze v Ameriko.

Avstrijski državni zbor je 4. marca 1849 sprejel besedilo nove avstrijske ustave, ki je v svojem osmem členu zagotavljala državljanom pravico do svobodnega preseljevanja. Toda ta ustava ni nikoli začela veljati in tako je še vedno ostal v veljavi izseljeniški patent iz Metternichove dobe, od 24. marca 1832, ki je izseljevanje močno omejeval. Kljub temu kažejo že petdeseta leta znaten porast v številu izseljencev iz monarhije v Združene države, kar priča, da se ta zakon vendarle ni več tako rigorozno izvajal. Do končne liberalizacije izseljevanja je prišlo šele z ustavnim zakonom od 21. decembra 1867, ki je postavljal kot edini pogoj za izselitev, da ima izseljenec izpolnjeno vojaško obveznost.¹

Po ameriški statistiki iz l. 1850 je bilo v Združenih državah vsega skupaj le 946 prebivalcev, ki so bili rojeni v habsburški monarhiji. Ista statistika pa izkazuje za l. 1850 že 583.774 v Nemčiji rojenih priseljencev v ZDA. Ti dve številki dovolj zgovorno pričata o ozkem političnem izboru ljudi, ki jim je bilo pod Metternichovim režimom omogočeno in dovoljeno iti v Ameriko. V naslednjih desetletjih daje primerjava ameriških statističnih podatkov o prebivalcih ZDA, ki so bili rojeni v Nemčiji oziroma v habsburški monarhiji (torej po prvotnem državljanstvu, ne pa po narodnosti), naslednje številke:

Leto popisa prebivalcev ZDA	Število v Nemčiji rojenih prebivalcev ZDA	Število v monarhiji rojenih prebivalcev ZDA
1850	583.774	946
1860	1.276.075	25.061
1870	1.690.533	102.534
1880	1.966.742	135.550
1890	2.784.894	303.812
1900	2.663.418	637.009
1910	2.311.237	2.145.261 ²

¹ Vlado Valenčič, "Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne", *Dve domovini/Two Homelands*, 1 (1990), 43-81.

Iz teh statistik je razvidno, da je izseljevanje iz Nemčije naraščalo vse do l. 1890, nakar je začelo polagoma upadati: vzrok za to je bila nagla industrializacija Nemčije ob prehodu iz 19. v 20. stoletje, ki je odpirala možnosti za mnoge nove zaposlitve v sami Nemčiji. Nasprotno pa je priseljevanje iz habsburške monarhije zelo naglo naraščalo šele po l. 1890 in doseglo višek tik pred prvo svetovno vojno.

Vzporedno z izseljevanjem iz cele habsburške monarhije je potekalo tudi izseljevanje iz Slovenije. Vendar za 19. stoletje nimamo statističnih podatkov o obsegu slovenskega izseljevanja. V Avstriji se je vodila statistika izseljevanja, kolikor je je sploh bilo, po deželah, na katere smo bili Slovenci razcepljeni, in ne po narodnostih. Istočasne ameriške statistike pa so vodile evidenco priseljencev po državah, iz katerih so priseljenci prihajali. V Sloveniji se zaradi tega danes poskuša ugotoviti obseg izseljevanja v drugi polovici 19. stoletja s poračunavanjem razlike med naravnim porastom prebivalstva (presežek rojstev nad smrtmi) ter številom prebivalstva, izkazanega na ljudskih štetjih. Za leta 1857 do 1914 znaša ta "negativni saldo" 293.897 oseb. To naj bi bil primanjkljaj, ki ga je povzročilo odseljevanje. Vendar je celotni obseg izseljevanja iz Slovenije vsaj še zaznavno presegel to številko, saj tu pri prirastu prebivalstva Slovenije ni upoštevan istočasni priliv priseljencev od drugod v Slovenijo, ki prav tako ni točno znan. Za obseg izseljevanja Slovencev iz Slovenije v samo Ameriko pa dobimo s temi poračuni le splošen okvir, saj predstavlja izseljevanje Slovencev v Združene države samo del splošnega izseljevanja iz Slovenije.³

² Statistični podatki za prebivalce ZDA, rojene v Nemčiji, so prevzeti po: *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, ed. Stephen Thornestein, Harvard UP, 1981, 405–425; za prebivalce po poreklu iz monarhije pa po: Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*, Maribor: Založba Obzorja, 1987, 32, ter po E. Wilder Spaulding, *The Quiet Invaders. The Story of Austrian Impact Upon America*, Dunaj: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1968, 68–82.

³ Živko Šifrer, *Statistični podatki o izseljevanju s slovenskega ozemlja*. I. del: *Doba od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*. Tipkopis, 1965. Arhivsko-dokumentacijska zbirka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Živko Šifrer, "Kakšno je bilo izseljevanje z našega ozemlja", *Slovenski izseljenski koledar 1966*, Ljubljana 1965, 130–134.

V Združenih državah so l. 1898 začeli voditi evidenco letnega priseljevanja po narodnostih, ki so jih označevali kot "rasa ali nacionalnost". To kaže, kako je v zahodnoevropskem svetu in Ameriki pojem "narod" v srednjeevropskem pomenu malo poznan. V teh letnih ameriških statistikah so Slovenci in Hrvati navedeni kot en narod (ali "rasa"), Dalmatinci, Bosanci in Hercegovci pa kot drug narod. Vendar so te tako dostopne številke pomembne, ker kažejo na nesorazmerno velik delež Slovencev med priseljenci iz habsburške monarhije. Po izračunih Ivana Švegla, Slovenca, ki je pred prvo svetovno vojno delal kot avstrijski konzul v Pittsburghu, je bil v letu 1902/1903 nacionalni sestav priseljencev iz avstroogrske monarhije v ZDA sledeč: nemško govoreči Avstrijci 23.579, Poljaki 37.499, Slovaki 34.412, Hrvati in Slovenci 32.892, Madžari 27.113, Židi 18.759, Ukrajinci 9.819, Čehi 9.577, Bolgari, Srbi, Črnogorci 4.227, Romuni 3.173, Italijani 2.170, Dalmatinci, Bosanci in Hercegovci 1.723.⁴

Za leta 1899 do 1910 pa so, po Juriju Trunku (*Amerika in Amerikanci*, Celovec 1912, str. 380), izkazane naslednje številke letno priseljenih Slovencev in Hrvatov v ZDA: 1899: 8.632; – 1900: 17.184; – 1901: 17.928; – 1902: 30.233; – 1903: 32.907; – 1904: 21.242; – 1905: 35.104; – 1906: 44.272; – 1907: 47.826; – 1908: 20.472; – 1909: 20.181; – 1910: 39.562. Domnevamo, da je bilo med temi priseljenci slovenske in hrvaške "rase" v ZDA vsaj polovica Slovencev.

Najbolj zanesljivo sliko o obsegu slovenskega izseljevanja v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja pa nudijo ameriška ljudska štetja, ki od začetka 20. stoletja dalje vnašajo v evidenco tudi materni jezik prebivalcev. Tako izkazuje za l. 1910 ljudsko štetje v ZDA 123.631 Slovencev, rojenih v Sloveniji (prva generacija), ter 59.800 Slovencev,

⁴ Hans Schwegel, "Die Einwanderung in die Vereinigten Staaten. Mit besonderer Rücksicht auf die österreichisch-ungarische Auswanderung", *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*, XIII (Wien, Leipzig, 1909), 178.

Pri teh številkah je seveda treba upoštevati, da gre na primer pri Italijanah tu le za tiste Italijane, ki so se priselili v ZDA iz monarhije, ne pa tudi iz Italije. Isto velja tudi za Srbe, Črnogorce, Ukrajince, Romune, Poljake in druge, ki so bivali ne le v monarhiji temveč tudi v drugih – večkrat lastnih, samostojnih – državah.

ki so bili rojeni že v Ameriki (druga generacija), skupno 183.431 Slovencev. Ljudsko štetje Združenih držav za l. 1920 pa je ugotovilo v ZDA 102.744 Slovencev prve generacije ter 105.808 Slovencev druge generacije, skupno torej 208.552 Slovencev.

O socialni strukturi slovenskih ekonomskih izseljencev v ZDA do 1891 ni statističnih podatkov, obstoje pa analize za slovenske in hrvaške priseljence v letih 1898–1914. Domnevamo lahko, da številke za priseljence v letih 1898–1914 nudijo tudi okvirno sliko strukture prvih ekonomskih priseljencev, to je v času 1849–1891, s to razliko, da so bili osnovni problemi v strukturi zgodnjih izseljencev še ostreje profilirani. V letih 1898–1914 so absolutno prevladovali moški priseljenci (81.6%) nad ženskimi (18.4%). Le 5.5% jih je bilo mlajših od 14 let, 91.1% jih je bilo v starosti med 14 in 45 leti ter 3.4% nad 45 let. Po socialnem izvoru jih je bilo 44% industrijskih delavcev in vajencev ter 29.1% kmečkih delavcev. Vsaj 20% priseljencev se je po nekaj letih dela v Ameriki s prihranjenim denarjem vrnilo domov.⁵

Izobrazbena struktura slovenskih izseljencev je bila skromna. Med priseljenci, starejšimi od 14 let, jih je le 66.8% znalo pisati in brati. Večina jih je imela štiri razrede osnovne šole, le zelo redki pa so imeli nekaj razredov nižje gimnazije. Ti so predstavljali intelektualno elito. Ker niso znali angleško, so si pomagali z nemščino ter iskali stike s Čehi in Hrvati. Predvsem pa so z rojaki priseljenci razvili visoko stopnjo medsebojne pomoči. Pri preživetju jim je pomagala mladostna trdoživost, sposobnost, da se ustrezno odzovejo zahtevam novega okolja, naravna nadarjenost, preudarnost ter volja do uspeha. Od doma so bili navajeni na trdo delo in skromno življenje.

Prve slovenske ekonomske priseljence v ZDA najdemo predvsem na področjih, kjer so bili močno prisotni tudi nemški priseljenci. To je bilo v 19. stoletju do ameriške državljanske vojne (1861–1865) ozemlje Pennsylvanije ter ob reki Ohio vse do Mississippija, z glavnima centroma Cincinnati ter St. Louis. Ker je med državljansko vojno potekala

⁵ Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*, Maribor: Obzorja, 1987, 31, sl.; Marjan Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev na tuje*, Ljubljana: Založba Mladika, 1991, 41 sl.

fronta med Severom in Jugom prav po teh krajih, se je v šestdesetih letih preseljevanje premaknilo na sever ter šlo preko Clevelanda in Chicaga dalje v Minnesoto in na zahod.

Po prihodu v Ameriko so slovenski priseljenci sprejemali vsakršno delo, ki se jim je nudilo. V zgodnji dobi so se mnogi zatekli v poljedelstvo, zlasti v Minnesoti, kjer so nastale prve slovenske naselbine. Med zgodnjimi priseljenci je bilo mnogo Belokranjcev. Tako kot v Evropi so se tudi v Ameriki nekateri med njimi zaposlili kot potujoči krošnjarji, ki so se včasih, zlasti v Chicagu, razvili v ugledne trgovce. Presenetljivo zgodaj, vsaj že v šestdesetih letih, najdemo Slovence med iskalci zlata v Skalnem gorovju in Kaliforniji. Ko narašča število slovenskih priseljencev, jih najdemo vedno več med rudarji v novo odkritih rudnikih bakra v Montani in severnem Michiganu, v rudnikih železa v severni Minnesoti, v premogovnikih Colorada ter med delavci v železarnah Pennsylvanije. Priseljenci so si medsebojno pomagali pri iskanju dela, prenočišča in hrane tudi z denarjem. S pismi v "stari kraj" so opogumljali sovaščane, da se jim pridružijo v Ameriki. Tako so nastajali zgodnji slovenski centri v Calumetu v severnem Michiganu, v Buttu in Anacondi v Montani, v Rock Springsu v Wyomingu, v Pittsburghu in Bethlehemu v Pennsylvaniji. Za zaščito svoje eksistence so pristopali najprej kot člani v zgodnja društva hrvaških in čeških priseljencev. Skupaj s Hrvati so začeli ustanavljati slovensko-hrvaške bratovščine, dokler ob prehodu iz 19. v 20. stoletje niso ustanovili svojih lastnih združenj, bratovščin.⁶ Pri organiziranju bratovščin so se naši izseljenci

⁶ Glavne slovenske bratovščine so bile (v oklepaju je naveden sedanjí angleški naziv bratovščine, leto ustanovitve ter sedež): bratovščina sv. Jožefa (St. Jozhef lodge, 1882, Calumet, Mich. L. 1939 se je združila s Hrvatsko bratsko zajednico); – Kranjska slovenska katoliška jednota (KSKJ, American Slovenian Catholic Union, 1894, Joliet, Ill.); – Jugoslovanska katoliška jednota (sedaj: Ameriška bratska zveza, American Fraternal Union, 1898, Ely, Minn.); – Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ, Slovene National Benefit Society, 1904, Chicago); – Zapadno slovanska zveza (Western Slavonic Association, 1908, Denver, Co.); – Jugoslovanska podporna zveza Sloga (sedaj: Vzemajna podporna zveza Sloga, Sloga Fraternal Life Insurance Society, 1908, Milwaukee, Wisc.); – Ameriška dobrodelna zveza (American Mutual Life Association, 1910, Cleveland).

ravnali po čeških zgledih.⁷ Iz njih so izšle pobude za ustanovitev nekaterih pomembnih slovenskih časnikov v ZDA, bile pa so tudi centri za kulturno in družabno življenje Slovencev v Ameriki. Med seboj se slovenske bratovščine ločujejo po svetovnonazorskih in političnih usmeritvah. Njihovo članstvo kaže precej drugačno strukturo politične orientacije slovenskih izseljencev v ZDA, kot pa je bil razpored vpliva in moči istodobnih političnih strank v Sloveniji. Razlog za to je bila specialna socialna struktura izseljencev v novem, spremenjenem okolju; deloma pa vrže politični razpored slovenskih izseljenskih bratovščin v ZDA tudi luč na politično življenje v takratni Sloveniji.

Pisma izseljencev, ki so šli za zaslužkom prek morja, so prinašala vesti iz daljne Amerike njihovim staršem, ženam ter drugim sorodnikom in znancem tudi v najbolj oddaljene slovenske vasi. Imena ameriških pokrajin in mest so postala tudi preprostim ljudem v Sloveniji obče znana. Skoraj po pravilu so ta pisma pisana nerodno, v dialektu, brez pravega znanja pravopisa, a vendar predstavljajo pomemben vir za preučevanje zgodovine slovenskega izseljenstva, ki ga novejša slovenska znanost vse bolj upošteva,⁸ čeprav smo v Sloveniji začeli šele zadnje čase načrtneje zbirati tovrstno rokopisno gradivo, kolikor ga je še ohranjenega, in čeprav še vedno nimamo popolne evidence vseh tistih pisem, ki so prišla v objavo v takratnih slovenskih časnikih.

Univerzitetno izobraženih Slovencev v drugi polovici 19. stoletja v Združenih državah skoraj ni, saj jih je tudi v Sloveniji primanjkovalo. Vendar je prav revolucija 1848 privedla v Ameriko dva: Antona Fistra in Antona Čizmana. Radovljičan Fister se je zatekel v Ameriko, da se

Letne statistike vseh bratovščin v ZDA, tudi slovenskih, objavlja The National Fraternal Congress of America (Chicago) v svoji publikaciji *Statistics of Fraternal Benefit Societies*.

Prim. tudi zbornik *Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah – Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*, ed. by Matjaž Klemenčič, Maribor: Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, 1996.

⁷ Toussaint Hočevar, "Češki vplivi pri snovanju slovenskih jedrot v ZDA", *ČZN*, XIII (1977), 234–240.

⁸ Glej: Marjan Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev na tuje*, Ljubljana: Založba Mladika, 1991 in Darko Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška cerkev 1871–1924*, Celovec, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1995.

reši pred smrtno obsodbo, ki mu je grozila zaradi udeležbe v marčni revoluciji na Dunaju. V Ameriki je živel med nemškimi izseljenci v Bostonu in New Yorku, bil pa je tudi v stikih z drugimi Slovani, zlasti s Poljaki. Stikov s Slovenci ni našel, ker jih pač v tem okolju takrat še ni bilo.⁹ Razmeroma obširna rokopisna zapuščina Fistra iz njegovih ameriških let je prvič prišla v objavo v slovenskih prevodih šele po drugi svetovni vojni. – Bistveno manj kot o Fistru nam je znanega o Antonu Čizmanu, ki doslej sploh še ni bil predmet obširnejših znanstvenih raziskav. L. 1848 je bil zaposlen na (takrat nezasedeni) ameriški ambasadi na Dunaju, nakar je na ameriško povabilo prišel v Združene države, kjer je v letih 1852–1856 mnogo potoval, pa tudi predaval na univerzi Alabame v Montgomeryju. Bil je prvi Slovenec profesor na kakšni ameriški univerzi. Po povratku v Evropo je živel v Trstu in bil l. 1865 med ustanovnimi člani Slovenske Maticе.¹⁰

V letih 1848 do 1891 predstavljajo misijonska pisma, ki so jih pisali slovenski misijonarji v Ameriki za *Zgodnjo Danico*, skoraj edine tekste, ki zaslužijo pozornost raziskovalcev slovenske literarne zgodovine v Združenih državah. S svojo korespondenco so v tem času nadaljevali pisci, ki jih poznamo že pred l. 1848 (Baraga, Pirc, Mrak, Škola). Tem se po l. 1848 pridružijo mlajši sodelavci, ki so prišli v Ameriko po l. 1848. Značilno za mnoge nove prišleke je, da po prvih pismih, ki popisujejo pot v Ameriko ter začetek dela v misijonih, postaja njihova korespondenca vse bolj redka, dokler končno ne umolknejo. Število misijonskih pisem je naraščalo v petdesetih letih ter doseglo svoj višek v šestdesetih letih, nakar je v osemdesetih letih začelo upadati, dokler ni skoraj usahnilo ob koncu stoletja.

Po l. 1848 se je vztrajno povečevalo število slovenskih misijonarjev v Michiganu, Minnesoti in Wisconsinu. Baraga in Pirc sta ob vsakem obisku Slovenije iskala novih sodelavcev med študenti teologije, pogosto tudi med srednješolci, ki so se nato došolali na semenišču v St.

⁹ Marjan Britovšek, *Anton Fister in revolucija 1848 v Avstriji*, Maribor: Založba Obzorja, 1970.

¹⁰ O Antonu Čizmanu glej *Slovenski biografski leksikon* IV, 802–803, sub Zhishman, Anton.

Paulu v Minnesoti. Nekaj teh novih prišlekov zasluži zaradi svojih pisem, da jih posebej omenimo.

Ko je Baraga l. 1853/54 obiskal Slovenijo, ga je na povratku spremljal – poleg več Nemcev – tudi Lovrenc Lavtižar (1820–1858), doma iz Srednjega Vrha nad Kranjsko Goro, ki je nato delal skupaj s Pircem v severnem Michiganu (La Croix) ter Minnesoti (Crow Wing), a je že decembra 1858 zmrznil na poledenelem jezeru Red Lake v severni Minnesoti. Med leti 1854 do 1858 so številna njegova pisma izhajala v *Zgodnji Danici*. V svoje obširne potopise vnašajo tudi izrazito poučno snov. – L. 1869 je prišel v Sault Ste Marie Janez Čebulj. – Istega leta je prišel tudi Andrej Andoljšek (1827–1882), ki je v letih 1863–1869 kot prvi slovenski misijonar delal med iskalci zlata v Skalnih gorah in San Franciscu. – Ko je l. 1864 Franc Pirc obiskal Ljubljano, je na povratku vzel s seboj več mladih teologov, ki so se nato do konca stoletja javljali v *Zgodnji Danici*. Zelo plodovit in neutruden sodelavec *Zgodnje Danice* je bil Jakob Trobec (1838–1921) iz Loga pri Polhovem Gradcu, ki je dolgo delal v Wabashi pri Minneapolisu. Že pred odhodom v Ameriko je poskušal tudi s poezijo, ki ima izrazito versko motiviko. L. 1868 je objavil v *Zgodnji Danici* obširno biografijo Barage. L. 1897 je bil posvečen za škofa v St. Cloudu v Minnesoti. – Istočasno s Trobcom so prišli v Ameriko tudi Jožef Buh (1833–1923), doma iz Lučine nad Poljansko dolino, po l. 1863 redni dopisnik *Zgodnje Danice*, dolgo misijonar med Indijanci v Belle Prairie v severni Minnesoti; Ljubljančan Nace Tomazin (1843–1916), dolgo sodelavec Pirca v Crow Wingu, nato župnik med belimi priseljenci, tudi Slovenci, v Minnesoti, in Alojzij Plut, po rodu Belokranjec, župnik v Shakopeeju, Minn.¹¹ Med kasnejšimi pisci misijskih pisem velja posebej omeniti Petra Jerama (1857–1897). V Ameriko je prišel l. 1873 kot spremljevalec Čebulja, l. 1880 je postal naslednik Trobca v Wabashi. Jeram je kot slovenski izseljenski misijo-

¹¹ O teh piscih misijskih pisem glej *Slovenski biografski leksikon* pod ustreznimi gesli. Znatno del tekstov teh avtorjev je ponatisnil ter dodal bio-bibliografske podatke John A. Arnez: *Slovenian Letters by Missionaries in America 1851–1874*, Studia Slovenica, Special Series 4, New York-Washington 1984. – Prim. tudi Darko Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška cerkev 1871–1924*, Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba 1995; ter Janez Stanonik, "The Prehistory of Slovene Journalism in the United States", *Dve domovini/Two Homelands*, 2-3 (1992), 125–140.

nar mnogokrat samoiniciativno utiral svojo lastno pot, dokler ni tragično preminul ob neuspelem utopičnem eksperimentu ameriških Slovencev v Rajski dolini (Eden Valley) severno od San Francisca.¹²

Amerika je doživljala v drugi polovici 19. stoletja izreden gospodarski razvoj, vendar ne brez občasnih težkih ekonomskih in političnih kriz. Najhujšo preizkušnjo v zgodovini Združenih držav predstavlja v tem času ameriška državljanska vojna za odpravo suženjstva (1861–1865), ki je sprožila tudi hude zaplete v odnosih do evropskih velesil. Ti so se še poglobili zaradi istočasne (1861–1866) intervencije Francije in avstrijskih "prostovoljcev" v podporo cesarja Maksimilijana. Oba dogodka sta odmevala tudi med Slovenci doma in v Ameriki.

Mehika je, potem ko se je l. 1821 osvobodila izpod španske kolonialne oblasti in postala samostojna država, šla skozi dolgo obdobje težkih notranjih konfliktov, v katerih so konzervativni krogi (cerkev in veleposestniki) skušali obdržati ugodnosti, ki so jih imeli v kolonialni dobi. Pravzaprav se je mehiška kriza vlekla – z izjemo mirnejših let vladavine Porfiria Diaza (1877–1911) – prav v 20. stoletje in se začela pomirjati šele po drugi svetovni vojni. L. 1857 je Benito Juarez, takrat minister za pravosodje v vladi Ignaca Comomforta (1855–1858), izdelal novo ustavo po zgledu ustave Združenih držav (sekularizacija šolstva, ločitev cerkve in države, nacionalizacija cerkvenih veleposesti), kar je sprožilo državljansko vojno, v kateri je Juarez zmagal in postal predsednik države. Pod vplivom mehiških konzervativnih krogov se je v te dogodke l. 1861 vmešal Napoleon III. Francija je poslala ekspedicijsko vojsko in zasedla Ciudad Mexico. S tem je prekršila Monroeovo doktrino. Napoleon III. je želel vladati nad Mehiko kot odskočno desko za intervencije v drugih latinskoameriških državah, to pomeni tudi v nekdanjih francoskih in španskih kolonialnih področjih ZDA (Louisiana ter špansko kolonialno področje od Floride do Texasa in v Kaliforniji). L. 1864 so intervencionisti proglasili Mehiko za cesarstvo. Prestol je zasedel Maksimilijan, mlajši brat Franca Jožefa. Avstrija je podprla francosko intervencijo z okoli 6.000 prostovoljci, "meksikajnerji", med

¹² Polonca Cesar-Nedzbala, "Rajska dolina", *Dve domovini/Two Homelands*, 1 (1990), 83–106.

katerimi so bili tudi Slovenci.¹³ Toda kakor hitro je bila ameriška državljanska vojna l. 1865 končana, so ZDA ultimativno zahtevale od Francije, da umakne svojo vojsko iz Mehike, kar so Francozi l. 1866 tudi storili. Maksimilijan, ki so ga podpirali konzervativni krogi, je bil že naslednje leto poražen ter obsojen na smrt.

V letih mehiške krize je prišlo tudi do ameriške državljanske vojne, vojne za odpravo suženjstva (1861–1865). Kriza okoli vprašanja suženjstva je dolgo zorela v ZDA, saj so si stali nasproti interesi severnih industrijsko razvitih držav, kjer je bilo suženjstvo prepovedano, ter južnih držav, katerih ekonomija je temeljila na velikih plantažah bombaža, na katerih so delali sužnji. Kriza se je poglobljala ob širjenju Združenih držav na zahod, pri čemer so si v ameriškem parlamentu prizadevali, da bi ohranili poslansko ravnotežje med sužnjeposestniškimi in svobodnimi državami. Idejni nosilci boja proti suženjstvu so bili predvsem puritanci Nove Anglije, suženjstvo pa so že v kolonialni dobi zavračali tudi kvekerji. Na drugi strani pa so se nekatere veroizpovedi na jugu postavile na stališče, da biblija suženjstva ne prepoveduje in da je zato le-to z verskega vidika dovoljeno. Vojna je izbruhnila z izvolitvijo Abrahama Lincolna za predsednika ZDA, ki je že v volilni kampanji zahteval odpravo suženjstva. Južne države so izstopile iz unije in začela se je vojna, ki je prinesla velikansko opustošenje in ogromne človeške žrtve. Prebivalci Evrope so simpatizirali s severnimi državami, toda vlade evropskih velesil so ukrepale v soglasju s svojimi političnimi in ekonomskimi interesi ter bolj ali manj očitno podpirale Jug, od koder so dobivale bombaž za svojo tekstilno industrijo. Vojna se je končala l. 1865 z zmago Severa. Tik pred koncem vojne je bil Lincoln v atentatu ubit. Po vojni je prišlo do hude ekonomske krize na Jugu, kjer je plantažno gospodarstvo propadlo, istočasno pa se je gospodarstvo severnih držav močno okrepilo.

Ameriška kriza je zbujala pozornost tudi v Sloveniji. Že l. 1853 sta izšla kar dva prevoda *Koče strica Toma* (v Celovcu in Ljubljani). Ta roman ameriške pisateljice Harriet Beecher-Stowe je v ZDA kot knjiga izšel l. 1852 in je najpomembnejše literarno delo, ki je s stališča sever-

¹³ Zgodovina slovenskih meksikajnerjev doslej še ni bila temeljiteje raziskana.

nih držav obsojalo suženjski sistem na ameriškem jugu. V Združenih državah so slovenski izseljenci različno gledali na ameriško krizo. Anton Fister je od vsega začetka obsojal suženjski sistem ter podpiral Lincoln.¹⁴ Franc Pirc je v tej vojni predvsem videl veliko nesrečo za ZDA, ki je prinašala le ranjence, mrtve, veliko pustošenje in draginjo. V pismih v Slovenijo je rojake svaril pred preseljevanjem v Ameriko, da ne bi bili takoj po prihodu mobilizirani v ameriško vojsko. Tudi Baraga je videl v tej vojni predvsem nesrečo, a očitno so bile njegove simpatije med vojno na strani Juga: "*Sever hoče podjarmiti jug, ki pa se ne da podjarmiti, ker je preveč pogumen in se za svojo stvar bojuje z velikim navdušenjem.*" Obsojal je "trmastega Abrahama Lincoln", ki ni pripravljen skleniti miru, dokler ne zmaga.¹⁵ Ko pa je bilo vojne konec, je Baraga poročal na Dunaj: "*Veliki upor je zadušen, uničujoča državljanska vojna je končana. In končno je nastal mir, ki smo si ga že štiri leta želeli.*"¹⁶ O samem suženjstvu se Baraga ni izjasnil.

Ko je v drugi polovici 19. stoletja naraščalo število slovenskih priseljencev v ZDA, so nastajale nove možnosti za slovensko tiskano besedo v Ameriki. Tega se je prva zavedala celovška Mohorjeva družba, ki je vsaj že v sedemdesetih letih začela delati kot izvoznik slovenskih knjig v Združene države.¹⁷ V sedemdesetih in osemdesetih letih se javijo tudi prvi udje Mohorjeve družbe med duhovniki v Minnesoti, njihovo število naglo narašča v devetdesetih letih in doseže najvišje število l. 1910: 2.378 udov. Vsakoletne sezname vseh udov Mohorjeve družbe, tudi onih v Združenih državah, je objavljala dobro znani *Koledar Družbe*

¹⁴ Janez Stanonik, "Anton Fister v Ameriki", zbornik *Dr. Anton Fister v revoluciji 1848*, uredil Marjan Britovšek, Maribor: Založba Obzorja, 1980, 106–119.

¹⁵ Baragovo pismo iz Sault Ste Marie, 29. dec. 1863. Glej Jože Gregorič, *Baragova misijonska pisma*, Ljubljana: Družina, 1983, 233.

¹⁶ Baragovo pismo iz Sault Ste Marie 8. junij 1865. Glej Jože Gregorič, op. cit., 241.

¹⁷ Janez Stanonik, "Prvi Slovenci v San Franciscu", *Slovenski izseljenski koledar 1995*, 166–173.

svetega Mohorja. Ti sezname danes lahko služijo kot pomemben vir za raziskovanje zgodovine slovenskega izseljenstva v Ameriki.¹⁸

Poleg Mohorjeve družbe je že zelo zgodaj med slovenskimi izseljenci v ZDA čutiti tudi vpliv Slovenske matice. Po zgledu matic pri drugih slovanskih narodih je bila l. 1864 v Ljubljani ustanovljena Matica slovenska z nalogo, da pospešuje in objavlja zlasti znanstvena dela na področju slovenskih nacionalnih ved, slovenske politične in literarne zgodovine, geografije in narodoslovja. L. 1869 je začela objavljati *Letopis Matice slovenske*, ki je poročal o Matičinem delu. Vsako leto je prinašal sezname članov Matice. Ti so s svojo članarino finančno omogočali Matičino delovanje. L. 1881 je kot prvi ameriški član naveden Peter Jeram, duhovnik v Minnesoti, ki je ostal član vse do svoje smrti l. 1897. L. 1891 se pojavi kot član Franc Šušteršič, duhovnik v Jolietu, Ill., ki je l. 1894 napisal za *Koledar Družbe svetega Mohorja* prvo obsežnejšo študijo o ameriških Slovencih. V začetku 20. stoletja je bil (za Buhom) nekaj časa lastnik in urednik *Amerikanskega Slovenca*. V devetdesetih letih najdemo med člani Matice tudi Ivana Stariho ter Ivana Solnca, oba duhovnika v St. Paulu v Minnesoti. Med duhovniki člani Matice pa ni nikogar iz Michigana, kljub škofiji v Marquettu, ki sta jo za Baragom vodila še dva Slovenca, Ignacij Mrak in Janez Vertin. To je morda odsev nespornostov, do katerih je prišlo med Matico slovensko in ljubljansko škofijo, ki je za vse publikacije Matice zahtevala predhodno cerkveno soglasje (škof Jernej Widmer). Dejansko je ustanovitev Matice slovenske med škofi v celoti podprl le Josip Juraj Strossmayer.¹⁹ V devetdesetih letih se pojavijo kot ameriški člani Slovenske matice tudi prvi predstavniki posvetnih poklicev, zlasti iz kroga liberalno usmerjenih Belokranjcev, ki so se v Chicagu zbrali okoli Franka Zalokarja. Prav ta krog je tudi l. 1891 dal pobudo za izdajanje *Amerikanskega Slovenca*, prvega slovenskega časnika v Združenih državah, ter natisnil prve številke. Čeprav brez višje izobrazbe so bili toliko razgledani, da so se zavedali pomena Slovenske

¹⁸ Andrej Vovko, "Udje Družbe sv. Mohorja do leta 1900", *Dve domovini/Two Homelands*, 1 (1990), 121–135.

¹⁹ Jaka Žigon, *Veliko pismo slovenske duhovne združitve. Ustanovitev Slovenske matice*, Ljubljana: Slovenska matica, 1935.

matice za razvoj slovenske kulture ter jo samoiniciativno podprli iz daljne Amerike.²⁰

Ob prehodu iz 19. v 20. stoletje se pojavijo prve samostojne slovenske publikacije, namenjene našim izseljencem v ZDA. Njihov namen je bil, da dajo osnovne koristne informacije o angleškem jeziku, ameriški ustavi in državni ureditvi, o ameriškem monetarnem sistemu in gospodarstvu. Nekaj jih je bilo natisnjenih v Ameriki, druge v Sloveniji. L. 1879 je izšla v Towru v Minnesoti *Slovensko-angleška slovnica*. Njen avtor je bil že večkrat omenjeni Peter Jeram, duhovnik v Wabashi. Verjetno je to prva knjiga v slovenščini, tiskana v Ameriki (ponatis l. 1895). Temu je sledilo anonimno delo *Angleščina brez učitelja, Pomozna knjiga za izseljence* (Ljubljana, 1889, ponatis l. 1896) ter l. 1904 prav tako v Ljubljani anonimni *Ročni slovensko-angleški in angleško-slovenski slovar*. Tem so v naslednjih desetletjih sledila podobna dela avtorjev Viktorja Kubelke (New York 1912), Franka Jauha Kerna (Cleveland 1919), Kazimirja Zakrajška (Chicago 1923) ter Ivana Mulačka (Ljubljana 1930). To so bila istočasno prva in edina dela za učenje angleškega jezika, ki so bila do druge svetovne vojne objavljena v slovenščini. Informacije, koristne za slovenske izseljence v ZDA, so prinašali tudi prvi slovenski koledarji, natisnjeni v Ameriki pri založbi *Glasa naroda*, najprej *Prvi ameriški koledar kašipot za leto 1895*, ki mu je sledilo več letnikov *Slovensko-ameriškega koledarja*.

Že od samega začetka je *Letopis Matice slovenske* prinašal letno bibliografijo vseh v slovenščini tiskanih publikacij. Matičina bibliografija je posvečala vso pozornost tudi slovenskemu izseljenskem tisku, kakor hitro se je ta pojavil, ter zabeležila prve natisnjene slovenske tekste v Združenih državah, tako prve slovenske knjige kot tudi periodične publikacije. Slovenski bibliografi so spremljali slovenski izseljenski tisk tekoče, navadno z odmikom samo enega leta, kar kaže, da so se že takrat zavedali njegovega pomena. Ni znano, kako so priha-

²⁰ Janez Stanonik, "The Bibliographies of Slovene Emigrant Press Prior To 1945", zbornik: *Ethnic Literature and Culture in the USA, Canada, and Australia*, ur. Igor Maver, Frankfurt am Main: Peter Lang Vlg, 1995, str. 39-52.

jali do teh podatkov. Možno je, da jim je pri tem pomagal kak ameriški Slovenec, član Slovenske matice.²¹

LITERATURA

- Rev. J.M. Trunk, *Amerika in Amerikanci*, Celovec: samozaložba, 1912.
- Jože Zavertnik, *Ameriški Slovenci. Pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote*, Chicago: Slovenska narodna podporna jednota, 1925.
- John A. Arnez, *Slovenian Letters by Missionaries in America 1851–1874*, New York-Washington: Studia Slovenica, Special Series 4, 1984.
- Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*, Maribor: Založba Obzorja, 1987.
- Marjan Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev na tuje*, Ljubljana: Založba Mladika, 1991.
- Janez Stanonik, "The Prehistory of Slovene Journalism in the United States", *Dve domovini/Two Homelands*, 2-3 (1992), 125–140.
- Janez Stanonik, "The Bibliographies of Slovene Emigrant Press Prior To 1945", zbornik *Ethnic Literature and Culture in the USA, Canada, and Australia*, ur. Igor Maver, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1995.
- Darko Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška cerkev 1871–1924*, Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1995.

²¹ Ibid.

SUMMARY

SLOVENE EMIGRATION TO THE UNITED STATES: THE PERIOD 1848-1891*Janez Stanonik*

The study gives initially a statistical analysis of Slovene emigration to the United States in the second half of the 19th century. During the first half of the 19th century no economic emigration was possible from Austria owing to the political and administrative restrictions imposed by the Metternich's police regime, so that, according to the American official census, there were in 1850 only 946 inhabitants of the United States born in the Austrian monarchy, compared with the 583.774 inhabitants from the rest of Germany. Before 1848 the only persons who could go from Austria to America were those who were sent there – like Frederick Baraga – with the support of an Austrian official institution.

After the revolution of 1848 the political conditions in Austria slowly began to improve, and this opened also the possibilities for economic emigration to the United States, so that by the end of the 19th century there were already more than 100.000 Slovene immigrants in America. The study gives an analysis of their social situation and their political affiliations as revealed by the Slovene fraternal organizations they began to form in the States. This large emigration of Slovenes to America has created the possibilities for Slovene cultural life in America. First the Association of St. Hermagoras (Mohorjeva družba) from Celovec (Klagenfurt) in Carinthia began to export Slovene books to Slovenes in the United States. Soon it also began to collect its membership in America. It was followed by Slovenska Matica in Ljubljana, which pursued a publishing programme in the field of scholarly researches of the Slovene political and cultural history. The literary activity of American Slovenes found its first expression in the letters of Slovene missionaries home, which were published above all in the journal Zgodnja Danica, later also in the letters of Slovene economic emigrants.

Since the 70's we can also register the first books published specially for the needs of Slovene emigrants in the United States, giving information about the English language, American institutions and economic conditions.

SLOVENSKA EVANGELIČANSKO- -LUTERANSKA CERKEV SVETEGA IVANA V BETLEHEMU, PENSILVANIJA, ZDA

Mihael Kuzmič

Najprej kratko pojasnilo na morebitno umestno vprašanje bralca ali kritika, zakaj je potrebno opisovati Slovensko evangeličansko-luteransko cerkev svetega Ivana (tak naslov so največkrat uporabljali, z obema pridevnikoma: evangeličanska in luteranska cerkev) v ameriškem pensilvanskem mestu Betlehem. Saj je dobrih šest tisoč kilometrov daleč v stran od naše domovine, poleg tega pa tudi ne spada v cerkveno-organizacijski okvir današnje slovenske Evangeličanske cerkve AV v Republiki Sloveniji. Odgovor je lahko trojen:

1. Naši prekmurski rojaki so tudi daleč od "starih krajev" svoje domovine, v svoji še vedno strnjeni betlehemske naslebin, v veliki meri ohranili svojo prekmurščino in se že skoraj dobrih sto let držijo v trdni in povezani narodni skupnosti. Aktivno so delovali in še zmeraj delujejo na verskem in drugih področjih življenja v okviru svoje evangeličanske in katoliške župnije ter v necerkvenih društvih. V zadnjih nekaj desetletjih poleg starejše generacije tudi pripadniki mlajše vse bolj obnavljajo sorodstvene vezi in stike s sorodniki v starih krajih.

2. Predvsem na začetku stoletja so se v večjem številu izseljevali verniki iz posameznih prekmurskih evangeličanskih župnij. Poleg duhovnega bogastva ter verske vzgoje so s seboj ponesli v prekomorske kraje Severne in Južne Amerike tudi versko literaturo, predvsem Sveto pismo, molitvenike in pesmarice. Večinoma so se naselili na severovzhodni ameriški obali, predvsem v državah New York, New Jersey in Pensilvanija. Cerkveno so se povezali in organizirali "evangeličanske gmajne", včasih skupaj z drugimi narodnostmi (predvsem Madžari in Slovaki) ali pa sami zase. Od več slovenskih evangeličanskih cerkva v Ameriki je ostala le še betlehemska po svojih verskih, jezikovnih in narodnostnih lastnostih večinoma slovenska.

3. Pogosti obiski posameznih rojakov in tudi skupin so utrdili vezi, da sta se mesti Betlehem in Murska Sobota 8. junija 1996 pobratili.¹ Kljub nekaj objavam in osvetlitvam življenja in zgodovine izseljencev iz Prekmurja raziskava slovenskega izseljenstva še zdaleč ni opravljena.

Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev sv. Ivana v Betlehemu je torej duhovno še vedno del slovenske evangeličanske cerkve, čeprav cerkvenoupravno spada v okvir ameriške luteranske zveze; hkrati pa po svojih slovenskih koreninah ostaja upravičenost do imena slovenska. S stališča preučevanja slovenskega izseljenstva je potrebno, da pregledamo njeno zgodovinsko pot od začetkov do leta 1980, kolikor nam skromni viri in podatki to omogočajo in dovoljujejo.

I. ZAČETEK

Iz razpoložljivih virov nam ni mogoče ugotoviti, kdo so bili prvi prekmurski priseljenci v Betlehem, ki so izpovedovali evangeličansko vero, pa tudi letnice ne moremo navesti. Vemo le, da je bilo to na prelomu stoletja. O njihovem priseljevanju je zapisal nekdanji puconski duhovnik Adam Luthar sledeče:

“Živa vera in pripravljenost na žrtve naših slovenskih evangeličanskih bratov in sester v Betlehemu je dosegla lep napredek brez primere. Nimamo točnih podatkov, kdaj so se tja odselili prvi od naših domačih v veri. Vemo le toliko, da so najbolj odhajali pred petindvajsetimi leti v ta sanjani in hvaljeni boljši Novi svet. Iz naših različnih župnij odsejane brate in sestre je v kratkem času združila vera, upanje in ljubezen v cerkveno organizacijo, zbrala jih je v eno skupino gorečih molilcev, ki je smatrala za največjo radost moliti Višešnjega Boga v duhu in resnici.

¹ Največ zaslug za pobratenje mest ima sin prekmurskih izseljencev Stephen Antalich (Štefan Antalič), ki je s svojo idejo in vztrajnostjo največ pripomogel, da sta župana Murske Sobote in Betlehema 8. junija 1996 podpisala listino o pobratenju. Čestitke za ta dogodek sta poslala tudi predsednik Slovenije Milan Kučan in predsednik ZDA Bill Clinton. Slovensko dnevno časopisje je dogodek medijsko dobro prikazalo.

In kakor so nekdanj, po dovoljeni svobodi vere,² naši očetje, predniki, naše lepe cerkve gradili v svoji revščini, ravno s takšno dušo in požrtvovalno gorečnostjo in ne mareč za trude, so hiteli graditi v tuji deželi svojo cerkev naši betlehemiški slovenski evangeličanski bratje. Pod nenavadno božjo skrbnostjo je naglo zrastle iz drobnega gorčičnega zrna veliko krošnjato drevo: ena od naših najmočnejših gmajn, zaklad naše vere."³

Večina naših prekmurskih izseljencev je poleg materinščine dobro razumela tudi madžarščino in nemščino, zato so po prihodu v Ameriko obiskovali božje službe v tistih evangeličanskih cerkvah, kjer so jih opravljali v omenjenih dveh jezikih. Najraje so zahajali v nemško cerkev sv. Petra. Ne samo zaradi jezika, ki so ga delno razumeli, ampak tudi zaradi bližine, saj je bila cerkev oddaljena od njihovih bivališč samo nekaj minut pešhoje. Pri načrtovanju svoje lastne, slovenske cerkve v južnem Betlehemu so našli naši rojaki v cerkvi sv. Petra veliko razumevanje. Poleg pastorja J. C. Leibensbergerja so jim bili v veliko pomoč tudi odborniki cerkve John H. Boyer, Daniel Friebeiz in Charles Worsley.

Nekako v tem času, to je po letu 1905, pa je Luteranska konferenca v Allentownu, bližnjem večjem mestu, sprožila misijonarsko akcijo za ohranitev vere med priseljenci iz Evrope. Njeno delo v Bethlehemu se je posebej osredotočilo na Slovake, Slovence in Madžare. Superintendent A. L. Ramer je o teh začetkih zapisal:

"V našem misijonarskem iskanju in delovanju v južnem Betlehemu smo prišli že zgodaj v stik s skupino priseljencev, ki so bili tesno povezani s Slovaki, pa vendar niso iz iste narodnostne skupine. To so bili prekmurski Slovenci (Windish), ki so prišli v Ameriko iz zahodne

² Tu avtor misli na "tolerančni patent", ki ga je leta 1781 izdal avstrijski cesar Jožef II. in z njim uradno dovolil versko svobodo in nemoteno opravljanje verskih opravil tudi nekatoliškim veroizpovedim. Gl. Kuzmič, Mihael, *Predgovori Števana Kuzmiča*, Ljubljana 1981, str. 7.

³ "Dvajset Letnica betlehemszke gmane", v: *Evangeličanski kalendar X/1931*, str. 90. Besedilo sem prestavil v današnjo slovenščino.

Madžarske. Povezani so z južno skupino Slovanov in so po vojni priključeni Jugoslaviji.”⁴

Betlehemeski evangeličanski Slovenci so imeli prvo bogoslužje v svojem jeziku v cerkvi sv. Petra na veliki petek, 9. aprila 1909. Začetek je bil zelo obetaven in poln navdušenja, saj so imeli pri naslednji božji službi, ki je bila 18. aprila 1909, že sveto večerjo, katere se je udeležilo dvainsedemdeset vernikov in vernic. Zaradi dobrega poznavanja prekmurščine je na teh prvih bogoslužjih pomagal D. G. Protič, študent na teološki fakulteti v Filadelfiji. Verniki so upali, da bo postal njihov duhovnik takoj po ordinaciji, ki je bila predvidena za junij 1909. Žal pa jih je g. Protič s svojim obnašanjem razočaral in razblinil njihove upe in pričakovanja.

Ob izjalovljenem upanju so se začeli resneje dogovarjati o tem, da potrebujejo redno duhovno oskrbo. Na pobudo posameznikov so sklicali za 14. november 1909 sestanek vseh vernikov. Najprej so sklenili, da bo treba najti duhovnika. Po premisleku in trezni presoji so se odločili, da bodo povabili g. Williama A. Lamberta, ki je bil tedaj pastor cerkve sv. Petra v Allentownu. V najožji izbor je prišel zato, ker se je že prej zanimal za misijonarsko delo med slovanskimi priseljenci, poleg nemščine pa je delno razumel tudi njihov jezik. Ko ga je poleg Prekmurcev povabil tudi Misijonarski odbor pri Luteranski konferenci v Allentownu, je decembra 1909 dokončno sprejel povabilo in začel takoj delovati med Slovenci iz Prekmurja. To mu je bilo toliko lažje, ker je Luteranska konferenca za to področje odobrila letno pomoč v znesku 500,00 dolarjev.

Organizacijsko se je cerkev konstituirala 10. februarja 1910. Imenovali so jo Slovensko-slovaška luteranska cerkev svetega Ivana. Ustanovili so izvršni svet ali cerkveni odbor, v katerem sta slovensko večino zastopala Štefan Duh in Aleksander Kelemen, slovaško manjšino pa John Simsak in George Hudock. Toda cerkvena povezanost vernikov obeh narodnosti je bila zelo kratkotrajna, saj so se Slovaki ločili že 30. maja 1910. Zakaj?

⁴ Ramer, A. L., "Mission work for foreign-speaking people", v: *History of the Allentown Conference*, str. 363.

Misijonarski odbor za priseljence je že 18. aprila 1909 ustanovil slovaško evangeličansko cerkev Janeza Krstnika, ki jo je duhovno oskrboval W. Lambert. Poleg nje je dobil pastor Lambert še slovensko (prekmursko) cerkev, v kateri so bili slovenski in slovaški verniki. Ker so govorili podoben jezik, je želel pastor ohraniti obe skupini v isti cerkvi. Uspevalo mu je le za krajši čas. Večina slovaških vernikov v cerkvi sv. Ivana je namreč povabila iz mesta Hazleton v Pensilvaniji, slovaškega evangeličanskega pastorja, ki pa je pripadal Misourski sinodi evangeličanov v ZDA. Z njimi je ustanovil novo slovaško cerkveno skupnost, ki je delovala v okviru Misourske sinode.⁵ Manjši del slovaških vernikov je ostal še naprej v slovenski cerkvi in so nekaj časa še opravljali bogoslužja v svojem maternem jeziku.

4. maja 1910 je Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev sv. Ivana kupila zemljišče za gradnjo cerkvenega objekta ob Fourth Street, za kar so plačali 2.500,00 \$. Z gradnjo so začeli zelo hitro. V prvi fazi so gradili predvsem kletne prostore, kar jim je za krajši čas omogočilo opravljanje obredov in kolikor toliko normalno cerkveno življenje. Posvetili so jih 14. februarja 1911 in jih tudi takoj začeli uporabljati. Stroški gradnje v tej fazi so znašali 8.000,00 \$. Pod sposobnim Lambertovim vodstvom je postala cerkev januarja 1912 samostojna v tem smislu, da je organizacijsko in materialno skrbela sama zase.

Čeprav tukaj opisujem predvsem zgodovino slovenske evangeličanske cerkve v Betlehemu, pa moram vsaj bežno omeniti, da so živeli naši rojaki tudi v več drugih krajih v Pensilvaniji in sosednjih državah. Dr. Ernest Stiegler je med drugo svetovno vojno pisal, da so imeli Prekmurci svoje "manjše naselbine v Chicagu (Illinois), Pittsburghu (Pensilvanija), Bridgeportu (Connecticut), Perth Amboyju (New Jersey)

⁵ V ZDA je več samostojnih luteranskih cerkva: Ameriška luteranska cerkev, Luteranska cerkev v Ameriki, Apostolska luteranska ameriška cerkev, Ameriška cerkev luteranskih bratov, Cerkev luteranske konfesije, Evangeličanska luteranska sinoda, Zveza svobodnih luteranskih cerkva, Luteranska cerkev Misourske sinode, Protestantska luteranska konferenca in Wisconsin evangeličanska-luteranska sinoda. Mead, Frank S., *Handbook of Denominations in the United States*, Abingdon, Nashville 1981, str. 156–167.

in Elisabethu (New Jersey)".⁶ Te so ostale dejavne še po tridesetih letih organiziranja naših rojakov na cerkvenem in dobrodelnem področju; koliko pa jih je bilo in kje so bile v močnejših doselitvenih valovih do prve svetovne vojne, verjetno ne bo mogoče natanko preučiti. Superintendent A. L. Ramer v že citiranem članku o misijonarskem delu med priseljenci posebej omenja, da so med svojim delom v Allentownu postali pozorni tudi na Prekmurce. Prvo božjo službo zanje je sam pripravil v cerkvi sv. Luka dne 4. julija 1909. Ko pa so slovenski verniki v Betlehemu ustanovili svojo cerkev, so s slovenskimi bogoslužji v Allentownu prenehali, saj so se verniki priključili betlehemski, ki ni bila daleč od njihovega mesta.

Z nekaj stavki naj omenim še Vogrsko-slovensko evangeličansko cerkev v Perth Amboyju, ki je bila ustanovljena leta 1908.⁷ Po tistem, ko je v tem mestu zbral naše rojake v cerkveno skupnost, je bil dr. Ernest Stiegler povabljen za duhovnika v Betlehem. Od leta 1924 do 1936 je bil v Perth Amboyju duhovnik Štefan Smodiš, ki je potem šel v New York.⁸ Slovenska bogoslužja so sčasoma zamirala. Po prenehanju izhajanja *Amerikanski Slovincov glasza* leta 1956 pa se je pretrgala tudi vez, ki je družila in povezovala naše rojake v različnih krajih ZDA.

⁶ Pastor dr. E. A. Stiegler je pripravil predavanje "Highlights of the Unusual History of the Windish People (Wends)", katerega izvlečki so bili razmnoženi na fotokopirnem stroju. En tak izvod sem dobil pri družini Ernesta Fartela v Betlehemu 29. septembra 1982. Datum in kraj predavanja nista omenjena. Iz vsebine raznih časopišnih poročil o betlehemski slovenski skupnosti razumemo, da so črpali podatke iz omenjenega predavanja, katerega kopijo so dobili v župnišču. V tem zapisu so navedene omenjene naselbine.

⁷ Luthar, A(dam), "Kratka historija Perth Amboyske vogsrske-slovenske evang. gmajne", v: *Evangeličanski kalendari*, XVIII/1939, str. 81–85.

⁸ Ev. duhovnik Štefan Smodiš je bil rojen 9. februarja 1891 v Stanjevcih v Prekmurju. Po prihodu v Ameriko leta 1909 se je nastanil v Betlehemu. Postal je organist v cerkvi in po priporočilu škofa šel študirat teologijo v Filadelfijo. Duhovnik je bil v Perth Amboyju, N. J., in v Kemptonu, N. Y., kjer je 2. septembra 1954 umrl. Veliko je pisal in objavljal v Ameriki in Sloveniji. Posebno vlogo med prekmurskimi rojaki so imela njegova verska in narodno-domačijska razmišljanja.

II. GRADNJA CERKVE IN DRUGIH OBJEKTOV

Cerkev si je junija 1914 za pastorka izbrala duhovnika dr. Ernesta Stieglerja, ki je bil tedaj dušni pastir v New Brunswicku. Zaželeli so si poslušati evangelij v svojem jeziku. 14. julija 1914 je novega pastorka instaliral, vpeljal v dušno pastirstvo Slovenske evangeličansko-luteranske cerkve dr. Haas, predsednik Pensilvanskega ministerija, zbora vodilnih luteranskih duhovnikov.

Ena prvih nalog, ki si jih je zadal novi duhovnik, je bila dograditev cerkve. 14. februarja 1915 je cerkev praznovala svojo 5. obletnico obstoja in tedaj so se pripravili na nadaljevanje gradnje. Iz časa tik pred dograditvijo cerkve in posvetitve je ohranjen del zapisnikov,⁹ iz katerih je lepo razviden potek gradnje v zadnji fazi, organizacija dela, problemi, s katerimi so se spoprijemali, organizacijska struktura cerkve, način izbiranja cerkvenih laičnih delavcev itd. Posebno skrb so namenili sami slovesni posvetitvi, na katero so se temeljito pripravili. Tako je bila pod skrbnim vodstvom dr. Stieglerja cerkev dokončana in opremljena z vsem potrebnim inventarjem; poskrbeli so za unikatni oltar, barvna stekla v oknih, za zvonove, svečnike, orgle idr. Vse skupaj, gradbena dela z materialom, opremljanje cerkve in nakup še nekaj dodatnega zemljišča, je stalo 45.000,00 \$. Po svojem videzu, arhitekturi in notranji ureditvi je cerkev sv. Ivana v Betlehemu podobna cerkvam iz krajev v Prekmurju.

Svečana posvetitev cerkve, z mnogimi gosti od blizu in daleč, z visokimi predstavniki iz cerkvenega in posvetnega življenja, s privlačnim in bogatim programom cerkvenih društev, predvsem pa z iskreno hvaležnostjo Bogu za pomoč pri delu, je bila 19. marca 1916. Leta 1918 je bilo zgrajeno poleg cerkve veliko in prostorno župnišče. Leta 1923 so zgradili udobno stanovanje za slovenskega učitelja. Leta 1925 je cerkev kupila na deželi veliko farmo, na kateri so poleti pripravljali piknike. Na farmi je tudi velika dvorana za različne prireditve. Leta 1939 so

⁹ Zapisniki so v prekmurščini. Kolikor je ohranjenih, so objavljeni. Gl. Kuzmič, Mihael "Drobec iz zgodovine slovenskih evangeličanov v Ameriki", v: *Evangeličanski koledar 1983*, str. 76–85.

temeljito obnovili zvonik, leta 1944 in 1945 pa so obnovili vso notranjost cerkve, za kar so porabili 22.000,00 \$.

2. decembra 1953 je 23-članski odbor za gradbene zadeve z duhovnikoma dr. E. A. Stieglerjem in Frankom Flisserjem sklenil, da bodo gradili vzgojno-izobraževalno zgradbo (Christian Educational Building) za potrebe šole. Pod vodstvom dr. Franka Flisserja so pripravili potrebne načrte, poiskali izvajalce, jo dogradili in posvetili v nedeljo, 23. septembra 1956. Ob posvetitvi so izdali v angleščini posebno spominsko brošuro, v kateri je zapisnikarica odbora Louis F. Vargo natanko popisala potek gradnje; za tem so v brošuri še program svečanosti, zahvale in večje število oglasov.

Leta 1960 so začeli skupaj s še nekaterimi evangeličanskimi cerkvami graditi Muhlenberg Medical Center; z državno pomočjo so ga zgradili v sorazmerno kratkem času. Vodi ga konzorcij, v katerem je imel do upokojitve pomembno vlogo duhovnik dr. Frank Flisser. 21. novembra 1965 so odplačali posojila in sežgali zadolžnice, kar se v ZDA opravlja na posebni slovesnosti. Tega leta so obnovili tudi zunanost cerkve.

Leta 1978 je bil zgrajen Lutheran Mannor Appartments, dom za ostarele. Inicijativo za projekt je dal duhovnik F. Flisser. Zdaj ga upravlja poseben konzorcij, v katerem so predstavniki petnajstih okoliških evangeličanskih cerkva.

Teh nekaj skopih vrstic o gradbeni dejavnosti cerkve, ki pa so za splošen pregled življenja cerkve dovolj, nam jasno kaže, da je bila skrb duhovnikov pravilno usmerjena ne samo v ozko duhovne, ampak tudi v materialno-premoženjske zadeve. To jim je bilo toliko lažje, ker so bili med verniki ljudje, sposobni za organizacijo in izvedbo del s tega področja.

III. DUHOVNIKI CERKVE

V svojem delovanju do zdaj je imela cerkev sv. Ivana štiri duhovnike, ki so opravljali bogoslužja in občevali z verniki v prekmurščini; peti, sedanji, govori z njimi samo angleško. Na kratko bom prikazal njihove življenjepisne orise:

1. **William LAMBERT**, duhovnik cerkve sv. Ivana od februarja 1910 do 1914. Nemškega porekla, doma iz Slovaške.

2. **Dr. Ernest A. STIEGLER**, duhovnik cerkve od 4. julija 1914 do 25. novembra 1956. Rojen je bil 6. februarja 1889 v Šopronu na Madžarskem. Oče Gustav je bil evangeličanski duhovnik. Mati Valenta de Von Loog je bila hčerka holandskega kapitana, ki se je udeležil madžarskega osvobodilnega gibanja leta 1848. Srednjo šolo je končal na evangeličanski gimnaziji v Šopronu, kjer je tudi začel študij na teološki akademiji in ga končal v Rostocku na Nemškem. Doktorat iz filozofije si je pridobil že pri 22 letih. Škof Ferenc Gyuratz ga je vzel za škofijskega pomožnega duhovnika. Od tam ga je imenoval za administratorja župnije v Lajoskomaronu, kjer pa ni dolgo ostal, saj je bil že čez nekaj mesecev poklican nazaj k škofu za tajnika. Na povabilo iz ZDA je šel v New Brunswick, kjer se je izkazal kot dušni pastir; tu je ustanovil madžarski verski časopis. Leta 1914 je prišel za pastirja v cerkev sv. Ivana v Betlehem, kjer je s svojo ogromno energijo deloval na več področjih: cerkveno-pastoralnem, šolsko-vzgojnem, literarnem in tudi političnem, kjer je zastopal promadžarske ideje. Leta 1919 je ustanovil Ameriško prekmurski svet in bil vsaj do leta 1930 njegov glavni tajnik. Med posebne zasluge mu lahko štejemo duhovniško delovanje v prekmurščini in obširno ter izdatno pomoč pri izdajateljskem delu urednikov prekmurskih publikacij. S tem je občutno pomagal ohranjati slovenski jezik v betlehemiški slovenski naselbini, z jezikom pa se je ohranjala tudi slovenska narodna zavest.

3. **Stephen BALLEK**, pomožni duhovnik cerkve od 1. novembra 1945 do 31. oktobra 1950. Njegov oče je bil prvi predsednik cerkvenega odbora (inšpektor) v času pastirovanja dr. E. A. Stieglerja. Svoj teološki študij je končal v Mount Airy Theological Seminary. Za duhovnika je

bil ordiniran marca 1937 v domači cerkvi sv. Ivana, kjer je odrasel. Takoj po ordinaciji je prevzel duhovniško mesto v North Arlingtону, Newark, New Jersey. 1. novembra 1945 je prišel za pomožnega duhovnika k dr. Stieglerju, a je 31. oktobra 1950 prevzel duhovniško mesto drugje.

4. Dr. Frank FLISSER, pomožni duhovnik od 4. julija 1951 do 14. januarja 1957; pastor cerkve od 14. januarja 1957 dalje. Osnovno šolanje je opravil v New Brunswicku, New Jersey. Dalje je študiral na Wagner Collegu, nato na Bloomfield College and Seminary, kjer je leta 1944 diplomiral. Leta 1947 je magistriral na Northwestern Lutheran Theological Seminary v Minneapolisu, Minnesota. Leta 1971 je dobil na Muhlenberg Collegu častni doktorat. Leta 1947 in 1948 je bil pastor luteranske cerkve sv. Ivana v Perth Amboyju, New Jersey. Od leta 1948 do julija 1951 je bil duhovnik Christ Lutheran Church v Trentonu, New Jersey. Leta 1951 je šel v Betlehem za pomožnega duhovnika, potem ko so mu obljubili redno duhovniško službo po dr. Stieglerju. Poleg osnovne dejavnosti v lokalni cerkvi je bil zelo aktiven tudi v cerkvenem in mestnem življenju Betlehema in širše okolice.

Iz cerkve sv. Ivana je prišlo nekaj duhovnikov, ki še opravljajo duhovniško službo: 1. Rev. Charles K. Kerschmar; 2. Rev. F. Peter Muhr, sin Franka Muhra, člana mestnega sveta, in Tereze Muhr, šefinje v Muhlenberg Medical Center; 3. Rev. Jimmy Werley, sin Carla in Helene Werley, dolgoletne učiteljice verouka v cerkvi sv. Ivana.

Ob naštetih duhovnikih moram omeniti, da je cerkev izkazala posebno priznanje duhovnikoma dr. Stieglerju in dr. Flisserju, ko jima je naročila portrete. 29. aprila 1952 je bila v cerkvi posebna svečanost, na kateri so odkrili z oljem naslikan portret duhovnika dr. E. A. Stieglerja. To je bilo posebno darilo cerkve za že skoraj 40-letno duhovniško delo. Portret je naslikal betlehemeski slikar Wilmer Behler; naredil pa je še dve miniaturi: gospo Stiegler in cerkev. Idejo so dale in portret naročile ter plačale članice Misijonarske skupnosti mladih žena v cerkvi sv. Ivana. Gospa Steven Sinic, predsednica Misijonarskega društva, je portret odkrila in ga izročila g. Louisu Töröku, predsedniku cerkvenega odbora, ki ga je v imenu cerkve tudi sprejel.

Časopis Betlehem Bulletin je 26. novembra 1980 v obširnem sestavku z mnogimi fotografijami poročal o praznovanju 70. obletnice Slovenske evangeličanske cerkve sv. Ivana v Betlehemu. Posebno je poudaril presenečenje na cerkvenem banketu v nedeljo zvečer, ki se ga je udeležilo preko 400 oseb. Odkrili so portret dr. Franka Flisserja v počasitev 70-letnice cerkve in 30-letnice njegovega dušnega pastirstva. Portret je naslikal v Pensilvaniji znamenit slikar slovenskega rodu William Perša, sam tudi član cerkve sv. Ivana. Odkrivanje portreta s pripadajočim ceremonialom je vodil Louis Török, predsednik cerkvenega odbora.

IV. VZGOJNO IN PROSVETNO DELO

Vsaj omeniti je potrebno, da so v cerkvi sv. Ivana opravljali bogoslužja v treh jezikih: angleškem, slovensko-prekmurskem (prve tri oz. štiri nedelje v mesecu, dopoldne pred angleškim) in madžarskem (vsako zadnjo nedeljo v mesecu dopoldne pred angleškim).¹⁰

Cerkev je zmeraj dajala velik poudarek verouku ali, kakor ga v Ameriki imenujejo, nedeljski šoli. Velik del učiteljskega in verskovzgojnega bremena so nosili in še nosijo laični učitelji nedeljske šole. Na začetku cerkvenega delovanja je bila potreba tako pereča, da so imeli poleg duhovnika tudi redno zaposlenega učitelja, kateremu je cerkev leta 1923 pripravila stanovanje. Sorazmerno veliko število otrok in tesni prostori so tudi največ pripomogli k odločitvi, da so začeli leta 1953 načrtovati vzgojno-izobraževalno zgradbo s potrebnimi prostori.

¹⁰ 3. oktobra 1982 sem imel priložnost pridigati v prekmuščini v cerkvi sv. Ivana; zbralo se je okrog 150 vernikov, slovenskih izseljencev. Pastor je v tiskanih oznanilih izrekel dobrodošlico: "We are honored to have as our guest, Rev. Michael Kuzmic, who preached at the Windish Service this morning. He will bring greetings from Yugoslavia to our people at the English service. We wish him God's richest blessings for his ministry in Yugoslavia."

Poleg strogo verskih in splošnih predmetov so na začetku učitelji pomagali tudi doseljencem iz starih krajev s pripravo na izpit za sprejem ameriškega državljanstva. Izpit je zahteval precej znanja o novi domovini, ki so si ga pridobili na posebnih tečajih. V pomoč jim je bil tiskan material v angleščini in prekmurščini.¹¹ V cerkveni šoli so poučevali v angleščini in prekmurščini, sčasoma pa samo še v angleščini. V drugi generaciji je delno, v tretji pa že skoraj popolnoma usahnilo znanje slovenščine. Pozneje so bili posamezni poskusi, da bi otroke znova naučili vsaj osnov maternega jezika svojih staršev ali starih staršev.¹² 23. oktobra 1960 je cerkev slavila svojo petdesetletnico in v spominski brošuri je objavljena slika vseh 25 laičnih učiteljev nedeljske šole z njihovimi imeni. Slikali so se skupaj s svojim duhovnikom.

V tem prikazu ne obravnavam posebej pastoralnega dela duhovnikov, zato bom za ilustracijo navedel samo nekaj podatkov s tega področja. Dr. Ernest A. Stiegler je od leta 1914 do 1930 v cerkvi poročil 460 ženinov in nevest izmed svojih faranov, krstil 1650 otrok svojih župljanov in opravil pogrebne obrede za 400 preminulih članov cerkve sv. Ivana¹³

Nadalje pogledjmo duhovnikovo delo v letu 1979, kakor se nam kaže v nekaj statističnih podatkih: opravil je 591 obiskov na domovih in v bolnišnicah in 154 osebnih pastoralnih pogovorov v cerkvi, njegova korespondenca pa je obsegala 201 enoto. V letu 1979 je bilo v cerkvi sv. Ivana 5 krstov, 10 konfirmacij, 10 porok in 16 pogrebov. Skupno število vernikov je bilo 1622. Poleg dušnopastirske službe v cerkvi je leta 1979 pastor dr. Frank Flisser opravljal še naslednje funkcije: bil je direktor Muhlenberg Medical Centra, kaplan v Gracedale Northampton County

¹¹ Potreba po pripravi za izpit je bila prisotna pri evangeličanih in katoličanih. *Zvezda Vogrszki Szlovencov*, mesečnik katoliških prekmurskih izseljencev v Chicagu, je leta 1922 izdala v prekmurščini in angleščini priročnik z naslovom: *Obcsinski katekizmus. Ka je potrebno znati, ki amerikanszki pörgar sese posztanoti*.

¹² Tako so na primer leta 1982 začeli ob torkih zvečer na posebnem tečaju poučevati slovenščino in hrvaščino. Obiskovalo ga je 20 udeležencev, vodila pa ga je gospa Marianne Dedekind.

¹³ "Dvajset letnica betlehemszke nase gmane", *Evangeličanski kalendari X/1931*, str. 90-91.

Home, podpredsednik Lutheran Manor of Lehigh Valley in predsednik Stanovanjske korporacije v Betlehemu.¹⁴

V. CERKVENA DRUŠTVA

V prvih dneh in mesecih svojega izseljenstva so prekmurski protestantski rojaki obiskovali bogoslužja v nemškem in madžarskem jeziku. Kakor hitro pa so imeli svoje lastne cerkve, so jih ne samo obiskovali, ampak se tudi aktivno vključevali v njihova verska in neverenska društva. Ko so prekmurska evangeličanska občestva v Betlehemu in po drugih krajih zaživela in začela normalno delovati, so do neke mere organizacijsko in vsebinsko v tem novem okolju posnemala že obstoječe cerkve. Tako so bili verniki v več primerih aktivni v več jezikovno različnih društvih. Leta 1916 so bili po članstvu ali vsaj občasnem sodelovanju povezani z naslednjimi slovenskimi in madžarskimi društvi:

1. Slovensko betežne pomagajoče društvo,
2. Vogrsko družabno in betežne pomagajoče društvo,
3. Samoizobraževalno društvo,
4. Werhovai betežne pomagajoče društvo,
5. Podružnica Petófi betežne pomagajočega društva,
6. Društvo ljubiteljev umetnosti,
7. Reformatorsko društvo,
8. Franc Jožefovo društvo,
9. Kapistrani društvo.¹⁵

Za cerkvena društva Slovenske evangeličanske cerkve sv. Ivana imamo na razpolago zelo malo konkretnih podatkov. Bila so pa naslednja:

¹⁴ 1979 *Parish Report*, St. John's Windish Lutheran Church, Bethlehem, Pa. 18105.

¹⁵ Kuzmič, M., n. d., str. 80.

1. Prvo Južno-betlehensko luteransko bolnikom pomagajoče društvo, Bethlehem, Pennsylvanija, grofija Northampton¹⁶: začetek društva sega v jesen 1915. Ustanovili so ga 5. septembra, že 20. septembra pa so ga registrirali pri oblasteh. Pravilnik društva je bil prvič dopolnjen 24. decembra 1924, drugič 5. septembra 1931 in tretjič 1. septembra 1934. 1. januarja 1945 je bila naslednja dopolnitev, o kateri je poročal časopis *Amerikanski Slovincov glas*. Časopis je prenehal izhajati leta 1954. Podatkov o nadaljnjem dopolnjevanju pravil zato nimamo na razpolago; morala pa so biti, vsaj kar se tiče plačevanja članarine in zneskov izplačil ob boleznih ali smrti. Veljajo samo tista osnovna pravila, ki so jih nazadnje sprejeli ali dopolnili. Člani društva jih morajo seveda redno izpolnjevati.

Društvo sprejema v svoje članstvo samo osebe med 16. in 45. letom starosti, ne glede na spol. Pogoj je, da so člani Slovenske betlehemske evangeličanske cerkve sv. Ivana. Pravilnik, ki je bil v veljavi leta 1950, je dovoljeval izplačilo 9,00 \$ tedensko iz društvene blagajne za pomoč tistim bolnikom, članom društva, ki so mesečno vplačevali 75 centov. V smrtnih primerih je bila pomoč v dveh zneskih: 300,00 \$ ali 500,00 \$. Izplačali so jo po pravilniku v skladu z zneskom, ki ga je pokojni član vplačal do svoje starosti.

Društvo je imelo tudi svoj mladinski oddelek, v katerega so sprejemali za člane otroke obeh spolov tistih staršev, ki so bili člani društva. Otroke so sprejemali za člane od prvega dne rojstva do 16. leta starosti. Člani mladinskega oddelka so bili leta 1950 dolžni mesečno plačevati 25 centov. V primeru smrti je društvo plačalo staršem v prvem letu

¹⁶ Do leta 1940 se pojavlja v brošurah "Lejtnoga Vöpokazanya Svz. Ivana Szlovenszke Evang. Gmajne" zmeraj naziv v vseh oglasih: "So. Betlehenszko Luther Martona Prvo Szlovenszko evang. Betezsne Pomagajouose Cerkevno Drüstvo", s katerimi vabi bralce, naj se včlanijo v društvo. Po letu 1940 se uporablja naziv, kakor je v tekstu, zato menim, da so ga spremenili leta 1940.

Podatke za oris društva sem vzel iz kratke predstavitve, ki ga je društvo v petdesetih letih objavljalo v vseh številkah časopisa *Amerikanski Slovincov glas*. Razloga sta bila dva: zase je privabljal nove člane, hkrati je z objavo oglasa finanačno podpiralo izhajanje časnika, kar je urednik ob več priložnostih rad poudaril.

otrokove starosti 30,00 \$. Ta znesek se je z vsakim letom otrokove starosti dvignil za 18,00 \$ in je v šestnajstem letu starosti dosegel 300,00 \$.

Društvo je imelo leta 1950 naslednje funkcionarje: predsednik: Štefan Banfi, podpredsednik: Štefan Kocet, sekretar: Ernest Kozic, blagajnik: Jožef Horvat, blagajnikov svetovalc: Louis Flisar ml., upravitelj: Franc Šiftar, zapisnikarica: Margareta Banfi, zdravnik društva: dr. Eugene E. Polgar. Redni mesečni sestanki društva so bili v društvenem domu vsako tretjo nedeljo v mesecu.

Zelo nazoren je prikaz finančnega poslovanja v letu 1949:

Blagajna	Prejemki	Izdatki
Pomoči bolnikom	5.527,71	5.258,05
Pomoči ob smrti	4.820,71	3.083,26
Mladinski oddelk	178,75	3,20
Domsko gospodarstvo	32.838,48	50.086,29
	43.425,65	59.086,28

Finančno stanje je bilo ob koncu leta	1949	1948:
Blagajna pomoči bolnikom	38.570,51	37.284,12
Blagajna pomoči ob smrti	41.452,27	38.733,66
Blagajna mladinskega oddelka	548,53	372,98 ¹⁷

2. Mladinsko društvo Slovenske evangeličanske cerkve sv. Ivana je pripravilo 3. junija 1928 svoj prvi piknik v parku cerkve sv. Ivana. Za glasbeni del piknika in zabavo so povabili orkester Ernesta Pečka. Ker je bil to prvi piknik društva,¹⁸ na katerega so se izredno skrbno pripravljali, sklepamo, da je bilo društvo ustanovljeno malo pred tem datumom. Razen kratkih omemb društva v časopisih nimam o njem drugih podatkov.

V zvezi z mladinskim društvom lahko omenimo tudi cerkveni mladinski pevski zbor, ki je redno sodeloval in še sodeluje pri božjih

¹⁷ *Amerikanszki Slovincov Glasz* (dalje: *ASG*), št. 22, 1. junija 1928, str. 1.

¹⁸ Podatke sem vzel iz sestavka o sestanku društva, *ASG*, 28. aprila 1950, str. 1.

službah. O njegovem nastanku nimam podatkov. Verjetno je bil ustanovljen ob prihodu duhovnika dr. Stieglerja ali pa ob dograditvi cerkve. V spominski brošuri ob 50-letnici cerkve je slika zbora, ki je leta 1960 štel 24 članov. Vodil ga je Jožef Prelec, organistka pa je bila gospa Wendell Unger.

3. Oltarsko društvo je žensko društvo, ki pripravlja in sodeluje pri raznih cerkvenih dejavnostih. Ustanovljeno je bilo na samem začetku cerkve. V spominskih brošurah večkrat zasledimo javne zahvale za njihove darovane torte. V brošuri ob 50-letnici cerkve je slika tega društva s 73 članicami.

4. Misijonarsko društvo mladih žena Slovenske evangeličanske cerkve sv. Ivana je 6. novembra 1928 ustanovila gospa Stiegler, pastorjeva žena, organistka in voditeljica cerkvenega pevskega zbora. Poleg pomoči v domači cerkvi sodeluje društvo tudi pri raznih misijonarskih akcijah doma in po svetu. 8. novembra 1953 je bil srebrni jubilej društva v betlehemski madžarski dvorani, o katerem je podrobno poročal *Amerikanski Slovincov glas*.¹⁹

5. Misijonarsko društvo Marije in Marte v Slovenski evangeličanski cerkvi sv. Ivana se pogosto omenja. Svojo dobrodelno in misijonarsko dejavnost je opravljalo v cerkvi in zunaj nje. Članice društva so pomensko našteje pod sliko, ki je bila objavljena v spominski brošuri ob 50-letnici cerkve.

Poleg naštetih društev sem zasledil v časopisih in brošurah še naslednje: cerkveni pevski zbor, bratsko društvo, Lutrova liga starejših, Lutrova liga mlajših idr.²⁰

¹⁹ O pripravah gl. *ASG*, 6. novembra 1953, št. 45, str. 1; o jubilejnem banketu s preko 500 navzočimi pa dne 13. novembra 1953, št. 46, str. 1.

²⁰ Gl. spominski brošuri, izdani ob 50. in 55. obletnici cerkve leta 1960 in 1965, omenjeni med tiski in literaturo.

VI. TISKI IN LITERATURA

Prekmurski rojaki so vzeli s seboj v Ameriko v svoji skromni in borni prtljaji tudi knjige, predvsem Sveto pismo, pesmarice in molitvenike. Veliko posameznikov je ohranjalo vez s staro domovino, ne samo s pismi in sorodstvenimi vezmi, ampak tudi z naročanjem verskih in drugih časopisov ter koledarjev. Na nek način so se ameriški evangeličanski verniki oddolžili na literarno-knjižnem področju tako, da so po drugi svetovni vojni pošiljali verske knjige nazaj v stare kraje. Za tovrstno pomoč so jih prosili duhovniki iz Prekmurja, da bi vsaj delno zapolnili tovrstno potrebo po cerkvah.²¹

Med prekmurskimi evangeličanskimi tiski naj najprej omenim kuvertico s tiskanim tekstom: "ALDOV NA SZVETOGA IVANA SZLOV. EV. GMAJNO", pod tem pa v oklepaju: (Aldüvajoksega ime). V desnem kotu spodaj: Summa S ... Domnevam, da je bila kuverta tiskana pred letom 1920, najverjetneje okoli leta 1914. Pozneje jo je nadomestila kuverta z angleškim besedilom. Opis po osebnem primerku.

Knjižica cerkvenega člana "Slov. Ev. Luth. Szv. Ivana Gmojna, SO. BETLEHEM, PA." Spodaj pod črto: "Czerkvena kotriga". Knjižica je bila natisnjena leta 1914 po prihodu duhovnika dr. Stieglerja. Na prvih dveh straneh opisuje cerkveni red v slovenščini, na 3. in 4. strani je duhovnikov madžarski tekst, nato so vse do 12. strani rubrike za mesečne prispevke cerkvi. Opis po lastnem primerku.

Leta 1916 so začeli izdajati časopis *Szlobodna Rejcs* (Svobodna beseda), katerega urednik in izdajatelj je bil Peter L. P. Kardoš, namenjen

²¹ 9. novembra 1951 je urednik ASG objavil na 2. strani kratko sporočilo: "PROŠNJA K NAŠIM SLOVENSKIM EVANGELIČANOM. Gori se oprosijo vsi tisti evangeličanski Slovenje, šteri majo stare Cerkevne Pesmi, ali takše molitvene knjige, štere že ne nūcajo, naj bodejo tak dobri za notri prīnesti vu sv. Ivana evang. gmajne farov, gde je g. duhovnik z lejpov zahvalnostjov prejk vzemejo. Te stare Cerkevne pesmi i molitvene knjige prosijo naši bratje vu Starom krajī, gde je tej že nej moguče dobiti ino njim je velka potrejbčina na nje." Isto sporočilo je bilo objavljeno v več številkah ASG.

pa je bil evangeličanskim izseljencem v ZDA. Leta 1920 so uredništvo preselili iz Betlehema v New York, v Betlehemu pa je začel izhajati *Amerikanski Szlovencov Glasz*, glasilo za vsa prekmurska društva in cerkve. V zvezi s *Svobodno besedo* naj še omenim tiskan blok potrdil v prekmurščini; služil je za potrditev naročil in plačane naročnine za časopis.

Zvona Glasz je bil evangeličanski mladinski list, ki ga je leta 1921 začel izdajati dr. Ernest Stiegler. Točnega datuma začetka in konca izdajanja nimamo, pa tudi vsebinska zasnova ni znana.²²

Leta 1920 so izdali pri časopisu *Svobodna beseda* na 30 straneh DR. LUTHER MARTINA 'MALI KATEKISMUS' ALI GLAVNI NAVUK SZVETE VERE KRSZTSANSZKE. Naime za deczo szpraviscs evangelicanszki, ponatis Kardoševega prevoda Lutrovega *Malega katekizma*.²³

Cerkev je leta 1936 izdala na 32 straneh SZVETOGA IVANA SZLOVENSZKE EVANGELICCSANSZKE GMAJNE BOZSE SZLUZSBE RED, Bethlehem, Pa. 1936. Pri slovenskih bogoslužjih ga še zdaj uporabljajo.

Leta 1938 je dr. Ernest Stiegler na 18 straneh ponatisnil Lutrov *Mali katekizem*, ki je v Kardoševem prevodu izšel leta 1920 v Betlehemu z enakim naslovom. Druga sta samo izdajatelj in tiskarna.

Svojo cerkveno pesmarico so betlehemiški rojaki izdali leta 1941 z naslovom: KRSZTSANSZKE CZERKEVNE PESZMI vodane Szpraviscsam Evangeliczanszki od Szv. Ivana Szlovenszke Evangeliczanszke

²² Informacija o izhajanju lista *Zvona Glasz* je bila objavljena v *Slovenskem koledarju*, 1967, str. 285. Povzeta je po knjigi dr. Vilka Novaka *Slovenska krajina*, Beltinci 1935.

²³ Joseph D. Dwyer, *Slovenes in the United States and Canada* (A Bibliography), Immigration History Research Center, University of Minnesota, 1981, str. 133.

Cerkvi, Bethlehem, Pa.²⁴ Takoj po vezavi pesmarice, a pred obrezovanjem in lepljenjem platnic, so za prvim listom vlepili Božse Szluzsbe Red. Pesmarica ima 256 strani, brez numeracije vlepjenega dodatka.²⁵

Približno od leta 1930 do 1954 so redno vsako leto izdajali LEJTNO VOPOKAZANYE SZV. Ivana Szlovenszke Evang. Gmajne, ZA ... LETO, letni pregled cerkvenega življenja in dela v župniji. Na začetku izhajanja je bil pisan pretežno v slovenščini, nato z vse večjim delom besedila v angleščini.

Od leta 1954 dalje izdaja cerkev dvakrat letno (za velikonočne in božične praznike) priložnostno brošuro, v kateri je vedno slovenska stran: razpored prazničnih bogoslužij in kakšna spodbudna duhovna misel ter duhovnikovo voščilo vernikom za praznike. Brošure so običajno tiskane v ofset tisku, nekaj jih je izšlo tudi na časopisnem formatu in papirju.

Ob 65-letnici cerkve, katere glavna svečanost je bila 23. novembra 1975, so izdali skromen tisk na 8 straneh, štiri v angleščini in štiri v slovenščini. V slovenskem besedilu je kratek zgodovinski pregled

²⁴ Za podrobnejši opis cerkvene pesmarice, Božje službe reda in letnih pregledov cerkvenega dela gl. Kuzmič, M., "O premurski evangeličanski literaturi", v: *Evangeličanski koledar 1982*, str. 55–66.

²⁵ Predstavitev Slovenske evangeličanske luteranske cerkve sv. Ivana v Betlehemu je v angleščini pripravil in objavil Krueger Konopatzky, Karl, "A Windish Protestant Community in Bethlehem, Pennsylvania", v: *Slovene Studies, Journal of the Society for Slovene Studies*, 1984, 1/2, str. 203–226.

Priseljevanje in prilagajanje novemu okolju je zelo objektivno opisal; zaradi nepoznavanja jezika in kulturnega ozadja priseljencev v Ameriko pa se mu je zapisalo nekaj netočnosti, med katerimi je treba zavreči pripisovanje "separatističnega duha" Prekmurcem. Dr. Stiegler tudi ni bil prevajalec Malega katekizma, Božje službe red je priredil, v Cerkveni pesmarici ni 515 pesmi (številke pesmi so označene po vrsti iz prekmurske pesmarice, veliko pa jih je izpuščenih, a so številke ostale). Zdi se mi, da so vrli Betlehemčarji iz spoštovanja do svojega nekdanjega pastorja precej preveličali njegovo delo, česar pa avtor ni mogel preveriti.

cerkve, program za pevski zbor in slika oltarskega društva z imeni članov.

Povprečno enkrat na leto izdajo poročilo župnijskega dela. V preteklosti so ob raznih svečanostih in obletnicah izdajali spominske brošure. Od začetka priseljevanja so jih tiskali v prekmurščini, od petdesetih let dalje pa so vse izključno v angleščini. V osebni zbirki imam naslednje:

DEDICATION OF THE CHRISTIAN EDUCATIONAL BUILDING
St. John's Windish Lutheran Church. (Posvetitev krščanske izobraževalne zgradbe pri Slovenski luteranski cerkvi sv. Ivana.)

St. John's Windish Lutheran Church, Bethlehem, Pennsylvania, 50th
ANNIVERSARY, 1910 – October 23, 1960 – 1960. (50-letnica Slovenske luteranske cerkve sv. Ivana v Betlehemu, Pensilvanija, 1910 – 1960, 23. oktobra 1960.)

St. John's Windish Lutheran Church, Bethlehem, Pennsylvania, 55th
ANNIVERSARY, 1910 – November 21, 1965 – 1965. (55. obletnica Slovenske luteranske cerkve sv. Ivana v Betlehemu, Pensilvanija, 1910 – 1965, 21. novembra 1965.)

60th ANNIVERSARY, St. John's Windish Lutheran Church, Bethlehem, Pennsylvania. (60-letnica Slovenske luteranske cerkve sv. Ivana v Betlehemu, Pensilvanija.)

1951 – 1971, 20th ANNIVERSARY, The Rev. Dr. Fank Flisser, Pastor, St. John's Windish Lutheran Church, Bethlehem, Pa. Sunday, October 24, 1971. (1951 – 1971, 20. obletnica pastorske službe dr. Franka Flisserja, duhovnika v Slovenski luteranski cerkvi sv. Ivana v Betlehemu, Pa., nedelja, 24. oktobra 1971.)

SUMMARY

**THE SLOVENE EVANGELICAL LUTHERAN
CHURCH OF SAINT JOHN IN BETHLEHEM,
PENNSYLVANIA, USA**

Mihael Kuzmič

Ever since Murska Sobota and Bethlehem became twin towns in June 1996, interest in the Slovene Evangelical Lutheran Church of Saint John in Bethlehem has no longer been confined only to professional emigrant research but has spread among the general public.

Slovene emigrants from Prekmurje who belonged to the Protestant faith attended German- and Hungarian-speaking churches on their arrival in the USA in the first decade of this century. As early as 10 February 1910 they established their own Slovene church in Bethlehem under the pastorship of Slovak priest William Lambert. They constructed an imposing church building using their own financial resources and consecrated it on 19 March 1916. Later, under the leadership of the pastors Dr Ernest Stiegler and Dr Frank Flisser, who both spoke the Prekmurian dialect, they built a parsonage, teachers' quarters and a centre for religious education. The church, with its members and practical assistance, was very active in the religious and spiritual, cultural and educational, national and literary as well as the social and humanitarian fields. Members of the church also joined ecclesiastical societies in addition to the listed general activities (first South Bethlehem Lutheran society for patients' aide, the youth society of the Slovene Evangelical Church of Saint John, the altar society, etc.) which were oriented towards activities of a religious nature.

For the purposes of church service they printed Luther's Small Catechism, rearranged the worship schedule and published a hymn book. They also contributed a lot of material for the weekly Amerikan-ski Slovencov glas, which was published up to 1954. At first, services

were conducted in Slovene, Hungarian and English. Now, only Slovene is being used save for exceptional cases and ceremonies.

DOSLEJ NEZNANO PISMO LOUISA ADAMIČA IZ ZADNJEGA LETA NJEGOVEGA ŽIVLJENJA

Prispevek h gradivski osnovi in raziskovanju Adamičevih kulturnih in političnih stikov s slovenskimi sodobniki

Mihael Glavan

Adamičevi korespondenčni in osebni stiki z vidnejšimi slovenskimi in jugoslovanskimi političnimi in kulturnimi delavci so že nekaj časa raziskovalni predmet preučevalcev njegovega literarnega in političnega dela, pa tudi zasebnega življenja.¹ Tako je že precej dokumentarnega gradiva v javnem razvidu, vendar še zdaleč ne vse. Prepričan sem, seveda predvsem na osnovi nekaterih novih najdb arhivskega gradiva, da je neugotovljenega in nepregledanega še precej materiala, ki bi temeljiteje osvetlil Adamičevo razmerje do slovenske kulture in politike, pa tudi še kakšno drugo področje.

V tem prispevku nas za sedaj podrobneje zanimajo le Adamičevi pisni stiki z Josipom Vidmarjem, enim od slovenskih in jugoslovanskih političnih in še posebej kulturnopolitičnih voditeljev in ideologov.

Doslej je veljalo, da Adamič in Vidmar nista korespondirala² oziroma se je ohranilo le eno pričevanje o Adamičevem pismu Vidmarju.³

¹ Obsežna literatura o nastajanju njegovega zadnjega romana *Orel in korenine* in sploh o Adamičevem življenju in delu v letih 1950 in 1951 je navedena v celi vrsti knjig, razprav in strokovnih člankov; najbolj izčrpno v doktorskem delu Janje Žitnik, *Zadnje obdobje Adamičevega literarnega ustvarjanja*, Univerza v Ljubljani, 1992. Ker gre v našem spisu predvsem za prvo objavo doslej še ne javno dostopnih pisemskih besedil, bomo sproti citatno opozarjali na posamezna relevantna znanstvena in strokovna dela, ne da bi ponovno navajali že omenjeno obsežno literaturo o predmetu.

² V pogovoru z Janjo Žitnik je Josip Vidmar dobesedno izrekel:

Tako je raziskovalka Janja Žitnik na osnovi tedaj dostopnih virov prišla do zaključka: "Adamičevi stiki z dr. Josipom Vidmarjem so bili torej bolj ali manj uradni in vezani izključno na oba pisateljeva obiska v Sloveniji."⁴ Oboje pa, kot se je pred kratkim izkazalo, ne drži. V korespondenci Josipa Vidmarja, ki je sestavni del zapuščine Josipa Vidmarja, sta se ohranila dva dopisa Louisa Adamiča, prvi je telegramsko voščilo za novo leto 1950, drugo pa je dolgo pismo iz leta 1951. Dokumenta demantirata obe Vidmarjevi izjavi, tisto o pozdravih in drugo o pravih pismih. Teže preverljiva je ugotovitev, da so bili njuni stiki "bolj ali manj uradni", ker je postavljena na osnovi Vidmarjevega subjektivnega pričevanja. Deloma jo spodbija Kocbekovo pisno pričevanje, ohranjeno v njegovem dnevniku za leto 1949, iz katerega je razvidno, da je šlo tudi za družabne stike.⁵

Vsekakor lahko z gotovostjo zapišemo, da so bili pisni stiki Louisa Adamiča z Josipom Vidmarjem sicer skromni, a vendarle pomembni, zato oba ohranjena dopisa v celoti objavljamo. Ob besedilih opozarjamo na glavne vsebinske poudarke in relevantne zveze z življenjem in delom obeh osebnosti.

J. Ž. Ali imate morda kaj ohranjene korespondence z Adamičem in ali ste si, potem ko se je drugič vrnil v Združene države, z njim še kaj dopisovali? J. V. Nisva korespondirala.

J. Ž. Tudi med obema obiskoma ne?

J. V. Niti pozdravov ne. Bilo je pač tako, jaz sem bil gostitelj, on je bil gost, ampak on je vedel, da je to vse politično, ne pa osebno.

Citirano iz: Janja Žitnik, *Pogovori o Louisu Adamiču*, Ljubljana 1995, str. 64.

³ Adamič piše Vladu Kozaku 3. aprila 1951: "Pisal sem daljše pismo Josipu Vidmarju. Ali ga je dobil? Prosi ga, da ga tebi pokaže." Citirano po: Janja Žitnik, *Louis Adamič in sodobniki*, Ljubljana 1992, str. 143 in opomba 139.

⁴ Prav tam, str. 143.

⁵ Primerjaj: Mihael Glavan, "Osebni stiki Louisa Adamiča z Edvardom Kocbekom v letu 1949", v: *Zbornik občine Grosuplje 18*, 1994, str. 169 – 175.

I. TELEGRAM⁶

28. 12. 1949

Josip Vidmar

Ljubljana, Jugoslavia

A 34 Eastonpenn 37 13 37 27 bez sata prijema

Uspešno in srečno novo leto Vam osebno in vsem drugim mojim prijateljem v Sloveniji in celi veliki klikli katero narpedni ljudje širom sveta občudujejo bolj in bolj od dne do dne.

Louis Adamic⁷

Besedilo je funkcijskozvrstno, na prvi pogled netipično. Toda le na prvi pogled. Res gre za voščilo, zato bi pričakovali bolj zaseben ton. Toda upoštevati moramo, da je bil naslovnik znana in vplivna javna politična osebnost, čemur se je dopisnik podredil. O tem nas prepričuje dvoje stilskih lastnosti. Prav na začetku, torej glede na členitev po aktualnosti na elitnem mestu, se omenjajo uspehi in šele potem osebna sreča. Poleg tega je naslovníku v resnici namenjen le prvi, manjši del voščila, drugi, dvakrat obsežnejši, pa vsem slovenskim (morda celo jugoslovanskim) voditeljem. Voščilni dopis ima torej predvsem programsko aktualnopolitično vsebino.

Čeprav je besedilo kratko, je v svoji odkriti in prikriti vsebini zelo sporočilno. Čisto določno je izražena pohvala oziroma priznanje, da je slovenska (jugoslovanska) socialistična (komunistična) politika uspešna in ugledna. Implicitno pa je izražena tudi Adamičeva osebna privrženost taki usmeritvi in hotenju, da ga naslovnik prišteva k svo-

⁶ Oba dopisa hranimo v Rokopisni zbirki NUK, sign. Ms 1413. Josip Vidmar: Zapuščina. Razdelek: Korespondenca.

⁷ Besedilo je izpisano z verzalkami na običajnem telegramske obrazcu. Prenašamo ga v celoti, tudi napačno zapisano besedo *narpedni* (= napredni).

jemu krogu. To je zlasti razvidno iz nekoliko zarotniškega poimenovanja "velika klika". Dovolj razločno sporoča besedilo tudi hvaležnost za Vidmarjevo gostoljubje, ki ga je Adamič užival med svojim bivanjem v Sloveniji, in se je pred kratkim končalo (konec oktobra 1949).

2. PISMO⁸

V Kaliforniji, 14. januarja, 51

Dragi tov. Vidmar –

Oprostite, da pišem s svinčnikom. Ta teden ležim in delam v postelji. Zdravje mi ni v redu že od junija, ko sem se nenadno sesedel. Izčrpan od dela in skrbi. Žena resno bolna. Knjiga ogromno delo. Koreja mi je začasno zmešala štreno moje teme. Istočasno sem dobil dva obiska od ljudi, ki so mi zagrozili menda s smrtjo ako ne bo moja knjiga "resnica". (To je celi roman!) ... Medtem je šla žena v Kalifornijo na neko ohcet v njeni družini in je pri tem zopet kritično obolela. Šel sem po njo septembra, potem zopet novembra; obakrat ji ni bilo mogoče potovati domov, na farmo. Zdaj sva v Kaliforniji in mogoče ostaneva tu do spomladi. Je psihološka potreba, da sem žnjo.

Moja tajnica doma mi je poslala Vaš kabel. Dobil sem tudi pismo Mihe Marinka. Letos nisem poslal kablov letos, ker moram šparat solde, kajti celi moj projekt se je nekako zakasnil. Tudi pisal nisem nikomur za novo leto, ker ni časa in energije. Prosim oprostite in omenite to Marinku.

Rokopisa je cele kupe. Ko je Koreja prvič eksplodirala je slabo izgledalo za knjigo. Nato se je stvar spremenila in zdaj je ~~skoro~~ gotovo, da bo knjiga izšla. Toda ta nezaželjena pavza v mojem naporu, vezana z

⁸ Pismo obsega 11 paginiranih strani na lahkem rumenem papirju iz beležnice v velikosti 16 x 10,7 cm. Napisano je z navadnim svinčnikom, razen tipkanega naslova na nepaginirani 12. strani. Tudi v tem primeru prenašamo popoln prepis izvirnika, vključno z jezikovnimi napakami.

raznimi okoliščinami katerim moja "slovenščina" ni kos, mi je dala priliko, da premislim razne stvari in zdaj delam revizije v raznih poglavjih – in sem silno zadovoljen s to celo zakasnitvijo (ako razumete to besedo). Ne vem točno, kdaj bo knjiga izšla, ali izšla bo, če tudi pride do splošne vojne; in mislim, da stvar bo imela svojo vrednost ne glede kdaj izide. Nočem iti v tisk dokler nimam vsaj močne iluzije, da sem ustvaril delo, ki ga predmet zasluži. Bo obsežna stvar.

Ako mogoče, povejte smisel tega pisma Krleži, Marinku, Kozakom in drugim. To prosim, ker nimam časa za posebna pisma. ~~raznim ljudem~~

Bil sem osebno resno bolan. Žena je še vedno resno bolna. Vi tam ne morete imeti pravih pojmov o psiholoških problemih nas, individualistov.

Dobivam ogromne kupe jugosl. listov. Sem navadno mesec ali dva nazaj s čitanjem. Sem ravno kar bral o Levarjevi smrti. Pretresla me je. Moje globoko sožalje Vam kot prijatelju in kolegu & njegovi ženi, gledališču in akademiji.

Onemin naj še, da moja knjiga je bila pričeta kot levičarska in ostane levičarska, in da tako tezo je težko izpeljati tukaj v tej atmosferi, za to atmosfero. Vi tam, ako morem soditi po Vaših listih, ne morete imeti pojma o kvantiteti in nekvaliteti te atmosfere. Prepričan sem tudi, da vaše višje vodstvo ni realistično informirano.

Ali se bo Kocbeku odgovorilo? Čul sem, da je to stvar diskutiral Kidrič z eksekutivo Osvobodilne Fronte. Rad bi dobil vsaj bistvo te diskusije. Po mojem je zdravo, da je Kocbek mogel dati tako izjavo, ali zdi se mi tudi, da je treba da se mu odgovori. Njegova izjava me je zadela kot zelo pomembna samo zato ker je izšla, ne vsled vsebine. Pri vas je treba širše svobodne diskusije. O tem sem govoril s Kardeljem in Vilfanom v New Yorku koncem oktobra. Treba je tudi, da kot del vaših odnosov z Ameriko prekinete s stoprocentno povoljno propagando in pričnete pripovedovati resnico o problemih, uspehih, napakah, itd. Nove Jugoslavije. To bi bila senzacija; to bi bila propaganda.

Ali bi mogel upati, da mi nekdo tam piše obširno pismo kaj se pravzaprav godi pri vas, posebno v glavah partijskih voditeljev in aktivistov, to se pravi, poleg pisanja Djilasa in govorov Kidriča in Kardelja, ki so zanimivi ali so še vedno taktiziranje in politika. Kaj so Vaše misli in perspektive? Poleti 1949 sem imel daljši pogovor z Mico Marinkovo. Kaj ona misli? Bi imela časa, da mi piše? Ni treba da je tako pismo podpisano, oziroma, da so taka pisma podpisana. Ne bom nikogar citiral. Želim stvari, ki bi zalegle koncem knjige.

Večkrat mislim na Vašo lepo družino. Pozdrave Vam vsem! Vse najboljše tekom novega leta.

L. A.

Kaj delate? Kaj je s knjigo o novem humanizmu?

Da nekdo ne skrbi; četudi ležim, moje zdravje je zdaj v glavnem v redu; ali bil je skrajni čas, da sem se podvrigel zdravnikom, sicer bi se bil razvil rak, baje vsled cele tensije ki je bila že predolgo način mojega življenja in nečloveška zadnje leto in pol.

Pisal sem Vam več kot sem prvotno nameraval. ... Naj še rečem to: Vaša teza o gigantih (velikih silah) drži, ali je samo del slike sodobnega problema človečanstva. Gigantizam predomina, ali tukaj v Ameriki je tudi veliko prave kulture, ki bi jo še Vi priznali kot tako – seveda je sekundarna napram industrijskemu, vojaškemu in diplomatskemu gigantizmu, ali se more prebiti do nje. Škoda, da Vaša angleščina ne zmaga kompliciranega angleškega teksta. Treba bo, se mi zdi, da se vodilni ljudje učite angleščine. V nekih ozirih materialno prožilo svetovne revolucije je tu; seveda mogoče je, da bo vse skrahiralo, oz., da se bo izpeljalo preko katastrof, ki se jih skoro ne da predstavljati. Duševno in mogoče ideološko prožilo revolucije je pri vas. Ali to so komplicirane stvari. Oprostite moji "slovenščini". Upam, da jo boste bolj ali manj razumeli. Hvaležen bi bil za vaš odgovor.

L. A.

obrnite

Moj stalni postni naslov je: Milford, New Jersey.

Do koncem februarja bo najbrže:

Box 698,

Manhattan Beach, California

USA

NASTANEK IN USODA PISMA

Pismo je datirano s 15. januarjem 1951, torej v zadnjem letu njegovega življenja in v času, ko je intenzivno izdeloval drugo verzijo knjige *Orel in korenine*. Adamiču se je gotovo zdelo pomembno, ker je odkrito prosil za odgovor, posredno je nakazal, naj Vidmar njegovo vsebino posreduje tudi drugim sodelavcem, v svojem pismu Vladu Kozaku pa je le-tega naravnost povprašal, če je bil Vidmar pismo prejel in ga pokazal Kozaku.⁹ Kot smo že navedli, je Vidmar 27. maja 1986 najprej izrecno izjavil, da z Adamičem nikoli ni korespondiral, nekoliko kasneje pa v istem pogovoru dopustil, da bi to pismo obstajalo, a se je verjetno kakor več drugih izgubilo.¹⁰ Verjetno se Vidmar v visoki starosti zares pisma ni mogel več spomniti, k sreči pa se je ohranilo v njegovi zapuščini. Iz navedenega, pa tudi iz datuma in vsebine je razvidno, da imamo pred seboj res prav to pismo. Poleg pomembnih vsebinskih delov, ki jih bomo na kratko analizirali v nadaljevanju spisa, to pismo prinaša še dodaten stvarni dokaz, da sta z Vidmarjem korespondirala,

⁹ Primerjaj: Janja Žitnik, *Pogovori o Louisu Adamiču*, Ljubljana 1995, str. 66.

¹⁰ Prav tam, str. 66.

J. Ž. Se morda spominjate tega Adamičevega pisma?

J. V. Ne. Veste, lahko da se mi je popolnoma izgubilo.

saj Adamič že na drugi strani pravi: "*Moja tajnica doma mi je poslala Vaš kabel.*" Skoraj zagotovo gre za voščilni telegram ob novem letu.

Iz že opravljenih raziskav,¹¹ sedaj pa še dodatno iz navedb v našem pismu vemo, da je sredi januarja 1951 Adamič živel s svojo ženo v Manhattan Beach na obali Kalifornije in bil še zmeraj bolan. Kljub temu naslovnika pomirja, češ da mu gre že na bolje. Svoj psihofizični položaj označuje še v zvezi s svojim glavnim delom, pisanjem knjige, ki ga označuje kot "*ogromno delo*", kar je treba razumeti kot izredno obsežno in naporno delo.

ZGRADBA IN VSEBINA PISMA

Natančnejši pregled pisma pokaže strukturalno in vsebinsko zanimivo sliko. Besedilo je tematsko tridelno, ker obravnava **osebno psihofizično počutje, aktualna politična vprašanja in usodo knjige, ki nastaja.**

Tematika osebnega počutja se kot zaviti oklepaj oprijemlje pisma. Najprej se ga dotakne prav na začetku, potem približno v sredini in ponovno spet pred koncem. Takoj v začetku pove, da njegovo bolezensko stanje traja že sedem mesecev, pripisuje pa ga izčrpanosti od dela in skrbi. Svoje počutje povezuje z ženinim, ki ni nič boljše ali je še slabše. Ona namreč potrebuje njegovo bližino in psihološko podporo. K tej temi se ponovno vrača na 5. strani, kjer bolj eksplicitno pove, da je ženina bolezen resna. Natančnejših vzrokov za njeno slabo počutje ne navaja, toda v podčrtanem stavku nedvoumno poudari, da gre za psihična stanja "*nas individualistov*", o katerih naj bi "*oni tam*" ne mogli imeti pravih pojmov. Adamič torej Vidmarju sporoča, da obstaja skorajda nepremostljiva civilizacijska razlika med individualističnim načinom življenja Američanov in kolektivističnim življenjem Slovencev v Jugoslaviji. Konkretnije izraženo: osvobojeni subjekt v okolju ameriškega liberalnega kapitalizma je po Adamiču bolj izpostavljen in obremenjen in zato tudi hitreje in bolj ranljiv. Taka radikalna podmena bi pri Vid-

¹¹ Glej Janja Žitnik: *Pero in politika*, Ljubljana 1993, zlasti str. 121 – 123.

marju, ki se je prav v tem času ukvarjal z delom o novem socialističnem humanizmu, gotovo naletela na zanimiv odziv, zato lahko le obžalujemo, da nikoli ni odgovoril na Adamičevo pismo.

K osebnemu počutju se Adamič spet vrne pred koncem pisma s pomirjujočo izjavo, da so njegove zdravstvene težave vendarle v glavnem že mimo. Tudi tokrat jih pogojuje s predolгим in premočnim stresnim obdobjem, ki naj bi po njegovo trajalo kar leto in pol, kar se dobro ujema z nastajanjem knjige *Orel in korenine*. Takoj za sporočilom o osebnem počutju je Adamič zapisal tudi zelo osebno prizadeto izraženo sožalje ob smrti znanega umetnika Ivana Levarja. Zagotovo sta se v Sloveniji pobliže spoznala, utegnila pa bi si izmenjati tudi kakšno pismo.

K osebni tematiki pisma smemo priključiti tudi bežne omembe Adamičevih pisnih stikov s Slovenci v tem času. Sam omenja pismo Mihe Marinka, iz osebnih arhivov Toneta Seliškarja, Janka Roglja in Vlada Kozaka pa vemo, da si je dopisoval tudi z njimi, prav gotovo pa je dobil ob pravkar minulem božiču in začetem novem letu več voščil tudi iz Slovenije.

Druga tematska nit v pismu, ki je hkrati tudi osrednja, je aktualno politična. To je glede na naslovnika in na Adamičevo politično angažiranost razumljivo in pričakovano. Adamič se približno v sredini pisma obrne neposredno k tekoči jugoslovanski politiki, ko omenja, da čeprav z zamudo, vendarle redno dobiva jugoslovanske časnike, preko katerih spremlja družbeno in politično dogajanje v stari domovini. Toda ob jugoslovanskem tisku kot viru informacij se ne zadržuje dosti in celo izraža odkrito distanco do tega gradiva, ker je pretežno propagandno usmerjeno, o svetovnem dogajanju pa slabo informirano. Krivdo za to pripisuje našemu tedanjemu političnemu vodstvu. Prav zato na več mestih v pismu poudarjeno prosi tako Vidmarja samega kot tudi druge sogovornike v Sloveniji za informacije iz prve roke. V okviru politične plasti pisma odkrivamo tri glavna vsebinska jedra: položaj Edvarda Kocbeka, vprašanje resnice o problemih, uspehih in napakah nove Jugoslavije ter možnosti in perspektive delavskega gibanja v globalnem smislu.

Adamičevo pisanje, ki se nanaša na Kocbeka, bi zahtevalo temeljitejšo analizo, morda celo posebno razpravo. Iz že objavljenih Kocbekovih zapisov v dnevniku iz leta 1949 je znano,¹² da je Adamič v svojih osebnih srečanjih v Sloveniji resno prisluhnil Kocbeku in njegovim razlagam in pogledom na NOB in duhovni profil povojnega socializma. Natančno je poznal tudi njegovo *Tovarišijo*, ki jo je bral že v tipkopisu, verjetno pa tudi še pozneje v Ameriki, potem ko je jeseni 1949 izšla v knjižni podobi. Toda v tem pismu Adamič ne govori o svojem razmerju do te knjige oz. do NOB, temveč o sočasnem Kocbekovem položaju, ki je že dobival lastnosti političnega disidentstva. Predvsem je treba jasno povedati, na katero Kocbekovo izjavo meri, ko pravi, "da je treba, da se mu odgovori". Za vsaj bežno osvetlitev tega vprašanja moramo poseči nekoliko nazaj.

Napetost med režimom in Kocbekom je bila od konca leta 1945, ko se je vrnil iz Beograda v Ljubljano, sicer stalna, svoj odkriti javni izraz pa je dosegla prvič s kritiko, bolje rečeno napadom, na njegovo *Tovarišijo*, ki jo je v reviji *Novi svet* (1950) objavil Herbert Grün.¹³ Nekaj mesecev zatem je časnikar France Novšak objavil v *Slovenskem poročevalcu* obsežen *Razgovor z Edvardom Kocbekom*, ki je odmeval v političnih forumih in v javnosti ter izzval polemiko z režimskimi kulturniki. Politično razburjenje je povzročil predvsem tisti del Kocbekovega intervjuja, ki je govoril o povojnem kulturnem življenju. Prav zato je v oktobru 1950 na to temo objavil daljši članek *O ljudski prosveti*. V resnici je Kocbek zarezal globlje v ideološko tkivo tedanje socialistične oblasti, npr. s stavkom: "Človekov napredek namreč ni le proces razumskega spoznavanja in snovne akumulacije, temveč tudi naraščanje bitnosti, pravice, svobode in sreče v človeku." Po tem članku je zavrelo tudi v najvišjih vrhovih oblasti. Zanimivo je, da je o tem slišal celo Adamič, ki izrecno piše: "Čul sem, da je to stvar diskutiral Kidrič z eksekutivo Osvobodilne fronte." Novica je bila točna, saj je znano, da je Kidrič celo samo zato prišel iz Beograda v Ljubljano, ker je

¹² Glej opombo št. 5.

¹³ Primerjaj: Andrej Inkret, Opombe k peti knjigi. V: Edvard Kocbek, *Zbrano delo 5*, Ljubljana: DZS 1994, str. 753 – 760. Urednik natančneje navaja posamezne kose polemike in njihovo vsebino in citira tako Kocbeka kot njegove nasprotnike.

pravilno doumel, da ne gre za nič manj kot za Kocbekovo stališče, "da je celoten sistem pri nas slab". V času, ko je Adamič pisal to pismo, še ni mogel vedeti za nadaljnji potek pogona zoper Kocbeka, zato je Vidmarja zelo vneto spraševal, ali se bo Kocbeku kako odgovorilo in hkrati že sugeriral, da je odgovor potreben. Posebej je treba poudariti, da je Adamič kljub svoji pomanjkljivi informiranosti o aktualnem političnem dogajanju v Sloveniji vendarle popolnoma dojel bistvo težav in zapletov, saj je od konkretnosti, kolikor so mu bile znane, takoj v naslednjih stavkih prešel na bistveno. Prestopil je na načelno ravnino in zapisal ključne politično programske stavke tega pisma: "Treba je, da ... pričnete pripovedovati resnico o problemih, napakah, uspehih, itd. Nove Jugoslavije. To bi bila senzacija; to bi bila propaganda."

To so bile vsekakor radikalne zahteve. Adamič ni pričakoval nič manj kot demokratizacijo družbe, ki bi dopuščala osvobojenega posameznika. V času, ko so jugoslovanski komunisti šele dokončno prevzemali in utrjevali svojo oblast, je bilo tako stališče gotovo nesprejemljivo. To potrjuje več desetletij mlajša Vidmarjeva izjava (1986): "Vendar pa sem popolnoma prepričan, da Adamič pravzaprav naše revolucionarne ideologije ali ni povsem 'kapiral' ali pa ne povsem odobral." ¹⁴ Še manj kot Vidmar so mu zaupali drugi ideologi in voditelji, še posebej Kardelj. Da bi dobil čimbolj avtentične podatke o dogajanju v slovenski politiki in kulturi, je Vidmarja izrecno in dvakrat poudarjeno prosil, naj mu piše, kako v resnici, in ne samo deklarativno, razmišlja on in njegovi sodelavci. Želi si tudi drugih sodelavcev, tudi manj znanih in vplivnih. Iz dostavka, da pisma, ki bi vsebovala resnična osebna pričevanja, ni treba, da so podpisana, je razvidno, da mu je šlo predvsem za verodostojnejšo, pa tudi bolj vsestransko izpričano podobo nove Slovenije in Jugoslavije. To hotenje pa poleg žive osebne angažiranosti za perspektive Jugoslavije izraža predvsem potrebo, da čim bolj točno izriše njeno podobo v zadnjem poglavju knjige *Orel in korenine*.

Zadnji del tega političnega triptiha je zanimiv kot poskus filozofsko-političnega dialoga z naslovnikom. V primerjavi z drugim, ki je veliko bolj formalno političen, se v tem končnem delu, ki je postavljen že kot

¹⁴ Janja Žitnik, *Pogovori o Louisu Adamiču*, Ljubljana 1995, str. 68.

pripis k zaključenemu pismu, Adamič spet bolj osebno obrne k Vidmarju, kakor da bi se pogovarjala v kakšni sobi. Zanima ga, če se je Vidmar zares lotil razprave o novem humanizmu. Potem nekoliko pokomentira njegovo tezo o gigantizmu, ki premika svet, in polemizira z njegovim stališčem, da je Amerika velika le na gospodarskem, vojaškem in diplomatskem področju. Prepričan je, da je tam tudi velika kultura, ki pa jo je treba spoznati, kar pa ni mogoče brez dobrega znanja angleščine. Tega pa manjka tako Vidmarju kot vsem vodilnim slovenskim politikom. Iz sobesedila je implicitno razvidno, da je Vidmar svoja antropološka in globalno politična razmišljanja povezoval tudi s perspektivo svetovne (socialistične) revolucije. Tematika je prekratko zabeležena, da bi bila lahko temeljiteje razvita, vendar je zanimivo postavljena Adamičeva teza o dveh prožilih svetovne revolucije: materialno naj bi predstavljala industrijsko in tehnološko razvita Amerika, ideološko in psihološko pa Jugoslavija oz. komunistični vzhod. O realnih perspektivah te revolucije sicer izraža dvom in bojazen, da se ne bi taka revolucija zgodila na katastrofalen način, ki bi ogrozil vse človeštvo. Kljub temu, da Adamič zapisuje ta del pisma kot tok svojega trenutnega razmisleka, se ne moremo znebiti vtisa, da gre v veliki meri za nekakšno "repliciranje" Vidmarjevih pogledov, nemara z željo, da ga spodbudi k resnemu pismu, ki si ga je Adamič zelo želel, ker bi mu lahko bistveno pomagalo pri že omenjenem poglavju knjige.

Za literarne in politične zgodovinarje je morda najbolj zanimiva plast tega pisma tista, ki dodatno odstira nastajanje znamenite in vsestransko "politično spotikljive" knjige *Orel in korenine*. O tem govori štirikrat: na straneh 1, 3, 4 in 6. Najprej splošno, ko pove, da gre predvsem za veliko fizično in psihično obremenitev, ki je še hujša zaradi pritiska korejske vojne, ki je začasno spremenila ameriške politične poglede na Jugoslavijo in zaradi tega tudi na Adamičevo pisanje o njej, dodatno pa še zato, ker je v istem času (sredi oktobra 1950) doživel kar dve grožnji s smrtjo, če ne bo njegova knjiga "resnica". To je pravo izvirno zasebno pričevanje, ki žal ne vsebuje podrobnosti, ampak jih samo insinuira s formulacijo: "*To je celi roman.*"

Naslednji trije deli besedila o knjigi obravnavajo troje: obseg in redakcijske predelave, vsebino in pomen ter pogoje za izid in pričakovano recepcijo v ameriškem okolju. Iz danes že obsežne strokovne in

znanstvene literature o zadnjih dveh letih Adamičevega življenja vemo, da je v tem času intenzivno pisal svojo drugo verzijo knjige.¹⁵ Novost v tem pismu je trditev, da je "~~skoro~~ gotovo, da bo knjiga izšla." Torej so se založniški pomisleki, ki so bili povezani s korejsko krizo, verjetno umaknili že pred 15. jan. 1951.¹⁶

Ob energični zagotovitvi, da bo knjiga nedvomno izšla, Adamič tudi samozavestno izjavlja, da se že približuje končni podobi dela, ki bo močno, obsežno in vredno svojega predmeta. Očitno je pisal pismo v ustvarjalnem zagonu, ki je bil zaradi poprejšnje prekinitve še intenzivnejši. Zadnje besedilo, ki je namenjeno knjigi, je posebej zanimivo, ker pričuje o avtorjevi želji, da ustreže slovenskim političnim pričakovanjem v zvezi s tem delom. Posebej je poudarjeno, da je bila knjiga "*pričeta kot levičarska in ostane levičarska*". Čeprav je bilo to v naraščajoči protikomunistični atmosferi v ZDA zelo pogumno in tvegano dejanje, je Adamič na vsak način hotel izbrisati jugoslovanske dvome in bojazni. Tedanji jugoslovanski politiki in diplomati, ki so se z njim srečevali, so jih morali izražati zelo odkrito, da se je moral tako eksplicitno braniti. Tematska celota o knjigi se potem poveže in izteče v širšo politično tematiko, saj je nedvomno tudi knjiga bila prvovrstno politično dejanje, tako v Jugoslaviji kot v ZDA.

To Adamičevo pismo je tudi formalno in jezikovno zanimivo. Poleg umetelne zgradbe in besediloslovne stilistike kaže vsaj omeniti tudi izredno skrben jezik. Tudi zato ga objavljamo v povsem nekorrigirani podobi, ki kljub nekaj pravopisnim napakam in besedoslovnim nerodnostim in negotovostim kaže, da je Adamič v tistem času dosegel zelo visok nivo slovenskega publicističnega jezika. Posebno jezikovno skrb v tem primeru pripisujemo tudi naslovniku, ki je bil kulturna in tudi jezikovna avtoriteta, zato se je Adamič še posebej potrudil in v besedilu nekajkrat tudi posebej omenil svojo nepopolno jezikovno kompetenco, ki pa jo njegovo pismo v bistvu demantira. Našo ugotovitev dodatno

¹⁵ Primerjaj: Janja Žitnik, *Orel in korenine med 'brušenjem' in cenzuro*, Ljubljana 1995, 242 str.

¹⁶ Primerjaj: Janja Žitnik, *Pero in politika. Zadnja leta Louisa Adamiča*, Ljubljana 1993, str. 123.

potrjuje njegovo pismo Tonetu Seliškarju iz istega časa, ki je vsebinsko zelo sorodno, jezikovnostilistično pa bolj ohlapno.¹⁷

Adamičevo pismo je glede na pregledano vsebino in zgradbo prvovrsten dokument s konca njegovega življenja. S svojo vsebinsko in formalno podobo mnogostransko osvetljuje njegovo zasebno psihofizično počutje, ustvarjalno delo pri knjigi *Orel in korenine* in obzorja njegovega političnega delovanja v ZDA ter razmerja do nove Jugoslavije. Hkrati je tudi eno najdaljših in jezikovno najpopolnejših slovenskih pisem. Njegova najdba in vključitev v razvid arhivskega gradiva je vreden prispevek k virom za raziskovanje njegovega življenja in dela, posredno pa tudi širše zgodovine tistega časa.

SUMMARY

A NEWLY DISCOVERED LETTER FROM LOUIS ADAMIČ IN THE LAST YEAR OF HIS LIFE

Mihael Glavan

The correspondence of Josip Vidmar, forming a part of his legacy kept by the National and University Library of Ljubljana, includes two letters from Louis Adamič: the first one is a telegraphed Christmas greeting for the year 1950, while the second one is a long letter from 1951. Up to the present there had been no evidence of correspondence between Adamič and Vidmar. We have published both letters in their authentic unabridged form.

In terms of contents and structure, Adamič's letter to Vidmar written on 15 January 1951 is a superb document from the final period of his

¹⁷ Gre prav tako za novo najdbo Adamičeva pisma Tonetu Seliškarju, datirano le dan kasneje. Hranimo ga v Rokopisni zbirki NUK, inv. št. 6/96. Predstavili ga bomo ob drugi priložnosti.

life. Its contents as well as form illuminate his private psychophysical state, his work on the book entitled *The Eagle and the Roots* as well as the scope of his political activities in the USA and his attitude towards the newly-established Yugoslavia. It is also one of Adamič's longest and most linguistically refined letters written in the Slovene language. Its finding and inclusion in the archival material is a valuable contribution to the sources used for research on his life and work, and indirectly on the history of that time.

A more precise study of the letter reveals an interesting picture of its structure and contents. The text is divided into three parts, in which the author discusses his psychophysical state, topical political questions and the fate of the book he was writing at the time. In the first part he mostly reports on his and his wife's illness, on his hard work on the book and on the generally difficult situation of an exposed individualist in the aggressive American society. In the political part of the letter there are three main topics: the situation of Edvard Kocbek, the question of the truth about the problems, successes and mistakes of the newly-established Yugoslavia as well as the opportunities and prospects of the workers' movement in the global sense. In relation to Kocbek, who was at that very time becoming a political dissident, he stresses that the right to express his opinion publicly must not be denied to Kocbek. At a more general political level the letter contains an important programme directive: "You have to ... begin to tell the truth about the problems, mistakes, successes etc. of the newly-established Yugoslavia. That would be sensational and an excellent campaign."

Adamič's ideas on the prospects of the world-wide workers' movement, showing that he saw the material basis for a world-wide revolution in a developed America and the ideological basis in Eastern socialist countries is also of great interest. The third part of the letter unveils the process of writing his famous book *The Eagle and the Roots*, which he was revising intensively at that time. His most essential statements are that the book would undoubtedly be published soon and that its contents would be explicitly oriented toward the left.

VOJESLAV MOLÈ: OB STODESETI OBLETNICI ROJSTVA

Janja Žitnik

UVOD

Umetnostni zgodovinar, klasični arheolog, pesnik, pisatelj in prevajalec Vojeslav Molè sodi med tiste slovenske izseljence, ki so vse življenje ohranili tesen stik z domovino. Največji del svojega življenja je preživel na Poljskem, zadnja leta pa v ZDA. Slovenijo je zapustil z dvajsetimi leti (1906), vendar se je dvakrat za daljši čas vrnil. Po prvi svetovni vojni je ostal v Ljubljani pet let (1920–25), med drugo svetovno vojno pa leto dni več (1939–45).

Decembra letos mineva stodeseta obletnica njegovega rojstva. Njegovo delo je znano predvsem v okviru umetnostnozgodovinske stroke na Poljskem in v Sloveniji, manj pa je z njim seznanjena širša slovenska javnost v domovini, zamejstvu in izseljenstvu. Ker gre za enega najpomembnejših slovenskih znanstvenikov na področju umetnostne zgodovine, hkrati pa za nadarjenega slovenskega emigrantskega pesnika in pisatelja, je vsekakor primerno, da mu ob omenjeni obletnici posvetimo pozornost v naši reviji.

Doslej je bilo v slovenskem in poljskem tisku priobčenih mnogo več prispevkov o Moletovem znanstvenem in strokovnem delu kot pa o njegovih leposlovnih objavah, zato bomo v naši reviji slednjim posvetili več pozornosti. Uvodoma pa bi vendarle predstavili glavne podatke o njegovi dinamični življenjski poti, saj Moleta poznajo le redki bralci *Dveh domovin*.

ŽIVLJENJE

Rodil se je 14. decembra 1886 v družini nižjega vojaškega uradnika v Kanalu ob Soči. Prve tri razrede osnovne šole je končal v Sežani, pripravljalni razred za gimnazijo je obiskoval na Proseku, prvi semester gimnazije pa v Trstu (1898). Nato se je družina preselila v Novo mesto, kjer je Molè ostal osem let in tu končal gimnazijo. V tem času je objavil prve leposlovne prispevke v *Ljubljanskem zvonu* in v *Omladini*, glasilu dunajskega akademskega društva Slovenija. Po maturi je leta 1906 vpisal študij prava na Dunaju, a se je že po prvem semestru prepisal na romanistiko in slavistiko.

Spomladi naslednje leto je bil potrjen k vojakom. Po odsluženem enoletnem vojaškem roku v Trstu (1907–08), kjer je končal oficirsko šolo, je jeseni 1908 odpotoval v Krakov in tu leto dni poslušal predavanja iz poljske književnosti in slavistične lingvistike. Tu je začel objavljati tudi svoje prve strokovne članke. Naslednje leto (1909–10) se je v Rimu pripravljal na študij umetnostne zgodovine, nadaljeval ga je na Dunaju v letih 1910–12. Med poletnimi počitnicami je delal v šibeniškem notarskem arhivu in zbiral gradivo za zgodovino šibeniške katedrale. Spomladi 1912 je na Dunaju doktoriral iz umetnostne zgodovine in klasične arheologije. Po končanem študiju je odšel na enoletno potovanje po Italiji kot štipendist avstrijske vlade, oktobra 1913 pa je nastopil svoje prvo redno delovno mesto, in sicer pri Centralni komisiji za varstvo spomenikov na Dunaju, ki ga je dodelila Deželnemu konservatorskemu uradu v Splitu.

Z izbruhom prve svetovne vojne je bil kot rezervni oficir 1. avgusta 1914 mobiliziran v avstrijsko vojsko in imenovan za poveljnika železniške postaje v Przemyslu na Poljskem, a je bil kmalu po lastni želji premeščen na rusko fronto. Že po prvih bojih se je septembra skupaj s še 4000 vojaki znašel v ruskem ujetništvu, kjer je prebil kar šest let. Transportirali so ga v Sibirijo, najprej v Novonikolajevsk (Novosibirsk), nato v Barnaul, leta 1915 v Borki, Tomsk in Taro, leta 1916 pa v Tjumeno in spet nazaj v Taro, kjer je naslednje leto dočakal oktobrsko revolucijo. 11. aprila 1917 se je "po zastopniku" (svojem bratu) poročil z nekdanjo kolegico s krakovske univerze, Poljakinjo Elo. Leta 1918 so ga premestili v Krasnojarsk, od koder se je vrnil v Tomsk

in tu v začetku leta 1919 vstopil v I. jugoslovanski polk Matije Gubca. Jeseni 1919 je predaval na univerzi v Tomsku in bil celo habilitiran, decembra pa se je začelo njegovo dolgotrajno potovanje nazaj v domovino. Z vlakom se je odpeljal iz Irkutska do Vladivostoka, od tam pa z ameriškim transportnim parnikom Sheridan do Trsta, kamor je prispel spomladi 1920. Od tu se je vrnil k ženi v Krakov. Za pet let sta se preselila v Ljubljano, kjer je bil Molè s 1. septembrom 1920 imenovan za docenta klasične arheologije in bizantinske umetnosti na ljubljanski univerzi, po treh letih pa za izrednega profesorja.

Jeseni 1925 se je z družino izselil v Krakov in ostal tam vseh štiriinajst let do druge svetovne vojne in še devetnajst let po vojni. Tu je bil redni profesor umetnostne zgodovine slovanskih narodov na novoustanovljenem Slovanskem študiju Jagelonske univerze (od leta 1936 je bil celo njegov direktor). Skoraj vsako leto je med počitnicami prihajal v Ljubljano. Po nemškem napadu na Poljsko je bil jeseni 1939 z družino evakuiran v oblegani Lvov, od tod pa so odpotovali v Ljubljano, kjer je Molè kot profesor za bizantinistiko na ljubljanski univerzi skupaj z družino pričakal konec vojne. Jeseni 1945 so se po šestih letih vrnil v Krakov. Tu se je znova vključil v znanstveno in pedagoško delo na področju umetnostne zgodovine v okviru Slovanskega študija Jagelonske univerze. Leta 1947 je bil izvoljen za rednega člana Poljske akademije znanosti v Krakovu, leta 1950 pa je prevzel vodstvo Umetnostnozgodovinskega inštituta Jagelonske univerze in katedro za srednjeveško umetnost.

Poleg treh leposlovnih del (dveh pesniških zbirk in avtobiografije) je objavil vrsto strokovnih del, največ v poljskih znanstvenih revijah. Leta 1960 se je upokojil, 22. decembra 1961 pa je bil izvoljen za dopisnega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Leta 1966 sta se z ženo preselila k hčerki v Oregon. Umrl je 5. decembra 1973 v mestu Eugen v Oregonu, ZDA.

STIKI Z ZNANIMI SLOVENCMI

Že prvo leto študija na Dunaju se je Molè zbližal z Otonom Župančičem, docentom za ruščino na Orientalski akademiji Rajkom Nahtigalom, Vladimirjem Levstikom, ki se je bil prav tedaj vrnil iz Pariza, Francetom Steletom in še z nekaterimi tamkaj živečimi slovenskimi intelektualci, ki so pozneje igrali pomembno vlogo v slovenski politiki (Fran Vidic idr.). Pomembni za njegovo poznejše življenje pa so bili tudi njegovi stiki z Ivanom Prijateljem in Francetom Kidričem – z obema se je bil seznanil v dunajski Dvorni biblioteki. S Cankarjem, ki je bil tedaj prav tako na Dunaju, v tem času ni imel stikov.

Že kmalu po prihodu na Dunaj se je včlanil v tamkajšnje akademsko društvo Slovenija, bil pa je precej kritičen do njegovih preprirov z bratskimi društvi (npr. s praško Ilirijo in dunajsko Savo). Naslednje leto se je med služenjem vojaškega roka v Trstu ponovno zbližal s svojim nekdanjim sošolcem, pesnikom in poznejšim ravnateljem ljubljanske Drame Pavlom Golio. Po opravljenem doktoratu je imel v Ljubljani spet redne stike s Francetom Steletom in Otonom Župančičem, urednikom *Ljubljanskega zvona* Jankom Šlebingerjem in tudi s Cankarjem. V tem času je objavljal predvsem kritike slikarskih razstav v Ljubljani in drugod po Sloveniji.

Kot rečeno, je bil med prvo svetovno vojno šest let v ruskem vojnem ujetništvu. Nekaj časa je bil v Sibiriji celo skupaj s Steletom, npr. leta 1916 v Tjumeni in 1918 v Omsku. Drugi Moletovi ožji prijatelji v Ljubljani so bili Fran Ramovš, Jakob Kelemina, Milko Kos, Franc Mesesnel, Fran Govekar, Ferdo Kozak itd.

LEPOSLOVNO DELO

Že proti koncu gimnazijskih let, ko je bival v Novem mestu, je Molè objavil pod psevdonimom Spitignjev vrsto pesmi in črtic v reviji *Omladina*, glasilu dunajskega akademskega društva Slovenija. Približno v istem času je objavil nekaj leposlovnih prispevkov tudi v *Ljubljanskem*

zvonu, ki je bil tedaj na gimnaziji prepovedan. Učitelj verouka Josip Marinko je zaradi tega zahteval Moletovo izključitev iz vseh avstrijskih gimnazij, vendar je to preprečil ravnatelj Detela.

Leta 1910 je založba Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani objavila Moletov knjižni prvenec, pesniško zbirko *Ko so cvele rože*. Avtor jo je posvetil svoji bodoči ženi Eli. Zbirka dvainsedemdesetih pesmi je razdeljena v devet ciklov: *Iskal sem te, Ela, Pozdravi iz daljine, Melodije, Odmevi, Iz mračnih dni, Melanholija, Molitve, V daljave*.

Pesniške oblike se vrstijo od tri-, štiri-, pet-, šest-, sedem- in osemvrstičnic¹ do soneta (s prestopno ali oklepajočo rimo v kvartinah, medtem ko se v tercinah pojavljajo različne vrste rim). Le izjemoma se pesnik odloči za nekoliko bolj sproščeno pesniško obliko (npr. *Smrt lesov*, str. 133).

Večina pesmi v zbirki ima ljubezensko motiviko (uvodna pesem, cikli *Iskal sem te, Ela* in *Melodije*, večji del cikla *Odmevi*). V pesmih, ki jih je Molè napisal kot študent na Dunaju ali v Krakovu, se motiv ljubezni prepleta z domotožjem (npr. *Na polja zgrinjal mrak je pajčolan*). Cikel *Pozdravi iz daljine* pripoveduje o pesnikovem trpljenju zaradi ločenosti od dekleta. Očitno ga je Molè napisal na Dunaju ali še verjetneje med počitnicami v Sloveniji, medtem ko je Ela čakala nanj v Krakovu.

Cikel *Iz mračnih dni* ima vojaško tematiko, cikel *Molitve* pa versko. Za vse pesmi cikla *Melanholija* je značilno otožno vzdušje, teme pa so različne. Tudi tematika zadnjega cikla *V daljave* je raznovrstna. Pesnik išče motive v naravi (jutro, mrak, sončni zahod, vihar, jesenski dan, gozdovi, makovo polje, tulipani). V nekaterih pesmih tega cikla gre za čiste impresije z močno izraženo atmosfero, v drugih pa pesnik naveže svoje čustveno stanje na motiv iz narave.

¹ Rima v štirivrstičnicah je največkrat prestopna, v nekaterih pesmih pa oklepajoča ali zaporedna. Petvrstičnice imajo rimo ABBBA ali ABBAB, rima v šestvrstičnicah je verižna ABABAB ali povratna ABCABC, v sedemvrstičnicah pa ABABABC.

Vse pesmi v zbirki so napisane v izrazito vznesenem in povzdignjenem slogu (skrajn primer je npr. pesem **Preludij**, str. 19). Še posebno so pesniku v tem času pri srcu sestavljeni pridevniki, kot so čudodaljen, čudotajen, čudotajnosten, čudotih, škrlatnozlat, solnčnojasen, solnčnočist, solnčnotih, skrivnostnotih, tihotajen, rodnoživen, bajnorazkošen, srebrnobled, bisernobled, jesenskonem, rožnokrvaveč, rožnodiven, snežnočist, večnosvet, opojnotruden. Spet in spet se v pesmih pojavljajo platane, ciprese, aleje, vedno znova nastopajo pesnikove najljubše barve: škrlatna, srebrna, zlata in sneženobela. Priljubljeni izrazi so prelest, prelesten, lesketanje, trepetanje, blestenje, šepetanje, vzdrteti, šumeti, skrivnosten, opojen, brezbrežen, hrepeneč, plamteč in celo trepečoč (str. 21, 34, 87, 119). Nekaj je tudi hrvatizmov, ki pa so se tedaj precej pogosto uporabljali: tuga, ljubáv, plač, slušati, diven. Najbolj motijo prisiljeni poudarki: pravljíce, jutránja, pozabljena, v glóbeli, v plámenih, kraljevsko, pomiril, z vrhov, razpršén ipd. V pesmih nastopajo bitja iz najrazličnejših mitologij: vile, nimfe, favni, gracije, Pan, Titanija, Oberon, Vesna, Parcival ...

Kot značilen primer Moletove ljubezenske lirike iz tega obdobja naj navedem odlomek iz cikla Pozdravi iz daljine (pesem 5, str. 56, 2. kitica):

In bila si kot mak, ki rdi pod dnevom,
 ko sem poljubil usta ti koralna
 v zelenih lesih, polnih šepetanja
 in strepetal sem poln stobarvnih sanj.
 In s sladkim, tihotajnostnim odmevom
 so prišla v naju hrepenenja daljna
 in čula sva, kako se les priklanja
 pod čarom bajnim in ves misli nanj.

Lirska, epska ali dramska dela največjih mojstrov vezane besede, ujeta v še tako strogo zamejene pesniške oblike, praviloma zvenijo kot samostojen in suveren, a še vedno povsem spontan, v osnovi naraven jezikovni sistem. Prav to pa Moletu s pesniškim prvencem ni uspelo. Ne glede na to, kako pristna so bila čustva, ki so pesniku narekovala vznesene lirične izlive, je njegov pesniški izraz mnogo preveč prisiljen, da bi bil lahko prepričljiv. Če k temu dodamo še občutno pomanjkanje iz-

virnosti vsebine in pesniških figur, je razumljivo, da zbirka *Ko so cvele rože* niti ob izidu niti pozneje ni mogla veljati za umetniški dosežek, pa čeprav so njeni verzi nadvse skrbno izdelani in izbrušeni do potankosti.

Jeseni 1914 je Molè znova prijel za pero, ko se je znašel v vojnem ujetništvu v Sibiriji, kjer je ostal – in pesnil – več kot šest let. Leta 1916 je v Tjumeni poleg cele vrste pesmi napisal enodejanko v nemških verzih z naslovom **Das Protokol** (Protokol), marionetno igro, v kateri smeši oficirje in njihov ponarejeni patriotizem. V Sibiriji je predelal tudi svojo starejšo pesnitev **Peter Sič**, katere uvod je objavil v *Domu in svetu* leta 1920. V začetku leta 1919 je v I. jugoslovanskem polku Matije Gubca v Omsku soustanovil tednik *Naš list* (izšlo je 13 števil); svoje prispevke v njem je podpisoval s psevdonimom El Picador. Tu je še naprej pisal pesmi, seznanil pa se je tudi z ruskim pesnikom Jurijem Verhovskim, ki je na literarnih večerih v Tomsku med drugim recitiral tudi Moletove pesmi v ruskem prevodu. Pozneje jih je natisnil v zbirki *Solnce v zatočeniji*.

Molè je pisal pesmi tudi med svojo eksotično vožnjo iz Sibirije nazaj v Krakov (26. februar – 1. maj 1920). Ko sta se z ženo kmalu po njegovi vrnitvi iz ujetništva za pet let preselila v Ljubljano, se je že prvi dan sestal z Izidorjem Cankarjem in mu izročil rokopis svoje nove pesniške zbirke *Tristia ex Siberia*. Cankar je posredoval pri Novi založbi, da je zbirko še v istem letu izdala.

Zbirka, ki vsebuje dvainsedemdeset pesmi – torej enako število kot Moletova prva pesniška zbirka – je razdeljena na dva dela; prvega je pesnik naslovil *Tristia ex Siberia*, drugega pa *Na oceanu*. Kot svojega prvenca je tudi to zbirko posvetil ženi Eli, vendar tokrat posredneje: z uvodno pesmijo **Moji ženi** (str. 13), **Epilogom** (str. 133–135), **Južnimi soneti** (str. 117–131) in še celo vrsto drugih pesmi.

V omenjeni uvodni pesmi avtor predstavi ženi svojo novo pesniško zbirko kot vazo, ki ji jo je izklesal iz marmorja. V bok vaze je vrezal čar

svojih sanj, na drugo stran cvetoči vrt, v njem pa se tiho smeje ona sama, ko poslušá njegove pesmi. Na rob vaze je vpisal skrivne besede svojih bridkih spoznanj, pa tudi radosti, v njeno dno pa je preлил vso vsebino svojega življenja in hrepenenja.

Sledijo štiri je cikli prvega dela zbirke: **Iz dnevnika, Dve pismi, V antični obliki in Sibirski soneti**. Značilno zdomska je vsebina pesmi **Očetu na grob** iz prvega cikla (str. 20), sestavljena iz petih kvartin z oklepajočo rimo. Pesnikova misel beži iz daljne tujine na očetov grob. rad bi poljubil sveto prst njegove gomile, rad bi se mu pridružil. Noče ga prebuditi, ne bi ga želel prizadeti še s svojo tragično zgodbo, ko je bilo že njegovo življenje dovolj težko in polno grenkega spoznanja. Pesem se zaključuje z verzom: "Spi, oče, spi! – Pregrenka je tujina ..."

Po igrivem, ironičnem tonu in po vsebini odstopa od vseh drugih pesmi v zbirki **Odlomek iz dramatičnega prologa**, napisan po zgledu starih mojstrov poetične drame. Tema, poslanstvo gledališča, zaživi v kar posrečenih verzih, ki pa jim manjka izviračnosti. Govorec prologa je režiser igre, marionetna lutka (2. in 3. kitica).

Princip naš ni prav nič težak;
oblečeš se – kot jaz zdaj – v frak
in z odra naših trhlih desk,
kjer te obdaja kralja blesk,
zazreš občinstvu se v obličja,
takole: glejte – od pritličja
skoz lože vse do galerije:
notranjost jim v pogledih sije.

In kjer pač čitaš gladko laž,
in kjer propast in tmo spoznaš,
kjer vidiš grehe brez kesanja,
kjer duša o resnici sanja,
kjer šleva dela se junaka,
kjer krije se svetnik sred mraka, –
postoj! – in semkaj jih presadi!
Sicer to vedno ni v navadi, –
nasprotno pa prav mnogokrat

pod zvok bombastičnih tirad
čez oder stopajo le sence
in spletajo si suhe vence
iz fraz in slamnatih besed. –
A kdor je skoziinskoz poet,
mu nudi snov resnični svet.
Seveda to pač ni pogodu
občinstvu, tolstemu gospodu,
ki plača, da se ga zabava,
da v svet se glasna trobi slava
njegova za par belih kron.
In pa – kaj mu je pač resnica,
ki mu zrcali lastna lica,
a v njih je mrzkih gub milijon?
Občinstvo hoče pestre šminke,
občinstvo hoče sladke krinke –
in mesto vina sok iz čaš
z omledno, staro limonado,
in mesto misli – fraz naslado
in mesto solnca – nizko laž.
Zato le ni preveč lahko
iz teh-le desk peklo, nebo
in vice našega življenja
ustvariti in hrepenenja
preliti naša v zvok besed
in ves šumeči, divji svet
prečarati v pravljico,
a govoriti le – resnico ...

Za večino pesmi v zbirki sta značilni dosledna kitična zgradba in rima, le tu in tam se pesnik odloči za svobodnejši verz (npr. v daljši pesmi **Les šumi**, str. 33–35). **Ob Jeniseju** je mračna izpoved pesnikove stiske, občutka dokončne izgubljenosti. Sredi samotne, puste tujine se poskuša spomniti srečne preteklosti, vendar je njegov spomin utonil v ledeni stepi. Dvoje nedosegljivih belih rok ga zaman vabi, naj se vrne v svet nekdanje sreče (str. 24–25). Podobno kot v že omenjeni uvodni pesmi pa postane Moletova poezija sama sebi tema tudi v pesmi **Verzi moji** (zadnja kitica, str. 26): “Verzi moji – pesem tožna, čez

brezbrežna/ morja v dan jesenski z vihrami ihteča,/ nad prepadi zvezda nedosežna,/ a v globinah mrtva, pokopana sreča.”

V brezhibno tekočih tercinah cikla **Dve pismi** pripoveduje pesnik o svojem enoličnem, izpraznjenem, razvrednotenem življenju v Sibiriji po končani vojni leta 1919. Prvo, **Sibirsko pismo** (str. 39–43), je namenjeno njegovi ženi. V trpkem tonu, vendar brez sarkazma, ji uvodoma slika svojo osamljenost, domotožje in obup na eni strani, na drugi strani pa izkrivljene vrednote in izmaličene medčloveške odnose tovarišev v ujetništvu (str. 40): “Na rokah kri in v duši težki grehi,/ drug drugu smrten vrag, volk bratu brat/ in laž v očeh in ustih, laž v utehi.” Vsebinska drugega dela pesmi pa je ljubezenska, ton postaja vse svetlejši, mestoma napoveduje celo kanček novega upanja.

Drugo pesem iz tega cikla, **Pismo v domovino**, piše Molè prijatelju Otonu Župančiču. Sestavljena je iz treh delov, prvi vsebuje petnajst, drugi šestnajst in tretji devet tercín, vsi pa še zaključni verz. V prvem delu pesnik slika pomlad, ki se prebuja povsod, celo v daljni Sibiriji, le v njegovi duši je ni. Vprašuje se, če bo njegovo pismo sploh prispelo v domovino in če niso tamkaj že vsi pozabili na svoje izgubljene sinove. Drugi del je za razliko od ostalih dveh prežet s trpko ironijo (str. 46–47):

Vem, ti se čudiš, da še sploh živimo.
Jaz tudi. Petkrat up smo in gorje
že pokopali pod sibirsko zimo.

A zdaj? Zdaj delo vzeli smo v roke,
zagrebli hrepenenje, upe, sanje
in delamo, – a kaj, se še ne ve.

To je: ne ve se, kam nas delovanje
lahko pripelje še, na vsak način
pa delo naše ni tako vsakdanje.

Kot muham pajek, zdaj iz pajčevin
sovragom predemo nevarne zanke,
vspeh je gotov, – očetov vreden sin ...

Z lahkoto si rešujemo uganke,
ki jih noben ne reši diplomat,
enačbe, ki so v njih samo neznanke.

Zavijamo v ponosni se škrlat
tribunskih tog – in ta je novi Kato
in drugi Cezar, tretji je Marat.

Ideja naša pa – dejal bi Plato –
nesmrtna je. Sicer vsebina njena
ni jasna še, a vendar je le zlato.

Še vedno duša v nas tiči ognjena,
iz bronu čistega kot solnce vlita,
nepremagljiva kot železna stena.

In njena pot je cesta zmagovita
k visokim ciljem koncem zadnjih cest:
v Sibiriji jim pravimo – korita.

Uvodni verzi tretjega dela pisma nizajo slikovite impresije iz pesnikovega spomina na domovino. Iz tercina veje tako močno hrepenenje, da že prerašča v telesno bolečino. Zaključek pesmi pa je pretresljiv (str. 48–49):

Rad spal bi daleč tam, kjer naši lesi
šumijo v dan iz svojih rosnih sanj
in vriskajo škrjančki pod nebesi.

Rad spal bi tam, kjer v igri lesketanj
beže slapovi rek od skale k skali
in strm je breg in solnce zlito nanj.

Rad spal bi tam, kjer v jezeru zrcali
nebo nad snegom sinjih se planin
in blesk neba se v eno zлива z vali.

Rad spal bi tam. In v sanjah bi tišin
drhtela nad menoj pomlad in cvetje
na grob mi sipala kot tih spomin. /.../

A k tlom je prikovana moja volja –
in ni izhoda, ceste, ni poti, –
ni krila ne pomagajo sokolja –
in s stisnjenimi čakam le zobmi.

Naslednji cikel z naslovom **V antični obliki** poje o smrti in večnosti. V pesmi **Hegezó** (str. 54–55) uporabi pesnik nevsakdanji motiv, ki ga je našel v antiškem nagrobnem reliefu iz 4. stoletja p. n. š. Pesem je tragična izpoved mlade žene, ki se z bolečino spominja za vedno izgubljene mladostne sreče. Tudi **Milonska Afrodita** (str. 56–57) govori o pozabljenosti in samoti, ki ju prinaša nesmrtnost ("Sama sem in mrtvi so vsi bogovi"). Večnost, kakršno slika pesem **Thanatos** (str. 58–59), pa vendarle prinaša tudi tolažbo. V zadnji kitici vabi Smrt popotnika v onostranstvo, kjer naj bi našel mir, tišino, zadnji sen in poslednjo resnico.

Cikel zaključujeta pesmi **Komična maska** (str. 60) in **Tragična maska** (str. 61). Prva pripoveduje o minulih in prihodnjih stoletjih, ki se skrivajo v njej, saj predstavlja "končni ostanek spoznanja in vsoto človeške modrosti". Ljudje so smešen rod, pritlikavci v božanskih vlogah, klanjajo se tisočerim bogovom in jim gradijo hrame, njihova prava nesmrtna boginja pa je v resnici ona sama – okamenela podoba mrtvega smeha. Sporočilo Tragične maske predstavlja nasprotni pol prejšnje pesmi: človek naj se oklene življenja, maska mu svetuje: "idi med svet, kjer čaše penijo se, pesmi zvenijo, / kjer se v poljubih zažigajo sanje kot zvezde bleščeče, / kjer se pod meči krešejo iskre v borbi pogumni." Od življenja naj človek čim več iztrži, od večnosti pa naj ne pričakuje preveč, saj "polni zavisti, lokavi so večni, nesmrtni bogovi." Odnos do tostranskega življenja v Komični maski je negativen, v Tragični pa pozitiven.

Zadnji cikel prvega dela zbirke, **Sibirski soneti**, vsebuje dvaintrideset oblikovno brezhibnih sonetov. Najpogostejše teme so minljivost, beda in nepomembnost življenja (**Moja pesem**, str. 65; **Sužnjevi soneti**,

str. 67–70; Tomsk, str. 71; Na ulici, str. 72; Samomorilki, str. 73; Sibirski grobovi, str. 74; Tri rože, str. 75). Druge pesmi pripovedujejo o domotožju in grenkobi tujine (Ko vrnem se ..., str. 90), osamljenosti (Prebujenje, str. 66; Na Bajkalu, str. 78), o tragiki boja za "svobodo" in o nesmiselnosti prelivanja krvi (V tajgi, str. 77; Svoboda, str. 79; Novo leto 1920, str. 80), o zlaganosti politike (Tribun, str. 82; Agitator, str. 83; Idealist, str. 84).

Versko vsebino ima cikel štirih sonetov s skupnim naslovom **Bog** (str. 86–89). Prvi in četrti sonet sta po vsebini konvencionalnejša od drugih dveh. V tretjem sonetu, ki v prvih treh kiticah odraža Moletov rahlo provokativen pogled na religijo, pesnik v zaključku zagovarja notranji, zasebni odnos do vere in boga: "In bil si jim sistem in teorija, / bog dneva sodnega in katedral / in slednjič hipoteza in manija. // In vendar si le blesk neba nad morjem / brezbrežnim duše, – sanja Te vsak val / le v delu, ki ga vidi nad obzorjem." (str. 88) Sporočilo drugega soneta iz cikla pa kaže celo na pesnikovo panteistično dožemanje boga (str. 87):

Viharju gozd si, ki se v njem gubi,
vihar si gozdu, – v njem iztrepetava.
In morju breg si skalnatih peči,
a bregu sinja morska si daljava.

Oblaku zemlja si, ki v njo rosi,
in zemlji si oblak, ki v večnost plava;
dobravi pesem si pomladnih dni,
a ptici zeleneča si dobrava.

Otroku si razcvetena livada,
livadi si otroški, solčni smeh,
zvoneč kot pesem upapolnih vej.

A duši jezero si v dnu prepada
in v njem zrcališ v mojih se očeh
in v drobnem prahu vendar si brez mej.

Drugi del zbirke z naslovom **Na oceanu** (str. 97–131) je Molè spesnil v prvi polovici leta 1920 med večmesečnim potovanjem, ko se je z ladjo vračal iz Sibirije prek Japonske, Filipinov, Singapura, Cejlona in skozi Sueški prekop v domovino. Spričo okolja, v katerem so pesmi nastale, so motivi v prvem ciklu (str. 99–115) pogosto eksotični, osrednji temi pa sta seveda hrepenenje (**Beli galebi**, str. 101–102; **List iz dnevnika**, str. 103; **Japonska pomlad**, str. 106; **Tropična noč**, str. 107–109) in radostno pričakovanje (**El Conquistador**, str. 110–111). Le tu in tam se vrine kakšna druga tema, denimo neuslišana ljubezen (**Japonska romanca**, str. 104–105). Drugi cikel – avtor ga je poimenoval **Južni soneti** – pa vsebuje trinajst optimističnih ljubezenskih sonetov, posvečenih pesnikovi ženi. Zbirko zaključuje **Epilog** s pesmijo **Doma**, ki je prav tako ljubezenska.

Pesmi z ljubezensko tematiko najdemo tudi v vseh drugih ciklih zbirke. Poleg že omenjenih sodijo v to tematsko skupino **Večer** (str. 30), **Kako je tih ta pomladanski sneg** (str. 29), **Sameva park** (str. 31), **Les šumi** (str. 33–35), **Čaše do vrha naliž** (str. 53), **V polnočnem snu** (str. 92), **Tvoje pismo** (str. 93), **Ti** (str. 94), **Tropična noč** (str. 107) in **V brezbrežnosti** (str. 112). Nostalgija je prav tako tema celotne zbirke, vendar se iz grenkega, brezupnega domotožja, ki preveva prvi del zbirke, v drugem delu prelevi v nestrpno, a hkrati veselo pričakovanje bližajoče se vrnitve.

Kar zadeva atmosfero, je bipolarnost zbirke seveda razumljiva. Osnovni ton prvega dela, ki ga je Molè napisal v Sibiriji in ki je po njem poimenoval zbirko, je mračen, skrajno zagrenjen, pesimističen. Kot teme se nenehno pojavljajo samota, izgubljenost, krutost tujine, obup, smrt. Drugi del pa zveni v vedno svetlejših tonih, kot sta z vsako prevoženo miljo na poti domov rasla v pesniku nova vera v življenje in zaupanje v prihodnost.

Podobno kot Moletova prva zbirka je tudi druga napisana v vznesenem, povzdignjenem, sofisticiranem slogu z zapleteno sintakso. Prisiljeni poudarki, npr. okrvávljena (str. 18), pravljíca (str. 23, 29, 31, 44, 72, 74, 78, 95), naróda (str. 81), so bolj moteči kot nekatere ponavljajoče se rime, kakršnim se pesnik v tako obsežni zbirki težko izogne. Najpogostejši primeri ponavljajoče se rime so lica – resnica (str.

41, 68, 78, 95), svet – cvet (str. 28, 34, 41, 45, 107, 127), smeh – očeh (str. 43, 73, 87, 104), življenja – hrepenenja (str. 22–23, 26, 120, 124), lišina – daljina (str. 24, 28, 103).

Kljub podobnemu slogu je umetniška vrednost druge zbirke občutno višja od prve. Tega se je Molè verjetno zavedal, saj v svoji avtobiografiji prvo komajda omenja, drugi pa posveča precej prostora. Njene pesniške oblike sicer kažejo na to, da je pesnik verjetno za daljše obdobje izgubil stik z novostmi v sodobni slovenski poeziji, ki jo je v mladih letih redno spremljal. Ker pa je o njegovih stikih s tedaj nastajajočo književnostjo rojakov v domovini le malo znanega, ne smemo prezreti možnosti, da je bilo prav omenjeno stilistično odstopanje lahko tudi osrednja tendenca Moletovega pesniškega ustvarjanja, o čemer bomo še govorili.

Odmevi na zbirko so bili različni. Uradnik Licejske, pozneje Univerzitetne, knjižnice Joža Glonar je objavil zelo neugodno kritiko, prav tako Remec in še nekateri drugi, nevtralneje pa je o zbirki pisal Joža Lovrenčič v *Slovincu*. Drugi so Moletu očitali, da ne more biti hkrati pesnik in znanstvenik. Zato se je za nekaj časa odpovedal izvirnemu pesništvu in je o prostem času raje prevajal. Za gledališče je prevedel Ibsenovo *Gospo z morja* in še nekaj drugih del.²

V *Slovenskem biografskem leksikonu* povzema umetnostni zgodovinar France Stelè splošno mnenje Moletovih literarnih kritikov takole: "V obeh zbirkah se kažejo formalistične težnje, osrednji motiv njegovega pesništva je ljubezen, pač pa se v poznejši zbirki jasno odraža njegov umetnostno zgodovinski študij in poseben vtis, ki ga je nanj

² Molè je obvladal vse glavne slovanske jezike in večino drugih evropskih. Prevajal je v prozi in verzih, med drugim Krasinskega, Slowackega, Konopicko, Baudelairea in že omenjenega Ibsena. Iz slovenščine je prevajala v poljščino tudi njegova žena Ela (zlasti po njuni vrnitvi v Krakov), npr. izbor Cankarjevih novel za zbirko *Biblioteka Jugosłowianska*, ki je izhajala v Varšavi med obema vojnama. Predgovor o Cankarju je prispeval Molè sam.

napravila klasična antična umetnost.”³ Ambrozij Kodelja pa takšno stališče komentira še z drugega zornega kota: “Ko se je 1906. leta začela v slovenskem slovstvu oglašati močna opozicija proti tedanjim epigonom in sopotnikom moderne, se je začel vse pogosteje oglašati tudi on. Nanj sta močno vplivala moderni italijanski klasicizem in poljska romantika, posebno znani satirik, dramatik in mislec Juliusz Slowacki (1809–1848). Moletova prva pesniška zbirka ‘Ko so cvele rože’ je tipičen odsev njegove kontestacijske nature. Z njo se je skušal čim bolj ločiti od tedanjih pesniških tovarišev in zabrisati svobodni verz moderne s skladnostjo in blagoglasjem. Tako mu je postajal slog važnejši od vsebine. Brez dvoma je nanj tudi močno vplival dunajski profesor in esteta Max Dvořák. Deset let pozneje je izdal drugo pesniško zbirko ‘Tristia ex Siberia’ (Žalostinke iz Sibirije). Za nas je ta zbirka važna predvsem zato, ker vsebuje pesmi, ki so nastajale v obdobju, ko so se zgrinjali oblaki bližajoče se vojne. Prvi je v našem slovstvu prav on, ki je na to tudi namignil. Med prvo in drugo zbirko se čuti velik časovni presledek. Ker se je pri nas tedaj razbohotil ekspresionizem, so ga nekateri kritiki ocenili kot ‘čistega formalista’. Tako se je počasi ‘preusmeril’ v umetnostnega zgodovinarja in pesnikovanje ‘pustil ob strani’, kot je rad sam dejal.”⁴

Glede na najpogostejši, čeprav neutemeljen očitek Moletu, češ da kvaliteten znanstvenik ne more biti hkrati tudi kvaliteten pesnik, je gotovo zanimivo vprašanje, ali bi njegova pesniška zbirka *Tristia ex Siberia* morda naletela na ugodnejše kritike, če avtor pač ne bi bil znan predvsem kot ugleden umetnostni zgodovinar – ali pa v tem primeru sploh ne bi bila objavljena, saj so mu pot do objave olajšali prav tisti prijatelji in znanci iz ljubljanskih založniških krogov, s katerimi se je bil seznanil med študijem na Dunaju poldrugo desetletje prej. Na to vprašanje verjetno ne more nihče odgovoriti.

³ France Stelè, “Molè Vojeslav (Herman)”, *Slovenski biografski leksikon*, 5. zvezek, Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1933, str. 148.

⁴ Ambrozij Kodelja, “Vojeslav Molè – ob peti obletnici smrti”, *Znamenje*, VIII/1978, št. 2, str. 192.

Najbolj znano Moletovo leposlovno delo je njegova avtobiografija z naslovom *Iz knjige spominov*, ki je izšla pri Slovenski matici v Ljubljani leta 1970. Gre za polliterarno besedilo, napisano v privlačnem slogu, katerega glavni značilnosti sta avtorjeva čustvena angažiranost in bogato besedišče. Avtobiografija je zanimiva predvsem zaradi obravnave nekaterih znanih slovenskih osebnosti iz predvojnega javnega življenja v Ljubljani, Pragi in na Dunaju. Pisec besedila na ovitku knjige med drugim poudarja: "Razen tega pa se v njegovi knjigi pojavlja toliko značilnih dejstev za dobo in okolje, domače in tuje, da je avtobiografska pripoved dr. Moleta vredna pozornosti tudi s te plati. Velik del spominov obravnava avtorjevo bivanje v tujini, zlasti na Poljskem, in v tem pogledu je knjiga tehtna izpoved o slovenskem znanstveniku in njegovi uveljavitvi v tujem svetu. Prenekatera poglavja v spominih so napisana s takšno umetniško močjo, da jih beremo kot leposlovno umetnino, kar je posebna odlika in vrednost najnovejše Moletove knjige."

O svojih občutkih v zvezi s prvo domovino piše Molè takole: "Ko sem spet sedel pri svojem pisalniku v Krakovu, sem se kaj čudno počutil. Čudno se mi je zdelo, da sem poljski državljani oziroma da me imajo za takšnega, ko nisem za to niti prosil niti v prihodnosti nisem nameraval prositi. Ali se je v moji duševnosti kaj spremenilo? Seveda ne. Nadalje mi bo moj dom tam doli na jugu, moje misli bodo vedno ostale zvezane z Ljubljanskim poljem in Šmarno goro nad njim, z Novim mestom in gotsko cerkvijo na griču ob zeleni Krki, s tržaško okolico in sežanskim Krasom, z morjem pod Kontoveljem in Prosekom. Da, toda vendar je danes to nekaj drugega kot prejšnje čase. Nekaj se je temu še pridružilo: to, da bo odslej moje delo pripadalo še drugemu, poljskemu narodu. Zmedle so se mi misli in bile so razdeljene med dva svetova." (Str. 365)

Nekoliko pozneje pa dodaja: "Moja zveza z domovino se ni nikoli pretrgala, ostal sem vedno isti, kot sem bil takrat, ko sem se odpravil k prevzemu službe v Krakov. Še več, vtis imam, da se je moja navezanost na Slovenijo vedno bolj večala, odkar sem bil v Krakovu: vedno bolj sem se zavedal, da sem v tujini in da je moj dom tam daleč na jugu.

Seveda pa nisem pretiraval, vedel sem, da moram biti na Poljskem, kjer tako rekoč delujem za domovino." (Str. 381)

Prvi del knjige z naslovom Otroška in mladostna leta, v katerem Molé na koncu pripoveduje o svojem begu v Slovenijo leta 1939, zaključuje s temi besedami:

"Vrnem se, vrnem se, – kar same so privrele iz mene te besede, četudi sem še v Lvovu vezal svojo vrnitev samo z Ljubljano, z Jugoslavijo. Zdaj pa, ko zapuščam Poljsko, mi je tako, kot da zapuščam deželo, ki mi je tudi kos domovine. In mislil sem, da je to tako, ker sem jo spoznal in okusil ne samo, ko mi je bilo dobro, ampak ker sem jo spoznal, ko je preživljala najhujše in najtežje gorje svoje zgodovine.

V tistih dneh pred odhodom iz Poljske sem razmišljal o vsem tem, kar mi je Poljska dala. Odprla mi je vrata v svet, napravila je iz mene moža, razkrila pred mano vse svoje zaklade, naravne in duhovne, vso svojo likovno umetnost in dala mi je razumevanje svoje historične poti in me popeljala na vrhunce poezij svojih pesniških genijev, očarala me je z muziko Chopina, ki me vedno in povsod opaja, kjerkoli mi zazveni, in dala mi je ženo in rodbino. Poraz leta 1939 je bil nesreča, katastrofa, a ni bil njen konec. Ob junaštvu njenih sinov se je skrhal meč, ki je hotel uničiti in podjarmiti svet.

Kako naj bi se torej mogel ne vrniti, ko bo vojna končana? Vrnem se, vrnem se ...

Prijatelj Bystron je nekoč dejal: Človek more imeti samo eno vero, lahko pa ima dve domovini." (Str. 458)

Zanimiv je tudi odlomek o slovenskih štipendistih Jagelonske univerze. O Antonu Slodnjaku piše, da se je kot prvi slovenski štipendist njegovega inštituta ne le živo zanimal za Poljsko, temveč je že tjakaj prišel s precejšnjim znanjem o poljski literarni zgodovini. Kmalu je našel primerjalno pot med poljsko in slovensko književnostjo, zlasti pesništvom. Četudi se Molé ni vselej strinjal z njim, npr. v vprašanju paralel med Aškercem in Kasproviczem, je bil prepričan, da lahko od Slodnjaka še veliko pričakujemo – (str. 382–383).

“Najboljši med slovenskimi študenti pa je bil Tine Debeljak,” nadaljuje Molè, “ki se ga vselej spominjam z veseljem in priznanjem. Prišel je na Poljsko z velikanskim navdušenjem za poljsko literaturo, za pripovedno prozo in pesništvo. Napisal je prav kritično sestavljeno razpravo o življenju in usodi Władysława Reymonta, ki je res izborna in le premalo znana in upoštevana, poleg tega pa je njegovo življenjsko delo predvsem posvečeno glavnima poljskima romantikoma Mickiewiczu in Slowackemu. Dejal bi celo, da je Debeljak sam romantik in da ga je prav to romantično nagnjenje pritegnilo k obema velikima poljskima romantičnima genijema. /.../ Za Tineta Debeljaka je bila velika škoda, da je zabredel v politiko – brez nje bi bil izboren pesnik-prevajalec.” V istem odlomku Molè poudarja, da je nekoč sam nameraval prevesti celotnega Mickiewiczovega *Pana Tadeusza*, a se je temu odrekel in delo prepustil Debeljaku (str. 383; k Debeljaku se avtor ponovno vrne na str. 470). Kot najživahnejšo izmed vseh krakovskih študentk pa Molè s simpatijo omenja tudi znano slovensko jezikoslovko Bredo Pogorelec.

Literarno zanimivi so odlomki, kjer pisatelj slika primorsko, kraško in dolensko pokrajino, še prepričljivejši pa so slikoviti portreti ljudi, ki so igrali pomembno vlogo v njegovem življenju: učitelji in sošolci na novomeški gimnaziji, prijatelji na Dunaju, kolegi na krakovski in ljubljanski univerzi. O tistih, ki so mu bili najbližji, piše s toplo naklonjenostjo, vendar jih ne idealizira. Njegov spomin je kritičen, z enako odkritosrčnostjo spregovori o njihovih vrlinah in pomanjkljivostih, včasih pa mu njihova dejanja ali značajske poteze služijo kot izhodišče za nadaljnja razmišljanja. Trudi se, da bi tudi o tistih, ki niso osvojili njegovih simpatij, pisal kolikor mogoče objektivno. Njihove napake omenja kot kuriozitet, skoraj nikoli pa se ne zgodi, da bi jih odkrito obsojal. Seveda že samo dejstvo, da so se nekatere negativne lastnosti (ali dejanja) njegovih znancev – včasih gre za prav nenavadno trivialen dogodek – usidrale v pisateljev spomin tudi za več kot pol stoletja, priča o tem, da je moral nekoč reagirati nanje z močno notranjo prizadetostjo. Vendar je prizadetost z leti popustila, ostal je le še spomin nanjo, ki pa je prešibak, da bi lahko vplival na avtorjeva čustva ob poznejšem oživljanju takšnih trenutkov.

Povsem druge vrste je pisateljeva “programirana” distanca pri prikazovanju svojih najintimnejših čustev, ki so bila v času pisanja spominov

še vedno zelo intenzivna (ljubezen do staršev, žene in otrok, bolečina ob izgubi sina). O svojih najglobljih čustvih Molè sicer piše, vendar kar se da stvarno, na videz neprizadeto, kot bi opisoval čustva koga drugega in ne svoja.

Celo najbolj slikovite pokrajinske impresije, človeški portreti in čustveni, dramatični prikazi ključnih trenutkov Moletovega življenja v delu *Iz knjige spominov* pa ne dosegajo umetniške ravni prave literarne avtobiografije. Zdi se, da to tudi ni bil piščev namen. Očitno je Molè našel ustrežnejšo možnost za svoj literarni razmah v prvem od obeh žanrov, ki si ju je izbral – v poeziji.

ZNANSTVENO IN STROKOVNO DELO

Molè je na Dunaju leta 1912 doktoriral z disertacijo *Miniatura srbskega rokopisa iz leta 1649 s Šestodnevom bolgarskega eksarha Jovana in Topografijo Kozme Indikoplanca*. Prve razprave po opravljenem doktoratu je posvetil umetnostni zgodovini Dalmacije, sicer pa je bil velik del njegovih prizadevanj posvečen bizantinski umetnosti in vlogi bizantinistike v slovanski umetnosti. Svoje članke o ruski umetnosti, ki jih je objavljial v varšavski reviji *Zycie i Nauka*, je predelal in združil v knjigo o ruski umetnosti do leta 1914 (leta 1955 je bila objavljena v poljščini, leta 1957 pa še v slovenskem prevodu). V istem času (1956) je objavil tudi knjižico o ruski ikoni, dve leti pozneje pa še monografijo o Tizianu (*Tycjan*, Varšava 1958), ki jo je posvetil prijatelju Francetu Steletu.

Med drugim je pisal tudi o Meštroviću, o sasanidski umetnosti, poznoantični in srednjeveški umetnosti v vzhodni Evropi in na Bližnjem vzhodu, poljski renesansi, umetnosti v času romantike itd. Leta 1940 mu je France Stelè svetoval, naj svojo knjigo *Umetnost, njeno obličje in izraz* (Ljubljana 1941), katere izid v Varšavi je preprečil izbruh druge svetovne vojne, prevede v slovenščino in ponudi v tisk Slovenski matici. Vse do odhoda iz Poljske leta 1966 pa je največ časa posvečal nastajanju Slovarja slovanskih starožitnosti (*Słownik Starożytności Słowiańskich*), ki ga je izdajala Poljska akademija znanosti v Poznanju.

Moletova znanstvena in strokovna bibliografija, ki je izšla pri Poljski akademiji znanosti, navaja preko sto člankov, knjig, esejev in razprav o umetnosti.⁵ Posebne omembe sta vredna njegova analiza pomena umetnikove ustvarjalne osebnosti in njegov prispevek k slovenski strokovni terminologiji. Vojeslav Molè velja danes za enega izmed trojice utemeljiteljev slovenske umetnostne zgodovine.

SKLEP

France Stelè je v osrednji slovenski umetnostnozgodovinski reviji zapisal naslednje mnenje o mednarodnem pomenu Vojeslava Moleta: "Moletov primer je namreč v več ozirih izreden. Če ga vzamemo kot rojaka, se nam pokaže z dvojnim obrazom, kot ugleden slovenski pesnik in kot tretji temeljni kamen znanstveno orientirane slovenske umetnostne zgodovine; če pa ga pogledamo s poljske strani, je to slovenski umetnostni zgodovinar, ki ga cenijo kot enega utemeljiteljev sodobne poljske zgodovine umetnosti."⁶ Emilijan Cevc pa k temu dodaja: "V plemeniti osebnosti prof. Moleta, tankočutnega esteta in celo parisoško izbrušenega pesnika, se razkriva posebna dvojnost človeškega znanstvenega iskanja, mnogokrat pogojena v dinamičnih prepletih, ali pomirjena v harmonični sintezi, pri vsem tem pa razpeta v veliko kulturnozgodovinsko razgledanost in potrjena z globokim humanizmom. Dva naroda je povezoval, poljskega in slovenskega, in oba je obogatil z znanjem svojega znanstveno kritičnega duha in velike vednosti. Rojen istega leta kot Izidor Cankar in France Stelè, je bil obema na Dunaju študijski tovariš, vsi trije pa so bili pionirji prenovljene in poglobljene umetnostnozgodovinske stroke na Slovenskem. Cankar jo je metodološko trdno utemeljil, Stelè zasidral v problematiki domače umetnostne preteklosti in tej odkazal mesto v Evropi, Molè pa je njuno prizadevanje dopolnil s širokimi perspektivami bizantinske kulture, umetnosti drugih slovanskih narodov, z ikonografskimi poudarki in s

⁵ Isti, "Verba moveant, exempla trahunt", *Razgovori*, 2/1966/67, št. 4/5, str. 18.

⁶ France Stelè, "Osemdesetletnica Vojeslava Moleta", *Zbornik za umetnostno zgodovino*, VIII/1970, str. 9.

pritegnitvijo dosežkov francoskih umetnostnih zgodovinarjev in teoretikov. /.../ Za nas pa niso najmanj pomembne študije, s katerimi je Molè približeval Poljakom nekatere vidnejše slovenske in jugoslovanske umetnike in tudi poglavja iz naše literarne preteklosti."⁷

Za raziskovalca slovenske izseljenske književnosti pa je od vseh Moletovih objavljenih del nedvomno najzanimivejša njegova druga pesniška zbirka. Glede na prvenec *Ko so cvele rože* predstavlja zbirka *Tristia ex Siberia* bistven kakovostni premik v Moletovi liriki. Njena motivika v veliki meri sovпада z najznačilnejšimi motivi emigrantskega slovstva. In kar je pomembnejše: njena estetska vrednost kljub očitnemu slogovnemu odstopanju od tedanjih osrednjih slovenskih in evropskih literarnih smernic znatno presega povprečno umetniško raven tedanje slovenske izseljenske lirike.

LITERATURA

- Molè, Vojeslav, *Ko so cvele rože*, Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1910.
- Isti, *Tristia ex Siberia*, Ljubljana: Nova založba, 1920.
- Isti, *Iz knjige spominov*, Ljubljana: Slovenska matica, 1970.
- B/orško/, B/ožidar/, "Sedemdesetletnica Vojeslava Moleta", *Slovenski poročevalec*, XVII/1956, št. 291 (11. december), str. 4.
- Brecelj, Marijan, "Pesnik in umetnostni zgodovinar Vojeslav Molè, roj. 1886" /s sl./, *Naš list* (Anhovo), XI/1972, št. 6, str. 8.
- Isti, "Planinski zapis dr. Vojeslava Moleta", *Planinski vestnik*, LXXI/1971, št. 7, str. 339.
- Isti, "Vojeslav Molè (1886–1973)". Zapisek o njegovi smrti, *Jadranski koledar 1975*, str. 145–148.
- Cevc, Emilijan, "Osemdesetletnica umetnostnega zgodovinarja dr. Vojeslava Moleta" (s sliko), *Sinteza*, II/1967, št. 5–6, str. 105.
- Isti, "Vojeslav Molè" (s sliko), *Letopis SAZU*, 24/1973 (1974), str. 93–98.

⁷ Emilijan Cevc, "Vojeslav Molè", *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 24/1973 (1974), str. 95 in 97–98.

- C/evc, E/milijan/, "Življenjski jubilej dr. Vojeslava Moleta", *Naši razgledi*, VI/1957, št. 1 (12. januar), str. 18.
- Dolenc, Jože, "Ob stoletnici rojstva treh znamenitih Slovencev", *Mohorjev koledar 1986*, str. 128–129 (Izidor Cankar, Vojeslav Molè, France Stelè).
- Hočevar, France, "Spomini na Vojeslava Moleta", *Naši razgledi*, 24/1975, št. 3 (7. februar), str. 71–72.
- Juteršek, Mirko, "Vojeslav Molè (1886–1973)", *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1987, št. 23, str. 17–20 (portret ob stoletnici rojstva, znanstveno srečanje 10. marca 1987 v Kulturno-informacijskem centru Križanke).
- Kodelja, Ambrož, "Verba moveant, exempla trahunt. Dr. Vojeslav Molè, osemdesetletnik", *Razgovori*, II/1966–67, št. 4/5, str. 17–19.
- Isti, "Vojeslav Molè – ob peti obletnici smrti", *Znamenje*, 8/1978, št. 2, str. 191–193.
- Komelj, Bogo, "Zadnji od trojice utemeljiteljev. Z imenom dr. Vojeslava Moleta se ponašata Dolenjska in Novo mesto", *Dolenjski list*, 25/1974, št. 5 (31. januar), str. 10.
- Krečič, Peter, "Vojeslav Molè 1886–1973", *Sinteza*, IX/1974, št. 30/32, str. 7.
- Lipovec, Albina, Tone, Pretnar, "Znanstvena, publicistična in leposlovna dvojezičnost Vojeslava Moleta in Otona Berkopca" (teze), *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 1985*, str. 99–100.
- Stelè, France, "Osemdesetletnica Vojeslava Moleta" (s sliko), *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XVIII/1970, str. 9–26 (z nemškim povzetkom).
- Isti, "Vojeslav Molè – osemdesetletnik" (s sliko), *Delo*, VII/1966 (17. december), št. 341, str. 5.
- Isti, "Vojeslav Molè", *Slovenski biografski leksikon*, 5. zvezek, Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1933, str. 148–149.
- Velikonja, Jože, "Ob spominu na profesorja Moleta", *Mladika*, 58/1974, št. 7/8, str. 112–113.
- "Vojeslav Molè" (s sliko), *Letopis SAZU*, XII/1961 (1962), str. 29–34 (biografija z bibliografijo).

SUMMARY

**VOJESLAV MOLÈ:
ON THE 110th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH**

Janja Žitnik

Art historian, classical archaeologist, poet, writer and translator Vojoslav Molè was a Slovene emigrant who maintained close contacts with his home country throughout his life. He lived most of his life in Poland, but spent his last years in the USA. He left Slovenia when he was twenty years old (in 1906), but twice returned to Ljubljana for extended periods.

Vojoslav Molè was born on 14 December 1886 in Kanal ob Soči. He attended grammar school in Trieste and then in Novo mesto, where he completed his secondary education in 1906. In spring of that year he matriculated at Vienna University, where he first studied law and then Romance and Slavonic studies. In 1907-08 he served in the army in Trieste, continued his studies the following year in Kraków, lived from 1909 to 1910 in Rome and from 1910 to 1912 in Vienna again, where in 1912 he obtained a doctorate in history of art and classical archaeology. After receiving a scholarship he spent 1912-1913 in Italy. In autumn 1913 he started his first job with the Central Commission for the Protection of Monuments in Vienna, and was assigned to the Provincial Conservation Office for Dalmatia in Split.

At the beginning of World War I he was sent to the Galician front in Poland, where he was captured by the Russians and was held as a prisoner of war in various parts of Siberia until 1920. In that year he returned to Kraków and then moved together with his wife to Ljubljana, where he worked for the next five years as a lecturer and senior lecturer of history of antique and Byzantine art. In autumn 1925 he and his family emigrated to Kraków and remained there for fourteen years before World War II and another 19 years after it. He was professor of history of art of Slavonic nations at the newly-established Institute for

Slavonic Studies at the Jagiellonian University (in 1936 he was even appointed dean). After Poland was attacked by the Germans, he and his family were evacuated to the besieged Lvov in autumn 1939, from where they made their way to Ljubljana, where Molè, as a professor of Byzantine Studies at the University of Ljubljana, stayed with his family until the end of the war. In autumn 1945, after six years, they returned to Kraków. There he continued his scientific and pedagogical work in the field of history of art at the Institute of Slavonic Studies at Jagiellonian University. In 1947 he was elected a regular member of the Polish Academy of Arts and Sciences in Kraków; in 1950 he became Head of the Institute of History of Art and the Department of Medieval Art at the Jagiellonian University.

In addition to three literary works (two volumes of poetry and an autobiography) he also published a number of professional papers, the majority of them in Polish scientific journals. He retired in 1960; on 22 December 1961 he was elected a corresponding member of the Slovene Academy of Sciences and Arts. In 1966 he and his wife moved to live with their daughter in Oregon. Vojeslav Molè died on 5 December 1973 in the town of Eugene, Oregon, USA.

Molè's scientific and professional bibliography, published by the Polish Academy of Arts and Sciences, lists over a hundred articles, books, essays and papers. Particularly notable are his analysis of the importance of the artist's creative personality and his contribution to Slovene specialised terminology. Vojeslav Molè is known as one of the three founders of Slovene history of art.

*Researchers of Slovene emigrant literature will undoubtedly find his second book of poetry the most interesting of all his published works. With regard to his first book *Ko so cvele rože* (When the Flowers Bloomed), his book *Tristia ex Siberia* represents an important step forward in the quality of his lyrical opus. Its motifs coincide to a large extent with the most typical motifs of emigrant literature. Even more importantly, despite Molè's obvious stylistic deviation from the main Slovene and European literary trends of the time, the aesthetic value of his works is substantially higher than the average level of the Slovene emigrant poetry of his day.*

POEZIJA KARLA MAUSERJA

Helga Glušič

Pripovednik in pesnik Karel Mauser (1918–77) sodi med slovenske pisatelje domačijskega realizma. Zgledoval se je po vsebinskih in idejnih vzorih slovenskega pripovedništva, kakršnega je gojila preprostim bralcem namenjena knjiga zbirke Slovenskih večernic najstarejše slovenske knjižne založbe Mohorjeve družbe. Pri tej založbi je izšla tudi večina Mauserjevih pripovednih del. Ker je kot izgnanec po letu 1945 do odhoda v Združene države Amerike nekaj let deloval na Koroškem v Avstriji, je pisal povesti predvsem za bralce mohorjank, kar je pisatelja usmerjalo v izbiro tematike tradicionalne, bolj ko ne moralistične kmečke povesti, hkrati pa ga je aktualno doživljanje usmerjalo v literarno snov druge svetovne vojne, v katero je vgradil prvine avtobiografske in dokumentarne tematike (roman v treh delih *Ljudje pod bičem*). Teme iz izseljenskega življenja so se v času pisateljevega bivanja v Ameriki oblikovale le v redkih in krajših, po večini socialnih ali psiholoških črticah, ki jih je Mauser objavljal predvsem v ameriškem slovenskem izseljenskem časopisu.

Mauserjeva edina pesniška zbirka *Zemlja sem in večnost* je izšla ob obletnici pisateljeve smrti, 1978, pri Slovenski kulturni akciji v Buenos Airesu. Pesmi je izbral, uredil in jim napisal obsežno spremno besedo dr. Tine Debeljak, ki je zbirki dal tudi ime. Izid knjige je, kot pove opomba v začetku publikacije, omogočila pisateljeva vdova Marija Mauser z darovi, ki so jih poklonili avtorju namesto venca na grob.

Mauser je pisal pesmi iz potrebe po notranjem izpovedovanju, po izrekanju svojih občutkov in stanj, ki so ga spremljala na njegovi življenjski poti, kot to pripoveduje urednik zbirke Tine Debeljak, ko v svoji obsežni analizi nastanka in razvoja Mauserjeve poezije opisuje, kako je med odmorom, ko je delal v tovarni svetrov v Clevelandu, na hitro v pesemski obliki beležil svoje misli na tovarniški ovojni papir.

Mauser je začel svoje literarno delo prav s pesniškimi besedili, ko je 1937 prve pesmi poslal v *Mladiko*, a niso bile sprejete. Kasneje jih je poslal pesniku in uredniku Joži Lovrenčiču za revijo *Mentor*, kjer so bile objavljene leta 1938. Kasneje je pesmi objavljaj tudi v revijah *Urtec*, *Naša zvezda*, *Dom in svet* in *Rast* in že pripravljaj zbirko pesmi z motivi narave z naslovom *Prva piščal*, katere gradivo je izgubljeno. Med vojno je napisal dvajset pesmi na domobranske motive (Debeljak: "Beseda o pesniku" v: K.M., *Zemlja sem in večnost*, 146), ki jih je zaradi preiskav skrjal in so prav tako izgubljene. Po izgonu iz domovine je Mauser v povojnem avstrijskem begunskem taborišču Rottenmann napisal pesem *Mrtvi živim*, ki je nekako ponarodela oziroma, kot v spremni besedi trdi dr. Tine Debeljak, njen avtor ni bil splošno znan. Čeprav so pesem mnogokrat recitirali na begunskih prireditvah.

Pesem *Mrtvi živim* je zelo vidno poudarjena spravna pesem, ki jo je pesnik oblikoval kot misel ubitega vojaka. Sestavlja jo dvanajst štirivrstičnih kitic z dosledno metrično shemo in izpeljanimi končnimi rimami. Pesem ima več značilnosti epske pesnitve – zgodbo, opis, idejno poanto. Pesniška izpoved je oblikovana v prvi osebi množine, ki predstavlja mrtve žrtve pokopanih v Kočevskem Rogu, in neposredno, v obliki prošnje nagovarja žive. Pesnitev je kljub opisom pokola, umiranja, trohnenja in razpadanja trupel poetična. Prevladujejo namreč motivi narave (prva kitica pesnitve: "Pomlad smo začutili v naše grobe, / pognal se sok je v leščevje in smreke, / Čeprav nam žica roke gnile veže, / so nekam lažje nam postale veke."), čustvenega razpoloženja, ki izpričuje hrepenenje po sprejetju v skupnost, po priznanju in umirjenju v posvečeni domači zemlji (zadnja kitica: "Z ljubeznijo nas vse zberite, / požegnajte in pokopljite, / tako bi radi počivali / med vami in pri cerkvi spali."). Pesem izraža pomirjenost in vdanost v tek dogajanja, ki je v sozvočju z dogajanjem v naravi (v zvezi z motivom poboja je pesniška podoba oblikovana z motivi večera, mesečne svetlobe, pomladnega vetra, cerkvenih praznikov, ki predstavljajo domačnost, in s prvinami, značilnimi za Mauserju ljubo Murnovo poezijo: "Telovo stopa že na duri, ...", "Prešlo poletje bo in jesen, ..."), ob tem pa so tudi dramatičnejše prisposode ekspresionističnega tipa "curki ognjeni", "kalne vode", "strohnele noge", "odgnile roke".

Zaradi močnega čustvenega poudarka in nazornega opisa telesnega razpadanja v teku časa pesnitev Mrtvi živim predstavlja povsem drugačno podobo Mauserjeve poezije od mnogo intimnejše miselne osebne lirike, ki jo je ustvarjal v času svojega bivanja v Clevelandu in ki sestavlja Debeljakov izbor v knjigi *Zemlja sem in večnost*.

Stalno metrično shemo v celotni zbirki zamenja svobodni verz, rima in asonanca sta redkejši, v nekaterih kratkih pesmih ju avtor popolnoma opusti; posebej je značilna kratka podoba pesmi, ki je sestavljena iz ene ali več neenako dolgih kitic (tudi v obliki haiku poezije).

Zbirka, ki jo je s svojimi značilnimi temperamentnimi risbami opremila slikarka Bara Remec, vsebuje osem ciklov, ki poleg dveh uvodnih pesmi (*Večnost*, *Zemlja sem*) vsebuje sedemindeset pesmi. Različno dolgi ciklusi so poimenovani: Prst in beseda, Utrinki, Pomlad, Poletje, Jesen, Zima, Odhajam, Zemlja sem in večnost, zbirko pa zaključuje pesem *Sklepna – Hvalnica*.

Zbirka je sestavljena iz treh temeljnih vsebinskih poglavij: v pesemskih podobah so temeljne povezave človeka z naravo – z bivanjem, z duhom in z večnostjo. Pred sklenjenimi poglavji je najprej faksimile rokopisne pesmi z naslovom *Večnost* (napisana avgusta 1967), ki izpričuje prevladujoče občutje celotne zbirke: prepletanje pesnikovega doživljanja narave, s katero se neprestano staplja v celovito doživetje lepote bivanja in njegove svetosti, iz česar izhaja pesnikovo intuitivno doživljanje, povezano z duhovnim občutjem časa, trepetanjem ali po pesniku – brnenjem – večnosti, ki je prav tako kot vsa njegova čustvena, bivanjska in duhovna razpoloženja izražena z motivi narave (cvetja, dreves, polj, kačjih pastirjev, ptičev, svetlobnih odtenkov v menjavah dneva in noči).

To izhodišče pesniškega doživetja potrjuje tudi druga uvodna pesem *Zemlja sem*, v kateri pesnik izpoveduje enačenje človeka in narave: "cvetim z zemljo, / brstim z brsti, / v moji krvi je prihod ptičev / in živost gnezd, / premikanje ločja na jezeru, / zrcaljenje neba v vodi ..." (*Zemlja sem in večnost*, 8).

Prvi del zbirke vsebuje podobe prvinske narave, ki jo beseda povezuje z religioznim občutjem (Prst in beseda). V pesmi Jutranja molitev se pesnik zaveda danosti, ki jo je prejel od Boga in v kateri se zaveda, da nosi v sebi drobljivost časa in razpetost med duhom in telesom. Zaveda se tudi, da ni le iz prsti, temveč da mu je dana tudi beseda (Videnje), s katero oblikuje svoje bivanje, stisnjenost in razsušenost, svoje veselje in obup in povezanost z milijardami, ki so že pri Bogu, in tistimi, ki še niso bili spočeti, da je torej delček vsega preteklega, sedanjega in prihodnjega, kar je povezano s človeškim bivanjem. V pesmi Želja presenetljivo ugotavlja, da bi bil rad pračlovek, ki bi se veselil primarnih stvari, narave, dneva in odtokanja časa. Med Bogom in naravo potekajo pesnikove misli tudi v pesmih Skrivnost s prošnjo po spoznanju in razumevanju praskrivnosti življenja in narave, ki jo občuti predvsem v tišini gozda (V gozdu), katerega vtis spremeni v lepoto tudi razočaranje in smrt ("... celo smrt je videti kakor teloh, / iz modrikaste čaše perunike / kaplja sladkost večnosti.").

Trenutni vtisi navdihujejo pesnika z mislimi o človekovi odtujenosti (Dvajseto stoletje), o lepoti, ki jo izžarevajo najdrobnejši delci narave (S poti po Michiganu), o begu v samoto in o miru, kjer ni reakcijskih motorjev (Hrepenenje). Motiva pristanka na Luni in reakcijskih motorjev uporabi v pesmi kot metafori uničevalcev dobrega sveta, drobnih strun čustev in lepote. Zaradi moteče prisotnosti civilizacijskih oblik beži pesnik k preprostim glasovom narave, ki jih najde v pesniških utrinkih, med katerimi so tudi tematsko zanimive spominske skice gradu Miramar ali večera na Doberdobo.

Motivi čustvenega dojetja narave se posebej napovedujejo v ciklu z naslovom Utrinki, v katerih pride do izraza Mauserjeva navezanost na tradicijo slovenske poezije moderne, posebej Josipa Murna (Sreča, Večer na Doberdobo, predvsem pa v pesmi Žalostno drevo, str. 28):

Drevo na samem
mi budi žalost.
Samo je v viharju,
samo je v mesečini.

Občutja samote, nemoči in otožnosti izražajo pesmi s podobami zapuščene pokrajine (Veter), z motivi semen, prahu in vetra, senc in teme (Spomin, Noč na gori). Spomini, sence, svetlobni odtenki, trepetanje barv, osamljene rože, prepereli listi s starega drevesa (List), orglanje vetra, granitne piščali skal, zarisujejo pesnikove impresije, občutja in čustva, v katerih se odslikava bolečina človeka v širšem pomenu besede, saj pesnik ne govori samo o sebi. Občutje skupnosti mu pomeni izraz duhovne zbranosti (Večer na gori: "Vsi smo tihi postali, / dlan se oklepa dlani", ali v pesmi Romanje: "Kako lepo je na večer, / v vsakem človeku luč gori, / iz slehernega srca večnost diši").

Impresije spreminjajočih se podob narave obsegajo cikli letnih časov, kakršno v oblikovni in besedni podobi predstavlja pesem Pomladna hvalnica:

Hvalnico pojem potoku in odsevu neba,
ščebetu ptičev in brnenju žuželk,
robidi, divji roži in pikapolonici,
ki v majhna krilca veliko sonce lovi.

Hvalnice rastja in zvokov narave v pesmih pomladnega prebujanja so brez sicer pogostega melanholičnega razpoloženja (pesmi Razigranost, Sladek hip, Pomladna sreča, Velika noč). Prav tako navdušujoče lepa je podoba narave v ciklusu Poletje, v katerem pesnik slavi lepoto (redkeje tudi žalost), umirjenost in bogastvo plodov zrelosti (pesmi Polnost I, II, Tišina, Sreča, Klas, Tih večer), v kateri je ob koncu cikla že misel na bližajoči se odhod; pesem ne vsebuje več besedišča prijazne domače narave, polj, žita, gozda in ptičev, temveč simboličnost neznane pokrajine, skozi katero pesnikov jaz prestopa v drugačno bivanje (Čakanje):

Nato bom prestopil rob puščave,
zadnje grmičje bo utonilo v poplavi peska,
in v noči bom na terasah
ob pojočem pesku
čakal na odhod.

Cikli letnih časov s tenkočutno doživljenostjo drobnih odtenkov narave oblikujejo impresije z metaforami, v katerih se v besednih figu-

rah srečujeta živalski in rastlinski svet, v obrednih podobah skupne harmonije človeka in narave. V letnih časih dozorevata tako sreča kot žalost, rast in tišina, svetloba in tema. V ciklusu Jesen še posebej impresivno zažarijo vse radožive barve, mednje pa vstopa tudi Jesenska misel: "... samota praznih dni, ... temnenje oblakov ... v jutrih mrzla trava zahrstlja, / ob ognju bomo kot družina zbrana / poslušali, kak večnost v čas kaplja." Lepota jesenskih impresij je poudarjena z rdečimi, rjavimi in zlatimi barvami in s prisluškovanjem zvokom dežja, trudnih perutnic, mrzlemu vetru in nizkim meglam (Jesensko občutje). Pesnika napolnjuje neznana bridkost, praznost (Praznost), umiranje (Mrtvo drevo, Umirajoča vrba), spomin na razposajene trenutke mladosti (Vračanje), na preteklost, v kateri je bilo vse ustaljeno in trdno (Mrtvi vodnjak). Med jesenskimi pesmimi je zaradi neposredne identifikacijske metafore zanimiva pesem Umiranje:

Postajam zapuščeno jezero,
zlomljeno ločje spominov
pada vame,
dolge grive alg mi vežejo poslednje valove.

Nižji in nižji postajam,
vroče štrene sonca mi suše robove,
veter me duši s prahom rdečkaste ilovice.

Zginil bom
in neko pomlad bodo blatno dno
prekrile zlatice.

Motiv umiranja se še stopnjuje v ciklusu Zima, v katerem pa poleg impresij narave že vstopa v pesem razmišljanje o miru, odtekanju bivanja, večnosti (Žalost, Zimska). K mračnim zimskim impresijam, v katerih se napoveduje globlje pesniško doživljanje simbolike decembrskih praznikov, se pesmi prevesijo v ciklus Odhajam, v katerem postane metaforika narave slikovita prispodoba za pesnikovo meditacijo o iztekajočem se življenju. Povsem od radoživosti odmikajočo se pozicijo izpoveduje pesem Samotarec. Oddaljevanje od skupnosti in sedanjosti izpoveduje pesnik s simboli otoka, miru, skromnosti in soočenja z duhom, z razmišljanjem o prehojenem življenju in spoznanju o oz-

kosti steze, ki jo je prehodil. V pesmih *Kesanje*, *Odhajanje*, *Misel iz dnevnika*. Slovo (I) oblikuje pesniško izpoved bivanja v sočasju in v preteklosti ter sklepa svoj pogled nase: "Votel sem, veter poje skozme, kakor skozi piščal. Vsak mora prazen odtod, vsak mora odpasti kot zrel plod." "Moje dihanje je že dihanje zemlje," zapiše v kratki aforistični pesmi *Videnje* (II) in se primerja s kamnito goro.

V razvojnem loku pesnikovega odmikanja od sveta sledijo pesmi *predsmrtnice*, v katerih pesnik razmišlja o prihodnosti, v katero vstopa skozi vrata smrti. Pesem *Ko bom umrl* ne izpričuje tragičnih občutij, temveč odprtost, približevanje k lepoti, k novemu občudovanju narave:

Ne sklenite mi rok, ko bom umrl,
naj mi ostanejo svobodne.
Ne zaprite mi oči,
naj vidim, kar sem videl
v siromašnem življenju.

Ne ugasnite mi smeha z rdečilom
in položite me v prst brez krste.
Rad bi objel zemljo s prostimi rokami
in z odprtimi očmi bi rad objel čudež rasti
trave in rož nad sabo.

V tem upajočem pomenu smrti pričakuje pesnik novo spoznanje o skrivnostih življenja tudi v pesmi *Vesela smrt* ("Jutro bo, ko bom umrl"). Veseli se časa, ko bo v resnici del narave, ko bo ptič in rastlina in združen z večnostjo ("Večnost je kot razcvetela georgina./ temno-rdeča vame visi."). –

V šestih pesmih zadnjega cikla *Zemlja sem in večnost* se pesnik povsem izenači z naravo ("zemlja sem, ... trave rasto iz mene"), v njem odmeva brezglasje ("Dišim po plasteh sprhnele lave,/ po razžganih kamnih, / ki so jih izbruhnili ognjeniki" – v pesmi *Brezglasje*), mir in negibnost, postane senca, rosna trava, je brez bolečine ("moje roke so prazne veje" – v pesmi *Negibnost*). Zadnje pesmi tega cikla so usmerjene v izrecno religiozno razmišljanje – pesnikova navezanost na podobe narave se prelije v misli na upanje, ki ga predstavljata vstajenje

in pričakovanje vesoljne sodbe s svetopisemsko simboliko. Ta se na koncu izoblikuje v Pesnikovi molitvi, v kateri v bistvu izpove tudi svoje osebne življenjske preskušnje in ustvarjalno iskanje, za katero si želi, da ne bi ostalo v prsti skupaj z njegovimi mrtvimi rokami. Na to pesem je navezana tudi Hvalnica, v kateri se pesnik obrača k Bogu z zahvalo za zgodnji čas svojega življenja, za srečno in veselo otroštvo in lepoto domačije. Vrh pesnikove izpovedi v Pesnikovi molitvi je misel na umetniško ustvarjanje, v katerem so bili njegovi ideali lepota, dobrotā in ljubezen:

Ljubili so svet in stvari,
 drevesa in rože,
 travo z rumenimi glavicami regrata,
 gibko hojo žena
 in solze samotne starke.
 Ljubili so v miru in v strasti,
 v grehu in svetosti.

V spremni besedi k zbirki *Zemlja sem in večnost* ugotavlja dr. Tine Debeljak vir pesniške spodbude, ki je navdihovala Mauserjevo poezijo. Ob razberljivem ritmičnem in leksikalnem vplivu poezije Josipa Murna, ki je najmočnejši, je med vzorniki za Mauserjevo pesniško zemeljsko metaforiko omenjen Edvard Kocbek s pesniško zbirko *Zemlja* ter Anton Vodnik (zbirka *Vigilije*, 1923), ki naj bi pesnika navdihnil s spiritualizmom, s katerim je Mauser sprejel tudi ekspresionistično metaforo in religiozno simboliko. Njegova poezija je z osebnim doživetjem narave in s panteistično širino duhovnega spoznanja o vseobsežnosti lepote vsega živega na individualen način dopolnila tradicijo slovenske impresionistične lirike in pesemskih vzorov katoliškega ekspresionizma. V izgnanstvu in izseljenstvu Mauser ni upesnjeval značilnih motivov za socialno in bivanjsko stanje od doma odtrganega človeka; odkrival je temeljno govorico svoje zavesti o celovitem svetu, ki je svet narave same zase in je zato skladen z osebnimi pesnikovimi čustvi in duhovno zbranostjo, v kateri se je s pesniškim ustvarjanjem rešil vsakdanjega odtujujočega okolja tovarne svedrov, v kateri je delal, in tujega industrijskega mesta.

LITERATURA:

- Karel Mauser, *Zemlja sem in večnost*, Buenos Aires: SKA, 1978 (dr. Tine Debeljak, "Beseda o pesniku", 143–160)
- Anthology of Slovenian American Literature*, ur. Edward G. Gobetz in Adele Donchenko, Willoughby Hills: SRCA, 1977
- Antologija slovenskega zdomskega pesništva*, ur. Tine Debeljak in France Papež, Buenos Aires: SKA, 1980
- Helga Glušič, "Pripovedna proza Karla Mauserja", *Wiener Slawistischer Almanach* 22, 1988, 183–188
- France Pibernik, *Karel Mauser*, Koper: Ognjišče, 1993 (monografija)
- Helga Glušič, "Književnost v publikacijah SKA", *Meddobje*, XXIX, 1995, 63–71

SUMMARY

THE POETRY OF KAREL MAUSER

Helga Glušič

The writer Karel Mauser was above all a prodigious storyteller, and while living in Austrian Carinthia and the United States of America (in Cleveland, Ohio) he wrote the greater part of his stories and novels for the Hermagoras Society in Celovec (Klagenfurt), with the exception of his war novel Ljudje pod bičem (People Under the Whip), which was published by Slovenska kulturna akcija (Slovene cultural campaign), a cultural institution of Slovene post-war political emigrants in Buenos Aires. In the later stages of his life he turned his hand to poetry in which he expressed his love for nature in an especially sensitive manner, showing both his admiration for and identification with it. The central themes of his poems portray confessions of intimate states of being and the spiritual depth of the poet's acceptance of the messages of the seasons, in which dramatic joy is interwoven with more rare melancholic tones; a feeling of being displaced in time, which celebrates maturity, is followed by the recognition of man's solitude and deathbed

reflections, spoken in the tones of a spiritual rite with hymn-like expectancy. Mauser's poems describe lyrical moods in short free verse; they reflect the strong influence of impressionist poet Josip Murn and the spiritual expressionism of Anton Vodnik.

DEMOGRAPHIC MOVEMENTS IN SLOVENE EMIGRATION TO ARGENTINA: THE SEARCH FOR LIVING SPACE*

Avgust Horvat

At the end of 1946, Slovene refugees in displaced persons camps in Austria and Italy – which were in the main supported by UNRRA, a charitable organization of the victorious Western allies – who at the beginning of May 1945 had fled from communist violence to Austrian Carinthia and were not forcibly repatriated by the English, began the search for new living space. The doors back home were shut for all those who chose freedom and intended to stay alive. In this search the only possible destinations were countries in North America and some in South America, and Australia. Only those refugees who had acquaintances or relatives in the United States who guaranteed that they could take care of them in case of need could emigrate to the United States. Canada and Australia were ready to accept only young and single people who were ready for any kind of work. The only option for other people with families, dependent children and the elderly was to emigrate to South America. Their representatives decided to request permission to settle in Argentina. A precedent had been set between the World Wars, when Argentina had accepted Slovene displaced persons and their families from the Italian-occupied Slovene Primorska who had been forced to leave the country due to fascist persecution.

In the hope that Argentina would again not refuse their application, Slovene emigrant priest Janez Hladnik and his colleagues succeeded in having the Argentinean President open the door to up to ten thousand Slovene refugees. Preparations, mainly the search for documents, were begun immediately. The first ships with Slovene refugees set sail from

* Most of the information found in this paper was published in a revised Slovene version of a paper by the same author entitled "Pogovor s številkami", in *Meddobje*, Buenos Aires, 1996, No. 1–2, pp. 147–155.

Italian ports at the end of 1947 and throughout 1948. At the end of 1948 and in 1949 ships with refugees from Austria arrived in Buenos Aires. By 1950 this migration was for the most part complete. The age distribution of the immigrants was quite heterogeneous.

TABLE I – AGE DISTRIBUTION ON SETTLEMENT¹

Age group	Males	Females	Total	%
up to 14 years	540	443	983	18.61
15 to 20 years	213	177	390	7.38
20 to 30 years	1 111	688	1 799	34.06
30 to 40 years	676	346	1 022	19.36
40 to 50 years	412	227	639	12.09
50 to 60 years	181	133	314	5.94
60 to 70 years	74	45	119	2.25
70 to 80 years and over	9	7	16	0.31
	3,216	2,066	5,282	100.00

Some refugees' wives and children who had not fled to Austrian Carinthia at the beginning of May 1945 stayed behind in the homeland. They were allowed to join their husbands from 1952 to 1955. They numbered around 200; in the meantime, some had emigrated to the United States, Canada, Venezuela, Chile and Australia, so the total number stated in the table bears further discussion.

DEMOGRAPHIC MOVEMENTS IN EMIGRATION

This paper presents almost all church weddings, both between Slovene couples and between Slovenes and persons of different nationalities (mixed marriages). All children who were christened and the dead who received Christian burials were also registered. Data referring to this matter is published in the weeklies *Oznanilo* and *Svobodna Slovenija*. Therefore we can say that the given data is fairly accurate.

¹ France Pernišek, *Svobodna Slovenija*, Buenos Aires, 1971/72, p. 354.

1. MARRIAGES

Due to inadequate material conditions there were only few marriages in displaced persons camps. There were, however, a handful of idealists who did get married. In some of the newly established families children were born, whose number is included in Table 1. In the new living environment, in spite of the meagre material conditions a number of couples got married, establishing Slovene families.

TABLE 2 – MARRIAGES OF SLOVENE COUPLES AND MIXED MARRIAGES

Period	Slovene marriages	Mixed marriages		
		Males	Females	Total
1948–1950	55	3	7	10
1951–1955	117	1	1	2
1956–1960	94	12	6	18
1961–1965	79	14	6	20
1966–1970	83	16	19	35
1971–1975	72	25	41	66
1976–1980	75	40	60	100
1981–1985	74	33	45	78
1986–1990	78	43	48	91
1991–1995	68	48	47	95
	795	235	280	515

The number of Slovene married couples as well as the number of mixed marriages is probably somewhat higher than stated, since those marriages that took place in the hinterland were not registered by the weeklies as they had not been informed of them.

The great majority of marriages entered between Slovene couples are permanent, with only a few broken and illegitimate marriages.

As is evident from the table there were some mixed marriages in the community as early as the first few years of settlement, but only a few. They were not welcome and the issue was covered in the press. This type of marriage was apparently to be avoided save for cases when there were very weighty reasons for it.² Nevertheless, many young persons opted for this type of marriage in the course of time, some of whom were graduate intellectuals. Some parents were much against the marriage of their sons or daughters to persons of a different nationality, but they gradually yielded. One father did not permit her young daughter to marry a local. The case was taken to court, which appointed a custodian for the girl up to her time of marriage on the grounds that the father opposed the marriage for racial reasons. It also became clear that the Latin influence prevailed over the Slovene as regards sentiments and that some youths can hardly resist it, girls often being afraid of remaining single. If they are not careful enough they even fall into the network of "procurers". The "suitors" they offer are not keen on being introduced to the girls' parents, who insist on getting to know them and are often forced to hire private detectives to determine the identity of the purported suitors. These are ascertained to be married libertines who have already abandoned their wives and children and cannot be legally divorced, or single men intent on changing their current partners.

Of importance among couples in mixed marriages is the fact that they do not want to appear in Slovene weeklies and want to remain anonymous, especially if their marriages are only civil. In addition to these there are also cases of cohabitation or occasional pairs, who particularly hide from the community. These are mainly the consequences of assimilation and with it a negative view of married life. Quite a few of the civil marriages have broken up, as have a smaller number of church weddings. The consequences are in every respect devastating, particularly for families with children left by fathers without any means of support.

Faith, and particularly the religious upbringing of the children, is an important issue for Slovene spouses in mixed marriages. In this regard

² Ignacij Lenček, "Iz etike narodnosti", *Vrednote*, Book II, Buenos Aires, 1952, pp. 24 - 25.

the Slovene spouse most often is forced to give in, since most families of locals or other nationalities do not practice religion. They claim to believe in God, but repudiate the Church on the grounds that an internal relationship with God is sufficient.

With mixed marriages a new problem arises in the Slovene family: communication in the local language when visiting. If the visits are frequent this can have a very negative effect on young members of the family and in quite a few cases Spanish is gradually becoming the language of communication in Slovene families. With this the knowledge of Slovene is on the decline, a fact manifested in Slovene school courses and conversations at local centres.

2. BIRTH RATE

As stated above, those born in the camps are included in the first generation of emigrants, those born in the settlements are included in the second. The question of the nationality of these new-borns appeared right from the start. Some held that they should be considered Slovene Argentines, but the majority were dissatisfied with this. They searched for a suitable solution and decided that the children would be legally and by place of birth Argentinean citizens, which, however, would not deprive them of their Slovene nationality. The children inherit their parents' mentality and culture with the awareness that they belong to the Slovene community and the Slovene nation. In mixed marriages the two mentalities and cultures are merged so that the mentality and culture of the children is a synthesis of both, from which the Argentine nation and culture gradually emerges. This is demonstrated by the children which the Spanish conquistadors had with Indians. To the Spanish, these were not Spaniards, but "Criollos". Also, Jews born into mixed marriages are not counted as members of that "nationality", but are considered members of the Argentine community. This community also excludes those who enter into mixed marriages. However, Slovenes in mixed marriages are counted as Slovenes, if they themselves do not deny it.

TABLE 3 – BIRTHS IN SLOVENE AND MIXED FAMILIES

Period	Slovene families			Mixed families		
	Males	Females	Total	Males	Females	Total
1948–1950	107	83	190	2	-	2
1951–1955	141	140	281	6	1	7
1956–1960	167	169	336	7	6	13
1961–1965	130	140	270	8	21	29
1966–1970	114	115	229	21	10	31
1971–1975	92	98	190	19	23	42
1976–1980	121	100	221	41	37	78
1981–1985	129	99	228	39	25	64
1986–1990	132	124	256	60	48	108
1991–1995	95	99	194	66	76	142
Total	1,128	1,167	2,395	269	247	516

After 1971 we find a higher number of mixed marriages and more births in mixed families, which is attributed to marriages of members of the second generation, children born in the country to which their parents emigrated. It seems that this trend will continue in the coming years. Due to this fact there was a fall in the birth rate among Slovene families; there are fewer Slovene families than there were in the first twenty years of emigration, when the children of the first generation established families.

Not all baptisms in Slovene families were entered in the records, but most were, while those in mixed families were more poorly recorded. In the latter case Slovene spouses are more and more frequently endeavouring to have their children baptised in a Slovene chapel, or that a Slovene priest baptise them in another chapel.

In Slovene families and more frequently in mixed families, the question arises of which language to speak when talking to the children. In most Slovene families it is Slovene, in mixed families this would depend on the exceptional endeavours of the Slovene parent. A small number of mothers succeeded in this, and a much smaller number of fathers. Children from families in which Slovene is spoken are sent to

Slovene classes; most of them feel comfortable in the Slovene community.

3. DEATH RATE

The death rate is growing every year, as the first generation of emigrants is now getting older, despite having proved to be quite hardy. Most of them have borne the consequences of war and revolution, flight, homesickness and the difficulties of assimilation into the new environment fairly well.

TABLE 4 – DEATH RATE

Period	Males	Females	Total
1948 – 1950	20	5	25
1951 – 1955	36	8	44
1956 – 1960	57	23	80
1961 – 1965	79	47	126
1966 – 1970	150	72	222
1971 – 1975	153	95	248
1976 – 1980	170	122	292
1981 – 1985	183	135	318
1986 – 1990	197	140	337
1991 – 1995	225	181	416
Total	1,270	828	2,098

The figures shown do not include all deaths, especially if they did not receive a Christian burial, which should be taken into account in Slovene marriages as well as for couples in mixed marriages, especially those in which only a civil ceremony was held. The figures shown probably include some pre-war emigrants, but these do not essentially change the given figures.

Owing to the lack of organized housing and other poor living conditions there were many deaths among new-borns and children up to six

years in the first three years of settlement. When the living conditions improved, deaths among new-borns and children practically disappeared.

Although the age of the deceased is not always recorded in the records, we can state that the average life expectancy for men is 72 years, for women 76 years. There are a surprising number of people over 80 and even 90 years of age in the community. The majority of these are women.

4. NATURAL INCREASE

Natural increase is the difference in the birth rate and the death rate. It can be either positive or negative. If it is negative, this tells us that the number of members of the community is falling. In our case we are unable to take the comparison of natural increase into consideration, which is explained by the age distribution at the time of settlement. The most numerous groups were not children and youths, but men and women of medium age. Many of them were married and single women over 35, the age at which fertility among women declines.

TABLE 5 – NATURAL INCREASE

Period	Births	Deaths	Natural increase
1948 – 1950	190	- 25	165
1951 – 1955	281	- 44	237
1956 – 1960	336	- 80	256
1961 – 1965	270	- 126	144
1966 – 1970	229	- 222	7
1971 – 1975	190	- 248	- 58
1976 – 1980	221	- 292	- 71
1981 – 1985	228	- 318	- 90
1986 – 1990	256	- 377	- 81
1991 – 1995	194	- 416	- 222
Total	2,395	- 2,098	297

The natural increase for the 47 year period is just barely positive, due to the number of births in the first years of settlement up to around 1965, after which the birth rate began to fall and the death rate to rise. The natural increase at the end of 1995 is at the lowest point and will not increase in the coming years, owing to the number of elderly people. This situation is not an emergency, but is the logical consequence of the age distribution at the time of settlement and is a property of all emigrant communities. The number of births abroad does not substitute the number of emigrants.

5. POPULATION BY AGE GROUPS AT THE END OF 1995

The attempt to show at least the approximate age distribution of Slovene post-war emigrants in Argentina is fairly risky, but should serve as orientation for the work of the further organizing of the community and the inclusion of the younger generations. Here it will be necessary to pay special attention to the children in the third generation. This generation will chiefly determine the extent to which the community is considered Slovene.

TABLE 6 – POPULATION BY AGE GROUPS AT THE END OF 1995

Age group	Males	Females	Total	%
0 – 5	95	99	194	3.50
6 – 10	132	124	256	4.64
11 – 15	129	99	228	4.13
16 – 20	121	100	221	4.00
21 – 30	92	98	190	3.44
31 – 40	114	115	229	4.15
41 – 50	130	140	270	4.89
51 – 60	267	169	436	7.93
61 – 65	380	400	780	14.14
66 and over	1,795	980	2,775	49.17
Total	3,255	2,324	5,579	100.00

The above table shows that half of the community is above 65 years of age. The tree of life is roughly the same size up to the age of 50, and then it begins to branch out to include over half of the members of the community. According to the laws of nature these branches will dry out over the years and the tree will mostly remain at its present predominantly equally distributed size.

The reality calls upon the responsible members of the community to prepare for the future, especially in town centres, in Slovene foundations and organizations. It is necessary for the young and the not-so-young of the second generation to take leading roles and put to work the young of the third generation. Their elders must help them, with consideration of their differences, and lead them on the path to preserving their national awareness. The future teachers, their preparation and especially their national education programme are of the utmost importance. We must not forget that the largest age group includes most of the subscribers to publications put out by the community, and that these groups include most of those present at events organized by the Slovene community. We have to emphasize greater concern for connection with Slovenia and also with the children of Slovene war emigrants in Argentina.

RESUMEN

MOVIMIENTO DEMOGRÁFICO Y LA EMIGRACIÓN ESLOVENA EN ARGENTINA: EN BUSCA DEL ESPACIO VITAL

Avgust Horvat

Al terminar la segunda guerra mundial Eslovenia como parte del estado yugoslavo fue gobernada por el comunismo. Gran parte de la población eslovena, especialmente de las regiones Dolenjska, Notranjska y Gorenjska se refugió en el vecino país de Austria, ocupado por

las fuerzas armadas aliadas, que les reconocieron derecho de exilio y los ubicaron en los campos para refugiados en Austria e Italia. Las fuerzas armadas anticomunistas fueron forzosamente entregadas al ejército comunista yugoslavo. Después de dos años de permanencia en los campos, los refugiados empezaron dirigirse a los países de inmigración. En la mente tenían a los Estados Unidos, Canadá, Australia y Argentina.

Como Argentina recibió a todos sin tener en cuenta edades, salud y profesión, la mayoría se decidió emigrar a este país. Al desembarcar cada uno o cada familia tenía que ocuparse de la vivienda y del trabajo por sí mismo. La mayoría decidió quedarse alrededor de Buenos Aires, capital del país, otros pocos se establecieron en el interior, especialmente en la zona andina.

Durante los primeros años la vida era dura. Sin embargo empezaron a construir sus propias casas. Los jóvenes se casaron y formaron familias eslovenas, los matrimonios mixtos eran pocos. Como después de toda guerra, en los primeros tiempos hubo muchos nacimientos, así también ocurrió en la colectividad eslovena recién establecida. Posteriormente se los casamientos y nacimientos estabilizaron, pero creció la mortalidad que después de algunos años sobrepasaba a los nacimientos. Al aumento de la mortalidad se unió el incremento de matrimonios mixtos, especialmente entre los jóvenes de la segunda generación ya nacidos en el país de inmigración. Esto debilitó mucho la colectividad eslovena no solamente numéricamente sino también desde punto de vista de la nacionalidad.

Después de 47 años de la vida en el país, crecimiento demográfico es apenas positivo, pero en los próximos años será ya negativo. Duro golpe sufrirá la colectividad en otros aspectos como por ejemplo las jóvenes familias y los jóvenes en general están mostrando poco interés en las publicaciones de la colectividad y en las organizaciones culturales y por esto el futuro es muy incierto.

POVZETEK

**DEMOGRAFSKA GIBANJA MED SLOVENSKO
EMIGRACIJO V ARGENTINI:
ISKANJE ŽIVLJENJSKEGA PROSTORA**

Avgust Horvat

Ob koncu druge svetovne vojne so tudi v Sloveniji kot delu tedanje Jugoslavije prevzele oblast komunistične strukture. Velik del prebivalstva, še posebej z Dolenjske, Notranjske in Gorenjske, je zbežal čez mejo v Avstrijo na ozemlje, ki ga je zasedala zavezniška vojska. Ubežniki iz Slovenije so tam dobili begunski status in bili razmeščeni po begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji, del protikomunističnih vojaških enot pa je bil na silo izročen v roke jugoslovanske komunistične vojske. Po dveh letih bivanja v taboriščih so begunci pričeli odhajati v tipične izseljenske države, predvsem v Združene države Amerike, Avstralijo, Kanado in Argentino.

Ker je argentinska država sprejela vse, ne glede na starost, zdravje in poklic, se je večina slovenskih političnih beguncev odločila prav zanj. Od trenutka, ko je bodisi posameznik bodisi njegova družina stopil na argentinska tla, je moral za preživetje – za zaposlitev, streho nad glavo ... – poskrbeti sam. Večina slovenskih priseljencev se je nastanila v samem Buenos Airesu, prestolnici Argentine, oziroma v njeni okolici, nekateri pa so odšli v notranjost dežele, večinoma v hribovito območje pod Andi.

Prva leta je bilo življenje težko. Takoj so začeli zidati lastne hiše, mladi so se poročili in si ustvarili slovenske družine, mešanih zakonov je bilo le malo. Znan je pojav, da se po vsaki vojni poveča število rojstev; to se je zgodilo tudi v na novo ustanovljeni slovenski skupnosti v Argentini.

Število porok in rojstev se je kasneje nekoliko umirilo, povečala pa se je smrtnost, ki je kmalu prerasla rodnost. Povečani smrtnosti se je pridružilo še večje število mešanih zakonov, najpogosteje pri potomcih izseljencev, že rojenih v Argentini. To je slovensko skupnost precej oslabilo, ne le po številu, ampak tudi s stališča slovenske narodnostne identitete.

Po 47 letih življenja v Argentini je demografska rast slovenske izseljenske skupnosti še pozitivna, verjetno pa bo kmalu upadla. Najhujši udarec je dejstvo, da mlade družine in mladi nasploh kažejo čedalje manj zanimanja za sodelovanje v družabnem in kulturnem življenju slovenske izseljenske skupnosti. Zato je prihodnost te skupnosti zelo negotova.

SLOVENES IN SWEDEN

Avguščina Budja

I. HISTORICAL OVERVIEW OF IMMIGRATION TO SWEDEN

Swedes consider the immigration of labour to Sweden after the Second World War as a turning point for Swedish society. Although the Swedish intelligentsia and media are still keen on presenting Sweden as an ethnically homogenous society, it would be more accurate to place Swedish social homogeneity in the 19th century, since the country was neither before nor after ethnically pure. In the 19th century, Sweden suffered a general recession caused by poor harvests, religious oppression, and the failed policy of the monarch. Large numbers of people left their homes and their country; in a few decades, some 1.5 million Swedes left to find a better future in America.

Swedish immigration figures only began to exceed those for emigration in the early 20th century, and this situation gradually augmented until its climax at the beginning of the Second World War. Officially, because of its neutral policy Sweden was not involved in the destructive processes of the Second World War. The country continued to develop economically, while the majority of other European countries suffered greatly as a result of the war. During that time, shelter was sought in Sweden particularly by individuals with a Jewish background. These were later followed by refugees from the Baltic and some other eastern European countries. In 1956, several thousand Hungarians sought exile in Sweden, followed by numerous Czechs and Slovaks in 1968.

In the late 1950s and early 1960s Swedish industry literally begged for labour. Swedes could not fill all the vacancies, and this made Swedish entrepreneurs decide to recruit labour from some of the southern European countries. Numerous agencies based in Italy, in the coun-

tries that comprised the former federation of southern Slavs (Yugoslavia), Austria, and some other countries acted as intermediaries. They mostly recruited young labour from these countries and filled the newly created gaps in the Swedish labour market. Foreigners accepted any job regardless of their qualifications, and some, particularly women, even took on two jobs. There were plenty of empty homes and work to choose from in Sweden, the only thing lacking was a supply of healthy young people. This gap was gradually filled by immigrants.

Most foreigners who arrived in Sweden as "labour" planned to improve their personal financial situation and return home after a few years. Time went by, children grew up along with the cost of living, and the initial plans of the majority of immigrants were never realised. Swedish policy made sure that the situation never changed: by introducing certain tax and immigration reforms, it aggravated conditions for saving money, thereby reducing the immigrants' chances of returning home. At first cheap homes were renovated, but this was soon followed by the demolition of old buildings and the construction of new expensive housing estates. Thus the living costs for the entire working class, which included Slovene immigrants, were increased. Those who did not save enough money to return home during the first few years still live in Sweden today.

REFORMS AND POLICY

Tax reforms here refer to the Swedish method of taxing personal income. Income-related taxes in Sweden are currently among the highest in the world.¹ This then determines the social conditions for the population of the country, where "Big Brother" keeps a close eye on every individual in the style of social-democratic ideology, which has been

¹ The only European country with a higher rate of income tax than Sweden is Denmark.

the leading power in Sweden for more than hundred years.² This means that every individual in Sweden has the right to at least a minimum standard of living and is entitled to assistance in creating basic living conditions for himself if necessary. The level of the standard of living is again determined by Swedish economic trends. This is particularly evident today, when the country is ridden with high unemployment, causing the general standard of living to drop.

Swedish immigration reforms have mostly been aimed at three particular political goals, which were defined and adopted in 1975: *equality, freedom to choose, and cooperation* (jämlighet – valfrihet – samverkan). These goals apply to the entire population of Sweden, regardless of ethnic origin and background. But goals are one thing and reality another. Swedish immigration policy has been based on the assumption that people who have settled there for any of a number of reasons and have received a residential permit will also stay there. Gunnar Alsmark, one of the leading ethnologists in Sweden comments: Swedish society does not wish to throw immigrants out of the country, on the contrary, it wishes to throw them into the country and make them Swedish by force. At the same time, the state preaches equality, freedom to choose, and cooperation to the entire population. The very attitude of the Swedish towards immigrants has been full of contradictions and conflicts from the very beginning. The way in which Swedish society takes care of its immigrants is oppressive rather than democratic, and, as Alsmark and many other experts maintain, the freedom to choose is therefore nearer to assimilation than integration.³

The expression "assimilation" here represents a way of making immigrants Swedish quickly and by force and, equally, of pulling down the bridges to their ethnic background. "Integration" in this case stands for the process of adjustment to Swedish society, culture, and lifestyle, a process which can take place over several generations. Only through the process of integration could the basic goals of the Swedish immi-

² In this century the bourgeois coalition has ruled Sweden for only three or four terms of office; the rest of the time the ruling party has been Social Democrat.

³ From an article in the Swedish daily *Sydsvenska Dagbladet*, 6/1-96:4.

gration policy (equality, freedom to choose, and cooperation) be realised, otherwise they would remain a meaningless phrase.

THE LANGUAGE

A few words must be said about immigrants' knowledge of the Swedish language. It has already been noted that until the mid-1970s, the Swedish immigration policy was officially that of assimilation. Foreigners must be made Swedish as soon as possible! But nobody stopped to think how this could best be done. During this period, immigration of labour to Sweden stopped entirely; borders remained open only for those with refugee status. The actual status and conditions of immigrants and refugees in Sweden was soon expressed through the Swedish media, which adjusted to the ups and downs of the economic situation and the unemployment rate in the country. Immigrants were occasionally bunched together into an undefined mass and made scapegoats for all Sweden's economic problems.

Swedish is a relatively "small" language, spoken by approximately 8.5 million people in Sweden and several thousand in the USA. It belongs to the Germanic group of languages and is most closely related to Danish and Norwegian. The majority of immigrants that arrived after the Second World War came from non-Scandinavian countries, which means that Swedish was completely alien to them. Swedish society did not pay any attention to teaching Swedish to foreign immigrants after the Second World War and foreign workers in the 1960s. There was plenty of work for everybody, even those who could communicate with their surroundings only with their hands or in Swedish that still today closely resembles a pidgin or creole.⁴

⁴ A *pidgin* is an artificial language of a minority which does not master the literary language of its environment in a country where this language is used. A pidgin can never be a first language. A *creole* is a higher-level artificial language which becomes a functional means of communication among people using this language. A creole can also be the first language of a speaker who is a member of a minority in a multi-lingual society.

It can be said that in Sweden in recent years knowledge of Swedish has become an indicator of social class, which in most cases is detrimental for immigrants. It is absurd that the majority of foreigners who have arrived in Sweden in the last decade and have enjoyed the advantage of formal (school-organized) Swedish language tuition have mastered the language better than those who have been living in Sweden for almost half a century but to whom Swedish society has not given the opportunity of learning the language in a formal environment. The latter are mostly refugees who arrived after the Second World War, and workers from the 1960-s and 1970s. They helped to build up the prosperity of Swedish society together with the rest of the Swedish population, but today their value is measured mostly according to their knowledge of Swedish.

As far as the knowledge and development of the Slovene language among Slovenes in Sweden is concerned, it can be established that contact with the original country was very limited due to the geographic distance and the relatively small number of Slovenes living in Sweden. Extra-curricular Slovene language classes were mostly given by teachers who were employed by the Swedish school authorities regardless of their actual qualifications and pedagogical abilities. The reason for this was of course the Swedish immigration policy, which tried to prevent Slovene immigrants and their children from returning home. In the majority of other Western European countries, Slovene teaching personnel were supplied by Slovenia itself, a fact which was also of great ideological significance.

Ideologically, culturally, and linguistically, Slovenes in Sweden were exposed to the strong influence of the Swedish assimilation apparatus. It is a well known fact that individuals who do not master their first, that is mother tongue, will have difficulties in learning a second and other languages. The same holds true for identity and personal cultural awareness: how can I value what is foreign if I do not know and value what is mine? Fortunately, the consequences of such neglect were not as serious as was expected. Much of the credit for this must go to Slovene societies and individuals who have continued to preserve Slovene cultural identity and to wholeheartedly defend the Slovene cause in Sweden, thus resisting the trend of assimilation.

POLITICAL INTEGRATION OF IMMIGRANTS

In the introduction it was noted that some individuals had two jobs simultaneously and did not pay much attention to their spiritual development. Equally, Swedish society did not pay any special attention to them and did not demand them to learn Swedish, so their command of their native tongue weakened without the compensation of learning Swedish well. When an alternative opinion was needed in the public discussion on immigrants, only a few of them spoke Swedish sufficiently well to express their views. Furthermore, since the immigrants' command of their own language has weakened, conditions for literary creativity either in their language or in Swedish have been extremely poor. The consequence of this has been the extremely small number of (mostly rather insignificant) literary works (with the exception of contributions in magazines) among Slovene immigrants in Sweden.

Equally, the participation of immigrants in political activities has been far from adequate. Though it is true that the right to vote at municipal and regional elections is given to immigrants after only five years of permanent residence in Sweden, this right is only seldom exercised. This is probably caused by the lack of political candidates interested in changing the negative trends among immigrants or who themselves have an immigrant background. At the last elections, in 1994, the percentage of immigrants among politicians was 1.5%, which contrasts sharply with the overall proportion of immigrants in the Swedish population (approximately 25%).

According to statistical data, there are approximately 166 different nationalities and some further ethnic groups represented in Sweden.⁵ Some groups number hundreds of thousands (Finns), some tens of thousands (Bosnians, Serbs, Croats, Slovenes, etc.), some thousands (Greeks, Italians and Danes), while some only hundreds or tens. The present total population of Sweden is approximately 8.7 million, with approximately 7 million having a Swedish background (those born in Sweden and with one or both parents Swedish).

⁵ Tommy Holm, *Det maongkulturella Sverige*, 1989:391-395.

Due to incomplete statistical data on many of the ethnic groups in Sweden, it is difficult to gather all the information on immigrants into a single volume of work which would cover all the important cultural and social issues. In addition, culture is not static – it is constantly changing and developing in one direction or other. This paper therefore cannot offer any final conclusions with regard to the history or the present situation of immigrants in Sweden, but simply presents data in its original form which might be interesting or useful for the reader. The reader is then free to study in greater detail parts of or entire areas covered herewith, but it should be noted that, unfortunately, Swedish research literature still fails to cover many aspects of life which could and would fill the gaps in the Swedish multicultural mosaic.

II. SLOVENES IN SWEDEN

Undoubtedly one of the Slovene forerunners in Sweden was the well known Swedish poet Carl Snoilsky (Karel Znojilšek), 1841–1903. The poet was convinced of his Slovene ancestry, although there was no solid proof of it. A survey revealed that there are at least five places called Znojile in Slovenia. For this reason researchers maintain that a Slovene with a family name of Znojilšek (probably the name of Carl's ancestors) must have come from Znojile. Snoilsky wrote about Slovenia and his ancestry in his poem *Laibach*, among other works; his family roots probably reach back to the Reformation Period of the 15th century.

It is often said that it is impossible to find a Slovene further north than Uppsala, and this is probably true. When Slovenes poured into Sweden as refugees in the 1950s and early 1960s, they mostly settled where the demand for labour was highest – in the regions of Skaone, Smaoland, Oestergoetland, and Vaestmanland. Slovenes who arrived in the 1960s and later were recruited directly to the areas around the major cities, such as Stockholm, Goeteborg and Malmoe. Many settled in Helsingborg, Landskrona, Halmstad, Olofstroem, Joenkopeing, Eskilstune, and Koeping, and founded Slovene societies. These are the present-day Slovene oases in Sweden.

Slovenes in Sweden do not live in close groups; many have bought or built houses where they live in a more or less traditional Slovene way – growing vegetables in gardens and making wine in cellars, either from bought grapes, apples, or concentrated fruit juice.

IMMIGRATION OF SLOVENES TO SWEDEN

In 1966 Sweden and the republics of Yugoslavia signed an agreement on movement of labour between the two countries. However, the arrival of Slovenes in Sweden was not organized in the terms of the inter-state agreement. Between 1966 and 1979 approximately 10,000 people left Slovenia for temporary work in Western Europe. In 1968, a total of 14,210 people arrived in Sweden, and many of these were Slovenes. After 1974 emigration from Slovenia was gradually overtaken by returns home, and for some time there were more people returning than leaving.⁶ In the 1980s the number of people returning to Slovenia also declined as a result of a general economic crisis in Yugoslavia following Tito's death.

The majority of Slovenes living in Sweden arrived there between 1965 and 1975. The total number of Slovenes in Western Europe, according to statistical data from 1982, is 72,000, which means that the Western European countries are home to approximately 4% of Slovenes. This data does not include ethnic Slovenes living in the border regions in countries neighbouring Slovenia. The number of first generation Slovenes in Sweden is between 6,000 and 7,000, including naturalised Slovenes holding only Swedish or double citizenship. The exact number is impossible to determine since Slovenes were treated, along with others from the former Yugoslavia, simply as "Yugoslavs". This mistaken definition was to a large extent a result of the activities of the influential "Yugoslav" group in Sweden, which greatly influenced the attitude of Swedes towards "Yugoslavs".

⁶ In 1973 all European countries – including Sweden – were shaken by a world crisis caused by a lack of crude oil, which was in effect reflected in the restructuring of the Swedish immigration and general policy.

According to approximate estimates, prior to the outbreak of the war in the Balkans, in 1991, Slovenes represented some 10% of all "Yugoslavs" living in Sweden. Including the second and third generations of the Slovene population in Sweden, there were probably 12,000 to 14,000 people of Slovene origin living there.

According to data on the living conditions of Slovenes in Europe, almost half the Slovenes in Western Europe have lived outside their homeland for at least 16 years, more than 12% for more than 22 years. In Sweden the majority of Slovenes have lived there approximately 31 years (figure for 1996). It is of special interest that the majority of Slovene immigrants in Sweden came from relatively well-developed regions in Slovenia, such as the areas around Celje, Maribor, Ravne na Koroškem, and Ljubljana, and not only from Pomurje, which is the case among Slovenes in other Western European countries.

ECONOMIC CONDITIONS AND LEVEL OF EDUCATION

Slovenes living in Sweden are distributed among various social classes. We have already mentioned that many Slovenes worked in industrial production, but a great number of them found employment in sundry administrative positions. Many Slovenes have academic qualifications, which they acquired either in Slovenia or later in Sweden. These people are employed in various public institutions, in education, healthcare, catering, social institutions, the media, immigration bureaus, and so on. A relatively high number of them have founded their own companies or established themselves in Sweden in some other way. Their companies range from clothing, car repairs and services to light engineering.

Slovenes living in Sweden are still highly productive and active, although many are retired. In Sweden retirement begins at a certain age rather than after a certain number of working years. The retirement age both for women and men is 65 years. According to statistics on Slovenes in Europe, 20% are 20 and under, 40% are between 25 and 38,

and 35% are between 39 and 69. Only few are 70 or more, but this will start to change even within the next decade.

The unemployment rate among Slovenes in Sweden is relatively low both among men and women. The situation is also favourable in the second and third generations. Only few are unemployed, although the national unemployment rate is relatively high (approximately 9%). Some Slovene immigrants arrived in Sweden directly from rural areas, but the majority had already been employed in Slovene industry or elsewhere. The wages of Slovenes in Sweden can be compared with the average income of Swedes.

The level of education of Slovenes living in Sweden is to a certain extent higher than the average education level of Swedes. According to certain Swedish data, 17% of the first generation of Slovenes did not finish their primary education, while at least the same percentage of Slovenes have university degrees.

FAMILY AND RELATIONS

Slovenes may well be one of the ethnic groups which have had no special difficulty assimilating or adjusting to Swedish society. There are probably various reasons for this, one of them being that Slovenes are relatively well educated and have no particular problems speaking Swedish, which allows them to blend well with their working environment. The arrival of Slovenes in Sweden in the years when industry was in great need of labour contributed to the fact that most Slovenes established themselves in the new environment notwithstanding the prevalent unfavourable attitude towards immigrants. There are no significant cultural or religious differences between Slovenes and Swedes: both countries are Christian, although the prevalent church in Sweden is Protestant while in Slovenia it is Catholic. The long industrial tradition in Slovenia helped Slovene immigrants to adjust successfully to the Swedish lifestyle. The number of Slovenes in Sweden is relatively small – they are scattered in various regions of this large country and are mixed with the rest of the population. Mixed marriages with Swedes or

representatives of other nations and nationalities in Sweden are not uncommon among Slovenes.

The Slovene family does not differ greatly from the Swedish family. The average number of children is low, and the roles of the spouses are approximately the same, at least as far as Slovenes in Sweden are concerned. Children's upbringing may be stricter among Slovenes than among Swedes, but there are also exceptions. Visits to Slovenia and relatives living there are a part of everyday life for a Slovene in Sweden. If he does not visit Slovenia every year, he certainly does every other year. Almost every Slovene in Sweden still nurtures a latent wish to return. But Slovenia has not adopted any special programme to facilitate the return of Slovene immigrants. In Sweden the latter live under the impression that their position with regard to their motherland is best described by the proverb "*out of sight – out of mind*".

Young Slovenes are generally very successful in school, further education and work. In their studies they receive considerable support from their families: Slovene parents are of the opinion that the greatest gift and the best legacy for life that they can give their children is a good education whether at primary school, secondary school or university.

Heavy and highly strenuous work in a foreign country, in this case chiefly industrial work, and serious obstacles encountered by many regarding professional promotion, caused by general linguistic difficulties, have had lasting detrimental physical and mental effects on many Slovene workers in Sweden. An industrial day job lasts from 7 a.m. to 4 p.m. with an one-hour unpaid break for coffee or lunch. Early retirement is increasingly common among Slovenes in Sweden. Many of them have died either young or in middle age. These deaths have been caused by cancer or other serious diseases resulting from stress, strain, and wrong diagnoses which prevented medical staff from treating patients on time.

The Protestant work ethic, promoted in Sweden by Max Weber among others, which states that man must work for the work itself and not because of income or pleasure has also made an impact on Slovene

workers in Sweden. Many Slovenes are still active and productive after living in Sweden for 30 years or more.

ORGANIZATIONS

Although Slovenes are fairly scattered throughout Sweden, concentrations of the Slovene population are mostly found around ten centres. This has facilitated the organization or founding of Slovene societies which still act as centres for Slovene culture and lifestyle among our countrymen in Sweden. Today, the following Slovene societies are active in Sweden:

- LIPA, Landskrona
- PLANIKA, Malmoe
- IVAN CANKAR, Halmstad
- FRANCE PREŠEREN, Goeteborg
- SLOVENIJA, Olofstroem
- SIMON GREGORČIČ, Koeping
- SLOVENIJA, Eskilstuna
- SLOVENSKO DRUŠTVO, Stockholm
- SLOVENSKO/ ŠVEDSKO DRUŠTVO, Helsingborg

In Landskrona and Joenkoeping further Slovene societies used to be active, SLOVENIJA (1973–77) and SAVINJA (mid 1980s) respectively. Both ceased to exist because of the very low number of active members and the assimilative pressure from the Swedish environment. The existence of a number of other Slovene societies in Sweden is also possible. For almost fifteen years a Slovene society of teachers was active in

Sweden, but this closed its doors even before the disintegration of Yugoslavia.

The Slovene Catholic mission in Sweden, the seat of which is now in Goeteborg, has been active for more than thirty years. Immigrant Slovene priests, Jože Flis, Ignacij Kunstelj, Janez Sodija, Jože Drolc, Stane Cikanek, Ludvik Rot, Jože Bratkovič, and the present priest Zvone Podvinski, have played a uniting role among Slovenes in Sweden. Janez Sodija was the first to organize the annual "Slovene Meeting in Vadstena", which takes place every Whit Sunday.⁷ These meetings have now been taking place for 23 years and are of great importance for establishing ties among Slovenes in Sweden, who are scattered throughout this large country. The most distant Slovene settlement from Vadstena is in Malmoe (450 km or 6 hours by car).

At dances at these and many other meetings of Slovene societies in Sweden, music is provided by the Lastovke orchestra, an active part of the LIPA society of Landskrona, which is the oldest society of its type in Western Europe.⁸ The TRIGLAV society was founded in 1968 at the instigation of Avgust and Janez Budja (father and son), and this was followed by the opening of other societies in Sweden and other Western European countries where Slovenes lived. In the last thirty years several Slovene choirs have got together in Sweden, including the Triglav and Lipa choirs, the Valovi children's choir of Landskrona, the Planika octet (from the PLANIKA society in Malmoe), the France Prešeren choir (from the FRANCE PREŠEREN society in Goeteborg), the mixed voice choir of the SLOVENSKO DRUŠTVO society of Stockholm, and the men's octet of Keeping.

⁷ The church of St. Bridget of Vadstena houses a tomb of the only Swedish saint, St. Bridget (14th century) who lived when Swedes were still Catholics. There is also a convent of the Order of St. Bridget and a Catholic church where Slovenes from all over Sweden gather for the Holy Mass, followed by a cultural programme in one of the halls nearby.

⁸ The original name of the society was TRIGLAV; on merging with the SLOVENIJA society in 1977 it was renamed LIPA.

Particularly in southern Sweden, several smaller vocal groups have got together: Vokalni Tercet Sester Budja, Sestre Perko, the Druga Generacija band, the Spise vocal quartet, the Lastovke, Vikis, and Planika folk bands, the Martin Pečovnik orchestra, Tomo Vitanc, Zdōmci, Alleybirds (Goeteborg), Dambos, and others. And there are undoubtedly other similar bands in Sweden.

SLOVENE SOCIETIES

Slovene societies are associated under an umbrella organization called the Slovene Association of Sweden (SZ).⁹ According to the latest information from 1995, the membership of Slovene societies in Sweden comes to approximately 1,250 Slovenes, and all are automatically members of SZ. This means that some 10% of Slovenes living in Sweden are members of local Slovene societies. Before the founding of SZ in Sweden, links between Slovenes were maintained by the Coordinating Committee of Slovene Societies of Sweden and the Interest Group of Slovene Societies, which was a part of the Yugoslav Association of Sweden (1975–91).

SZ and its predecessors have also organized another type of Slovene gathering in Sweden, initially called "Slovene cultural festivals" and later renamed "Slovene Meetings". These were originally a political and ideological reply to the "Meetings of Catholic Slovenes" in Vadstena. But after Slovenia's declaration of independence in 1991, these meetings gradually came to represent the common interests of all Slovenes living in Sweden. Slovenes of all "colours", ideas and opinions are now happy to have a single place to meet. Of course there are still complaints from one side or the other – people do not change their convictions over night.

THE ROLE OF SLOVENE SOCIETIES

It is difficult for an individual to achieve anything on his own in Sweden. Those wishing to influence the dynamics of Swedish society

⁹ SZ was founded on 24th March 1991 when the Slovene Interest Group of the Yugoslav Association ceased to exist.

would find it easier to do so by joining a society or a larger organization that represents the interests of individuals or groups. This holds true both for Swedes and for all members of national minorities living in Sweden. Swedish society even gives moral and, in part, economic support to practically all forms of organized activity under the condition, of course, that it has control over the core of the organization's structure. The economic assistance to societies means that some of the money contributed by taxpayers (in this case also Slovenes) circulates and returns to taxpayers in the form of subsidies to societies. Slovene national societies aside, Slovenes are members of various Swedish societies, such as choirs, sports clubs, and so on.

Slovene societies in Sweden are mostly intended for the preservation of Slovene culture and tradition. The activities involved include singing, linguistic and literary meetings, different hobbies such as cooking, sewing, sports, dancing, and music, and other general social activities. It is becoming increasingly evident that Slovene traditions are merging with those of Sweden, illustrations of this phenomenon being the celebration of Christmas, St. Lucy's day, Easter, St. George's day, pagan rites accompanying Midsommer (the celebration of the longest day in the year), and St. Martin's day. Some societies offer assistance to unemployed Slovenes asserting their right to unemployment benefit, take care of the old, the infirm and other disadvantaged individuals, and are active in social, information, education and cultural spheres. It should be noted that Slovene societies employ only a few full-time managers or similar personnel, and that individuals in these positions are mostly driven by sense of duty, enthusiasm, and Slovene national awareness.

Society offices are places for various local Slovene gatherings – in Sweden there are no cafes or inns equivalent to those in Slovenia. They usually offer a variety of Slovene newspapers, Slovene books, tapes, records and films, there is always a copy of *Naš Glas* magazine, and Slovene is spoken, which is useful for everyone. Young people rarely participate in the activities of Slovene societies, but young Slovenes are very active in Swedish societies, where they can mix with people of their own age. This may be detrimental for the national awareness of young Slovenes living in Sweden, but it is also a sign that they are accepted by Swedish society.

Slovene societies in Sweden receive a great deal of information from Slovenia through a show on Swedish Radio which has for the last 16 years been produced by a Slovene, Jasna Carlen, in collaboration with a number of other individuals (Jakše, Veberič, Golčman, and others). Occasional information on events in Slovenia and elsewhere in the world are supplied to Slovenes in Sweden by the Slovene magazines *Naš Glas*, published in Stockholm six times a year, *Rodna Gruda* (and the Slovene Emigrant Organization based in Ljubljana), *Naša Slovenija* (edited by Luka Škoberne), and *Naša Luč*.

Slovene immigrant priests in Sweden (the present incumbent – since 1993 – is Zvone Podvinski) play an extremely important role in establishing and strengthening ties between the old and new countries. Individual families follow Slovene and Swedish media of either a religious, a generally informative, or a political nature. The task of connecting Slovene societies and Slovene and Swedish institutions is mostly performed by the Slovene Association of Sweden, which also deals with issues relating to the integration of immigrants in Sweden and receives financial support from the Swedish government. A further great source of moral support for Slovenes in Sweden is the Slovene embassy in Stockholm.

CULTURE

Over the years, Slovene culture in Sweden has assumed many characteristics of Swedish culture. This is particularly true for the second generation of Slovenes, who do not usually have a good command of the Slovene language. Many parents try to preserve the Slovene identity of their offspring, and to this end a large number of Slovene children visit Slovenia during their holidays – some of them join organized holiday camps, while others stay with their grandparents or other relatives. This has given a strong boost to the preservation of national identity among young Slovenes, but it has not always been effective in all areas.

Slovene cooking is still mostly left to women, although many men have lately started taking an interest. Traditional Slovene cooking has

adopted characteristics of Swedish and international cuisine, but for religious and family celebrations tables are still usually adorned with traditional Slovene dishes, although a number of Swedish delicacies can also be found. Usually the company gathered at the table is also of a mixed background, since young Slovenes have friends among other immigrant groups and the Swedes. In this way, Slovenes enrich their environment with special culinary features, culture and traditions which they brought with them to Sweden.

Characteristic of all events organized by Slovene societies is traditional food, a special place being reserved for the Carniolan sausage produced in Sweden. Since Sweden does not produce its own wines, wine is imported from different parts of the world. For a long time Sylvaner was the only Slovene brand in Sweden.

As is the Slovene habit, Slovenes living in houses and villas grow vegetables for the needs of their kitchens, producing potatoes, lettuce, parsley, tomatoes, onions, carrots and so on. Slovene gardens are of course adorned with beds of carnations and other flowers.

SLOVENES AND THE CHURCH

Many Slovenes brought with them the religious traditions of their parents to Sweden and are still active members of the Roman Catholic Church. But many, particularly young families of Slovene origin, conveniently adopted Swedish customs, including those of the church. Their children are therefore christened in Protestant churches, and some even receive confirmation according to Protestant custom.¹⁰ Only a few Slovenes are practising Protestants, however. Those who are mostly come from the area around Murska Sobota, where there are several Protestant villages. There is at least one Catholic priest in office in Sweden, employed by the Catholic Church of Sweden and Germany. Each Whit Sunday several hundred Slovenes gather at the "Meeting of

¹⁰ Unlike in the Catholic Church, confirmation among Protestants is not one of the Sacraments of the Holy Church.

Catholic Slovenes" in Vadstena. There they attend a joint religious service and participate in a programme of culture and entertainment.

Additionally, a Holy Mass is read in Slovene at least once a month in all major towns throughout Sweden. One of the church's activities is the organization of a childcare service, and this is particularly active in the parish of Goeteborg. The Slovene immigrant priest also assists in the distribution of Slovene periodicals. The Slovene Catholic Church plays a particularly important role in strengthening and developing Slovene national awareness, integrity, and identity among Slovene immigrants in Sweden. These people are highly exposed to the pressures of assimilation and secularisation, caused in part by the former regime in Slovenia and in part by the Swedish environment.

SLOVENE NEWSPAPERS AND OTHER MEDIA IN SWEDEN

A Slovene language magazine, *Naš Glas* (Our Voice), has been published in Sweden regularly since 1973. The magazine is published six times a year (approximately 800 issues to date) and has a permanent board of editors. It includes articles and reports by occasional and regular correspondents on the activities of societies and other Swedish social news. *Naš Glas* publishes reports on Slovenes in Sweden and on celebrities in Slovenia, articles on Slovene and Swedish artists, poems, and passages from literary works. Some articles are also published in Swedish. The magazine tries to reflect the life of Slovenes in Sweden and to contribute to the preservation of the Slovene language in this country. Until 1995 it was financed by the National Institute for Culture, and since 1996 it has received funds from the Slovene Association of Sweden. *Naš Glas* is published in Stockholm.

The former *Jugoslavanski List* (Yugoslav Journal) and *Jedinstvo* (Unity) magazine included Slovene pages until 1991. Between 1984 and 1986 the magazine *Svobodna Misel* (Free Thought) was published, giving critical opinions on cultural issues in Sweden. Many Slovene families and individuals subscribe to *Rodna Gruda* (Homeland), *Naša Slovenija* (Our Slovenia), *Naša Luč* (Our Light), *Ognjišče* (Hearth), and

the weekly *Družina* (Family). These are published in Slovenia. In addition to this, Slovenes in Sweden contribute to *Slovenski Izseljenski Koledar* (Slovene Immigrants Almanac) and other daily, weekly and monthly magazines and newspapers published in Slovenia.

In the 1970s several shows on Swedish television were produced for the Slovene speaking population. In the first of these shows, in 1978, the Slovene folk band Lastovke, from Landskrona, performed some of their compositions. Since 1980 Slovenes have been able to tune into the weekly 10-minute broadcast in Slovene produced by Jasna Carlen for the 2nd channel of Swedish Radio. And it should be added that many Slovenes tune into morning and evening broadcasts from Ljubljana.

THE FUTURE FOR SLOVENE IMMIGRANTS

The issue of whether Slovenes in Sweden should be considered permanent immigrants or temporary workers abroad was first discussed in Slovenia in the 1980s. Many Slovenes have adopted Swedish citizenship; today some of them have dual (Slovene and Swedish) or only Swedish citizenship. The convention on social services between Sweden and Slovenia is not favourable for Slovenes living in Sweden, since they are not entitled to medical care if they are injured or fall ill during a stay in Slovenia. Regarding this, the living conditions of the Slovene population in Sweden are not expected to change in the near future.

The issue is in part political, and no radical changes can be expected in the migration policies of Slovenia and Sweden in the next few years. Slovenes in Sweden are caught between a rock and a hard place. They will have to be satisfied with occasional visits to Slovenia – assuming they are able to travel – or with occasional contacts with their old home through guest appearances by groups and individuals in Sweden. Swedish social policy does not give Slovenes any freedom to choose: when they reach retirement they must decide whether to stay in Sweden or spend the remaining years of their lives in Slovenia. Financially they will choose Sweden, but socially they would prefer to live in Slovenia.

The Slovene language as spoken by Slovene immigrants in Sweden is highly threatened, particularly among the second and third generations. The language of the first generation deteriorated due to infrequent contact with Slovenia, but young Slovenes were not usually given even a proper opportunity to learn the language of their ancestors well. Furthermore, the assimilation force of the Swedish environment has had its effect among Slovenes. The number of Slovene immigrants is too small for communication in Slovene to be conducted in normal circumstances, which would strengthen ties among Slovenes. Equally, Swedish mass media are not welcoming to the Slovene or other minorities in this respect. And in addition to all this mixed marriages abound.

Extracurricular Slovene classes were relatively well organized between 1977 and 1991, but today they have practically gone from Swedish schools. Classes are mostly conducted only in various Slovene societies. With the reforms of 1991/92 Sweden has almost destroyed the chances of young Slovenes to grow up with the language of their ancestors with the help of an organized Slovene system. This is of particular consequence for Slovenes because the number of Slovene children is relatively small. Somewhat better are conditions among young Slovenes who were born in Slovenia, where they learnt Slovene as their first language in a home environment. But there are not many of them. Young Slovenes living in families where both parents are Slovene and where all the family members used to or still actively participate in the Slovene societies have a greater opportunity to master Slovene than those from mixed families.

The number of Slovenes in Sweden is similar to that in the 1970s. Some have returned or died, while others have arrived or have been born. Slovene community in this country sustains and in certain respects even continues to develop successfully.

POVZETEK

SLOVENCİ NA ŠVEDSKEM

Avguščina Budja

Prispevek je razdeljen na dva dela. V prvem avtorica obravnava splošno problematiko priseljenstva na Švedskem, v drugem pa priseljevanje in vsakdanje probleme slovenske skupnosti v tej deželi.

Avtorica uvodoma podaja okvirni pregled priseljevanja različnih narodov na Švedsko, ki je bilo še najmanj množično v 19. stoletju, ko je bila na Švedskem splošna kriza zaradi slabih letin, zatiranja verske svobode, zgrešene politike tedanjega monarha ipd. V nadaljevanju spregovori o švedski priseljenski politiki in reformah, katerih prikriti cilj je bil, da bi švedska država svoje številne nove priseljence čim hitreje pošvedila. Sledi poglavje o stopnji obvladovanja švedskega jezika med tamkajšnjimi priseljenci, še posebej slovenskimi, ter o njenih vzrokih in posledicah. Zadnja tema uvodnega dela študije je vključevanje priseljencev v politično življenje nove domovine.

Drugi del prispevka uvodoma obravnava razpršenost Slovencev na Švedskem, sledi kratek zgodovinski oris procesov izseljevanja Slovencev na Švedsko. V nadaljevanju se bralec seznaní s stopnjo izobrazbe in ekonomskimi razmerami slovenske skupnosti na Švedskem, vlogo družine v tej skupnosti, oblikami organiziranosti in vlogo slovenskih izseljenskih društev na Švedskem. V naslednjih treh poglavjih spregovori avtorica o kulturnem gibanju, vlogi cerkve in etničnega časopisja švedskih Slovencev, prispevek pa se zaključuje z razmišljanjem o izgledih za prihodnost slovenske skupnosti v tej deželi.

Avtorica ugotavlja, da se je v Sloveniji v 80-tih letih odprlo vprašanje o tem, ali naj bi šteli Slovence na Švedskem za stalne izseljence ali za delavce na začasnem delu v tujini. Mnogi Slovenci so dobili švedsko državljanstvo. Socialna konvencija med Slovenijo in Švedsko tamkajšnjim Slovincem ni naklonjena, saj v času dopustovanja v

rojstni deželi nimajo niti pravice do zdravljenja v primeru bolezni ali poškodbe. Na tem področju ne kaže, da bi se njihov položaj v doglednem času občutno spremenil.

Slovenci na Švedskem so v nekem smislu v mačehovskem precepu, ugotavlja avtorica. Ko se slovenski priseljensec znajde pred upokojitvijo in vprašanjem, ali naj ostane na Švedskem ali naj se vrne v Slovenijo, mu švedska socialna politika ne dopušča svobodne izbire. Glede na ekonomske pogoje se bo vsekakor odločil za nadaljnje bivanje na Švedskem, čeprav bi se – glede na čustva – nemara raje vrnil v rojstno deželo.

Število Slovencev na Švedskem je dokaj konstantno, če ga primerjamo s stanjem v 70-tih letih. Nekateri se kljub slabo urejenim ekonomskim pogojem vračajo v rojstno deželo ali so že umrli, prav toliko pa se jih je v tem času rodilo ali na novo priselilo. Tako se slovenska skupnost v tej deželi kljub vsem političnim, ekonomskim in socialnim oviram obnavlja in v določenih pogledih celo uspešno razvija.

**THE LITERARY CREATIVITY OF SLOVENE
MIGRANTS IN AUSTRALIA IN ENGLISH:
THE SECOND LANDING BY VICTORIA
ZABUKOVEC**

Igor Maver

I

The literary creativity of Slovene migrants began immediately after the greatest inflow of migrants to Australia after World War Two, at the beginning of the 1950s. It has seen a lively development until the present day. In the work of poets as, for example, Bert pribac, Pavla Gruden, Jože Žohar, Danijela Hliš, Peter Košak, Draga Gelt, Cilka Žagar and Ivan Kobal, there is some bilinguism present, although the core of their work nevertheless remains to be written in the Slovene language. Especially the younger, the second generation of Slovene migrants' children (Irena Birsa, Michelle Leber), mostly born in Australia, writes merely in English, while some of the writers of the first generation write in English only (e. g. Victoria Zabukovec, Janko Majnik). The language (English) is in their case only a medium of expression, which does not in the least diminish their connectedness with Sloveneness.

Bilinguism or rather writing in English falls within the framework of Australian multiculturalism and the changed conditions especially in the eighties and at the beginning of the nineties. 'Displacement' in a physical as well as a spiritual sense resulted in the fact that many migrants, due to their acculturation and integration, intimately and artistically increasingly experienced the new land Australia as a happy 'promised land' and consequently accept it as their new homeland. Slovene migrants have been for many years practically cut off from their motherland, because of the great distance and expensive travel. This

has radically changed during the past decade, because of their greater economic independence and the fact that intercontinental jet travel has become cheaper. During this time Slovenia became a sovereign and independent state, which influenced especially strongly the conscience of the Slovene diaspora abroad. Despite this the so-called 'return migration' was relatively weak, for many migrants already accepted Australia as their second homeland and returned there after their visit(s) to Slovenia. In the long years of migration they have been subject to the processes of adaptation and assimilation, which is why they often experience a certain spiritual and linguistic 'schizophrenia' (i. e. dividedness) and use along with the Slovene language also (or even exclusively) the English language in their artistic creativity. A similar process of literary bilingualism can be noticed also in other target countries of Slovene migration. Their descendants, the second and the third generation of migrants, given certain exceptions, use in writing literature only English.

Despite the fact that the poetry of Michelle Leber, Irena Birsa, (partly) the poetry and prose of Danijela Hliš and the documentaristic prose of Victoria Zabukovec and Janko Majnik is written in English, it represents the fruit of experiences and feelings of a Slovene, although it is on the border between the 'Australian' and 'migrant' experience of Australia. Other European migrant emittive nations, too, know the same process of writing in English, they research it and, even if only conditionally, often place it within the sphere of their national literatures.¹

II

Victoria Zabukovec was born in 1930 in Bulgaria. She came to Australia as a D.P. after the Second World War, in 1948. In the 1950s she studied history, English and German at the University in Adelaide in South Australia. After her study she taught at various private and public

¹ See Igor Maver, Introduction, *Ethnic Literature and Culture in the U.S.A., Canada, and Australia*, Igor Maver (ed.), Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996, pp. 9-27.

schools and also worked on the Bulgarian ethnic radio in Adelaide and in organizations connected with migration. She married a Slovene and has been to Slovenia several times, with which she entered in a special intimate relationship.

*The Second Landing*² is her first novel, which in many ways draws also on the Slovene migrant experience in Australia. This is why it should be, despite the author's origin, grouped together with the literary works of Slovene migrants, for it is to a great extent based on the life experiences of her Slovene husband. Zabukovec currently works on her second novel, which takes its subject-matter from the disintegration of political and ideological systems after World War Two. She also writes poems in English, published in *Svobodni razgovori*, the literary bulletin of SALAC, the Slovene-Australian Literary Circle in Sydney.

The Second Landing is a typical example of historical fiction, a 'migrant' or 'multicultural' novel. This memoiristic novel contains numerous elements of fiction, fictionalized biographies of the protagonists as well as sheer historical documentarism, and recounts the stories of several migrants or D.P.s from various countries of Eastern Europe after the Second World War, those that migrated to Australia during 1947 and 1952; the title of course symbolically also signifies the second inflow of European migrants to Australia, after the first settlement in 1788. The author's point of view is historical, but within this framework she deftly draws her fictional characters, although not everyone of them is psychologically complex and round enough. This work represents an attempt at a novel by a migrant, who is not of Slovene origin, but who is through her Slovene husband closely connected with the Slovene community in Australia and its experiences. The novel is written in English and it could be said it is artistically convincing and successful, although it may have a greater documentary-historical than a sheer artistic value.

The structure of the book *The Second Landing* is quite interesting, because it contains a number of interpolated passages taken from actual

² Victoria Zabukovec, *The Second Landing*, Penneshaw, Kangaroo; Anchorage Publishing, 1993.

historical documents (printed in the book in italics): it can therefore be labelled as a memoiristic or historical fiction. These interpolations are lengthy quotations presenting accurate historical data, facts and events. This historical framework is then applied by the author to individual personal destinies of the 'displaced persons' from the various countries of Eastern Europe. The novel consists of three volumes or thematic clusters, titled "The Europeans", "The New Australians" and "The Second Generation", tracing the spiritual development and growth as well as the increasing acculturation of migrants in Australia. Before embarking on the fictionalization of this historical period and the description of the programme designed for the settlement of 'displaced persons' or refugees, which Australia undertook immediately after the war, Victoria Zabukovec carried out ample research documentary work. Since 1981 she had been studying the archives of the Department of Migration and Ethnic Affairs in Adelaide. Much of the material and historical documents, pertaining to the Australian migrant settlement programme after the war, which the author incorporated into the book, is nowadays kept in the Australian National Library in Canberra. Along with this, Zabukovec interviewed thirty-five individuals of almost every nationality from the countries of Eastern and South-Eastern Europe, who told her their life stories and experiences of the settlement in Australia: she used these fairly long interviews in the book.

The author presents in the book fictionalized biographies of individuals from various countries, from the Baltic countries, Poland, Czechia, Slovakia, Hungary, Bulgaria, and the countries of the former Yugoslavia. She uses several Slovene names of the protagonists (e. g. Janez, Stanko), although she does not focus on the specific Slovene situation during the Second World War; she concentrates in this regard on the Serbian and Croation situation. Rather than in *History with the capital letter*, she is primarily interested in how the 'great' historical events are reflected in everyday human lives, during the war, in refugee camps and the consequent settlement in Australia. It is an epic view of the history of both the countries of this part of Europe and Australia. The author states in the introduction that instead of a historical chronicle she wanted to write a historical novel, where historical facts are left unchanged, whereas the protagonists in the novel are fictionalized to a lesser or greater degree.

Janez, one of the protagonists, after his arrival to Australia participates in the demanding project of building hydropower plants in the Snowy Mountains. The reader may, perhaps, recognize in him Ivan Kobal, who did in fact work on the project, together with many other displaced persons, and wrote about it in his novel *Men Who Built the Snowy* (1982, rpt. 1984, 1993).³ The ending of the novel is very telling and points to the split personality of all the protagonists, whether they are aware of it or not. Victoria Zabukovec describes a visit of the former refugees in their native country. After the initial enthusiasm about 'home', which has changed substantially during their absence, they can hardly wait to return "back home to Australia", which is especially emphasized by the author. The protagonists with their life experiences have during a few decades of migration become Australians and have accepted Australia as their home. In describing historical events it is characteristic that the writer for the most part does not comment upon historical events or deeds of an individual protagonist from a subjective point of view, but tries to be all along as objective, as detached as possible. Her characters seem to be predetermined, caught in fatal events they cannot avoid. However, the fact remains: her literary point of view is nevertheless essentially historical. The characters are partly too typified and even aestheticized, but always drawn with a sure writer's hand.

The novel is written in perfect English, which can be seen in the perfect mastering of the Australian idiom. It is full of dialogues that endow the narrative with vividness and directness, since they are lively and very realistic. The book represents a happy fusion of historical data and fiction: it is a hybrid literary form, which would best belong to the genre of fictionalized biographies and historical fiction. It seems fitting to end by quoting from the earlier mentioned ending of the novel. It describes the by now acculturated protagonists, partly European and partly Australian, who after a re-visit of the 'old country' in Europe gladly return 'home' to Australia, despite the strong awareness of their roots:

³ For more see Mirko Jurak, "V iskanju narodnostne samobitnosti," *Literarne in gledališke interpretacije in presoje*, Mirko Jurak (ed.) Ljubljana: DZS, 1988, pp. 132-135.

"It has been wonderful, but I am glad to be going home to Australia," said Anna and the others expressed similar sentiments.

Rosemary looked at them. Here they were all partly European, partly Australian. At various moments in their lives, one or the other element of their heritage would come to the fore. They had experienced some of the most dramatic moments of their lives in the lands of their ancestors, but they were all going home to Australia. There was no doubt about that in their minds and hearts (Zabukovec 408).

POVZETEK

LITERARNO USTVARJANJE SLOVENSКИH IZSELJENCEV V AVSTRALIJI V ANGLEŠKEM JEZIKU: THE SECOND LANDING (DRUGI PRISTANEK) VICTORIJE ZABUKOVEC

Igor Maver

Članek najprej opiše dvojezično literarno ustvarjalnost (v slovenščini in angleščini) slovenskih izseljencev v Avstraliji, ki sodi v okvir akulturacije ter avstralskega multikulturalizma. Ti izseljenci, ki pišejo v obeh jezikih ali celo zgolj v angleščini, med njimi je tudi Victorija Zabukovec, že sprejemajo Avstralijo kot svojo novo domovino.

Victorija Zabukovec sicer ni slovenskega rodu, marveč je poročena s Slovencem. Svojo lastno pot in izkušnjo slovenstva in izseljenstva svojega moža deloma vključuje v svoj obsežni roman *The Second Landing* (1993). Ta med drugim opisuje tudi življenjske izkušnje njenega moža Slovenca in predstavlja značilen in uspešen primer zgodovinske proze. Prav tako vsebuje elemente proze in romansiranih biografij protagonistov iz različnih dežel vzhodne in jugovzhodne Evrope, vključno s

Slovenijo (npr. Janeza, Stanka), tistih, ki so emigrirali v Avstralijo takoj po drugi svetovni vojni.

Avtorica večinoma ne komentira individualnih zgodovinskih dogodkov ali dejanj posameznika s subjektivnega stališča, marveč poskuša biti ves čas karseda objektivna. Njeni protagonisti se zdijo predeterminirani, ujeti v odločilne in usodne dogodke, katerim se ne morejo izogniti. Roman je napisan v odlični angleščini, je poln živahnih in življenjskih dialogov ter priča o duhovni razseljenosti priseljencev prve generacije v Avstralijo po drugi svetovni vojni.

SLOVENE STUDENTS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE UP TO 1918

Irena Gantar Godina

A detailed account of the Slovene emigration processes which aims to describe the real political, economic and social conditions in Slovenia in the Austro-Hungarian Empire at the end of the 19th century should necessarily be supplemented with a survey of temporary emigration, including the case of Slovene students abroad which, in fact, is neither emigration in the original sense of the word nor economic emigration. But while Slovene economic emigrants in the 19th century were driven to seek work outside the Empire, Slovene students remained in Austria-Hungary but until 1919 were forced to study at non-Slovene universities, most of which were in a German environment and used the German language. Up to 1895 the majority of Slovene secondary school students enrolled in the universities in Vienna and Graz¹ where the influence of the German language and culture was inevitable and intentional on the part of the ruling German nation. The 1890s, and in particular the period following 1897, saw an immense increase in German pressure and the concomitant Slovene fear of excessive Germanisation as well as consternation about the possibility that a large number of Slovene students might remain in Vienna or Graz and become Germanised (to mention only some Slovene scholars who remained in Vienna: F. Miklošič, J. Kopitar, etc.). From 1848 onwards, Slovene intellectuals were very active in their endeavours to establish a Slovene university in Ljubljana, or possibly Trieste, but since it did not seem to them that they would soon be successful, Slovene intellectuals, students and secondary-school pupils began to advocate non-German, that is, Slavic universities within Austria. They were convinced that studying at Slavic universities, initially especially the Czech university, would significantly help to preserve both the Slovene and Slavic identity of Slovene

¹ Vasilij Melik, Peter Vodopivec, "Slovenski izobraženci in avstrijske visoke šole 1848-1918", *Zgodovinski časopis*, Vol. 40, 1986, No. 3, pp. 269-282.

intellectuals. It was apparent that even in the matter of selecting the right Slavic university, the Slovenes were politically divided into two camps: Liberal and Catholic. Liberal intellectuals strongly supported Prague as the student centre for Slovenes, since for them Prague and the Czech nation in general represented the fortress of freedom of thought and Slavic brotherhood. One of the most important reasons for this was the establishment of the Czech university in Prague in 1882, where T. G. Masaryk was employed as a professor. Dr Ivan Žmavc arrived in Prague in 1895 and was one of the first Slovenes to study there. At first he attended Masaryk's lectures in sociology, and later on went to a German university, completing his studies of philosophy in 1898. Žmavc remained in Prague where he died on 22 November 1956². In the period between 1882 and 1916 the Czech university in Prague awarded 85 doctorates to Slovenes, of which 78 were law degrees, four were doctorates in philosophy and three were in medicine, while no one was awarded a doctorate in theology. A number of intellectuals remained there permanently; among them were Oton Berkopec (Slavic studies), Jožef Kranjc (law), Matija Murko (literary historian and ethnologist) as well as many others.

Matters relating to secondary schools and universities were a frequent subject of discussion among Catholic scholars, some of whom were strictly against co-operation between Slovene and Czech students. One such scholar was Anton Mahnič³ who considered Prague to be extremely dangerous for Catholic students due to Czech Liberalism and the fact that the lack of Catholic enthusiasm would ostensibly corrupt the Slovene students⁴. There were many other Slovene Catholic intellectuals who were opposed to the education of Slovene students at the University of Prague, but although they were aware of the negative influ-

² Irena Gantar Godina, "Ivan Žmavc – prispevek k njegovemu življenjepisju", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1985, No. 1–2, pp. 39–48.

³ Anton Mahnič (1850–1920), in 1896 appointed Bishop of Krk. From 1888 to 1896 he published the magazine *Rimski katolik*, in which he revealed his views on Slovene policy, criticised Slovene and Czech Liberals and argued in favour of Slovene co-operation exclusively with Catholic Czechs.

⁴ Anton Mahnič, "Slovinci, pazimo s kom se bratimo", *Rimski katolik*, 1889, p. 386.

ences of Vienna and Graz, they did not advocate other universities such as the Polish ones in Kraków and Lvov. The reasons for this were not only connected with Liberalism but also with the Catholics' scepticism towards the Poles and their attitudes and policies towards other Slavic nations in Austria. For a long time the Catholics believed that the Poles avoided associating with other Austrian Slavs and that they had no particular sense of Slavic brotherhood. (In spite of this, the number of Slovene students in Prague increased every year, so it became impossible for them to continue avoiding this question.)

It was only after 1897 and particularly after 1900 that the issue of taking up studies at Polish universities became topical. During the period following 1897, after the meeting between the Czech and Polish national deputies which was held on 12 and 13 December in Kraków⁵, at which resolutions on inter-Slavic co-operation were adopted, the Polish were supposed to prove their willingness to co-operate with other Slavic countries, this issue being most enthusiastically supported by the Polish deputy Michael Danielak. The Polish reversal was welcomed with excitement in both Liberal and Catholic circles in Slovenia. One of the prime influences behind the Poles' rapid association with other Slavs was the introduction of the monthly magazine *Swiat Slowianski* in 1900, edited by Feliks Koneczny, a historian and curator of the Jagellonian library. Another contribution to this movement was made by Franc Grivec in 1902, when he published in *Katoliški obzornik*⁶, a translation of the letter written to the newspaper *Slovanský Přehled* by Marian Zdziechovski in 1899.

As a consequence of this, opinion on Polish commitment and their inclination towards the Slavic issue and Slavic brotherhood changed radically and it was then that the Catholic circles began to advocate closer co-operation with the Poles as a counterbalance to Prague and the Czechs, while at the same time they started persuading Slovene students

⁵ The meeting was organized by the Czech and Polish national deputies, e.g. members of the Young Czech Party, 20 Polish politicians and three representatives of SKNZ.

⁶ Franc Grivec, "Slovanska ideja in Poljaki", *Katoliški obzornik*, 1902, No. 6, p. 220.

to enrol in the two Polish universities in Kraków and Lvov. The main reason behind this was the Polish commitment to the Catholic Church and their opposition to the establishment of political and cultural links with Russia.

One of the first Slovenes to respond to appeals made by the Catholic circles to study at Polish universities was Leopold Lenard, who first enrolled in the university in Lvov and then in Kraków. As a priest, he began his theological studies in 1902 in Innsbruck, while later on Archbishop Anton Bonaventura Jeglič sent him to Lvov, where he studied philosophy in 1903 and 1904. At the same time he lived and worked as a Catholic intellectual in both the Warsaw and Kraków dioceses. During the winter semester of 1906, he enrolled in the Faculty of Arts in Kraków⁷, where he attended Slavic seminars, while in Warsaw in 1907 he was unable to attend lectures because the Imperial University was closed for five years as a result of the students' strike in 1905. He was forced to complete his studies in Vienna, which was perhaps why he was unable to successfully defend his doctoral thesis, but the Polish theologian and philosopher Marian Zdziechowski labelled Lenard's dissertation on pan-Slavism⁸ as "immature and unintelligent" and consequently rejected it⁹. Lenard's major interest was the Slavic idea and inter-Slavic co-operation with a special stress on closer relations between the Slovenes and the Poles. He considered Poland to have the highest degree of statehood and highest level of cultural development, which was why he supported and adopted the programme designed by the group *Klub Słowiański* (Slavic Club) in Kraków¹⁰. After he had re-

⁷ Barbara Oczkova, Lenardov "Rozwoj historyczny gramatyki Słowenskiej", *Obdobja IV.*, Part II, pp. 295–303; Irena Gantar Godina, "Dr. Leopold Lenard", *Zgodovinski časopis*, 1992, No. 3, pp. 395–400.

⁸ Pamphlet *Panslavismus, Eine Nationalpolitische Betrachtung*, published in Celje in 1906, probably a draft of the dissertation which was later defended successfully.

⁹ Vojeslav Molè, *Iz knjige spominov*, Slovenska matica, Ljubljana 1970, p. 65.

¹⁰ The club was founded by a group of intellectuals with the purpose of spreading the Slavic idea among the Poles; it would make detailed efforts among the population. In 1912 they founded Towarzystwo słowackie,

turned to Ljubljana, he wrote articles for various Catholic magazines, including the Catholic secondary school students' magazine *Zora*, urging them to take up studies in Poland, since, in his opinion, Slovene intellectuals were still excessively under the influence of German culture. Despite the fact that he considered the departure of students to Prague to be positive simply because in this way they avoided the pressure of German culture, he himself considered Kraków to be more advantageous in many respects. One of the advantages was that "Kraków is a purely Slavic city. German culture only has a very small effect on this city even indirectly. On the other hand, old and profound influences can be felt from other world cultures, such as France, England and Italy. It was also possible to detect the proximity of Russians and Ruthenians..." At the same time he believed that the Slavic-Polish tradition "will undoubtedly have a positive influence on the development of the spirit and thinking of our students. Kraków is the most Slavic city of all because its traditions stretch back to mythological and pre-historic times... Kraków is the centre of political thought. Here, a Slovene will find no party with which he would completely agree, he will not hear any of the political and nationalist phrases to which people have become accustomed elsewhere... Theories of political, religious and economic Conservatism, professorial Liberalism, Socialism and Nationalism are developed here with all the necessary clarity and consistency..." Lenard saw in Kraków the centre of Slavism, "not so much in words than in programmes". He considered the Poles to be "without doubt the nation with the highest degree of tactfulness and with the best manners among all the Slavs", which would also have a positive influence on Slovene students. Last but not least, he saw in Kraków a city of science and art, a city with well-developed systems of university and secondary education, and he was convinced that the Poles would appropriately accept the Slovene students¹¹. The editors of *Swiat Slowianski* responded to Lenard's appeals, assuring the Slovenes that they could expect the "best reception possible"¹².

which established reading clubs, libraries, lectures, courses in Slavic languages, etc. Lenard conducted courses in Slovene within the framework of this association.

¹¹ L. Lenard, *Naše gorje*, *Zora*, 1907-08, No. 4, pp. 53-54.

¹² Listek - *Swiat Slowianski*, *Zora*, 1907-08, No. 5, p. 79.

Independently of the Catholics' support of Kraków University, Vojislav Molè became one of the first Slovene students to study at the Jagellonian University in Kraków, where, during the 1906/07 academic year, he attended lectures in the history of Polish literature and Slavic linguistics, although, as he himself wrote, he intended to continue his Romance studies. He was persuaded to study in Kraków by two Polish students named Roman Pollak and M. Grzechowicz, whom he met during an excursion to the Adriatic coast. Molè stayed in Kraków for one academic year, which was enough for him to become thoroughly familiar with the conditions for studying in this city. He later continued his studies in Rome and Vienna, where he obtained a doctorate degree in 1912. In 1926 he returned to Kraków where he lectured on the history of art of the Yugoslav nations until 1939 when he returned to Ljubljana. He went back to Kraków in 1946 and lectured at Jagellonian University until 1966, when he went to the USA.

Josip Stuller, who commenced his law studies in Vienna, continued his studies in Kraków at the same time as Molè; it is not known, however, how long he stayed in Kraków and whether he completed his studies or not.

The Liberal and Catholic newspapers continued their discussions on co-operation with the Czechs or Poles – not only in academic areas – and the debate became increasingly intense in the period after 1908, the time of the Neo-Slav movement. Both stressed the good and bad sides of Czech and Polish policies and the positive and negative influences of their universities. The most important ties for secondary school and university students were those between the secondary school student newspapers – *Omladina*, the newspaper of the Liberal, that is, independent and radically nationalist movement, and *Zora*, the newspaper representing the national Catholic movement of secondary school students. On the one hand there was the Liberal stream, which supported the consolidation of both the national and Slavic identity, a person's right to make a private choice with regard to religion (this issue was, to a great extent, influenced by Masaryk), the separation of the Church from the schools and that secondary school and university students should carry out various political tasks (in the manner suggested by T. G. Masaryk, i.e. that politics should be socialised), while on the other

hand there was the Catholic movement, which gave priority to religion and national interests and rejected the interference or participation of students in politics. Both sides resisted German policy towards non-German nations in Austria, including Germanisation and Italian nationalism.

In 1908 and 1909 Josip Stuller, the correspondent for the Catholic national newspaper *Zora*, tried to encourage Slovene students to enrol in the Jagellonian University in Kraków. In his opinion, the essential difference between Prague and Kraków lay in the fact that "the name Prague has associations with the concept of 'freedom of thought', while the name Kraków implies 'conservatism'. Conservatism because the members of the Slavic Club were all those who represented the strongest opposition to anti-Slavic-oriented politicians, while cultural workers took the side of Slavic solidarity and acted in favour of brotherhood between the Slavs. On the other hand, Stuller mostly addressed the richer students¹³, urging them to take up studies in Kraków, while disapproving absolutely of their studying at the Lvov university. Not only did he claim that Lvov was too far away, but that its critical political position, resulting from the conflict between the Polish and the Ruthenians, made it a dangerous place.

Among the Catholic students, there were many who studied in Vienna while at the same time favouring studies at Polish universities. The two most active students were France Stelè and Andrej Veble, who became enthusiastic about Poland during their military service in Lvov. Through various articles in *Zora*, they urged Slovene students to undertake studies in Kraków. France Stelè even published an appeal to all Slovene students to volunteer themselves for military service in Galicia. He quoted a number of reasons why they should go there rather than some other area: its people were not only the "most interesting Slavic people", they were also an "explicitly Catholic race" and an "explicit representative of Slavism". Moreover, Stelè claimed that Galicia was the land which "among the Polish provinces has the highest level of freedom and has developed the most favourable conditions for its peo-

¹³ Josip Stuller, "Kraków in – slovensko dijaštvo", *Zora* 1908–1909, No. 9–10, p. 180.

ple..." He also mentioned Lvov and the conflicts between the Poles and the Ruthenians, all this being of considerable interest for the Slavs¹⁴. It is not known, though, whether his appeal produced any results.

Slovene students established contacts with their Polish counterparts only after 1908 when *Omladina* published an article on Neo-Slavism by a student named Boczkowski. Until his death in 1904, the liberal students were strongly influenced by Fran Podgornik, a "Slavophile" who published the magazine *Slovanski svet* in 1888 and 1889. Podgornik was very sceptical towards the Slovene-Polish friendship since he was wary of the Poles because of their, as he put it, anti-Russian and anti-Ruthenian policy. His ideas were supported by many students but opposed by most politicians.

In 1909 the first visit to Ljubljana by Polish academics took place. On 23 September 1909, Ljubljana was visited by the Academic Drama Association of Kraków. As early as one month before the visit, the Catholic newspaper *Slovenec* urged all Slovenes, and in particular the students, to prepare "the best reception possible in Ljubljana on the occasion of the first ever Polish visit to Ljubljana".¹⁵

In 1910 the Association of Friends of the Polish Nation was founded and the following year the Association of Friends of Yugoslavs was established in Kraków. The initiator of the association was Stanislav Jasinski, the president of the Christian Socialist Federation in Kraków, and its members included Professor Marian Zdziechowski, Felix Konecny and many others. On this occasion, provincial leader Fran Šuklje and nine members of his delegation arrived in Kraków. They talked about encouraging Slovene students to study in Kraków; Evgen Lampe stressed that the Poles are the nation which is closest to the Slovenes, while Šuklje added that this would mean not only the emancipation of Slovene students in Vienna and Graz but also that artists would be enabled to "create profoundly domestic art" at the Polish academy. By the

¹⁴ France Stelč, "Kam k prostovoljcem?", *Zora* 1907-1908, No. 9, p. 143.

¹⁵ "K zletu poljskih akademikov v Ljubljano", *Slovenec*, No. 193, 25 August 1909.

time the Slovenes founded their own university¹⁶, they were also considering introducing Slovene chairs at Kraków University. In his report, Stelè stressed that so far "our agitation has not produced satisfactory results", and that the time had perhaps come to re-consider this particular issue. He did not, however, support the introduction of Slovene chairs since he believed that there was an insufficient number of Slovene students in Kraków for the plan to be really feasible.

The Polish students sent an "Appeal to the Slovenes!"¹⁷ to the editorial board of *Omladina*. In this the federation of academic associations of Polish youth, *Ogniva*, invited Slovene students to take up studies at Kraków University. Soon after that, Leopold Lenard responded in *Zora* and drew the attention of students to the favourable conditions for study in Kraków, although it was more expensive than Vienna. He was particularly in favour of studying at the medical and agricultural faculties, the trade academy and the academy of fine arts. He addressed a special invitation to girls to enter the Baraneum private girls' school.¹⁸

The question of why more Slovene students did not respond to the appeal by their older colleagues to study at Polish universities may be answered in several ways. One of the most important reasons was undoubtedly the great geographical distance, which dissuaded the less wealthy students – as an initial argument – from their plans. Furthermore, they were not yet able to establish Slovene students' organizations at the Polish universities, which would provide assistance in finding accommodation, offer financial help and so on. The linguistic barrier was not as significant as the fact that the influence of the Liberal movement was substantially greater, given that the newspaper *Omladina* had a significantly larger number of readers than *Zora*. A considerable obstacle was presented by Polish policy itself, of which detailed reports were published in Slovene newspapers, which also printed critical articles by Polish and Slovene politicians on Polish policy and on the association of the Poles with other Slavs.

¹⁶ "Towarzystwo Przyjaciół Słowian południowych", *Zora*, No. 6, 1911-1912, p. 116.

¹⁷ *Omladina* 1909-1910, p. 9.

¹⁸ "V Krakov", *Zora*, No. 8, 1911-1912, p. 161.

One must mention, as a special phenomenon, the Slovene scholars who departed for Russia, that is to say, a country outside the Austro-Hungarian Empire. The emigration of intellectuals to Russia began at a significantly earlier stage than departure to other Slavic universities and may be – conditionally – compared to the “brain drain” which is taking place today. The Slovenes did not go to Russia just because of the dissatisfaction (of Slavic nations) with Austrian policy, but also because of the traditional sympathy with the largest Slavic country. In the period following 1866, after the introduction of dualism, the idea of pan-Slavism became the major element of Slavic loyalty among Slovenes. Searching for protection, many Slovene intellectuals interpreted the concept of pan-Slavism as protection against Germanisation and Italian nationalism. They believed that Russia alone was able to confront the pan-Germanism and that it could offer assistance and protection to other Slavic nations within the areas of culture, economy and politics. In the late 1960s the most active group were Slovene secondary school and university students, who strove, among other things, for literary uniformity among Slavs and for a common Slavic language. All this took place at the same time as Russian invitations for teachers of classical languages to move to Russia from Austria. Iskra Čurkina¹⁹ states that this type of invitation was published by some of the Slavic newspapers as early as 1866. A letter saying a similar thing, written by Fran Celestin, was published in *Slovenski narod* and Vienna’s *Zukunft*. It is apparent from the class journals of the Slavic Teachers’ Institute in Petersburg, which operated between 1866 and 1882, that 14 Slovenes were registered among its 213 scholarship holders²⁰. These students obtained information on study and work in Russia largely from a circle of Liberal Slovene “Russophiles”, among whom were Levstik, Stritar and others. Many of them remained in Russia and taught at Russian grammar schools all over the country. Some returned home, like Fran Celestin, who, in 1872 left Russia in an embittered state of mind. Despite his desire to return to Russia, he was unable to do so because he did not receive a positive evaluation of his work at one of the grammar schools. Linguists formed the largest group among Slovene emigrant

¹⁹ Iskra Čurkina, *Rusko-slovenski kulturni stiki*, Slovenska matica, Ljubljana 1995.

²⁰ *Ibid.*, p. 176.

intellectuals in Russia. It is impossible to say whether all the Slovenes who worked in Russian schools intended to stay for good or just temporarily, but there are some, Franc Siftar for example, who became Russian citizens and converted to the Orthodox religion.

Irrespective of the mostly difficult conditions that were imposed on Slovene students studying outside their homeland (such as studying in a foreign language, the lack of funds, even national intolerance and chauvinism in some environments), many of them became reputed scientists, cultural workers or politicians. Some of them returned to work in their homeland after they had completed their studies, while some of them worked elsewhere in Austria-Hungary and in other foreign countries. The Slovene cultural, economic, scientific and political scenes benefited from the infiltration of numerous new and fresh ideas from elsewhere, a broader understanding of conditions in Austria and other countries and familiarity with a wide range of languages, which were introduced by those who returned home. In addition to this, during their studies these students made a significant contribution by acquainting other nations with Slovene culture, art, science and Slovene political conditions. They also made a great many different acquaintances and friendships, some of which have been preserved to the present day.

POVZETEK

SLOVENŠKI ŠTUDENTJE V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI DO LETA 1918

Irena Gantar Godina

Prispevek je prikaz t.im. začasne emigracije slovenskih izobražencev, ki so morali študirati na neslovenskih univerzah vse do leta 1919. Večina slovenskih študentov je sprva obiskovala nemške univerze

na Dunaju in v Gradcu, veliko jih je tam tudi ostalo, zato so se pojavile težnje po obiskovanju slovanskih univerz. Med najbolj cenjenimi in obiskovanimi je bila češka Karlova univerza v Pragi, kamor so hodili predvsem liberalno usmerjeni študentje. Glede na to, da so raziskave o študiju Slovencev na Češkem že bolj ali manj izdelane, se je avtorica osredotočila predvsem na oris želja in usmeritev katoliške strani na Slovenskem, ki si je prizadevala usmerjati dijake v manj liberalna okolja, to je v Galicijo, na univerzi v Krakovu in Lvovu. Kljub širokim propagandnim akcijam so imeli malo uspeha, saj je v Galiciji študiralo zanemarljivo število slovenskih študentov. Med najbolj znanimi Slovenci sta v Krakovu študirala duhovnik Leopold Lenard in umetnostni zgodovinar Vojeslav Molè, vendar sta oba končala študij drugod.

V prispevku je avtorica na kratko omenila tudi prostovoljno odhajanje slovenskih izobražencev v Rusijo, katerih motivov ni mogoče primerjati z motivi slovenskih študentov.

POROČILA IN

RAZMIŠLJANJA

- REPORTS AND

REFLECTIONS

SLOVENE STUDIES DAY NA SSEES UNIVERZE V LONDONU 18. NOVEMBRA 1995

Irena Gantar Godina

18. novembra 1995 so na tradicionalnih študijskih dnevih na School of Slavonic and East European Studies univerze v Londonu (pred slovenskimi so bili med drugimi že bolgarski, estonski in romunski) predstavili delček poznavanja slovenske kulture in znanosti angleški slovenisti in trije Slovenci, tudi s pomočjo in predgovorom slovenskega veleposlanika g. Matjaža Šinkovca v Londonu, od tega dve sodelavki Inštituta za izseljenstvo ZRC SAZU. Srečanja so se udeležili študentje, predagoški delavci univerze, znanstveniki z drugih inštitucij in tudi nekateri tam živeči Slovenci.

Uvodno je bil predstavljen del slovenske zgodovine; prva je imela predavanje **dr. Cathie Carmichel** z Univerze v Middlessexu z naslovom **The Native's Return: Johannes Vaikhard von Valvasor as Ethnographer**. Imela je zanimivo in duhovito predavanje, katerega osrednji del je bil oris lova na polhe in običajev, povezanih s polharstvom. **Mag. Marko Štuhec** s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je imel zagotovo enega najbolj odmevnih predavanj **Some Aspects of the Everyday Life of the Nobility in Slovene Lands in the Seventeenth Century**; angleškimi študentom in drugim poslušalcem je predstavil vsakdanje življenje plemstva v slovenskih deželah v 17. stoletju. **Irena Gantar Godina** se je osredotočila na Slovence in njihovo razumevanje slovanske vzajemnosti v 19. stoletju (**The Slovenes and Slavonic Reciprocity in the Nineteenth Century**), ki je morda vzbudil pozornost tudi zaradi predstavitve A. T. Linhartarja in njegovega razumevanja avstroslavizma.

Drug sklop predavanj je bil osredotočen na slovensko slavistiko. Žal sta pri tem sodelovala samo dva, zato pa najboljša angleška poznavalca slovenistike **prof. Harry Leeming** in **prof. Gerald Stone**. Prvi je predstavil Marka Pohlina in Žiga Popoviča kot etimologa v predavanju

z naslovom **Early Slovene Contributors to Comparative Slavonic Philology**, drugi pa je predstavil referat **Languages in Contact in the Slovene Lands**.

Tretji del – vodil ga je zgodovinar **dr. Martyn Rady** – je bil za slovenske udeležence najbolj zanimiv, saj smo lahko slišali, kako angleški sociologi, zgodovinarji in politologi presojujejo geostrateški in politični položaj Slovenije. **Prof. Frank Carter**, geograf, je imel sicer najbolj dinamično predavanje z naslovom **Slovenia, the Geographical Balance Sheet**, toda slovenske udeležence je z njim kar malo razočaral. S sliko in raznimi tabelami je pokazal, da se je njegov čas poznavanja ustavil nekje ob koncu 60. in morda začetku 70. let, saj je bila Slovenija prikazana kot dokaj zaostala agrarna država, pri tabelah pa je Slovenijo obravnaval še kot del Jugoslavije, razen v primeru prikaza brutto dohodka, kjer je našo državo primerjal z ostalimi vzhodnimi postkomunističnimi državami. Veliko poznavanje slovenske zgodovine in problemov slovenske manjšine na Koroškem je v svojem referatu **The Politics of Assimilation: Slovenes in Austria 1945–60** pokazal zgodovinar **Robert G. Knight** z univerze Loughborough, ki ga nekateri poznamo še iz časa, ko je zbiral gradivo tudi v Ljubljani. Slovenska sociologinja **mag. Marina Lukšič Ilcin** z Inštituta za izseljenstvo ZRC SAZU je, kljub tremi, odlično opisala problem resocializacije med slovenskimi emigranti (**Resocialization – acculturation of Slovene Emigrants**) in s svojim referatom izzyvala veliko zanimanja. Zadnji je nastopil **dr. James Gow** z referatom **Slovene Politics and Security**, ki je prav tako kot Robert Knight, pokazal izjemno poznavanje geostrateškega položaja slovenske države in aktualnih dilem slovenske politike. Svoj prispevek je zaokrožil z razprjem političnih alternativ in z drznim poskusom napovedi o uspehu trenutne politične usmeritve.

Slovenski študijski dan na univerzi v Londonu je bil gotovo eden od pomembnejših prispevkov pri seznanjanju angleške strokovne javnosti s slovensko kulturo, znanostjo in politiko. Samo srečanje je imelo velik pomen tudi zaradi trenutnih prizadevanj akademskih krogov in slovenskega veleposlaništva v Londonu, da bi na SSEES ustanovili katedro za slovenistiko.

DESETLETNICA DELOVANJA INŠTITUTA ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

Janja Žitnik

5. novembra 1996 je Inštitut za slovensko izseljenstvo ob priložnosti javne predstavitve zbornika referatov z mednarodnega simpozija Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje v Kulturnem in informacijskem centru Križanke v Ljubljani praznoval tudi deseto obletnico svojega delovanja v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

V preteklih desetletjih je imel Inštitut dva predhodnika, ki sta pomembno vplivala na njegov razvoj. Vendar prav leto 1986, ko je bil na osnovi nove programske zasnove priključen Znanstvenoraziskovalnemu centru SAZU, predstavlja najpomembnejšo prelomnico v njegovem delovanju. V tem letu se je na Inštitutu, kjer dotlej nikoli ni deloval več kot en redno zaposlen raziskovalec, začelo sistematično zaposlovanje sodelavcev s področja različnih strok, kar seveda predstavlja začetek večdisciplinarnega raziskovanja slovenskega izseljenstva v okviru Inštituta.

Njegov prvi predhodnik, Študijski center za zgodovino slovenskega izseljenstva pri SAZU, je bil ustanovljen leta 1963. Pod vodstvom akademika dr. Frana Zwittera je do leta 1967 deloval kot iniciativni odbor brez lastnih prostorov in redno zaposlenih delavcev, a so njegovi zunanji sodelavci kljub temu dosegli pomembne rezultate, zlasti na področju bibliografije izseljenskega tiska, statistike in pregleda arhivskih virov. Konec šestdesetih let pa je delo Študijskega centra zamrlo.

Po desetletnem mirovanju je bil šele leta 1982 ustanovljen njegov naslednik, Inštitut za izseljenstvo pri SAZU, ki je podedoval del zbranega gradiva svojega predhodnika. V letih 1982–86 ga je vodil akademik dr. Janez Stanonik, ki je vključil v delo Inštituta honorarno zaposleno dokumentalistko in prvo raziskovalko – sociologinjo. Prav v

teh štirih letih je Inštitut pridobil večino svojih sedanjih periodičnih in arhivskih zbirk.

Leta 1986 se je Inštitut priključil Znanstvenoraziskovalnemu centru SAZU, dobil današnje ime in začel s sistematičnim vključevanjem različnih strok v raziskovanje slovenskega izseljenstva. V naslednjih treh letih je prišlo do občutne razširitve Inštituta: odprla so se delovna mesta za literarno zgodovinarico, etnologinjo, dva zgodovinarja in sociologinjo, pred kratkim pa še za socialnega in kulturnega antropologa. Doslej so Inštitut vodili predstojniki: dr. Andrej Vovko (1987–91), dr. Janja Žitnik (1992–94) in dr. Irena Gantar Godina (od 1. 2. 1994).

Trenutno poteka na Inštitutu več znanstvenoraziskovalnih projektov; nekateri so večdisciplinarne narave, drugi pa so omejeni na posamezno znanstveno disciplino. Pri raziskovalnih projektih sodelujejo tudi zunanji sodelavci, ugledni raziskovalci slovenske izseljenske problematike iz domovine in tujine. Težišče raziskovalnih usmeritev Inštituta je na izseljenskih procesih in na organiziranosti, kulturnem delovanju in akulturacijskih problemih slovenskih izseljencev v Evropi, ZDA, Kanadi, Južni Ameriki in Avstraliji.

Dosedanji redno zaposleni raziskovalci na Inštitutu so: dr. Janja Žitnik, dr. Breda Čebulj – Sajko, dr. Andrej Vovko (1987–93), dr. Marjan Drnovšek, mag. Marina Lukšič – Hacin, dr. Irena Gantar Godina in Zvone Žigon. V tej zasedbi je Inštitut v kratkem času svojega delovanja objavil deset znanstvenih monografij, sedem letnikov osrednje znanstvene revije za področje slovenskega izseljenstva *Dve domovini/Two Homelands* in preko 500 drugih znanstvenih in strokovnih član- kov s področja slovenskega izseljenstva v domačih in tujih revijah.

Glede na skromno kadrovsko zasedbo Inštituta (šest raziskovalcev) in sorazmerno širok spekter njihovih vzporednih dejavnosti, kot so organiziranje mednarodnih simpozijev v Sloveniji, sodelovanje na znanstvenih srečanjih v tujini, vodenje raziskovalnih projektov v okviru nacionalnega raziskovalnega programa Republike Slovenije, sodelovanje v nekaterih mednarodnih projektih, avtorsko in uredniško delo pri različnih publikacijah ipd., je gotovo spodbudno tudi dejstvo, da nje- gova znanstvena revija *Dve domovini* z letošnjim letom vstopa že v

osmo leto svojega rednega in uspešnega izhajanja. Ob tej priložnosti se želim zahvaliti za preteklo in prihodnje sodelovanje odgovornemu uredniku revije akademiku prof. dr. Ferdu Gestrinu, predvsem pa dose-danjima glavnima urednikoma dr. Andreju Vovku in dr. Marjanu Drnovšku, ki sta s prizadevnim delom reviji utrla pot in ji zagotovila ustrezno mesto v mednarodni strokovni javnosti.

STIKI Z RAZISKOVALCI IZSELJENSKE PROBLEMATIKE V KANADI

Irena Gantar Godina

Enomesečno študijsko bivanje v Kanadi spomladi 1996 – v Ottawi in Torontu – je bilo na eni strani plodno in nadvse koristno za raziskovanje izseljevanja Slovencev in drugih slovanskih narodov v Kanado, na drugi strani pa se je pokazalo, da je to samo začetek, drobec, kamenček v širokem mozaiku raziskovanja izseljevanja Slovanov v Kanado. Lahko pa bi preraslo – menim, da bi moralo – v dolgoročnejši študij te zanimive problematike.

Ljubeznosti slovenskega, češkega, poljskega in slovaškega veleposlaništva v Ottawi se moram zahvaliti, da sem dobila nekaj izjemno pomembnih informacij, ki so mi bile v veliko pomoč pri nadaljnjem delu v Torontu in Špeli Marinšek v Edmontonu, v Alberti. Prav tako se moram zahvaliti **dr. Mariji Neudorfl**, sodelavki National Archives v Ottawi, ki nama je v prvih dneh bivanja v Kanadi pomagala z nadvse koristnimi informacijami.

S pomočjo nestorja kanadskih zgodovinarjev **prof. dr. Gordona Skillinga** sva lahko s Špelo takoj po prihodu v Toronto začeli z delom. Obiskali sva **Multicultural History Society of Ontario**, kjer so nama pomagali pri iskanju literature in nama posredovali obilo pomembnih in koristnih informacij, predvsem gospa **Lillian Petroff**, ki je nedavno izdala zgodovino izseljevanja Makedoncev v Kanado, in gospod **Gabrielle P. Scardellato**, za kar se jima na tem mestu posebej zahvaljujem. Seznanila sta naju z nastajanjem Enciklopedije kanadskih ljudstev (*An Encyclopedia of Canada's Peoples*), pri čemer je nekaj dni kasneje direktor MHSO **prof. Paul R. Magocsi** poudaril, da žal niso bili seznanjeni z možnostjo, da bi lahko Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU tvorno in kompetentno sodeloval pri nastajanju gesla Slovenians oz. Slovenes in Canada, kar seveda obžalujemo vsi sodelavci Inštituta.

Prof. Skilling je poskrbel, da sva lahko obiskali tudi Centre for Russian and East European Studies univerze v Torontu. Direktor **prof. Peter H. Solomon** nama je omogočil prost vstop in uporabo njihove izjemno bogate knjižnice – Petro Jacyk Central and East European Resource Centre. Tam sva s pomočjo **prof. dr. Edith S. Klein** in gospe **Sofije Škorić** lahko pregledali zelo veliko literature. Prav tako bogato založena je knjižnica Robarts Library in predvsem oddelek Thomas Fischer Rare Book Library, kjer lahko najdeš najstarejše in izjemno redke in zato dragocene primerke del o priseljevanju v Kanado.

Toronto je glede informacij in literature izjemno bogato in pestro mesto – odločitev, kje naj iščeva naprej, je bila težka. Odločili sva se, da se ločiva – Mariniškova je odšla v Edmonton, kjer se je srečala s poljskimi in ukrajinskimi zgodovinarji in sociologi, ki preučujejo izseljevanje v Kanado. **Prof. Edward Mozejko** jo je seznanil s poljsko literaturo, pogovarjala se je s slovenistom **prof. Priestleyjem**, s slovenskim izseljencem **Frankom Klemnom**, ki je napisal *Kratko zgodovino o slovensko-kanadskem združenju v Edmontonu 1964-1984*, z ukrajinskimi raziskovalci izseljevanja Ukrajincev, veliko ji je pomagal **dr. Zenon E. Kohut**, direktor kanadskega inštituta za ukrajinske študije na edmontonski univerzi. *Kratko bivanje v Edmontonu* je bilo izjemno plodno, saj je navezala številne stike z inštitucijami in raziskovalci oz. raziskovalkami. Medtem sem v Torontu obiskala Masarykov center, kjer preučujejo češko izseljevanje, izdajajo svoj časopis, knjige in skrbijo za nemoteno informiranje in povezovanje čeških izseljencev.

V pogovoru s **prof. Andrewom Rossosom** z univerze v Torontu sem dobila obilo informacij o makedonskem izseljevanju v Kanado – pogovor o "Veliki Makedoniji" je bil eden najzanimivejših v tistih dneh.

Tudi srečanje s **prof. Ralphom Bogertom** z oddelka za slovanske jezike in literaturo univerze v Torontu je bilo zanimivo predvsem zaradi informacij, ki sva jih dobili v zvezi s hrvaškimi in srbskimi izseljenci. Pomanjkanje časa in velike razdalje so nama preprečile stik z osrednjima organizacijama v Torontu – naj to ostane v načrtu za naslednje leto.

Izjemno bogata **Metro Toronto Reference Library** (Historicae Canadiana) nama je vzela največ časa. Knjige, statistike, revije, časopisi – potrebovali bi pol leta, da bi pregledali vse, kar ponujajo. Kljub temu sva pregledali zelo veliko gradiva, ki bo – dopolnjeno – izjemno koristno in informativno.

Seveda sva se v Torontu srečali tudi s predstavnikoma slovenskih izseljencev. **Gospa Cvetka Kocjančič** in njen soprog sta – kljub veliki zaposlenosti – našla nekaj prostih uric za pogovor o njunem in najinem delu v Kanadi, za kar se jima na tem mestu iskreno zahvaljujema. Sicer pa gospa Kocjančičeva kot edina Slovenka v Kanadi sodeluje pri nastanku Enciklopedije kanadskih ljudstev. Srečali sva se tudi s prijaznim predsednikom Slovensko-kanadskega kongresa **Stanetom Kranjcem**, ki nama je posredoval izjemno koristne informacije o delu te organizacije, o problemu štetja slovenskih izseljencev ipd. V prijetnem večurnem pogovoru sva ga seznanili z delom Inštituta za izseljenstvo – izkazalo se je, da sploh ni vedel, da obstaja, kaj šele, s kakšnimi raziskavami se ukvarjamo.

Zadnji dnevi v Torontu so bili eno samo hitenje: dobiti čim več fotokopij, informacij, katalogov, naslovov ipd. Zavedali sva se, da je bilo tritedensko bivanje v Torontu šele prvi korak oz. prva faza analize oz. primerjalne študije o Slovencih in Slovanih v Kanadi.

Zahvaliti se moram, ne le upravi ZRC SAZU, marveč predvsem prof. Gordonu Skillingu, prof. Možejku z univerze Alberta in prof. Magočsiju, ki je, naj mimogrede omenim, skupaj s kolegom prof. Lubomyrom Luciukom, raziskovalcem in avtorjem številnih del o ukrajinskem izseljevanju, junija 1996 obiskal naš Inštitut in se prepričal o usposobljenosti naših sodelavcev za sodelovanje pri najzahtevnejših projektih.

GLASBENI AMBASADORJI REPUBLIKE SLOVENIJE MED SLOVENCMI V ZDA: ČUSTVA ALI RAZUM?

Nives Sulič

V maju in juniju 1995 je Slovenska izseljenska matica organizirala turnejo slovenskih glasbenikov po zahodnem delu Združenih držav. Na enomesečno turnejo je odšel trio Kamniški koledniki, ki ga sestavljata pevec in citrar, spremljal pa jih je tudi harmonikar. Dobro leto kasneje sta v organizaciji iste ustanove odšla na nekoliko krajšo turnejo dva ljubljanska jazz glasbenika, dr. Primož Simončič in Lado Jakša, ki sta obiskala "klasične" slovenske izseljenske centre na ameriškem srednjem zahodu: Cleveland, Pittsburgh, Milwaukee in Chisholm na severu zvezne države Minnesote. Kot sodelavka SIM, zadolžena za stike s Slovenci v ZDA, sem se obeh turnej udeležila tudi sama. Glede na to, da se s Slovenci v tem delu sveta že petnajst let tudi raziskovalno ukvarjam, se mi je ob množici vtisov z obeh gostovanj porodilo tudi nekaj misli o stičnih točkah in razlikah med obema obiskoma.

Kamniški koledniki so se predstavili občinstvu na trinajstih koncertih, katerih organizacijo je prevzel znani slovenski priseljenc iz San Francisca, v dvoranah slovenskih domov v San Franciscu, Los Angelesu in Vancouveru in Calgaryju v Kanadi, na proslavi ameriških Hrvatov, na dvodnevem polkafestu v Oregonu, na folk festivalu v Seattlu, v zasebnem gostišču v Idahu, v cerkvah v San Franciscu in Montani, v poslojpu teksaške univerze in v bavarski gostilni v Houstonu. Ti nastopi so bili v glavnem povsod razdeljeni na dva dela: v prvem so nastopili Koledniki s tradicionalnimi slovenskimi pesmimi o gorah, vinu, lepotah Slovenije, v drugem pa je poslušalce ogrel za ples harmonikar Božo Matičič, ki so se mu često pridružili tudi lokalni glasbeniki, ki kar niso zmogli mirno sedeti med občinstvom. Spet se je pokazalo, da je jezik glasbe resnično univerzalen in da ne pozna nobenih meja ali jezikovnih zaprek, saj so slovenskim glasbenikom povsod pritegnili na odru tudi domači ansambli in pevci, prav tako pa seveda tudi marsikateri poslušalec. Tudi

ni manjkalo povsem čustvenih odzivov na glasbo, ki so jo nekateri poznali še iz prepevanja svojih mater ali babic.

Za vsak koncert smo ob vstopu pripravili številne prospekte, plakate in drugo propagandno gradivo o Sloveniji v angleškem jeziku. Ker pa je bila turneja zasnovana tudi kot promocija države Slovenije, smo ob nastopih pokazali tudi kratek video posnetek o Sloveniji danes, deželi, ki je sicer rezultat tradicije in izkušenj preteklih desetletij in stoletij, vendar pa je tudi dežela računalnikov, avtocest in – žal za mnoge – številnih ameriških vplivov, ki jo vidno spreminjajo. Tako so gledalci, katerih številna vprašanja po projekciji filma so se največkrat nanašala na vojno v sosednjih državah, lahko na svoje oči videli spremembe, ki oblikujejo Slovenijo v sodobno deželo sredi Evrope.

Med poslušalci smo povsod z lahkoto prepoznavali Slovence, ker jih je družilo poznavanje vsaj nekaterih pesmi, ki so jih izvajali glasbeniki, in po znakih, s katerimi so izražali svojo etnično pripadnost: priponkah s slovensko zastavo ali napisom, majicah ali kravatah z grbom republike Slovenije. Tudi glasbeniki iz Slovenije, ki so vsi doma iz Kamnika ali njegove okolice, so bili v razpoznavnih gorenjskih nošah, sama pa sem z odra pred vsako pesmijo skušala v nekaj stavkih povedati tudi nekaj osnovnih značilnosti o kulturni različnosti slovenskega prostora.

Zaradi narave same glasbe je bila turneja obeh ljubljanskih jazz glasbenikov v septembru 1996 popolnoma drugačna. Čeprav je SIM to gostovanje uvrstila v svoj redni plan dela že v preteklih letih, je zaradi različnih vzrokov nekajkrat odpadlo. Največje težave pri organizaciji gostovanja so nastopile pri koordinaciji posameznih mest, saj so bili nekateri koncerti odpovedani, ko so bili vsi datumi že dogovorjeni, nekatere pa smo morali uvrstiti naknadno.

Začetno nezaupanje ameriških Slovencev ob tej zvrsti glasbe je bilo izredno veliko in se je bilo težko dogovarjati za koncerte. Vendar se je

kasneje izkazalo, da je bila odločitev pravilna in bi kazalo s to programsko politiko nadaljevati.

Na pot smo poleg številnih inštrumentov (sintetizatorja, šestih flavt, dveh saksofonov, okarine, klarineta in priprave za posebne efekte) vzeli tudi propagandno gradivo (revijo *Slovenija*, prospekte, brošure, video zapise, zastavice, majice, kape in značke), ki ga je posredoval Urad za informiranje Republike Slovenije. Pripravila sem tudi koncertni list, na katerem je bila v angleščini predstavljena kratka zgodovina, geografska lega in kulturološka oznaka republike Slovenije, sledil je zapis o slovenski glasbeni tradiciji, dodani pa so bili osnovni podatki o življenju in glasbenem ustvarjanju obeh glasbenikov. Ostalo propagandno gradivo (fotografije, opis multimedijskega koncerta, kasete in CD plošče) je bilo posredovano organizatorjem posameznih koncertov že pred tem.

Umetnika sta se ameriškemu občinstvu predstavila devetkrat: na pikniku največje slovenske organizacije, Slovenske narodne podporne jednote, v Clevelandu, na pikniku hrvaškega društva v Pittsburghu, v nekaterih jazz klubih v Clevelandu in Milwaukeeju, na univerzi blizu Clevelanda, v gimnaziji v Milwaukeeju in v Ironworldu na severu Minnesote. Njuni koncerti so bili, kjer je bilo to tehnično izvedljivo, zasnovani multimedijsko, se pravi kot sinteza avtorske glasbe, jazz priredb slovenskih ljudskih pesmi in avtorskih diapozitivov Lada Jakšca, ki je tudi fotograf. V Clevelandu sta glasbenika, razen na pikniku, nastopala skupaj s člani jazz ansambla The Contemporary Music Coalition, ki so ameriško-slovenskega porekla in so že nekajkrat gostovali tudi v Sloveniji. Zadnjič so se skupaj s Simončičem in Jakšo predstavili ljubljanskemu občinstvu spomladi, njihov skupni nastop pa je predstavljal generalko za poznejše nastope v Clevelandu. Ker se glasbeniki med seboj že nekaj časa poznajo in so tudi dobro uigrani, se je ta sinteza ameriških in slovenskih izvajalcev izkazala za izredno uspešno.

Prav tako so bili odmevni tudi koncerti na univerzi in na srednji šoli. Ker razpolaga gimnazija v Milwaukeeju z odlično glasbeno opremo, kakršno ima pri nas le Slovenska filharmonija, z ozvočenjem in vsem drugim ni bilo težav. Na prvi koncert so prišli dijaki, ki so poslušali svetovno poezijo, na drugega pa dijaki, ki so poslušali sve-

točno zgodovino. Tretji koncert je bil organiziran za tiste, ki študirajo fotografijo, zato je bila zanje projekcija Jakševih diapozitivov še posebno zanimiva, zlasti sinteza umetniške fotografije in glasbe. Četrti koncert je bil sprva mišljen samo za dijake, ki študirajo jazz, vendar se je novica o glasbenikih iz Evrope razširila po šoli in so nanj učitelji pripeljali še druge razrede. Tega zadnjega koncerta so se udeležili tudi številni potomci slovenskih izseljencev iz Milwaukeeja in zastopniki slovensko-ameriških etničnih organizacij, kar je še posebno razveseljivo. Prvotno je namreč organizacijo koncerta v Milwaukeeju prevzela slovenska krovna organizacija, pozneje pa so se organizatorji zbal, da bo obisk premajhen in so koncert odpovedali.

Kjer je bilo to mogoče, smo poslušalcem zavrteli tudi petminutni video posnetek o Sloveniji, vsem pa smo razdelili propagandno gradivo o Sloveniji in koncertne liste. Po vseh koncertih so se obiskovalci želeli seznaniti tudi z obema glasbenikoma, vse tri pa so spraševali o življenju v Sloveniji, znancih, sorodnikih, življenjskem standardu, diapozitivih in o inštrumentih, ki so bili uporabljeni med predstavo. Lado Jakša je namreč uporabljal tudi računalniške diskete z že vnaprej posnetimi glasbenimi efekti, obenem pa igral različne inštrumente, to pa je poslušalce povsod nekoliko zmedlo.

Obakrat smo med ameriške Slovence prišli zato, da jim posredujemo del slovenske glasbene tradicije, kar nam je, sodeč po odzivih na koncertih, solznih očeh in stiskih rok v zahvalo, tudi uspelo. Vendar pa menim, da bo potrebno oblikovati bolj premišljeno glasbeno ponudbo za Slovence v ZDA in drugod po svetu. To pa je naloga ustreznih inštitucij v matični domovini, ki temu doslej niso posvečale dovolj pozornosti in so same pomagale oblikovati standardno kulturno podobo, ki jo ima o Sloveniji povprečen ameriški poslušalec slovenskega rodu. Zato bo zelo težko spremeniti miselnost tistih ameriških Slovencev, ki enačijo slovensko glasbo s polkami in valčki, in slovensko kulturo z gorenjsko nošo in standardno kulinarčno ponudbo ob praznovanjih, zabavah in slavnostih: kranjskimi klobasami, govejo juho, praženim krompirjem in poticami. To samo po sebi seveda ni nič slabega, vendar pa leži Slovenija na takem kulturnem prepihu, da bi bilo škoda, če njenega bogastva ne bi posredovali tudi njenim potomcem preko morja. Pokazati jim moramo, kako raznolika je slovenska kultura, da imamo tudi v

Sloveniji umetnike svetovnega slovesa (ki ne igrajo na diatonično harmoniko). Predvsem pa se moramo zavedati, da bomo z glasbenimi skupinami, ki smo jih dolga desetletja pošiljali na tuje, do solz ganili starejšo generacijo priseljencev, ne bomo pa pritegnili mladine. Vsekakor je treba v prihodnje pretehtati, kakšno kulturno "strategijo" bomo ubrali, katera je naša ciljna publika in kaj želimo doseči s posredovanjem slovenske kulture Slovincem na ameriških tleh.

LETNO SREČANJE ZVEZE EVROPSKIH INŠTITUTOV ZA MIGRACIJE (THE ASSOCIATION OF EUROPEAN MIGRATION INSTITUTES – AEMI) OD 28.-30.9.1996 V KRAKOVU

Irena Gantar Godina

Organizatorji srečanja, sodelavci Instytuta Polonijny Jagelonske uni-
verze so za temo srečanja izbrali Migracije Vzhod-Zahod (East-West
Migrations) in na srečanje povabili člane AEMI, kar je večina zahodno-
evropskih inštitucij, ki se raziskovalno ukvarjajo z migracijami. Tako
so v Krakov prispeli štirje predstavniki inštitutov vseh skandinavskih
držav, predstavnik Luksemburga, trije iz Nemčije, predstavnik Anglije
in Irske, od t.i. "post" držav pa so bili prisotni predstavnik poljskega
inštituta, predstavnik Belorusije in dva predstavnika slovenskega Inšti-
tuta za izseljenstvo ZRC SAZU, Marjan Drnovšek in podpisana.

Prve ure srečanja so potekale v znamenju "poslovnega" sestanka
inštitutov, članov AEMI, na katerem smo sprejeli predvsem načrt za
delo v naslednjih dveh letih, 1997-1999. Ni neskromno, če povem, da je
predsednik organizacijskega odbora **prof. dr. Adam Walaszek** posebej
pozdravil izid zbornika "Soočenje mita in realnosti izseljencev ob pri-
hodu v novo okolje", ki ga je jeseni 1996 izdal Inštitut za izseljenstvo
ZRC SAZU. Med drugim je bil s simpatijami sprejet predlog podpisane,
naj bo leta 1999 srečanje članov AEMI v Sloveniji – v organizaciji
Inštituta za izseljenstvo ZRC SAZU.

Predstavitve rezultatov raziskav so se začele že popoldne – pre-
davanja so imeli **Wladislaw Miodunka**, direktor Instytuta Polonijny, ki
je predstavil študijo **Traditional Areas of Migrations Today**, švedski
predstavnik **Ulf Beijbom** je predstavil referat **From Baltic to Trans-
-Atlantic Orientation**, finski zgodovinar **Olavi Koivukangas**, ki se
sicer ukvarja z zgodovino izseljevanja Fincev v Avstralijo in Novo

Zelandijo, pa **A Land of Emigrants Becoming a Country of Immigration in 1990's**. Zanimivo predavanje je imel tudi Mikolaj Iwanov, in sicer **Deportations of Poles in the Framework of Soviet Forced Expulsions of Nationalities on the Eve and during the World War II**. Anglež Gordon J. Read iz Liverpoola je prebral referat **Where are the Rest: Reflections on the Paucity of Diaries for Jews and Mennonites Travelling East to West**, Antoinette Reuter iz Luksemburga pa **Skilled Workers Emigration from Eastern Europe to Rhine-Mosella Space**. Kot zadnji se je v tem sklopu predstavil Marjan Drnovšek s predavanjem **Slovene Emigrants in Europe during the 20th Century**, ki je med udeleženci zagotovo vzbudil največ zanimanja in odobravanja, saj je bil eden redkih, ki je podal sintetičen prikaz slovenskega izseljevanja.

S predstavnico Nemčije Karin Schulz, ki bi morala sodelovati tudi na simpoziju Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje, ki ga je orzanziral Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU v Portorožu maja 1995, se je začel nov sklop predavanj. Govorila je o problemu **From East to West: the Galveston Movement**.

Podpisana je s predstavitvijo drugačnega problema, problema odhajanja študentov in duhovnikov na Poljsko pred 1914 – s predavanjem **The Slovene Priests and Students in Galicia up to 1914**, malce izstopala iz celotnega konteksta in s tem morda nakazala, da bi se lahko člani AEMI v prihodnje lotevali tudi manj strogo omejenih tem. Tudi Wolfgang Grams iz Oldenburga je govoril o nemški emigraciji – **When Germans were Foreigners: What Germans Can Learn Today from the 19th Century Emigration to the USA**. Obenem smo lahko zvedeli za njegov raziskovalno-turistični projekt **Roots to the Roots**, s katerim namerava organizirati potovanja emigrantov in njihovih potomcev. Z zelo informativnim predavanjem, ki ga je imel predstavnik danskega inštituta Henning Bender z naslovom **The Emigration Departure Lists of Emigrants compared with the American Arrival Lists of Immigrants 1850–1900 –The Presentation of Emigrants Databases**, se je uradni del srečanja končal.

Srečanje članov AEMI je bilo odlično organizirano, za kar ima gotovo največ zaslug prof. dr. Adam Walaszek z Instytutu Polonijny

Jagelonske univerze. Za Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU pa je bilo srečanje še posebej spodbudno, ne le zaradi predstavitve našega dela, marveč zaradi nadaljnjega sodelovanja s sorodnimi inštituti v Evropi.

BOOK
REVIEWS

OPRAVIČILO

Gospodu prof. dr. Ediju Gobcu (Slovenian Research Center of America, Willoughby Hills, Ohio) se opravičujem, ker njegove znanstvene in strokovne bibliografije pomotoma nisem vključila v Izbrano bibliografijo literarnozgodovinskih monografij, razprav in člankov s področja slovenske izseljenske književnosti, *Dve domovini/Two Homelands*, 4 (1993), str. 67–84. Gre predvsem za naslednje delo: Gobetz, G. Edward in Adele Donchenko, *Anthology of Slovenian American Literature*, Willoughby Hills, Ohio: Slovenian Research Center of America, 1977, z njegovim predgovorom in spremno študijo; pomembni pa so tudi njegovi drugi prispevki na tem področju.

Resnici na ljubo je omenjena antologija prvo delo, ki sem ga prebrala, ko sem se pred desetimi leti začela ukvarjati z raziskovanjem slovenske izseljenske književnosti. Žal se včasih zgodi, da v trenutku naglice spregledamo prav tisto, na kar bi morali biti najbolj pozorni.

Obenem se prof. dr. Gobcu zahvaljujem za dobre želje v zvezi z načrtovanim izidom našega literarnozgodovinskega pregleda *Književnost Slovencev v svetu*, ki bo v kratkem izšel v Ljubljani v štirih zvezkih. Prav ta publikacija pa mi med drugim nudi priložnost, da v njej popravim svoj spodrslijaj.

Janja Žitnik

KNJIŽNE

OCENE

BOOK

REVIEWS

Marina Lukšič Hacin: **Ko tujina postane dom**, Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih, Znanstveno in publicistično središče, Sophia 7/95, Ljubljana 1995, 214 str.

Avtorica Marina Lukšič Hacin, mlada raziskovalka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, spada med redke slovenske sociologe, ki se v svojem strokovnem delu, temelječem na socioloških spoznanjih in metodah, dotika slovenskega izseljenstva s tolikšno mero središčne pozornosti. Spretno izkorišča izjemno pestrost tega raziskovalnega področja in v njegovem okviru zasnuje celotno razpravo ter v primerjalni okvir zajame vse pojme, značilnosti in procese, povezane z resocializacijo oziroma akulturacijo v izseljenski situaciji. Slovenci so se namreč izseljevali v različne dele sveta v različnih obdobjih in iz različnih vzrokov, zato je današnja podoba izseljenstva v vseh ozirih zelo različna, lahko celo rečemo: zapletena.

Avtorica se takšne divergentnosti zaveda in zato začenja svoje delo z razmeroma obsežnim zgodovinskim uvodom z orisom selitev ljudstev v svetu in z opisom selitev s slovenskega etničnega ozemlja v okviru evropskih migracijskih tokov. Sledi tudi poskus prikaza trenutnega številčnega stanja slovenskih skupnosti v svetu – pri tem početu lahko vedno govorimo le o "poskusu" ali približku, saj je meril o tem, kdo in zakaj je Slovenec, prav toliko, kot je avtorjev teorij o narodnostni identiteti, na kar opozarja tudi avtorica.

Marina Lukšič Hacin se v nadaljevanju z izrazitim čutom za teoretsko sociologijo dotika tipologije migracij in akulturacijskih "teorij prilagajanja", znotraj katerih podrobneje opisuje tudi nekatere asimilacijske modele.

Tretje poglavje je posvečeno resocializaciji izseljencev kot enemu osrednjih pojmov sociološkega in antropološkega pristopa k tej tematiki. Osrednja pozornost je namenjena narodnostni identiteti (slovenskega) izseljenca oziroma potomcev in specifičnostim procesov primarne in sekundarne socializacije ter resocializacije, ki jih zaradi svojstvene življenjske situacije doživljajo izseljenci – tudi tu so najpomembnejši

različni vzroki izseljevanja. Zanimive so tudi razlike, ki jih avtorica opaža med pripadniki prve, druge in naslednjih generacij.

Besedilo se logično nadaljuje v (četrto) poglavje o akulturaciji in etnični identiteti. Po razmejenih pojmih etnija, narod in nacija spoznavamo specifičnosti slovenske etnične identitete in se preko podpoglavja o agensih ohranjanja etnične identitete in kulture vračamo k socializaciji. Avtorica opozarja na paralelnost oziroma odvisnost individualne identitete od skupinske (etnične) identifikacije, pri čemer spomni na vpliv in pomen jezika kot enega glavnih identifikacijskih dejavnikov in opiše problem samega dejanja preselitve iz ene kulture v drugo tako v smislu menjave etničnega okolja kot prehoda iz ene oblike tradicije v drugo, iz agrarne v urbano okolje itd. Dotika se možnih razvojev notranjih procesov po prihodu v drugačno dominantno družbo, od stigmatizirajočega "statusa tujca" do pojavov inferiornosti na račun nepoznavanja nove kulture, jezika itd. Zanimiva je ugotovitev v zvezi z generacijami potomcev, ko avtorica piše o "simbolni identiteti" – vedenje potomcev izseljencev o matični domovini njihovih prednikov ni oprijemljivo, nima temeljev, saj temelji na (ustnem) izročilu, je na simbolični ravni.

V zadnjem delu se besedilo loteva kritične presoje "argentinskega čudeža" oziroma vzrokov za zelo visoko stopnjo ohranitve slovenske kulturne in etnične identitete vse tja do tretje in četrte generacije v slovenski politični emigraciji.

Kljub širokemu področju znanosti, s katerim se v okviru svojega dela srečuje sociologinja Marina Lukšič Hacin, je delo napisano natančno, racionalno in jasno. Gre za dragocen prispevek k strokovnemu vedenju in poznavanju procesov migracij, še posebej z globljega kvalitativnega psiho-sociološkega gledišča.

Zvone Žigon

Irena Gantar Godina, ur., **Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje**, Zbornik referatov s simpozija "Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje", Portorož, Slovenija, 18.–19. maj 1995, Inštitut za izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1996, 231 str.

Slovenski znanstveniki, ki proučujejo izseljenska vprašanja, so sicer že obravnavali tematiko vživljanja izseljencev v novo okolje v državah priseljevanja, vendar pa pri nas še nikoli ni bila predstavljena v taki širini in kvaliteti ter ob udeležbi tako številnih in priznanih domačih in tujih znanstvenikov kot na mednarodnem simpoziju *Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje*, ki ga je maja 1995 v Portorožu organiziral Inštitut za izseljenstvo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Sad tega simpozija je bila vrsta tehničnih prispevkov o zastavljeni temi, zato je bila povsem upravičena odločitev organizatorjev simpozija, da bi raziskovalne dosežke uredili v zbornik in jih ponudili domači in tuji znanstveni javnosti.

Po dobrem letu dni je ta zbornik, ki ga je uredila dr. Irena Gantar Godina, zagledal luč sveta. Inštitut za izseljenstvo je z njim dostojno proslavil desetletnico svojega delovanja v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. V njem objavlja svoje prispevke 21 uglednih strokovnjakov za vprašanja izseljenstva, od katerih jih je sicer večina iz Slovenije, poleg njih pa še slovenski znanstveniki iz zamejstva ter izseljenstva iz vrste evropskih držav: Danske, Poljske, Hrvaške, Slovaške, Švedske in Nemčije. Podobno široko so zastavljene tudi teme posameznih prispevkov. Večina jih je, razumljivo, posvečena problematiki soočanja mita in realnosti ter vživljanja v novo okolje slovenskih izseljencev. Tematika omenjenih prispevkov je zelo raznolika tudi z zemljepisnega vidika, saj pokriva vprašanja slovenskih izseljencev praktično po vsem svetu, od Evrope, Kanade in ZDA, preko Argentine do Avstralije. Kot dragoceno dopolnilo in primerjava slovenski problematiki je objavljena tudi vrsta prispevkov tujih avtorjev – udeležencev portoroškega simpozija, ki predstavljajo podobne probleme pisane družine danskih, švedskih, slovaških, hrvaških, nemških, judovskih in še kakšnih priseljencev predvsem v ZDA, pa tudi v Južni Ameriki, Kanadi, Avstraliji, Novi Zelandiji in pri Slovaki v Vojvodini.

Prav je, da vsaj na kratko omenimo prispevke v zborniku in da začnemo z avtorji, ki delujejo na Inštitutu za izseljenstvo. Zanimivo je, da so prispevki dr. Brede Čebulj – Sajko o povojnih slovenskih izseljencih v Avstraliji, mag. Marine Lukšič – Hacin o analitičnih kategorijah mita in realnosti in njenem prepletanju ter dr. Marjana Drnovška o izseljevanju Slovencev v ZDA ob prelomu 20. stoletja objavljeni v angleščini. V ostalih slovenskih prispevkih predstavlja Marko Jenšterle svoje poglede na povojno politično emigracijo v luči osamosvojitve Slovenije, dunajski Slovenec dr. Lev Detela nekatere povojne izseljenske literarne ustvarjalce, dr. Zlatko Skrbiš, ki znanstveno in pedagoško deluje v Avstraliji, tamkajšnje Slovence v luči novih raziskav, Mihael Kuzmič izseljensko izkušnjo prekmurskih Slovencev med obema vojnama, mag. Majda Kodrič iz Trsta soočanje med mitom o Ameriki in realnostjo v spominih slovenskih izseljenk, mag. Rozina Švent argentinske potopise izseljenskega duhovnika msgr. Janeza Hladnika, dr. Ivan Maver izbiro priseljenskih literatov v ZDA med vključitvijo in osamitvijo, dr. Jerneja Petrič utopični socializem ameriško-slovenskega pisatelja in politika Ivana Molka in Marija Jurič – Pahor emigracijo ter kulturni šok v bibličnih, starogrških in sodobnih "ojdipovskih" tekstih.

V "tujem" delu zbornika piše dr. Branimir Banović iz Zagreba o prvih hrvaških priseljencih v Avstralijo in Novo Zelandijo, njegov rojak dr. Ante Laušič o prvih poročilih o Hrvatih na afriški celini, Miroslava Lukić – Krstanović iz Beograda predvsem o srbskem izseljevanju v Kanado, njena rojakinja Mirjana Pavlović o srbskih izseljencih v prekoceanskih deželah. Mag. Michael Babiak iz Bratislave predstavlja mit slovaške državnosti med vojvodinskimi Slovaki, dr. Nora Rätzhel iz Hamburga pridobivanje državljanstva in ksenofobijo, Karin Schultz iz Bremerhavna o migracijah Židov v ZDA v obdobju 1881–1914, dr. Adam Walaszek iz Krakova o gradnji mest in soočenju priseljenca z mestnim okoljem v Ameriki v obdobju 1880–1920 in dr. Antonius Holtmann iz Oldenburga o nemškem izseljevanju v Ameriko in o javnem mnenju na nemškem severozahodu v 30. letih 19. stoletja.

Zbornik je zasnovan tako, da ni uporaben zgolj za slovensko govoreče bralce, ampak ima zelo naglašeno mednarodno razsežnost. Dvojezični slovensko-angleški so že njegov naslov, kazalo, uvodna beseda urednice in pozdrav slovenskega državnega sekretarja za Slovence po

svetu dr. Petra Vencija. Dobršen del prispevkov je delo tujih avtorjev, precej razprav domačih avtorjev pa je objavljeno v tujih jezikih. Vsi prispevki v slovenščini so opremljeni s povzetki v tujih jezikih. Zbornik *Soočanje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje* bo povsem dostopen tudi tuji znanstveni javnosti in kot tak zelo koristen ne samo pri seznanjanju tujine s temeljnimi vprašanji slovenskega izseljenstva, ampak tudi pri promociji slovenske znanosti v tujini.

Andrej Vovko

Vera Kržišnik – Bukić, ur., **Slovenci v Hrvaški**, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995

Nekaj osnovnih značilnosti zbornika *Slovenci v Hrvaški*, predstavljenega kot prvo knjigo v sklopu širšega raziskovalnega projekta *Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije*, bi lahko sistematizirali v naslednje točke:

Skupina slovenskih in hrvaških avtorjev z urednico dr. Vero Kržišnik – Bukić je opravila pionirsko delo, ko se je lotila v veliki meri nove in še neobdelane, hkrati pa znanstvenoraziskovalno visoko relevantne in nadvse aktualne problematike slovenstva na Hrvaškem.

Z novo politično realnostjo, namreč državno mejo med dvema suverenima državama, Slovenijo in Hrvaško, se je v marsičem spremenila družbena realnost Slovencev na Hrvaškem. Skupina strokovnjakov je problematiko Slovencev zastavila s potrebno raziskovalno širino, z znanstveno natančnostjo in pronicljivostjo ter, ne nazadnje, z visoko stopnjo ambicioznosti in znanstvene radovednosti, pa tudi z dobršno mero kritičnosti, zlasti kar se tiče postavljanja vprašanj, ki so zaradi svoje občutljive narave in tudi morebitne kontroverznosti nekako ostala nevprašana.

Kompleksnost, ki jo narekuje raziskovanje etnične/narodnostne problematike, so strokovnjaki z različnih področij družboslovja zajeli z multidisciplinarno naravnostjo, kar je ena osnovnih značilnosti

zbornika. Multidisciplinarni pristop se izkaže kot ustrezno in potrebno analitično orodje, ki z zajetjem številnih aspektov osvetljuje etnično problematiko slovenstva na Hrvaškem in na ta način poudarja tisti zorni kot raziskovanja, katerega cilj je sinteza znanj pri proučevanju določenega pojava.

Zaradi večje preglednosti in jasnejše predstavitve zbornika sem se odločila, da vsaj skeletno orišem šest tematskih sklopov, ki so naslovljeni: 1. Projekt, 2. Iz preteklosti v sedanost, 3. Sociološko-demografsko-geografski pristopi, 4. Etnološka, jezikovna in socialnopsihološka tematika, 5. Pravno-politološki vidiki in 6. Izkustvena spoznanja.

Uvodoma urednica in nosilka projekta dr. Vera Kržišnik – Bukić predstavlja krovni projekt Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije, ki je širši tematski okvir v tej knjigi obravnavane problematike Slovenci v Hrvaški. Avtorica nas izčrpno seznanja z metodološkimi dilemami pri preučevanju kompleksno strukturirane etnične problematike, s problemskimi sklopi ter njim ustreznimi raziskovalnimi pristopi kot tudi s središčnimi vsebinskimi vprašanji. Poenostavljeno povedano, slovenstvo na Hrvaškem je obravnavano v kontekstu dveh izstopajočih spremenljivk: prva je časovno-prostorska perspektiva 'iz preteklosti v sedanost' in druga kontekstualni splet odnosov znotraj trikotnika Slovenija/matična država, Slovenci v Hrvaški in Hrvaška, Hrvaška in druge narodne manjšine v Hrvaški.

Z uvodnim prispevkom *Vsebinsko-metodološki vidiki tematskega raziskovanja in proučevanja Slovencev na Hrvaškem/v Hrvaški* je tako kot ključna izpostavljena pomembnost sistematiziranja na novo pridobljenega znanja v raziskovalni tematiki Slovenci na Hrvaškem, prav tako pa so nakazani vidiki možnega nadaljnjega raziskovanja, pa naj bodo ti teoretsko-metodološki ali empirični.

Zgodovinska izkaznica *Iz preteklosti v sedanost* vsebinsko osvetljuje periodizacijo prisotnosti Slovencev na hrvaškem etničnem ozemlju, kjer pa se slovenski etnični element v določenem delu pojavlja ne samo kot priseljen, drugoten ali alohton, temveč kot izvoren, prvoten, torej avtohton etnični element. Drugi tematski sklop tako vsebinsko tvori šest

prispevkov, v katerih avtorji na različne načine osvetljujejo prisotnost slovenstva ter ozadje njegovega zgodovinskega formiranja na Hrvaškem.

Darko Darovec s prispevkom *Poskus opredelitve problematike naseljevanja Slovencev med Dragonjo in Mirno do 17. stoletja in njen vpliv na oblikovanje slovenske etnične meje v Istri* prikazuje glavne smeri naseljevanja Slovencev, osredotoča pa se predvsem na območje vzhodno od zgornjih pritokov obeh rek, kamor naj bi segala najzgodnejša slovenska poselitve. Pri analizi naseljevanja se razen na ustaljene vire in literaturo opira tudi na toponomastiko, tipe naselij in dialektološko podobo pokrajine, kar so kriteriji, ki posredno odgovarjajo o starejši slovenski poselitvi Istre. Na geografskem območju južno od reke Dragonje do porečja Mirne – se Slovenci pojavljajo kot avtohtono prebivalstvo. Dejavniki istosti med slovensko in hrvaško etničnostjo otežujejo etnično razlikovanje med slovenstvom in hrvatstvom v Istri, vendarle pa dialektološka in lingvistična raziskovanja ugotavljajo ločevanje med slovensko in hrvaško etničnostjo kljub veliki jezikovni sorodnosti.

Prisotnost Slovencev v drugih predelih sedanje Hrvaške je v glavnem vezana na obdobje zadnjih dveh stoletij. Agneza Szabo s prispevkom *Socijalna struktura Slovenaca u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji između 1880. i 1910. godine* analizira bistvene sociološke karakteristike, denimo spolno in starostno strukturo, pismenost, religiozno pripadnost, poklicno strukturo ... ipd. Avtorica ugotavlja precejšnjo teritorialno razpršitev slovenskega prebivalstva na hrvaškem ozemlju, pri čemer je izjema le glavno mesto Zagreb (leta 1890 je bilo 15,2 % prebivalstva v Zagrebu s slovenskim maternim jezikom). Zgodovinski pregled nadaljuje Marjan Drnovšek s tematiko *Slovenski izseljenci na Hrvaškem do 1914*, kjer podaja sliko množičnega izseljevanja Slovencev na prelomu 20. stoletja, pri čemer je bila Hrvaška najpomembnejša dežela sezonske emigracije Slovencev pred prvo svetovno vojno. Oba avtorja pa na različni – a vendarle komplementarni – način nakazujeta precejšnjo integriranost Slovencev v delovno kot tudi širše družbeno življenje.

V prispevku Vere Kržišnik – Bukić *O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju* se seznanjamo s stoletjem, v katerem je slovenska nacionalna zavest najizraziteje

izoblikovana, torej z obdobjem najplodnejšega in najraznovrstnejšega samoorganiziranja na narodnostni osnovi. Medsebojno povezovanje Slovencev na Hrvaškem je bilo prisotno v različnih državnih tvorbah 20. stoletja (od habsburške monarhije in jugoslovanskega obdobja vse do samostojne hrvaške države) glede na narodnostno-identitetne kot tudi življenjsko eksistencialne potrebe, pri čemer je treba poudariti, da so se Slovenci povezovali izključno na nepolitični osnovi. Najvidnejši znaki prisotnosti Slovencev in njihove kulturne identitete so gotovo prosvetno-kulturna društva.

Naslednja dva prispevka prikazujeta pomembnost delovanja nekaterih ključnih slovenskih intelektualcev. Alojz Jembrih podaja presek zgodovinske povezanosti slovenskega in hrvaškega naroda skozi kulturno, književno in jezikoslovno delo deseterice Slovencev v prispevku *Prilog proučavanju doprinosa desetorice Slovenaca hrvatskom jezikoslovju, književnosti i kulturi od 16. do 19. stoljeća*, medtem ko Bogdan Kolar analizira *Delo slovenskih duhovnikov med Slovenci v Zagrebu med obema vojnama* ter na ta način demonstrira vlogo slovenskega duhovništva pri ohranjanju kontinuitete slovenske identitete.

V tretjem sklopu so prikazani štirje prispevki, ki se lotevajo sociološke, demografske in geografske dimenzije preučevanja.

Najprej je podan sociološki model raziskovanja manjšin, kar stori Klinar na teoretičnem in Mežnaričeva na empiričnem nivoju. V nedokončanem članku *Raziskovanje manjšin v novih državah: nekaj uvodnih pripomb h konceptualizaciji* Peter Klinar zariše problematiko preučevanja novih manjšin ter postavlja ključni vprašanji o Slovencih na Hrvaškem, namreč: ali ti so ali niso manjšina v sociološkem pomenu besede ter ali so Slovenci na Hrvaškem sploh skupnost ali ne. Teoretično gledano je Slovence mogoče obravnavati od povezanih skupnosti do nepovezanih socialnih agregatov, od avtohtone do imigrantske manjšine.

Na drugačen način zaokrožuje razpravo Silva Mežnarič, ki v prispevku *Slovenci u Hrvatskoj: podaci i model jednog (sociologijskog) istraživanja* poda empirično bazo teoretskim razmislekom. Na podlagi statističnih podatkov avtorica izrisuje podobo Slovencev na Hrvaškem:

so večinoma urbano prebivalstvo, spolna struktura je neuravnana – 2/3 je Slovenk in le 1/3 Slovencev, večina živi v mešanih zakonih, imajo relativno visoko stopnjo izobrazbe ... itd. Število Slovencev na Hrvaškem se je v 20. stoletju vseskozi zmanjševalo, po popisu prebivalstva iz leta 1991 pa predstavlja slovenska populacija 0,5 % skupnega prebivalstva (okoli 23.000 prebivalcev) v primerjavi z letom 1953, ko je bil delež Slovencev 1,1 %.

V prispevku Vere Kržišnik – Bukić *O Slovencih v narodnostni sestavi prebivalstva po naseljih v obmejnih hrvaških občinah pred razpadom Jugoslavije* je podana analiza števičnosti Slovencev v 17 hrvaških obmejnih občinah, prav tako pa tudi podroben pregled po samih naseljih znotraj občin. Podatki iz popisa 1991 kažejo, da 2/3 vseh Slovencev na Hrvaškem živi v občinah, ki mejijo na Slovenijo.

Peter Repolusk pa s člankom *Elementi prebivalstvenega razvoja v obmejnih hrvaških občinah s poudarkom na Slovencih* podaja demografsko tipologijo Slovencev na Hrvaškem, ki jih deli v naslednje skupine: starejša ekonomska imigracija v večjih urbanih naseljih; permanentno (več generacij) prisotne skupine Slovencev na Reki, v južni in vzhodni Istri; novejši imigranti v litoralnem pasu Istre, zlasti na zahodu; novejši imigranti v suburbanih conih Zagreba; migranti v obmejnih, bolj ruralnih območjih; potencialna teritorialna slovenska narodna manjšina na nekaterih manjših lokacijah vzdolž meje.

Četrty tematski sklop predstavlja etnološko, jezikovno in socialno-psihološko tematiko. V prispevku Vitomira Belaja *Etnološka istraživanja Slovenaca u Hrvatskoj* so podani nekateri etnološki razmisleki preučevanja Slovencev na Hrvaškem, kjer se le-ti pojavljajo kot 1. obmejno ruralno prebivalstvo ter – številčneje – 2. urbano prebivalstvo v večjih mestih. Pri teh dveh skupinah gre za zelo različna načina življenja. Socialna struktura prvih je preprosta, so kmetje, medtem ko je pri drugih veliko bolj heterogena, saj urbani Slovenci pripadajo vsem družbenim slojem. Avtor ugotavlja, da se zlasti mestni Slovenci zelo hitro asimilirajo v eni generaciji. Zlasti hitra je jezikovna asimilacija.

Albina Nećak – Lük v prispevku *Slovenski jezik na Hrvaškem = nekaj vidikov raziskovanja* predstavlja teoretsko-metodološke nastavke

sociolingvističnega preučevanja slovenščine na Hrvaškem. Poleg povsem jezikoslovnih vprašanj posveča pozornost družbenemu položaju slovenskega jezika, njegovemu (formalnemu) statusu na stiku dveh jezikovnih sistemov, jezikovni kompetenci njegovih govorcev ... ipd.

V prispevku *Socialna psihologija odnosa med manjšino in večino ali Slovenci na Hrvaškem* Mirjana Ule tematizira večplastnost odnosov med manjšinsko in večinsko entiteto. Najpomembnejši so procesi socialne kategorizacije in socialne primerjave (ti razdelijo socialni prostor na "naše" in "vaše", torej na domače in tuje) ter procesi medsebojnega vplivanja med večinami in manjšinami (ti procesi se izkristalizirajo v razmerjih moči in kompetenc). Proces delitve socialnega prostora se utrdi z internalizacijo razlik in medskupinskih razmerij, kjer lahko pride do nastajanja trajnih pozitivnih in negativnih predsodkov – tako do lastne kot do tujih skupin. Avtorica izpostavi značilnost slovenskih manjšin, ki da so praviloma socialno integrirane v večinsko družbo, pri čemer pa ohranjajo slovensko kulturno in narodno identiteto.

Pravno-politološki vidiki preučevanja manjšin so nedvomno integralni del slehernega tovrstnega raziskovanja. V zborniku so zaokroženi v štirih prispevkih, pri čemer je avtorjem skupno, da po občem prikazu aplicirajo teoretično obravnavano na konkreten primer Slovencev na Hrvaškem.

Mitja Žagar postavlja izhodiščno vprašanje s člankom *Ali so Slovenci na Hrvaškem narodna manjšina: splošna terminološka vprašanja in pravna zaščita*. Izhajajoč iz definicij osnovnih konceptov, na katerih gradijo etnične študije, in ob analizi tendenc v hrvaški politiki do manjšin, avtor ugotavlja različnost situacij Slovencev v hrvaških okoljih. Na nekaterih obmejnih področjih lahko – kljub relativno majhnemu številu – govorimo o avtohtoni poselitvi in ti Slovenci lahko tvorijo avtohtono narodno manjšino, medtem ko večine mestnih Slovencev ne bi mogli opredeliti kot tradicionalno narodno manjšino. Slovenci na Hrvaškem so danes večinoma novejši priseljenci.

Mirjana Domini v prispevku *Status Slovenaca u Republici Hrvatskoj* na podlagi hrvaških pravnih aktov in nekaterih empiričnih podatkov analizira položaj hrvaških Slovencev, pri čemer ugotavlja, da so

Slovenci narodna skupnost, ki ima značilnosti manjšine v formiranju. Kot manjšina pa mora šele postati razpoznavna v sociokulturnem prostoru Hrvaške.

V članku *Politična participacija narodnih manjšin – primerjava med Slovenijo in Hrvaško* Boris Jesih tematizira problem prisotnosti manjšin v političnem življenju. Državi uporabljata različna izhodišča za manjšinsko zaščito; medtem ko slovenska regulativa temelji na principu avtohtonosti, Hrvaška uporablja širša merila. Avtohtoni manjšini v Sloveniji imata pravico do predstavnika v parlamentu, medtem ko Hrvaška predvideva proporcionalno sodelovanje manjšin. S posebno določbo deli manjšine na tiste, ki predstavljajo več kot 8 % prebivalstva in imajo pravico do zastopanosti v saboru in vladi, ter na druge, ki skupaj izvolijo 5 poslancev v sabor.

Pravno-politološki presek je zaokrožen s prispevkom Vere Klopčič *Pravice manjšin v mednarodnih dokumentih in Slovenci na Hrvaškem*, kjer sledimo kontinuiteti mednarodno-pravnega urejanja statusa manjšin ter primerjavi teh norm s hrvaško zakonodajo. Zelo pomembna je okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin, ki jo je ministrski odbor Sveta Evrope sprejel novembra 1994 in ki nudi možnosti za sprejemanje vrste pozitivnih ukrepov.

V zadnjem tematskem sklopu so strnjena nekatera izkustvena spoznanja, temelječa na takšnem ali drugačnem (so)doživljanju slovenstva in hrvaštva. Tako Karmen Medica v prispevku *Sodobno organizacijsko povezovanje Slovencev v hrvaški Istri; Prispevek k raziskovanju* ugotavlja, da je tradicija združevanja Slovencev v Istri šele v "povojih", da so socialno in ekonomsko integrirani v okolje, nadalje, da izražajo interes po kulturnih stikih s Slovenijo, po kakšnem političnem organiziranju pa ne čutijo potrebe. Vinko Žibert, predsednik Zveze Slovencev na Hrvaškem, podaja osebno izkušnjo in zanimivo pričevanje v članku *Slovenci v Reki in na Hrvaškem*, medtem ko Irene Mislej s precej drugačne – prostorsko oddaljene – perspektive zarisuje svoja spoznanja v prispevku *Slovenci in Hrvati v Argentini*.

Igor Maver, ur., **Ethnic Literature and Culture in the U.S.A., Canada and Australia**, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 1996, 306 str.

Zbornik razprav, ki ga je urednik ustrezno naslovil *Etnična književnost in kultura v ZDA, Kanadi in Avstraliji*, je rezultat mednarodnega simpozija *Historical Perspectives of Ethnicity in the New World* (Zgodovinske perspektive narodnosti v Novem svetu, Bled, 15.–18. maj 1994). Simpozij sta organizirala Slovensko društvo za ameriške študije in Slovenska izseljenska matica, pripravo in potek simpozija pa je vodil doc. dr. Igor Maver z Oddelka za germanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Simpozij je bil posvečen visokima jubilejema dveh pomembnih slovenskih izseljenskih organizacij v ZDA, in sicer devetdesetletnici Slovenske narodne podporne jednote in šestdesetletnici Progressivnih Slovenk Amerike.

V zborniku objavljeni referati so razdeljeni v tri sklope: Evropska izseljenska izkušnja v večetničnih ZDA (dvanajst prispevkov), Kanadska multikulturalnost in književnost (šest referatov) in Etnična Avstralija (trije prispevki). Večina avtorjev v prvem, najboljšežnejšem delu knjige obravnava slovensko književnost, jezik in kulturo v ZDA. V to skupino sodijo pesnica Rose Mary Prosen z uvodnim poetičnim esejem *Ko zagledam tiho sončnico: spominski zapis* in avtorji študij o slovensko-ameriški književnosti Mirko Jurak, Igor Maver, Jerneja Petrič, Helga Glušič in Henry A. Christian. Janez Stanonik je njihove literarnozgodovinske članke dopolnil z dragocenim pregledom bibliografij slovenskega izseljenskega tiska do leta 1945. Jezikoslovni sklop v tem delu zbornika sta prispevala James W. Tollefson in Nada Šabec, za primerjalno razsežnost znanstvene obravnave slovenske izseljenske problematike, ki jo omogoča vpogled v priseljsko izkušnjo drugih narodov, pa so s svojimi prispevki poskrbeli William C. Beyer, Line Unali in Adi Wimmer.

Medtem ko so avtorji prvega dela razprav iz različnih dežel (Slovenija, ZDA, Italija in Avstrija), so pisci vseh študij poglavja o kanadski priseljski književnosti in multikulturalizmu (razen enega) iz Kanade. S problemom književnosti tamkajšnjih Slovencev so povezani prispevki Toma Ložarja, Toma Priestlyja in Irme M. Ožbalt, priseljen-

sko problematiko drugih narodov pa obravnavajo referati Bernarda Hickeya (Italija), Janice Kulyk Keefer in Branka Gorjupa.

Zadnji del zbornika je posvečen obravnavi multikulturalizma, etnične literature in problemov ohranjanja materinščine med priseljenci v Avstraliji. Avtorji študij so Gerhard Stilz iz Nemčije, Susan Ballyn iz Španije in slovenistka Barbara Suša iz Ljubljane. Njihovi prispevki zaokrožajo jasno začrtano tematiko zbornika, ki naj bi zajela vsaj nekatere pomembnejše probleme v zvezi z literarnim ustvarjanjem, kulturo, jezikom in drugimi področji delovanja (predvsem slovenskih) priseljskih skupnosti v vseh treh angleško govorečih deželah Novega sveta: ZDA, Kanadi in Avstraliji.

Sam urednik takole označuje pomen zbornika: "Literarne zgodovine v angleščini se danes pišejo ponovno z upoštevanjem multikulturalnosti in multietničnosti. Slovenska literarna zgodovina doživlja enak proces in skuša določiti slovenski izseljenski književnosti mesto, ki si ga ta zasluži. Neprestano se sooča s problemom določitve ravnotežja med aksiološkimi, estetskimi kriteriji in čisto družbenozgodovinsko vrednostjo slovenskega izseljenskega pisanja. Čeprav je bilo napravljeno že kar nekaj posameznih študij, pa bele lise v poznavanju slovenske izseljenske literarne ustvarjalnosti ostajajo. Študije v pričujoči knjigi analizirajo doslej manj znane ali neznane vidike slovenske izseljenske književnosti in hkrati raziskujejo splošno dinamiko etničnosti in etnične književnosti. Za vsako nacionalno kulturo je nujno, da takoj prične z resnimi in konsistentnimi raziskavami izseljenske literature in kulture, preden se dragocen in enkraten material s tega področja izgubi ali zavrže. Na ta način lahko za vselej izgine del kulturne zgodovine. Izseljenci so nenazadnje tudi dragoceni literarnokulturni posredniki in kulturni ambasadorji, ki predstavljajo živo vez med kulturami in omogočajo dvosmerni promet, afirmacijo nacionalne kulture v tujini. Pričujoča knjiga gotovo ne daje vseh odgovorov, ki zadevajo etnično literaturo in kulturo v deželah Novega sveta. Nasprotno, nič manj niso pomembna vprašanja, ki jih odpira, kot pa ponujeni odgovori." (Str. 305)

Knjiga *Etnična književnost in kultura* je že drugi zbornik referatov s tega področja (prvi z naslovom *Slovenska beseda v angleškem kul-*

turnem prostoru, ur. J. Petrič, je izšel v Ljubljani leta 1993), ki je rezultat mednarodnih srečanj v skupni organizaciji Slovenskega društva za ameriške študije in Slovenske izseljenske matice. Glede na pomembno raziskanost in neustrezno dosedanje vrednotenje tega pomembnega dela nacionalne literature in kulture je izid znanstveno relevantne, sistematično zasnovane in pregledne tovrstne publikacije tem bolj dobrodošel. Ker večina referatov obravnava slovensko problematiko, bi bilo smotrno, če bi bil s slovenskim povzetkom opremljen tudi vsak posamezen prispevek, saj splošni slovenski povzetek ob koncu zbornika ne zadošča. Posebej pa pozdravljam urednikovo prizadevanje, da bi zbornik prinesel nekaj novosti tudi v okviru iskanj literarnoteoretičnih izhodišč in kriterijev pri kritičnem presojanju slovenske izseljenske literature, saj gre za izrazito polemično vprašanje, s katerim se bo slovenska literarna znanost nedvomno še dolgo časa ukvarjala.

Janja Žitnik

Marjan Drnovšek, Drago Bajt, ur., **Slovenska kronika XX. stoletja, I. knjiga 1900–1941**, Nova revija, Ljubljana 1995, 457 str. (Prispevki o izseljenstvu)

Tak založniški in znanstveni podvig, kot je *Slovenska kronika XX. stoletja*, (izid njenega II. dela je eden od njenih urednikov proglasil kar za čudež), nedvomno zasluži svojo poglobljeno predstavitev, vendar pa to ni namen tega prispevka. Pri svojem zelo skopem prikazu I. knjige, ki zajema obdobje od 1900 do 1941, se bom omejil zgolj na prispevke o izseljenstvu. V prvi knjigi, ki ima 372 zgodovinskih sestavkov oziroma "zgodb", kot jim pravijo duhovni očetje *Slovenske kronike XX. stoletja*, jih je kar 32 (če je pisec ocene natančno štel) namenjenih slovenskemu izseljenstvu. Vse je napisal dr. Marjan Drnovšek, ki je poleg že naravnost titanskega uredniškega garanja pri nastajanju obeh delov *Slovenske kronike*, (tudi pri njegovem drugem delu od 1941 do 1995), zmožal še ta nikakor ne majhen dodatni napor. V pomoč mu je bilo seveda njegovo že večkrat izpričano obširno poznavanje slovenske izseljenske problematike. Omeniti velja še, da so vsi njegovi objavljeni teksti – podobno kot prispevki drugih sodelavcev *Slovenske kronike*, opremljeni

z ustreznimi ilustracijami, pogosto tudi s preglednimi tabelami, kar vse daje njegovim tekstom dodatno vsestransko uporabnost in težo. Podobno kot ostali prispevki imajo tudi izseljenski svoj oporni datum, s katerim so zasidrani v *Slovensko kroniko*.

Dr. Drnovšek začne svoj obsežni in temeljit pregled vprašanj slovenskega izseljenstva v prvih štirih desetletjih 20. stoletja z "zgodbo" o prvi konvenciji najstarejše bratske podporne organizacije slovenskih izseljencev v ZDA – Kranjsko slovenske katoliške jednote v 20. stoletju, ki je bila od 5. do 8. julija 1900 v Chicagu. Ta organizacija, za katero se je uveljavila kratica KSKJ, je bila sicer ustanovljena leta 1894. Naslednja prispevka sta namenjena slovenskim izseljencem v Nemčiji, podobama Marxa in Engelsa na steni stanovanja slovenske družine v Dortmundu in vestfalskim Slovencem. Avtor nas nato popelje do opornega datuma 17. julija 1903, ko je bil med slovenskimi izseljenci v Chicagu ustanovljen prvi socialistični klub, na prvo konvencijo pretežno liberalno-socialistično usmerjene Slovenske narodne podporne jednote, ki je bila spet v Chicagu aprila 1904 in je povečala raznolikost "ponudbe" na tem področju, ter v Egipt, kjer je slovensko izseljensko društvo z imenom Slovenska palma ob Nilu združevalo predvsem slovenske žene in dekleta s Primorske, ki so si služile kruh kot služkinje in dojilje pri bogatih arabskih in evropskih družinah.

Avtor se potem dotakne širših tem, med njimi vprašanj vzrokov za slovensko izseljevanje, ki jih strne v besede dr. Antona Korošca na III. katoliškem shodu v Ljubljani avgusta 1906, delovanja slovenske podružnice avstrijske Družbe sv. Rafaela za varstvo katoliških izseljencev iz Kranjske, Koroške in Primorske, ki ga naveže na datum njene ustanovitve 11. novembra 1907, statistike množičnega izseljevanja iz slovenskih dežel do začetka I. svetovne vojne ter izida dela *Amerika in Amerikanci* izseljenskega duhovnika Jurija Trunka, ki je izšlo leta 1912 in je po skoraj sto letih še vedno ena temeljnih knjig o Slovencih v ZDA. Dr. Drnovšek nas opozori na manj znano dejstvo, da so bili 15. aprila 1912 med žrtvami brodoloma "nepotopljivega" Titanica tudi slovenski izseljenci na poti v Ameriko, in na dejstvo, da so imeli slovenski izseljenski časopisi v ZDA pred I. svetovno vojno po nekaj tisoč naročnikov, newyorški *Glas naroda* celo 9.000. Obdobje do konca I. svetovne vojne, ki je začasno ustavila izseljevanje, sklene avtor s pri-

spevki o odnosu slovenske katoliške Cerkve do izseljevanja, ki ga lahko z njim strnemo v ugotovitev: "Ostanite doma, ako vas ne žene sila v tujino!", o Ameriki, katere podoba je bila v slovenski javnosti zasidrana nekje med zlatim mitom in veliko krutejšo realnostjo, ter o Chicaški izjavi socialistično usmerjenih ameriških Slovencev 29. junija 1917, v kateri so zahtevali združitev vseh južnih Slovanov na temelju njihove svobodne odločitve v jugoslovansko federativno republiko.

V delu *Slovenske kronike*, ki je namenjen obdobju prve Jugoslavije, je sestavkov o izseljenstvu bistveno manj kot v avstro-ogrnem delu, kar je povsem razumljivo glede na razliko v množičnosti izseljevanja v obeh obdobjih. Avtorjeva pozornost se od ZDA, ki je leta 1924 s sprejetjem sistema kvot zaprla priseljevanju svoja "zlata vrata", obrne k zahodni Evropi in Južni Ameriki. Tako nam predstavi trdi kruh prekmurskih sezonskih delavcev, ki jim ga je pomagala najti podružnica Borze dela v Murski Soboti, ustanovljena 15. julija 1920, množično odhajanje Primorcev, in ne samo njih, v Argentino, ustanovitev izseljenskega Društva sv. Barbare med slovenskimi rudarji v Brunssumu na Nizozemskem 7. junija 1926 in razvitje zastave po isti svetnici, zavetnici rudarjev, imenovanega društva v Eisdenu v Belgiji. Prikaže včasih zelo grenko vračanje izseljencev v domovino v začetku tridesetih let ter njihov prehod iz ene oblike svetovne gospodarske krize v drugo, ustanovitev prvega "izseljenskega parlamenta" – prvega slovenskega izseljenskega kongresa, ki ga je leta 1927 obnovljena in osamosvojena Družba sv. Rafaela organizirala julija 1935 v Ljubljani, in delovanje slovenskih članov jugoslovanske komunistične partije med slovenskimi izseljenci zlasti v Franciji in Belgiji, še posebej njihovo časopisje.

Posveti se vprašanju asimilacije slovenskih izseljencev v zahodni Evropi, delovanju naslednje ustanove, ki ji je botrovala Družba sv. Rafaela – Izseljenske zbornice, ki se je postavila po robu prav temu utapljanju izseljencev, vlogi in pomenu glasila tega društva *Izseljenski vestnik*, ki ga pospremi s pregledno tabelo razširjenosti izseljenskega in drugega časopisja med slovenskimi izseljenci v zahodni Evropi. Zaključna izseljenska "zgodba" dr. Drnovška v I. knjigi *Slovenske kronike XX. stoletja* je posvečena številčnemu prikazu, kje po svetu so se v času med obema vojnama "izgubili tisoči" slovenskih izseljencev.

Slovenska kronika naj bi po zamisli njenih snovalcev iz Nove revije predstavila zgodbe iz slovenske preteklosti 20. stoletja na drugačen način, kot smo ga bili vajeni doslej; s svojo nepristranskostjo in neobremenjenostjo ter mladostjo avtorjev naj bi pomenila "sveži veter" v slovenskem zgodovinopisju. Po prebiranju prispevkov lahko ugotovimo, da je dvajsetim avtorjem besedil to uspelo v različni meri. Med tistimi, ki so svoje prispevke napisali z največjo mero objektivnosti, umirjenosti in uravnovešenosti, je nedvomno dr. Marjan Drnovšek.

Andrej Vovko

Emilio Franzina, *Merica! Merica! Emigrazione e colonizzazione nelle lettere dei contadini veneti e friulani in America Latina 1876-1902* (Merika! Merika! Izselsjevanje in kolonizacija v pisemih kmetov iz Furlanije in Veneta v Latinski Ameriki, 1876-1902), Verona 1994, 270 str.

Avtor, profesor zgodovine italijanskega Risorgimenta na univerzi v Veroni, sodi v krog najvidnejših specialistov za italijansko izseljenstvo. Od srede sedemdesetih let, ko je stopil v ospredje s knjigo o "velikem izseljevanju" (*La grande emigrazione*) iz severovzhodnih italijanskih predelov v zadnjih desetletjih 19. stoletja, je prispeval dolgo vrsto odmevnih razprav in monografij, ki so bistveno pripomogle k uveljavljanju novih pogledov in raziskovalnih prijemov v italijanskem izseljenškem zgodovinopisju. Vsebinski poudarki njegovega pristopa so na preučevanju izseljenškega pojava (in tematike ljudskih družbenih slojev kot širšega sklopa njegovih raziskovalnih zanimanj) v kontekstu vsestranskega socialno-zgodovinskega razvoja in torej ne samo v luči družbeno-gospodarskih sprememb, ampak tudi kulturnih in miselnostnih procesov, ki so z njimi povezani. Skladno s tem zagovarja potrebo po uporabi čim širšega spektra dokumentarnega gradiva in posebno t. i. alternativnih virov.

Ta osnovna načela so navdihnili tudi knjigo *Merica! Merica!* (tako je odmevalo širom po Italiji, potem ko je kmalu po zedinjenju med

ljudstvom zavlada izseljenska mrzlica), ki spada med pionirska zgodovinska dela na podlagi ljudske pisne dokumentacije. Njen prvi izid, leta 1979, je vzbudil izjemno zanimanje tako v strokovnih krogih kot v italijanski javnosti doma in po svetu in začrtal nekatere temeljne metodološke in interpretacijske smernice tovrstnega zgodovinopisja. Druga izdaja, do katere je prišlo zaradi velikega števila interesentov, prinaša poleg prvotne študije in gradiva (40 izseljenskih pisem, poslanih v staro domovino) ter dopolnilnega poglavja še avtorjevo oceno svojega dela v luči nadaljnjih dosežkov pri preučevanju izseljenskih korespondenc in prispevka teh raziskav k poznavanju izseljenske problematike.

Franzina izvaja nastavke za opredelitev in pristop k alternativnim virom na podlagi razlikovanja med dominantnimi in podrejenimi družbenimi sloji, se pravi na podlagi diferenciacije med tistimi, ki so imeli tradicionalno v rokah vajeti družbe in so ustvarjali "zgodovinsko" dokumentacijo, in tistimi, ki tega privilegija niso imeli. Ti so tudi pojmovno opredeljeni z zmanjševalnim, slabšalnim oziroma nikalnim predznakom (podrejeni, ljudski, nižji sloji, trivialni, preprosti), ki izraža to, kar so v primerjavi z družbeno elito. Z Marxom in njegovimi nasledniki se je za te sloje izoblikovala pozitivna pojmovna opredelitev in definirano je bilo tudi sredstvo njihove aktivne udeležbe na prizorišču političnega dogajanja: razredni boj. S tem so si pridobili vidno mesto med ustvarjalci "zgodovine" in kot taki vzbudili pozornost zgodovinopisja. Večinoma neraziskani – poudarja Franzina – pa ostajajo problemi in aspekti, ki se tičejo socialne oziroma razredne zavesti, kako se je preoblikovala, kako so ti sloji v vsej svoji stanovski pa tudi drugi, neformalni notranji diferenciaciji, doživljali prehod iz tradicionalne predindustrijske v industrijsko, kapitalistično stvarnost. Ta prehod je močno posegel v tradicionalni kmečki svet in še posebej med tiste njegove segmente, ki so že v starem sistemu živeli v statusu delavskega stanu. Pomenil pa je tudi radikalen mišljenjski prehod, ki je s sabo nosil spreminjanje ustaljenih moralnih in kulturnih kalupov, življenjskih navad, odnosov do oblasti in lastnega položaja v družbi, izgubo tradicionalnih vrednot oziroma njihovo presaditev in prilagajanje novi stvarnosti. Tem razvojnim smernicam, ki so v teku 19. stoletja preobrazile družbeno obličje, lahko dovolj poglobljeno sledimo le skozi pričevanja iz prve roke, torej skozi dokumente, ki so neposre-

den izraz doživljanja in izkustva. To pa so ljudski pisni dokumenti, korespondence, dnevniki, kronike, avtobiografski, spominski in drugi zapisi ter na razne načine zabeležena ustna pričevanja. Čeprav se pojavljajo v pisni obliki, so ti dokumenti izraz kulture, ki je po naravi ustna, zato jih obravnavamo v kontekstu in z interpretativnimi pristopi t. i. ustne zgodovine. Uvajanje alternativnih pristopov torej ne pomeni uporabo tradicionalnih virov z alternativno optiko, temveč v prvi vrsti seganje po "drugačnih" virih. Oznake alternativni – poudarja Franzina – pa nikakor ne smemo razumeti v smislu nadomestni, kompenzacijski za to, kar je klasično zgodovinopisje v svoji navezanosti na "veliko zgodovino" zanemarilo, temveč v smislu dopolnilni. Alternativne vire gre upoštevati v kombinaciji z vsemi ostalimi kot dodatni zorni kot, zorni kot, ki nam na stičišču med zgodovinsko, sociološko in antropološko znanostjo ponuja pogled na zgodovino "od spodaj".

V uvodnem delu obravnave se avtor podrobneje zaustavlja ob pojavu "ljudskega pisnega izražanja" na italijanskih tleh, ob njegovih mnogoterih oblikah in prisotnosti tovrstne dokumentacije tako v družinskih kot v institucionalnih arhivskih fondih od srede prejšnjega stoletja dalje. Pri tem opozarja na dejavnike, ki so spodbujali pisno produkcijo. Ta je največkrat sad prelomnih trenutkov, zlasti vojnih dogodkov in izseljevanja. Prav množično kontinentalno in zlasti preoceansko izseljevanje pa je eden od produktov in hkrati dejavnikov družbenih sprememb v času uveljavljanja industrializacije in kapitalizma, zaradi tega so korespondence in zapisi, ki jih je pojav spodbudil, dragocen vir, ki priča o individualnem in kolektivnem doživljanju tega epohalnega prehoda. Iz njih prihajajo na dan motivacije odhajanja v novi svet, aspiracije, pričakovanja in cilji, ki so jih ljudje zasledovali, osebna in skupinska doživljanja ter specifičnost stvarnosti, od katerih so se ločevali, in tistih, v katere so se vključevali, spremembe tradicionalnih življenjskih ritmov in družinskih ter sorodstvenih dinamik, pokažejo se dinamike izselitve kot socialne in politične emancipacije in številni aspekti socialne psihologije.

Franzina primerja korespondence italijanskih izseljencev z drugimi iz evropskega prostora (kjer obstaja starejša tradicija preučevanja tega gradiva) in ugotavlja enakost osnovnih problemov in izseljenskih vzgibov v evropskem kmečkem svetu 19. stoletja, od lastninskih sprememb,

krize in spreminjanja tržišč, težnje po dvigu iz revščine, želje po lastni zemlji, socialnem vzponu vse do utopičnih načrtov. Skupna je tudi tipologija korespondence, ki sta jo klasificirala že Thomas in Znaniecki v svojem sociološkem klasiku *The Polish Peasant in Europe and America* v letih 1918–20. V korespondenci italijanskega kmeta-izseljenca, ki jo predstavlja Franzina, je najti ritualna, informativna, sentimentalna in poslovna pisma. Vse te variante – podčrtuje avtor – pa so le različne oblike formalne eksence pisnega dejanja kot izraza komunikacijske dolžnosti, dejanja, katerega osnovna funkcija je vzdrževanje družinskih solidarnostnih vezi, ki so se z odselitvijo pretrgale. To je osnovni skupni imenovalec evropskega kmečkega izseljenskega pisma, za katerega se je uveljavil le navidezno abstraktni tipološki pojem pozdravno pismo. Zanj je značilen vsepovsod enak vzorec in sicer pozdrav, informacija o gospodarskem in zdravstvenem stanju pošiljatelja ter voščilo zdravlja in blagostanja naslovniku. Pomenljivo je dejstvo, da pogostokrat tovrstni pisni stiki presegajo družinski krog in kažejo na obstoj širše tipologije vezi in odnosov (npr. s predstavniki krajevne postave, cerkve in celo z bivšimi kolonskimi gospodarji).

Pri razbiranju vsega tega zasluži posebno pozornost piščeva misel in način njenega izražanja, glede na to, da je kmečki komunikacijski sistem poln izoblikovanih fraz, ki se uporabljajo v določenih okoliščinah in pri izražanju stališč glede tradicionalnih problemov. Ko pa mora spregovoriti o novih, netradicionalnih temah in čuti potrebo po preseganju običajnega načina izražanja ter prevzema novo, pogostokrat knjižno besedišče, pisec le s težavo najde pravo mero besed. Nasprotno pa dosega njegovo komuniciranje pristno izrazno moč, ko mu uspe podati svoja nova gledanja, uporabljajoč lastno besedno premoženje. Ne nazadnje naglašava avtor pomen dinamike in frekventnosti pisanja, o kateri pričajo poštna statistika in sama vsebina pisem. To dodatno potrjuje funkcijo pisanja, ki je dosegala največjo intenzivnost v prvi fazi po izselitvi, se pravi v najtežjih momentih presaditve, medtem ko je z vraščanjem v novo okolje pogostnost komunikacije in gojenja starih vezi težila k postopnemu upadanju.

Poleg funkcije povezovalca in vzdrževalca vezi z družino ter širšo izvorno stvarnostjo je izseljenska korespondenca odigrala še eno pomembno vlogo, in sicer v sklopu atraktivnega in usmerjevalnega me-

hanizma izseljenskih procesov, katerega ostali člani so bili izseljenski agenti, paroplovne družbe ter – v primeru Južne Amerike – državne vlade in veleposestniške elite. Predvsem slednje so zaradi tega pogostokrat izvajale kontrolo nad pisanjem kolona in skušale vplivati na to, da si potencialni izseljenci v starem kraju niso ustvarjali negativnega mnenja. Še dlje so šli agenti, ki so si izposlovali in celo naročali pisma “zadovoljnih” izseljencev, da bi jih razkazovali, pošiljali po domovih in objavljali v časopisju v oporo svojim poslovnim oglasom. Instrumentalna uporaba korespondence pa se je uveljavila tudi v obratni smeri, kot dokazuje poplava pisem “obupanih” in “skesanih” izseljencev v časopisih, ki so iz humanitarnih ali drugih interesnih razlogov zastopali protiizseljenska stališča.

Izbor Franzinovih pisem izhaja iz širokega korpusa korespondence, ki jo je avtor evidentiral v časopisju, privatnih arhivih in upravnih arhivih raznih stopenj. V zvezi s temi so zanimive okoliščine, ki so privedle do sedimentacije tovrstnega zasebnega gradiva in ki jih je pripisati slučajnim, še prej pa sistemskim dejavnikom, kot sta slabo delovanje poštne službe, katerega posledica je veliko število pritožb zaradi izgube poštne pošiljke v fondih italijanskega zunanjega ministrstva ter pogostnost zaupanja pisem znancem, ki so potovali v domovino. Ob skupnih funkcionalnih in vsebinskih potezah (med temi izstopa tudi globoka religioznost) evropskega izseljenskega pisma v tem obdobju avtor podrobneje predstavlja specifično objavljenih pisem, opozarjajoč najprej na njihovo pogojenost s ciljem izseljevanja. Če je namreč pisna sporočila kmečkih izseljencev v ZDA treba tolmačiti v luči soočanja med tradicionalnim kmečkim svetom in visoko industrializiranim družbenim sistemom, se pravi v luči spreminjanja izvornih in prevzemanja novih kulturnih elementov, so južnoameriška pisma predvsem izraz srečevanja z novim, drugačnim ruralnim okoljem. Upoštevati je treba, da je bilo to vse prej kot homogeno, zaradi česar je zaznati jasno ločnico med pisanjem z območij, kjer je bilo lažje uresničevati željo po lastni zemlji, in s tistih, kjer je prevladovalo dñinarsko zaposlovanje. Močna je tudi izvorna regionalna diferenciacija kot posledica vsestranskih specifik italijanskega prostora, ki je najbolj vidna na relaciji sever-jug. Do izraza prihaja na primer na ravni družinskih odnosov, kjer se pri južnih izseljencih ohranja toga hierarhija, ki kljub “strukturni” odsotnosti moškega (družinskega poglavarja) ne dopušča

ženski nobene avtonomije pri vodenju družine, v odnosih do sorodstva in pri odločanju o najmanjših stvareh. Brazilska korespondenca kmetov z italijanskega juga se razlikuje od korespondence izseljencev iz Furlanije in iz Veneta tudi po vdanih in tolažilnih tonih, medtem ko diha iz obeh prava gorečnost za delo in varčevanje.

Franzina je razdelil svojo antološko zbirko na tri dele, ki zajemajo tri časovna obdobja in zanje značilne situacije v razvoju izseljenskega/priseljenskega procesa. Pri izboru je upošteval tudi dokumentarno vrednost gradiva, se pravi poleg "subjektivnih" vsebinskih elementov tudi visok obseg "objektivnih" informacij, ki osvetljujejo pomembne aspekte nastajanja južnoameriških priseljenskih kolonij in življenja v njih. Vsako pismo je opremil s podrobnim komentarjem, v katerem je na podlagi tradicionalnih virov in dodatnih terenskih raziskav povezal pisemske vsebine s konteksti, na katere se nanašajo. Na ta način ponuja bralcu večdimenzionalno projekcijo prepletanja med splošnim in partikularnim, kolektivnim in individualnim, objektivnim in subjektivnim, opremljeno z bogatim bibliografskim inštrumentarijem za nadaljnja iskanja in poglobljanja.

V prvi skupini pisem, iz obdobja prve izseljenske faze v letih 1876–80, prevladuje problematika izselitve kot take, razmer med potovanjem, do srečanja z novim okoljem in začetnega položaja v njem. Ta pisma so polna mešanih občutkov ob prestanih oziroma prestajanih težavah, dvomov in hkrati zagnanosti, pričakovanj ter upanja na uspeh, obžalovanja, ker si priseljenc še ni toliko opomogel, da bi lahko pomagal družini ali sorodnikom v starem kraju. Včasih zvenijo tudi zmago-slavno, naznanjajoč uspešno uresničevanje zastavljenih načrtov in želja, a nemalokrat do mere, ki upravičuje dvom o verodostojnosti zapisanega in sum pogojevanja iz ozadja. Pogostejši so, in to tudi v korespondenci iz poznejših izseljenskih faz, obratni primeri, se pravi izrazi razočaranja ali celo kesanja zaradi sprejete odločitve, samoočitanja zaradi prenatrženosti, domišljavosti, neposlušnosti, pregrešnosti zoper ustaljeni red in podobnih "krivd". Mnogi so tudi klici na pomoč za rešitev iz izseljenske "nesreče" ter za vrnitev v zatajeni domači kraj. Podložniška miselnost doseže višek v paradoksalnih primerih, ko se izseljenec obrne za pomoč iz stiske na agenta, ki ga je z lažmi prepričal, da ga onkraj oceana čaka "eldorado", ali ko izseljenec v najponižnejših

tonih obljublja vdanost in prosi bivšega kolonskega gospodarja, naj mu omogoči vrnitev, potem ko mu je z odhodom dal razumeti, da mu noče več biti pokoren in da je nastopil čas emancipacije. S postopnim premoščanjem težav je obupanost vse manj prisotna, vidno pa začne popuščati tudi podložniški čut, dokler v drugi generaciji popolnoma ne izgine in prepusti mesto trdnejši samozavesti. Z izseljensko izkušnjo se tako razblini pojem "dobrohotnega" zemljiškega gospodarja, s katerim je kmečka usoda neizogibno povezana.

Korespondenca iz vseh treh faz (1876–1902) odraža kompleksnost motivacij, povezanih z izseljensko izbiro. Ob sprva skoraj izključno družinskem "presajanju" je s časom opaziti rast števila posameznikov (družinskih poglavarjev, sinov in tudi hčera), katerih družina je ostajala doma in ohranjala tradicionalno gospodarstvo. Kaže se, da se je tudi pri družinskem izseljevanju mnogokrat načrtovalo ali vsaj upalo v le začasni odhod, ki naj omogoči pridobitev lastne zemlje na tujem in nato prek reinvesticije pridobljenega kapitala osamosvojitev ali utrditev v domačem kraju. Navadno se ti načrti niso uresničili, a ne zaradi tega, ker bi se ne mogli, temveč ker so se s časom in neizbežno postopno odtujitvijo od starega kraja spremenili. Če so se namreč mnogi v novem okolju znašli v težkih situacijah, gre poudariti, da se je večina priseljencev iz severovzhodnih italijanskih predelov v Južni Ameriki prej ali slej prebila na zadovoljivo ekonomsko raven, mnogim pa je uspel višji socialni vzpon. To jim je vlivalo zaupanje v lastne moči, vzbujalo hvaležnost do dežele, kjer so na novo zasadili svoje korenine, in oddaljalo misel o vrnitvi. Iz pisem je razbrati, kakšnega pomena je bilo pri tem začetno gospodarsko izhodišče, kako drugačna je bila razvojna pot tistih, ki so si sami plačali čezoceansko potovanje in izbirali cilj izselitve (večinoma južnejše brazilske države in območje La Plate, kjer je kolonizacija potekala na podlagi manjših zasebnih kmetij) v primerjavi z tistimi, ki so bili najprej dolžni poravnati prevozne stroške z delom na kavnih veleposestvih (Sao Paulo, Minas Gerais), in kako pogoste so bile notranje selitve v iskanju ugodnejših pogojev. Razumeti je mogoče tudi, kakšne so bile dejanske pridobitve, ki jih je omogočila izseljenska izkušnja. Relativno vzeto, so poleg tistih, ki so razpolagali z določenim osnovnim kapitalom (mnogi so se izselili prav zato, da bi ga obvarovali pred inflacijo), iz nje največ iztržili najrevnejši izseljenci, skratka tisti, ki z odhodom niso imeli česa izgubiti. Ti so večinoma

dosegli svoj poglavitni cilj, s tem da so prestopili iz statusa kmečkih delavcev brez imetja med male posestnike. Bolj vprašljiv pa se kaže napredek "srednjih" kmečkih slojev, ki jim ni vedno uspelo izboljšati svojega položaja in so nemalokrat celo nazadovali v primerjavi s starim krajem. Ni čudno, če njihovo pisanje prevevata razočaranje in kesanje.

Kot že omenjeno, s časom pisemski stiki izgubijo svojo osnovno funkcijo, se vsebinsko spremenijo in razredčijo. Na prelomu stoletja, ko je "velikega" izseljevanja iz Furlanije in Veneta v Južno Ameriko konec, je večina priseljencev že globoko vsidranih v priseljski stvarnosti. Nekateri se vrnejo domov, pri ostalih pa dobi beseda vrnitev nov pomen, namreč pomen obiska, "kratkega sprehoda po domačih logih" za obujanje spominov in potešitev občasnega domotožja. Tako se izraža eden izmed piscev, ki ga šele odhod sovaščana na obisk rojstnega kraja spodbudi, da po dolgoletnem molku zopet seže po peresu in se oglasi domačim onkraj oceana.

Na koncu antologije se avtor v prilogi vrača k začetni problematiki ljudskega pisnega dokumenta kot zgodovinskega vira in k zadržanju tistih zgodovinarskih krogov, ki ne odstopajo od stališča, da so to viri za druge znanstvene discipline in da je seganje zgodovinske stroke po socioloških in antropoloških načinih preučevanja nesmiselno. To stališče temelji na šibki predpostavki o objektivnosti tradicionalnih virov, "ki tudi sami niso nič drugega kot zapisi verbalnih momentov". Franzina podčrtuje neumestnost apriorističnega uvrščanja dokumentov t. i. ustne zgodovine med drugorazredne vire in njihove uporabe izključno za potrjevanje ali prikazovanje že obstoječih dognanj na nekoliko "drugačen način". O vrednosti teh virov govori danes že bogata produkcija del, ki so prispevala pomembna spoznanja še posebno na področju preučevanja tem, kot sta vojna in izseljenstvo. Izseljska pisma odstirajo še nepoznane odtenke in izčiščujejo marsikateri aspekt kmečke družbe, osvetljujejo notranjo raznolikost selitvenih tokov, opozarjajo na pomen in delovanje solidarnostnih vezi, religioznosti kmečke družbe, ki se izraža med drugim z ohranjanjem stika z dušnimi pastirji v domačem kraju, izseljenca prikažejo v luči zavestnega protagonista družbenega spreminjanja. Iz korespondence je razvidno, da je bilo izseljevanje ponekod posebna oblika razrednega boja, ki se je uveljavljal skozi prizadevanje za pridobitev lastne zemlje, se pravi z osvajanjem

logike dominantnih slojev prej kot z uveljavljanjem zahtev po razredni emancipaciji; do izraza prihajajo spreminjanje ženske vloge v izseljenstvu, kot tudi pogostokrat zanemarjene, a v mnogih primerih bistvene pridobitve, ki jih izseljenci podčrtujejo v primerjavah s starim krajem, kot so rešitev problema podhranjenosti, osvoboditev od nečloveškega delovnega napora (zaradi večje radodarnosti rodovitne in spočite ameriške zemlje) in ne nazadnje mraza. Vse to pa pripomore k premoščanju stereotipnih predstav o življenju izseljenca in k pravilnejšemu vrednotenju dramatičnih in pozitivnih aspektov njegove izkušnje.

Aleksej Kalc

Leopoldina Plut – Pregelj, Carole Rogel, **Historical Dictionary of Slovenia**, European Historical Dictionaries, No. 13, The Scarecrow Press, Inc, Lanham, Maryland, and London, 1996, 345 str.

Ena od temeljnih težav malih narodov je, da je dostopnost tistega dela njihovega duhovnega ustvarjanja, ki je povezana s pisano besedo, omejena z njihovim jezikom. Tako so pač prisiljeni, da morajo svoje duhovne sadove predstavljati tujini v prevodih v največje svetovne jezike. To velja tudi za predstavitev njihove preteklosti. S temi dejstvi se moramo otepati tudi Slovenci. Pred nedavnim sem bil priča, ko je predzadnji iz vrste zunanjih ministrov samostojne Slovenije potožil, da more dati tujim partnerjem v roke zelo malo slovenske zgodovine v velikih svetovnih jezikih.

Svetovno znana založba Scarecrow Press inc, ki ima svoj sedež v Lanhamu v državi Maryland v ZDA ter v Londonu, ima očitno posluš za tovrstne težave. V svoji seriji evropskih zgodovinskih slovarjev, ki bi bolj zaslužili ime mini-enciklopedije, je predstavila že vrsto evropskih držav, podobna serija pa nastaja tudi za Afriko. Kot trinajsti v evropski vrsti je tako v letu 1996 izšel Zgodovinski slovar Slovenije. (Pred našim sta v tem letu izšla taka slovarja Španije in Albanije.) Od držav, nastalih na ruševinah Jugoslavije, nas je za leto dni prehitela le Hrvaška.

Zasluga za tako zelo odmevno predstavitev Slovenije pa resnici na ljubo ne gre kaki uradni slovenski državni ali znanstveni ustanovi, ampak izredni zavzetosti in idealizmu dveh slovenskih znanstvenic iz ZDA dr. Leopoldini Plut – Pregelj in dr. Carole Rogel. Dr. Roglova je potomka glavnega vala "starega" slovenskega izseljenstva, dr. Plut – Pregljeva pa pripadnica najmlajšega, znanega tudi kot "beg možganov".

Naloga, ki sta si jo zastavili za založbo Scarecrow, je bila v mnogih pogledih dolgotrajno in mučno oranje ledine. Dr. Roglova in dr. Plut – Pregljeva sta tako izbrali in napisali skoraj 500 gesel: osebnih, krajevnih in stvarnih (na 300 straneh) iz slovenske preteklosti in sedanjosti, od Academie Operosorum do Otona Župančiča. Pri izboru in predstavitvi gesel sta se v kar največji meri potrudili za nepristranskost in objektivnost, kar posebno v najnovejši slovenski zgodovini ostrih političnih in ideoloških spopadov, državljanske vojne ter medvojnih in povojnih masakrov nikakor ni bila enostavna naloga. Rokopis knjige je v večji ali manjši meri pregledalo in dalo pripombe ter dopolnila okrog trideset strokovnjakov, dva med njimi – Vladimir N. Pregelj in dr. Peter Vodopivec – pa sta pregledala vsega.

Poleg gesel ima Zgodovinski slovar tudi svoj uvodni del, ki ga sestavljajo kratek vodnik k slovenski izgovorjavi, seznam uporabljenih kratic, zgoščena, a zelo pregledna kronologija slovenske zgodovine, šest zemljevidov (slovensko etnično ozemlje, Slovenci v Avstro-Ogrski, prvi in drugi Jugoslaviji, Neodvisna Slovenija in slovenske pokrajine) ter zgodovinski uvod s temeljnimi, enciklopedično zgoščenimi podatki iz slovenske zgodovine in sedanjosti.

Glavnino knjige sestavljajo, kot že omenjeno, enciklopedična gesla o osebnostih slovenske preteklosti in sedanjosti (Louis Adamič, Anton Ažbe, France Balantič, Friderik Baraga, Ivan in Izidor Cankar, Lambert Ehrlich, Franc Jožef, Franc Ferdinand, Ivan Hribar, Anton Bonaventura Jeglič, Edvard Kardelj, Stane Kavčič, Boris Kidrič, Edvard Kocbek, Kocelj, Anton Korošec, Janez Ev. Krek, Miha Krek, Jovan Koseski, Anton Mahnič, Gregorij Rožman, Leon Rupnik, Anton Martin Slomšek, Alojzij Šuštar, Ivan Šuštaršič, Josip Broz Tito, Ivan Tomažič, Ciril Žebot...), mestih oz. krajih (Idrija, Celovec, Maribor, Metlika, Novo mesto, Kobarid, Koper, Kranj, Lipica, Škofja Loka), pokrajinah (Kras,

Bela krajina), ustanovah, organizacijah, gibanjih (Čitalnice, Nova revija, Preporod, Taborsko gibanje, ...), strankah, ideologijah, pomembnih dogodkih (Majska deklaracija, Plebiscit za neodvisno Slovenijo, Privatizacija 1992, Naselitev Slovencev, Rapalska pogodba, Mednarodno priznanje Slovenije, Desetdnevna vojna 1991) in podobnem. Že ta kratek diagonalni izsek gesel, ki jih je okoli 470 (od njih jih je del omenjen samo z naslovi in kazalkami k sorodnim geslom), lepo kaže na njihovo izredno pestrost. Pri osebnih geslih sta se avtorici omejili na najvidnejše slovenske zgodovinske osebnosti oziroma na tuje osebnosti, ki so vplivale na slovensko zgodovino, pri živečih pa le na najpomembnejše, predvsem politične voditelje.

Med najboljšežnejšimi gesli so Zgodovina katoliške Cerkve, Slovenska in Jugoslovanska komunistična partija, Gospodarstvo 1945–1990, več gesel o izobraževanju, o izseljevanju kot eni temeljnih slovenskih značilnosti, Ljudski običaji, Slovenski jezik, Literatura, Ljubljana, Slovenska manjšina v Avstriji, Slovenska manjšina v Italiji in Delavsko samoupravljanje.

Zgodovinski slovar zaključuje 38 strani izbrane bibliografije, v katerih so najprej dela, ki govore o Sloveniji na splošno (bibliografije, slovarji, enciklopedije, statistike), nato o njeni kulturi (arhitektura, likovna umetnost, literatura, jezikoslovje, film in gledališče, muzika), o gospodarstvu, zgodovini (po posameznih zgodovinskih obdobjih), pravu, politiki, znanosti, etnologiji, izobraževanju, izseljenstvu in manjšinah, verstvu, sociologiji in psihologiji. Knjigo zaključujejo osnovni biografski podatki o obeh avtoricah.

Ko je torej končno na razpolago knjiga, ki je vir dragocenih informacij angleško govorečim, bi bilo več kot primerno, da bi se tiste državne ustanove, ki se po službeni dolžnosti ukvarjajo s promocijo Slovenije v tujini (n.pr. zunanje ministrstvo), vsaj zdaj oskrbele z njo, če že niso sodelovale pri njenem nastanku, mogoče pa bi lahko tudi finančno omogočile njeno novo izdajo.

Andrej Vovko

AVTORSKI

IZVLEČKI

AUTHOR'S

ABSTRACTS

Stanonik Janez dr., redni profesor v pokoju, Zvonarska 13, 1000 Ljubljana, Slovenija

Friderik Baraga: ob dvestoletnici rojstva

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 15–32

V prispevku je predstavljeno življenje in delo Friderika Barage (1797-1868), ki je prispel v ZDA leta 1831, da bi deloval kot katoliški misijonar med Ottawa in Očipve Indijanci v Gornjem Michiganu in Minnessotti. Njegovo slovensko književno delo je bilo omejeno na verske tekste, molitvenike ipd. Napisal je tudi celo vrsto knjig v očipvejščini in otavščini, ki po vsebini spominjajo na njegove slovenske knjige.

Drnovšek Marjan, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Slovenska izseljenska društva v zahodnoevropskih državah med obema svetovnjima vojnama

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 33–49

Avtor članka daje pregled slovenskih izseljenskih društev v zahodnoevropskih državah do leta 1940. Naredil ga je na podlagi časopisja, koledarjev in omemb v publicistiki, znanstvenih monografijah in razpravah.

Stanonik Janez, Ph.D., retired professor, Zvonarska 13, 1000 Ljubljana, Slovenia

Frederick Baraga : On the 200th anniversary of his birth

Dve domovini/Two Homelands, *Migration Studies*, 7, 1996, pp. 15–32

The study surveys the life and work of Frederick Baraga (1797–1868), who came to America in 1831 to work as a Catholic missionary among the Ojibway and Ottawa Indians in Upper Michigan and Minnesota, since 1859 as bishop of Sault Ste Marie and later of Marquette. His literary work in Slovene, which he pursued both before and after his departure for America, was limited exclusively to religious texts, prayer books and meditative edification. He wrote also a whole series of books in Ojibway and Ottawa languages which in their contents resemble books he had published in Slovene.

Drnovšek Marjan, Ph.D., Senior Researcher, Institute for Slovene Emigration Research, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenia

Slovene emigrant societies in western European countries between the World Wars

Dve domovini/Two Homelands, *Migration Studies*, 7, 1996, pp. 33–49

The author provides an overview of Slovene emigrant societies in Western European countries up to 1940. The article was written on the basis of newspapers, calendars and references in journalistic articles, scientific monographs and papers.

Kalc Aleksej, zgodovinar, raziskovalec na Odseku za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, Ul. Petronio 4, 34138 Trst.

Ladijske potniške evidence kot vir za zgodovino izseljenstva, s posebnim ozirom na izseljenske sezname tržaškega pristanišča

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 51–69

Po okvirnem uvodu, posvečenem značilnostim in možnostim uporabe poimen-skih potniških seznamov (passenger records) kot vira za preučevanje pre-kooeanskih izseljenskih procesov, avtor predstavlja ladijske izseljenske evi-dence, ki so jih proizvedle pristaniške oblasti avstrijskega nacionalnega izse-ljenskega pristanišča Trst v letih 1912–1914. Podana sta historiat in kritična obravnava vira ter vsebovanih podatkov, zlasti v perspektivi strukturnih in drugih raziskav slovenskih izseljenskih procesov, ki jih omejuje pomanjkanje oziroma neustreznost uradnih statistik.

Žigon Zvonc, raziskovalni asistent, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1000 Ljubljana, Novi trg 4, Slovenija.

Funkcionalni bilingvizem in Slovenci v Argentini in Urugvaju

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 71–95

Slovenska politična emigracija v Argentini predstavlja posebnost pri obravnavanju procesov akulturacije predvsem zaradi njene organiziranosti, strnjnosti, intelektualne sposobnosti ter čustveno-ideološke in religiozne motiviranosti za (narodnostni) obstanek. Potomci, rojeni v Argentini, se sprva srečujejo samo s slovensko primarno socializacijo, kasneje pa s sekundarno "dvojno" socializacijo (s strani slovenskih staršev in širšega argentinskega okolja). S povečevanjem števila mešanih zakonov in z "generacijsko" oddaljenostjo od časa prvotne priselitve ter fizično oddaljenostjo od oprijemljivega slovenskega družbenega okolja pa se pomen jezika kot dejavnika narodnostne in v nekem smislu celo politične identitete manjša.

Kalc Aleksej, historian, researcher at the Department of History at the National and Reading Library in Trieste, Via Petronio 4, 34138 Trieste, Italy.

Ship passenger records as a source of the history of emigration, with a special emphasis on the passenger lists in the port of Trieste

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 7, 1996, pp. 51–69

After the introduction, dedicated to the characteristics and possibilities of using passenger records as a source for studying transoceanic emigration processes, the author presents ship emigration records produced by the port authorities of the Austrian national emigration port of Trieste during the years 1912–1914. They include a historical overview and a critical discussion of the source and the content, especially from the perspective of structural and other research on Slovene emigration processes, which are limited by the lack and/or inadequacy of official statistics.

Žigon Zvone, assistant researcher, Institute for Slovene Emigration Research, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, 1000 Ljubljana, Novi trg 4, Slovenia.

Functional bilingualism among Slovene emigrants in Argentina and Uruguay

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 7, 1996, pp. 71–95

Slovene emigration to Argentina represents a unique peculiarity in dealing with processes of acculturation, especially with regard to the organization, solidarity and intellectual ability of the emigrants, and the emotional, ideological and religious motivations for their survival as a people. Their offspring, born in Argentina, receive their primary socialization only in Slovene, and are later exposed to secondary, “double” socialisation (both from their Slovene parents and the wider Argentinean environment). However, with the increase in the number of mixed marriages and with the “generational” distance from the time of the first settlement and the physical distance from the true Slovene social environment, the concept of language as a proof of one’s nationality and in some sense even of one’s political identity is diminishing.

Jevnikar Martin, dr., redni profesor v pokoju, Via San Francesco 66, 34133 Trst, Italija.

Slovenski domovi v Južni Ameriki

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 97–112

Prispevek prikazuje naselitev 6.000 slovenskih povojnih izseljencev v Argentini, največ v Buenos Airesu, njihove začetne težave pri iskanju službe in stanovanja, počasno vraščanje v nove razmere, gospodarsko utrditev, ustanovitev šolskih tečajev za skoraj tisoč otrok in zgraditev devetih Slovenskih domov za Cerkev, šolo, prosvetne dejavnosti in razvedrilo.

Stanonik Janez, dr., redni profesor v pokoju, Zvonarska 13, 1000 Ljubljana, Slovenija

Slovenci v Združenih državah: obdobje 1848–1891

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 113–129

Avtor uvodoma poda statistično analizo slovenskega priseljevanja v ZDA v drugi polovici 19. stoletja. Sledi analiza socialnega položaja in politične opredeljenosti Slovencev v ZDA, kot se kaže v njihovih prvih bratskih organizacijah. Od 70-tih let 19. stoletja zasledimo tudi prve knjige za potrebe ameriških Slovencev, ki so jih seznanjale z angleškim jezikom, ameriški ustanovami in ekonomskimi razmerami v tej deželi.

Jevnikar Martin, Ph.D., retired professor, 34133 Trieste, V. S. Francesco 66, Italy

Slovene Homes in South America

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 7, 1996, pp. 97-112

The paper discusses the settling of 6,000 Slovene post-war emigrants in Argentina, mostly in Buenos Aires, their first struggles to obtain employment and housing, their slow integration into the new environment, economic consolidation, the establishing of school lessons for almost 1,000 children and the building of nine Slovene Homes for church, school and educational activities, and recreation.

Stanonik Janez, Ph.D., retired professor, Zvonarska 13, 1000 Ljubljana, Slovenia

Slovene emigration to the United States: The period 1848-1891

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 7, 1996, pp. 113-129

The study gives initially a statistical analysis of Slovene emigration to the United States in the second half of the 19th century. The author gives an analysis of the social situation and political affiliations of Slovene immigrants as revealed by the Slovene fraternal organizations they began to form in the States. Since the 70's we can also register the first books published specially for the needs of Slovene emigrants in the United States, giving information about the English language, American institutions and economic conditions.

Kuzmič Mihael, dipl. teol., Milčinskega 73, 1000 Ljubljana, Slovenija

Slovenska evangeličansko-luteranska cerkev svetega Ivana v Betlehemu, Pensilvanija, ZDA

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 131–152

Avtor v svojem prispevku prikaže protestantski del prekmurskih izseljencev v Betlehemu v ameriški zvezni državi Pensilvaniji, ki so versko združeni v Slovenski evangeličanski cerkvi sv. Ivana. Po priseljevanju v prvem desetletju našega stoletja so se že leta 1910 organizirali v samostojno župnijo. Ustvarili so si trdno materialno osnovo, v materinščini so imeli živahno versko in (delno še) narodnostno življenje, dobro organizirano kulturno in društveno dejavnost ter pestro literarno dejavnost pod vodstvom treh prekmursko govorečih pastorej: Williama Lamberta, dr. Ernesta Stieglerja in dr. Franka Flisserja. S svojo dejavnostjo so združevali prekmurske rojake v Ameriki in ohranjali tesne vezi s starimi kraji in domovino svojih prednikov.

Glavan Mihael, vodja Rokopisnega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice, Turjaška 1, 1000 Ljubljana, Slovenija.

Doslej neznano pismo Louisa Adamiča iz zadnjega leta njegovega življenja

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 153–167

V letu 1995 smo v zapuščini Josipa Vidmarja, ki jo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, odkrili dva doslej neznan dopisa Louisa Adamiča Josipu Vidmarju. Objavljamo ju v celoti v natančnem prepisu brez vsakršnih jezikovnih posegov. Zlasti pomembno je pismo, datirano 15. januarja 1951, ki obsega 11 strani in osvetljuje Adamičevo zasebno početje, delo pri redakciji knjige *Orel in korenine* ter njegove poglede na sočasno politično dogajanje v ZDA in v Jugoslaviji. Komentar k objavi natančneje analizira vsebino in razširja poglede na razmerja med tedanjimi slovenskimi kulturniki in politiki.

Kuzmič Mihael, graduate of theology, Milčinskega 73, 1000 Ljubljana, Slovenija

The Slovene Evangelical Lutheran Church of Saint John in Bethlehem, Pennsylvania, USA

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 7, 1996, pp. 131–152

In this article the author gives a presentation of the Prekmurian Protestant emigrants in Bethlehem, Pennsylvania, who are gathered in their faith in the Slovene Evangelical Church of Saint John. After immigrating in the first decade of this century they organized themselves into an independent parish as early as 1910. They created a strong material base and had an active religious and (to a certain extent) community life, well organized cultural activities and societies, and variegated literary activities under the leadership of pastors William Lambert, Dr Ernest Stiegler and Dr Frank Flisser, all of whom spoke the Prekmurian dialect. Through their activities they succeeded in uniting their Prekmurian compatriots in the United States and in maintaining close ties with their old homes and the homeland of their ancestors.

Glavan Mihael, Head of the Manuscript Dept. of the National and University Library, Turjaška 1, 1000 Ljubljana, Slovenia.

A newly discovered letter from Louis Adamič in the last year of his life

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 7, 1996, pp. 153–167

In 1995 two up to then unknown letters from Louis Adamič to Josip Vidmar were found among the papers of Josip Vidmar, kept by the National and University Library of Ljubljana. We are publishing them in their unabridged original form without any linguistic revisions. Of particular importance is the letter dated 15 January 1951, comprising 11 pages and describing Adamič's private psychophysical state, work on revising the book entitled *The Eagle and the Roots* as well as his views of the contemporary political situation in the USA and in Yugoslavia. The commentary to the publication analyses the contents in more detail and provides new insight into the relationships among the Slovene cultural personalities and politicians of the time.

Žitnik Janja, dr., višja znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Vojeslav Molè: ob stodeseti obletnici rojstva

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 169–193

Na osnovi objavljenih leposlovnih del slovenskega izseljenskega pesnika, pisatelja in uglednega umetnostnega zgodovinarja Vojeslava Moleta ter znanstvenih in strokovnih objav o njegovem delu podaja prispevek zgoščen pregled Moletovega življenja in dela. Ker je njegovo znanstveno delo mnogo bolj znano od njegovega literarnega ustvarjanja, je slednjemu v prispevku posvečeno več pozornosti kot prvemu.

Glušič Helga, dr., univerzitetna profesorica v pokoju, Glinška 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Poezija Karla Mauserja

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 195–204

Besedilo predstavlja motivno in miselno predstavitev edine pesniške zbirke pisatelja Karla Mauserja, ki je kot izgnanec po koncu druge svetovne vojne najprej na Koroškem v Avstriji, nato pa v Združenih državah Amerike pisal predvsem povesti in romane ter kratko prozo. V zadnjem desetletju njegovega življenja je nastala tudi intimna izpovedna lirika, ki jo je njen urednik dr. Tine Debeljak izbral, uredil in opremil s spremno besedo v zbirki *Zemlja sem in večnost*. Mauserjeva poezija se navezuje na slovensko tradicijo impresionizma in vzore katoliškega ekspresionizma.

Žitnik Janja, Ph.D., Senior Researcher, Institute for Slovene Emigration Research, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenia

Vojeslav Molè: On the 110th anniversary of his birth

Dve domovini/Two Homelands, *Migration Studies*, 7, 1996, pp. 169–193

Based on the published literary works by the Slovene emigrant poet, writer and renowned art historian Vojeslav Molè, as well as scientific and professional publications on his work, this article provides a short overview of Molè's life and work. His scientific works being better known than his literary opus, the article focuses more on the latter.

Glušič Helga, Ph.D., retired university professor, Glinška 4, 1000 Ljubljana, Slovenia

The poetry of Karel Mauser

Dve domovini/Two Homelands, *Migration Studies*, 7, 1996, pp. 195–204

The text is an analytical presentation of the only collection of poetry by the author Karel Mauser, who as an exile after the Second World War, at first in Austrian Carinthia and later in the United States of America, mainly wrote stories and novels as well as short prose. In his last decade he also wrote intimate confessional poetry which has been selected, edited and prefaced by Dr Tine Debeljak in a collection entitled *Zemlja sem in večnost* (I am the Earth and Eternity). Mauser's poetry is associated with the Slovene tradition of impressionism and models of Catholic expressionism.

Horvat Avgust, Curupayti 1525, 1708 Morón, Argentina

Demografska gibanja med slovensko emigracijo v Argentini: iskanje življenjskega prostora

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 205–217

Velik del slovenskih povojnih političnih beguncev je iz taborišč v Avstriji in Italiji odšel v Argentino, ki je bila pri sprejemanju priseljencev najmanj selektivna. Hitro so se oblikovale organizirana izseljenska skupnost in slovenske družine. Z leti pa je čedalje več mešanih zakonov, rodnost znotraj skupnosti upada, povečuje pa se smrtnost. Zanimanje za delo v slovenski skupnosti je čedalje manjše, zato je prihodnost negotova.

Budja Avgušтина, fil. kand., Hantverkaregatan 50, 2615 Landskrona, Švedska
Slovinci na Švedskem

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 219–240

Prispevek v prvem delu obravnava priseljevanje različnih narodov na Švedsko, švedsko priseljensko politiko in reforme, stopnjo znanja švedskega jezika med priseljenci in vključevanje priseljencev v politično življenje nove domovine. V drugem delu avtorica oriše procese izseljevanja Slovencev na Švedsko, njihovo stopnjo izobrazbe in ekonomske razmere, njihove etnične organizacije, kulturno dejavnost, tisk in versko življenje ter končno izgleda za prihodnost slovenske skupnosti na Švedskem.

Horvat Avgust, Curupayti 1525, 1708 Morón, Argentina

Demographic movements in Slovene emmigration to Argentina: The search for living space

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 7, 1996, pp. 205–217

A large majority of Slovene post-war political refugees left the displaced persons camps in Austria and Italy for Argentina, which was least discriminating in accepting the immigrants. An organised immigrant community was quickly formed and Slovene families were established. As time passes there are more and more mixed marriages, the birth rate within the community is falling and the death rate increasing. Interest in working in the Slovene community has been falling and hence the future of this community is not at all certain.

Budja Auguština, Phil. cand., Hantverkaregatan 50, 2615 Landskrona, Sweden

Slovenes in Sweden

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 7, 1996, pp. 219–240

In the first part the paper discusses the immigration of various peoples to Sweden, Swedish immigration policy and reforms, the level of knowledge of the Swedish language among immigrants and the incorporation of immigrants into the political life of their new homeland. In the second part the author outlines the emigration processes of Slovenes to Sweden, their level of education and financial circumstances, their ethnic organizations, cultural activities, press, religious life and finally the future prospects of the Slovene community in Sweden.

Maver Igor, dr. docent, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Literarno ustvarjanje slovenskih izseljencev v Avstraliji v angleškem jeziku: *The Second Landing (Drugi pristanek)* Victorije Zabukovec

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 241–247

Članek najprej opredeli dvojezično literarno ustvarjalnost slovenskih izseljencev v Avstraliji, med njimi je tudi Victoria Zabukovec, tistih, ki že pojmujejo Avstralijo kot svoj novi dom. Roman Zabukovčeve *The Second Landing*, objavljen leta 1993, temelji na življenjskih izkušnjah avtoričinega moža Slovenca, pred in po njegovi naselitvi v Avstraliji takoj po drugi svetovni vojni. Predstavlja značilen in uspešen primer zgodovinske proze, z elementi fikcije in romansiranih biografij. Roman opisuje življenjske izkušnje protagonistov iz različnih dežel vzhodne in jugovzhodne Evrope. Avtorica skuša biti ves čas objektivna in povečini ne komentira usodnih dogodkov, za katere se protagonisti zdijo predeterminirani in katerim se ne morejo izogniti.

Gantar Godina Irena, dr., višja znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Slovenski študentje v srednji in vzhodni Evropi do leta 1918

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 7, 1996, str. 249–260

Prispevek je prikaz ti. začasne emigracije slovenskih izobražencev, ki so morali vse do leta 1919 študirati na neslovenskih univerzah. Največ jih je obiskovalo nemški univerzi na Dunaju in v Gradcu, po letu 1882 jih je precej obiskovalo češko Karlovo univerzo v Pragi, katoliška stran na Slovenskem pa je skušala prepričati dijake, naj obiskujejo univerzi v Galiciji, tj. v Krakovu in Lvovu. Kot poseben fenomen so predstavljeni tudi slovenski izobraženci, ki so v 60. in 70. letih 19. stol. prostovoljno odhajali poučevati na ruske šole.

Maver Igor, Ph.D., assistant professor, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

The literary creativity of Slovene migrants in Australia in English: *The Second Landing* by Victoria Zabukovec

Dve domovini/Two Homelands, *Migration Studies*, 7, 1996, pp. 241–247

The article at first describes the bilingual literary creativity of Slovene migrants in Australia. These migrants, among them the discussed Victoria Zabukovec, already regard Australia as their new home. Zabukovec's novel *The Second Landing*, published in 1993, is based on the life experiences of her Slovene husband, prior to and posterior to his emigration to Australia immediately after World War Two. It represents a typical and successful example of historical fiction, with elements of fiction and fictionalized biographies, recounting the life experiences of protagonists from various countries of Eastern and South-Eastern Europe. She tries to be all along objective and for the most part does not comment on the fatal events, for which the protagonists seem predetermined and which they cannot avoid.

Gantar Godina Irena, Ph.D., Senior Researcher, Institute for Slovene Emigration Research, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenia

Slovene students in central and eastern Europe up to 1918

Dve domovini/Two Homelands, *Migration Studies*, 7, 1996, pp. 249–260

The article is a survey of so-called temporary emigration of Slovene intellectuals who were, up to 1919, forced to study at non-Slovene universities. The majority attended German universities in Vienna and Graz; after 1882 there was a significant number of students at the Charles University in Prague, while Slovene Catholics tried to persuade Slovene pupils to attend the universities in Galicia, i.e. in Kraków and Lvov. The Slovene intellectuals who voluntarily left to lecture at Russian schools in the 60s and 70s of the 19th century are mentioned as a special phenomenon.

ETHICS, MIGRATION, AND GLOBAL STEWARDSHIP

PART I: RELIGIOUS TRADITIONS AND MIGRATION

Movement, Asylum, Borders: Christian Perspectives

DREW CHRISTIANSEN

Jewish Ethics and International Migrations

W. GUNTHER PLAUT

Commentary by Dana W. Wilbanks

The Islamic Conception of Migration

SAMI A. ALDEEB ABU-SAHLIEH

Ethics, Migration, and Global Stewardship: A Confucian Perspective

WEIMING TU

Commentary by Raymond B. Williams and Kemal Karpat

PART II: ETHICS, ENVIRONMENT, AND MIGRATION

Immigration and the Ethics of Choice

TERESA A. SULLIVAN

Environmental Concerns and International Migration

GRAEME HUGO

Environmental and Ethical Aspects of International Migration

VIRGINIA ABERNETHY

Commentary by Harold Coward and Robert L. Bach

PART III: POLITICS AND ETHICS

Realistic and Idealistic Approaches to the Ethics of Migration

JOSEPH H. CARENS

National Sovereignty and the Control of Immigration

MYRON WEINER

Commentary by Mark Gibney

PART IV: RIGHTS OF MIGRANTS AND RIGHTS OF POLITICAL COMMUNITIES

Cultural Minority Rights for Immigrants

RAINER BAUBÖCK

Cultural Pluralism and Limits of Diversity

BHIKHU PAREKH

Commentary by James W. Nickel

PART V: ETHICAL DILEMMAS OF REFUGEE POLICY

The Right of Repatriation Canadian Refugee Policy: The Case of Rwanda

HOWARD ADELMAN

Mass Exoduses: The Response of the United States

MICHAEL J. CHURGIN

Commentary by Joan Fitzpatrick

imr

INTERNATIONAL MIGRATION REVIEW

VOLUME XXX

NUMBER 2

SUMMER 1996

Social Context, Household Composition and Employment
among Migrant and Non-Migrant Dominican Women

DOUGLAS T. GURAK AND MARY M. KRITZ

Migradollars and Development:
A Reconsideration of the Mexican Case

DOUGLAS S. MASSEY, JORGE DURAND AND EMILIO A. PARRADO

Hispanic Inter-marriage in New York City: New Evidence from 1991

GRETA GILBERTSON, JOSEPH P. FITZPATRICK AND LIJUN YANG

Migration and Marriage among Puerto Rican Women

VILMA ORTIZ

Immigrant Small Business and International Economic Linkage:
A Case of the Korean Wig Industry in Los Angeles, 1968-1977

IN-JIN YOON, KU-SUP CHIN AND DAVID SMITH

Japan's Growing Economic Activities and the Attainment Patterns of
Foreign-Born Japanese Workers in the United States, 1979-1989

DI FANG

Contemporary American Attitudes Toward U.S. Immigration

THOMAS J. ESPENSHADE AND KATHERINE HEMPSTEAD

Admission Criteria and Immigrant Earnings Profiles

HARRIET DULEEP AND MARK REGETS

RESEARCH NOTE

Immigration to Mexico from Central America

JORGE A. BUSTAMANTE

Recent articles:

Race, Class, and Color: The African American Discourse on Identity
Betty Collier-Thomas and James Turner

The Cultural Changes of Polish-American Parochial Schools in Milwaukee, 1866-1988

Dorota Praszalowicz

Seeds of Destruction: Homicide, Race, and Justice in Omaha, 1880-1920
Clare V. McKanna, Jr.

The Comparative Method and Poststructural Structuralism - New Perspectives for Migration Studies
Nancy L. Green

Ronald H. Bayor

EDITOR

Georgia Institute of Technology

Addresses various aspects of American immigration and ethnic history, including background of emigration, ethnic and racial groups, native Americans, immigration policies, and the processes of acculturation.

The official journal of the Immigration History Society

JOURNAL OF AMERICAN ETHNIC HISTORY

Subscription includes membership in the Immigration History Society and semiannual Immigration History Newsletter.

Subscription rates:

Individuals: \$30/yr; \$55/2yrs; \$75/3yrs
Institutions: \$72/yr; \$138/2yrs; \$184/3yrs
Domestic first-class mail add \$32/yr
Foreign surface mail add \$32/yr
Foreign airmail add \$48/yr
(Rates subject to change annually)

TRANSACTION PUBLISHERS
DEPARTMENT 2095
RUTGERS-THE STATE UNIVERSITY
NEW BRUNSWICK, NEW JERSEY 08903

Call 908/445-2280 or Fax 908/445-3138

Recent articles:

Unmasking the Ku Klux Klan: The Northern Movement against the KKK, 1920-1925

David J. Goldberg

Ethnic Identity Among the Czechs and Moravians of Texas

Kevin Hannan

Irish-American Catholics and the Quest for Respectability in the Coming of the Great War, 1900-1917

Thomas J. Rowland

Machine Politics and the Consolidation of the Roosevelt Majority: The Case of Italian Americans in Pittsburgh and Philadelphia

Stefano Luconi

Ronald H. Bayor

EDITOR

Georgia Institute of Technology

Addresses various aspects of American immigration and ethnic history, including background of emigration, ethnic and racial groups, native Americans, immigration policies, and the processes of acculturation.

The official journal of the Immigration History Society

JOURNAL OF AMERICAN ETHNIC HISTORY

Subscription includes membership in the Immigration History Society and semiannual Immigration History Newsletter.

Subscription rates:

Individuals: \$30/yr; \$55/2yrs; \$75/3yrs

Institutions: \$72/yr; \$138/2yrs; \$184/3yrs

Domestic first-class mail add \$32/yr

Foreign surface mail add \$32/yr

Foreign airmail add \$48/yr

(Rates subject to change annually)

Visit us on the web at

<http://WWW.TRANSACTIONPUB.COM>

transaction

TRANSACTION PUBLISHERS

DEPARTMENT 2097

RUTGERS-THE STATE UNIVERSITY

NEW BRUNSWICK, NEW JERSEY 08903

Call 908/445-2280 or Fax 908/445-3138

